

T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE HİLELİ
FİNANSAL RAPORLAMAMANIN TESPİTİ VE BİR
UYGULAMA

Ece BAŞ

DOKTORA TEZİ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE VE DENETİM PROGRAMI

DANIŞMAN
Prof.Dr. Hakan TAŞTAN

İSTANBUL, Haziran 2021

T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE HİLELİ
FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİTİ VE BİR
UYGULAMA

Ece BAŞ
(152052004)

DOKTORA TEZİ
İŞLETME ANA BİLİM DALI
MUHASEBE VE DENETİM PROGRAMI

DANIŞMAN
Prof.Dr. Hakan TAŞTAN

İSTANBUL, Haziran 2021

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

ÖZET	viii
ABSTRACT	x
KISALTMALAR	xii
ŞEKİL LİSTESİ	xiii
TABLO LİSTESİ	xv
BÖLÜM 1. GİRİŞ VE AMAÇ	1
BÖLÜM 2. DAVRANIŞSAL MUHASEBE	3
1.1 MUHASEBE VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ	3
1.2 DAVRANIŞSAL MUHASEBENİN TANIMI	7
2.3 DAVRANIŞSAL MUHASEBENİN GELİŞİMİ VE DİĞER MUHASEBE DALLARI İLE OLAN İLİŞKİSİ ¹⁰	
2.3.1 Davranışsal Muhasebenin Gelişimi	10
2.3.2 Davranışsal Muhasebenin Diğer Muhasebe Dallarına İle Olan İlişkisi	15
2.3.2.1 Davranışsal Muhasebe ile Genel Muhasebe İlişkisi	17
2.3.2.2 Davranışsal Muhasebe ile Yönetim Muhasebesi İlişkisi	20
2.4 MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL YAPISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	21
2.5 DAVRANIŞSAL MUHASEBEDE SIK KULLANILAN TEORİLER	24
2.5.1 Beklenti (Expectancy) Teorisi	25
2.5.2 Eşitlik (Equity) Teorisi	28
2.5.3 Amaç (Goal Setting) Teorisi	30
2.5.4 Durumsallık (Contingency) Yaklaşımı	31
2.5.5 Vekalet (Agency) Yaklaşımı	32
2.6 İŞLETMELERDE Kİ DAVRANIŞSAL MUHASEBE UYGULAMALARI	34
2.6.1 Davranışsal Muhasebe ve Motivasyon	34
2.6.2 Davranışsal Muhasebe ve Etik	38
2.6.3 Davranışsal Muhasebe ile Performans Değerlendirme ve Bütçeleme	39
2.6.4 Davranışsal Muhasebe ve Denetim	42
BÖLÜM 3. DAVRANIŞSAL DENETİM	44

3.1	DAVRANIŞSAL DENETİM KAVRAMI.....	44
3.2	DAVRANIŞSAL DENETİMİN KAPSAMI.....	45
3.3	DAVRANIŞSAL DENETİMİN ÖZELLİKLERİ	48
3.3.1	Denetimin Gözden Geçirilmesi ve Belgelenmesi.....	49
3.3.2	Karar Verme ve Denetçi Yargısı.....	51
3.3.3	Denetçi Özellikleri ve Performans.....	55
3.3.4	Denetçi - Müşteri Firma İlişkisi.....	57
3.4	DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN DENETÇİNİN İŞLE İLGİLİ TUTUM VE DAVRANIŞLARININ BELİRLEYİCİLERİ	61
3.4.1	İşletme İçi Organizasyonel ve Profesyonel Çatışma	61
3.4.2	Denetçinin Rol Belirsizliği	62
3.4.3	Denetçiye Aşırı Rol Yüklenmesi.....	64
3.4.4	Denetçinin Etik Yönelimi	65
3.4.5	Denetim Yargı Güvenliğini ve Bağımsızlık Riskini Etkileyen Unsurlar.....	70
3.5	DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN İÇ DENETÇİ	74
3.5.1	İç Denetçilerin Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler	76
3.5.1.1	Genel Yetkinlikler	76
3.5.1.1.1	İletişim Becerileri	77
3.5.1.1.2	Poblemleri Tanımlama ve Çözme Becerileri	78
3.5.1.1.3	Mevzuat ve Standartlardaki Değişiklikleri ve Gündemi Takip Etmek.....	78
3.5.1.1.4	İç Denetimin Önemi ve Değerini Artırabilme Yeteneği	78
3.5.1.2	Davranışsal Beceriler	79
3.5.1.3	Teknik Beceriler	81
3.6	DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN BEKLENTİ FARKLARI	81
3.6.1	Beklenti Farkları Tanımı.....	81
3.6.2	Beklenti Farkları Bileşenleri	84
3.6.3	Beklenti Farklarına Neden Olan Faktörler	87
3.6.3.1	Bilgi Eksikliği ve Yanlış Beklentiler	88
3.6.3.2	Denetçinin Rolü	89
3.6.3.3	Beklentilere Geç Cevap Verme ve Oluşan Yeni Beklentiler	89
3.6.3.4	Kurumsal Krizler	90
3.6.3.5	Öz Düzenleme	91

3.6.3.6. Psikolojik Etkenler	91
3.6.3.7 Bağımsız Denetçinin Hile ve Yasadışı Davranışları Tespit ve Raporlama Sorumluluklarına İlişkin Beklenti Farkları.....	92
3.6.4 Denetim Beklenti Farklarının Azaltılmasına Yönelik Öneriler	92
3.6.4.1 Eğitim ve Farkındalık	93
3.6.4.2 Denetçi Sorumluluğunun Arttırılması	93
3.7 DAVRANIŞSAL DENETİM VE ETİK KURALLAR	95
3.7.1 Etik, Dürüstlük ve Ahlak Kavramları ve Hukuk Kurallarıyla İlişkileri	96
3.7.2 Bilişsel Ahlaki Gelişim Modelleri ve Teorileri	99
3.7.3 Piaget'in Ahlaki Gelişim Teorisi.....	99
3.7.4 Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Teorisi	103
3.7.5 Etik Karar Verme Modelleri.....	107
3.7.5.1 Rest'in Geliştirdiği Ahlaki Karar Verme Modeli.....	107
3.7.5.2 Jones Tarafından Geliştirilen Etik Karar Verme Modeli	109
3.7.5.3. Thorne'un Bütünleşik Etik Karar Verme Modeli	110
3.7.5.4 Davranışsal Denetim ve Etik Hususunda Uygulama Vak'ası	111
BÖLÜM 4. HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA.....	115
4.1 MUHASEBE HATALARI	116
4.1.1. MUHASEBE HATALARININ TANIMLANMASI.....	119
4.1.2 MUHASEBE HATALARININ YAPILMA NEDENLERİ	121
4.1.2.1 Bilgisizlik ve Tecrübesizlik	122
4.1.2.2 İhmal ve Dikkatsizlik	123
4.1.3 MUHASEBE HATALARININ SINIFLANDIRILMASI	123
4.1.3.1 Muhasebe Hatalarının İçerik Bakımından Sınıflandırılması.....	123
4.1.3.1.1 Nitel Muhasebe Hataları	123
4.1.3.1.2 Nicel Muhasebe Hataları	124
4.1.3.2 Muhasebe Hatalarının Sonuçları Bakımından Sınıflandırılması.....	124
4.1.3.2.1 Önemli Muhasebe Hataları	124
4.1.3.2.2 Önemsiz Muhasebe Hataları	125
4.1.4 MUHASEBE HATALARININ TÜRLERİ	126
4.1.4.1 Matematik Hataları	126
4.1.4.2 Kayıt Hataları	126

4.1.4.3	Unutma ve Tekrarlama Hataları.....	128
4.1.5	MUHASEBE HATALARININ MALİ TABLOLARA ETKİLERİ BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI	129
4.2	MUHASEBE HİLELERİ.....	133
4.2.1	HİLE TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	133
4.2.2	HİLENİN ÖZELLİKLERİ	135
4.2.3	HİLENİN UNSURLARI.....	136
4.2.3.1	Hile Üçgeni - 1950.....	136
4.2.3.2	Hile Ölçeği - 1984	141
4.2.3.3	Hile Küpü - 1990.....	142
4.2.3.4	Hile Elması / Karosu / Dörtgeni – 2004.....	143
4.2.3.5	Hile Karesi – 2007	144
4.2.3.6	Örgütsel Hile Üçgeni – 2007	145
4.2.3.7	ABC Modeli – 2008	145
4.2.3.8	Hile Beşgeni – 2009.....	146
4.2.3.9	Hile Karesi – 2010	147
4.2.3.10	M.I.C.E – 2012.....	148
4.2.3.11	Hile Ölçeği – 2013	149
4.2.3.12	Hile Altıgeni	150
4.2	HİLE TÜRLERİ.....	151
4.3.1	Varlıkların Kötüye Kullanılması (Çalışan Hileleri)	152
4.3.2	Finansal Tablo Hileleri (Yönetim Hileleri)	153
4.3.3	Yolsuzluk (Satıcı ve Müşteri Hileleri)	155
4.4	HİLE YÖNTEMLERİ.....	156
4.4.1	Kasdi Hatalar.....	156
4.4.2	Kayıtdışı İşlemler	157
4.4.3	İşlemden Önce veya Sonra Kayıt Yapılması.....	158
4.4.4	Gerçek Olmayan Hesaplar	158
4.4.5	Belge Sahtekarlığı	159
4.4.6	Bilançonun Maskelenmesi	159
4.5	HİLE YAPANLARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ (HİLEKAR PROFİLİ)	161
4.6	HİLE BELİRTİLERİ (KIRMIZI BAYRAKLAR)	162

4.6.1	Faaliyetlerin Yürütülmesi ile İlgili Anormallikler	164
4.6.2	Yönetim Özellikleri ile İlgili Anormallikler	164
4.6.3	İşletme Yapısı ile İlgili Anormallikler	165
4.6.4	Üçüncü Kişiler ile İlgili Anormallikler	165
4.7	HATA VE HİLELER E NEDEN OLAN RİSK FAKTÖRLERİ	166
4.7.1	Yönetimin Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi	167
4.7.2	Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar ile ilgili Risk Faktörleri.....	167
4.7.3	Endüstri Koşulları ile ilgili Risk Faktörleri.....	167
4.8	HATA VE HİLE ARASINDAKİ FARKLAR	168
4.9	HATA VE HİLELERE İLİŞKİN STANDARTLAR	170
4.10	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA.....	173
4.10.1	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN OLUŞUMU VE NEDENLERİ	175
4.10.2	Finansal Analistlerin Şirket Karı Hususundaki Tahminleri	178
4.10.3	İlk Halka Arzlar	179
4.10.4	Şirket Yöneticileri için Oluşturulan Ödüllendirme Sistemleri	181
4.10.5	Finansal Açidan Zor Durumda Bulunan Şirketler	181
4.10.6	Vergi Yükümlülüğü	181
4.10.7	Borçlanma Maliyetlerinin Azaltılması.....	183
4.10.8	İşletme Birleşmeleri Öncesinde Hasılat Raporlaması.....	183
4.10.9	Politik Etkiler ve Yasal Düzenlemeler	184
4.11	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA VE KAZANÇ YÖNTEMİ	185
4.12	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA TEKNİKLERİ.....	187
4.12.1	Finansal Tablo Kalemlerinin Gerçek Nitelikleri Dışında Tablolara Yansıtılması	190
4.12.2	Varlıklara İlişkin Hileler	191
4.12.2.1	Maddi ve Maddi Olmayan Varlıklara İlişkin Hileler	192
4.12.2.1.1	Maddi Duran Varlıklara İlişkin Hileler	192
4.12.2.1.2	Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Hileler	195
4.12.2.2	Stoklara İlişkin Hileler	196
4.12.2.3	Alacaklara İlişkin Hileler	199
4.12.3	Giderlere İlişkin Hileler	200
4.12.4	Çalışanlara İlişkin Hileler	201
4.12.5	Hasılatlara İlişkin Hileler.....	201

4.12.6	Yükümlülüklerin Finansal Tablolara Yansıtılmasına İlişkin Hileler	203
4.12.7	Birleşme İşlemlerinde Hileler	204
4.12.8	Diğer Hileler	205
4.12.8.1	Zamanlama Farkları	205
4.12.8.2	Ertelenmiş Vergide Hileler	205
4.13	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİT EDİLMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER	205
4.13.1	Reaktif Yaklaşımlar	206
4.13.1.1	Hilelerin Tesadüfen Tespit Edilmesi	206
4.13.1.2	Hile Belirtilerinin Tespit Edilmesi	206
4.13.2	Proaktif Yaklaşımlar	207
4.13.2.1	Veri Madenciliği	208
4.13.2.2	Analitik İnceleme Prosedürleri	210
4.13.2.2.1	Oran Analizi (Rasyo Analizi)	210
4.13.2.2.2	Eğilim Yüzdeleri Analizi (Trend Analizi)	211
4.13.2.3	Veri Tabanının Dijital Analizi –Benford Yasası	212
4.13.2.4	İstisna Testleri ve Doğruluk / Eş (Kopya) Testleri	213
4.13.2.5	Örnekleme Yöntemi	214
4.14	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN ÖNLENMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER	215
4.14.1.1	İşletmede Dürüstlük, Şeffaflık ve Yardımlaşmaya Dayalı Kültürün Yaratılması	216
4.14.1.2	İç kontrol sistemi kurmak	217
4.14.1.3	İhbar hattı kurmak	218
4.14.1.4	Sürekli denetim	219
4.14.1.5	Fısıltı yöntemi	221
4.14.1.6	Keşif yöntemi	222
BÖLÜM 5.	DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİTİNE İLİŞKİN UYGULAMALAR	223
5.1	ÇALIŞANIN BANKA HESAPLARI ARASI GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA	224
5.1.1	UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ	225

5.1.2 UYGULAMA VAK’ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI	226
5.1.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları.....	226
5.1.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar	230
5.1.2.3. Hile Ölçeği Metodu	233
5.1.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Tespiti ve Uygulanan Yöntem.....	235
5.1.2.5 Reaktif Yaklaşımlar Çerçevesinde Davranışsal Denetim İle Hileli Finansal Raporlarmanın Tespiti.....	236
5.1.2.6 Proaktif Yaklaşımlar Çerçevesinde Davranışsal Denetim İle Hileli Finansal Raporlarmanın Tespiti.....	238
5.2 ÇALIŞANIN SATICI KODLARINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA	242
5.2.1 UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	243
5.2.2 UYGULAMA VAK’ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI	243
5.2.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları.....	244
5.2.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar	246
5.2.2.3 Hile Beşgeni Metodu	247
5.2.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Reaktif Yaklaşımlar Açısından Tespiti	249
5.3 ÇALIŞANIN İŞLETME STOKLARINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA	253
5.3.1 UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	254
5.3.2 UYGULAMA VAK’ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI	255
5.3.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları.....	255
5.3.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar	256
5.3.2.3 Hile Altıgeni Metodu.....	258
5.3.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Reaktif Yaklaşımlar Açısından Tespiti	260
BÖLÜM 6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	264
KAYNAKÇA	268

ÖZET

DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİTİ VE BİR UYGULAMA

İşletmeler gelişen ve küreselleşen rekabet ortamında güvenilir, karşılaştırılabilir, anlaşılabilir ve ortak bir dili ifade eden muhasebe standartlarını kullanmaktadır. Finansal tablo ile ilgili bilgilerin doğru, güvenilir, anlaşılabilir, tutarlı ve karşılaştırılabilir olması finansal tablo okuyucularının ve karar vericilerin söz konusu bilgileri etkin bir şekilde kullanmaları açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple finansal tablolara konu edilen bilgilerin/hesapların hatalı veya hileli olması finansal tablo okuyuculara ve karar vericilere yanlış bilgi sunulması anlamına gelmektedir.

Davranışsal Denetim teorisi, denetçiler ve diğer katılımcıların nasıl karar verdikleri, denetimle ilgili verilen karar ve yargılarda denetçiler ve diğer katılımcıların ne kadar yeterli ve etkili oldukları, hangi bilgi, inanış, algı ve davranışların denetçi ve diğer katılımcıların karar ve yargılarını nasıl etkilediğini ele almaktadır.

Hileli Finansal Raporlama konusuna dönük literatürde oldukça fazla çalışma olmasına karşın bu konunun davranışsal denetim özelinde incelendiği çalışmalar sınırlıdır. Davranışsal denetim çalışma alanlarına neden ihtiyaç olduğu, ne gibi faydalar sağlayacağını tespiti konularında önemli bir yeni yaklaşım getireceği açıktır. Henüz bu alanda yapılan bir çalışmanın literatürde yer almaması konunun önemini arttırmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada davranışsal denetim teorik çerçevede tüm yönleri ile ele alınmış ve en güncel bilgiler ışığında davranışsal denetimin gelişimine yer verilmiştir. Son yıllarda insan davranışlarının her zaman rasyonel olmayabileceği hususundan hareketle muhasebe ve denetim alanındaki etkisini ölçmek aslında davranışsal denetimin konusunu oluşturmuştur. İnsan davranışları söz konusu olduğunda en akılcı kararı vermek her zaman mümkün olmayabilmekte ve bu sebeple insan davranışlarındaki değişkenlik kararları da etkileyebilmektedir. Bu çalışmada uluslararası boyutu ele alınmakla beraber davranışsal

denetim uygulamalarının, denetim değerlendirmesi ve dokümantasyon, karar alma ve denetçinin değerlendirmesi, verilerin toplanması, nicel olduğu kadar nitel verilere de önem verilmesi, denetçinin karakteri ve performansı ve hem ön hazırlık hem de raporlama süreçlerinde yer alan denetçi-müşteri ilişkisinin önem arz ettiği ve irdelendiği bir yapı olduğu görölmektedir. Dolayısıyla davranışsal olarak karar verme bireysel bir faaliyet olup denetim çevre ve şartlarında kişilik, tutum, algı, önceki öğrenim ve motivasyon gibi faktörlere bağlanmaktadır.

Çalışmanın temel amacı davranışsal denetim teorisi ile uygulamasının bir arada sunulmasıdır. Amaç doğrultusunda ilk dört bölümde davranışsl muhasebe ve denetim kavramlarına, hileli finansal raporlamaya yer verilmişken beşinci bölümde uygulama modelleri yer almıştır.

Çalışmanın sonucunda davranışsal denetimin hem işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olmakta hem de denetçinin deneyimi ile elde ettiği, geliştirdiği mesleki yargısı, hile riskinin yönetilmesi sürecinde büyük önem teşkil ettiği görölmekte olup beşinci bölümde üretim sektörü dikkate alınarak davranışsal denetim çerçevesinde hileli finansal raporlamanın tespitine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Denetim, Hileli Finansal Raporlama, Hile Yöntemleri

Jel Sınıflandırması: M41, M42

Tarih: Haziran, 2021

ABSTRACT

DETECTION OF FRAUDULENT FINANCIAL REPORTING WITHIN THE FRAMEWORK OF BEHAVIORAL AUDIT AND A CASE STUDY

In the developing and globalizing competition environment, the businesses use the accounting standards that express a reliable, comparable, comprehensible, and common language. That the information related to financial statement is correct, reliable, comprehensible, consistent, and comparable is important so that the financial statement readers and the decision-makers can use the said information effectively. Therefore, that the information/calculations which the financial statements are based on are erroneous or fraudulent means that the financial statement readers and the decision-makers are given wrong information.

The Behavioral Auditing theory deals with how the auditors and the other participants make a decision; to what extent the auditors and the other participants are competent and effective in the decisions and judgments made in relation to audit; what knowledge, beliefs, perceptions, and behaviors affect, and how they affect, the decisions and judgments of the auditors and the other participants.

Although the literature includes many studies on the issue of Fraudulent Financial Reporting, the studies that examine this issue by focusing on the behavioral auditing are limited in number. It is obvious that it will bring an important new approach to determination of the reasons why there is any need for the behavioral auditing study fields, and what benefits they will provide. The absence, in the literature, of any study conducted in this field increases the importance of the matter.

In this context, this study deals with all aspects of the behavioral auditing within a theoretical framework and reveals the evolution of behavioral auditing in the light of the latest information. In recent years, starting from the fact that the human behaviors might not always be rational, measuring their effects on accounting and auditing has actually become

a subject of the behavioral auditing. When it comes to human behaviors, it might not always be possible to make the most rational decision, and thus, the instability of human behaviors may affect the decisions taken. While this study handles its international dimension, it is seen that the behavioral auditing practices constitute a structure in which audit evaluation and documentation, decision-making and the auditor's evaluation, collection of data, attaching importance to qualitative data as well as the quantitative data, the auditor's character and performance, and the auditor-customer relation that is available in both the preliminary preparation and reporting processes are considered important and analyzed. Therefore, behavioral decision-making is an individual activity and is connected to the factors such as personality, attitude, perception, previous training, and motivation in the environment and conditions of audit.

The main purpose of the study is to present the theory and practice of behavioral auditing simultaneously. In accordance with this purpose, the first four sections include the behavioral accounting and auditing concepts and fraudulent financial reporting while the fifth section introduces the application models.

At the end of the study, it is seen that the behavioral auditing ensures management of the behavioral risks by dwelling upon the habits, beliefs, perceptions, and behaviors of the company on the one hand and the auditor's professional judgment s/he has obtained and improved through experience plays a role of great importance in management of the fraudulence risk on the other hand while the fifth section includes the determination of fraudulent financial reporting within the framework of behavioral auditing by focusing on the production industry.

Keywords: Behavioral Audit, Fraudulent Financial Reporting, Fraud Methods

Jel Classification: M41, M42

Date: June 2021

KISALTMALAR

ACFE The Association of Certified Fraud Examiners

Sertifikalı Hile Denetçileri Kurumu

AICPA (The American Institute of Certified Public Accountants)

Amerikan Mali Müşavirler Odası

BDS Bağımsız Denetim Standardı

GKMI Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri

Hs. Hesap

IASB International Accounting Standard Board

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurumu

IFAC International Federation of Accountants

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu

KDV Katma Değer Vergisi

KGK Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu

KHK Kanun Hükmünde Kararname

MDV Maddi Duran Varlıklar

MODV Maddi Olmayan Duran Varlıklar

TFRS Türkiye Finansal Raporlama Standartları

TMS Türkiye Muhasebe Standartları

TMSK Türkiye Muhasebe Standartları Kurumu

UFRS Uluslararası Finansal Raporlama Standartları

UMS Uluslararası Muhasebe Standartları

USD United States Dollar

VUK Vergi Usul Kanunu

UMS Uluslararası Muhasebe Standartları

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1- Muhasebenin Temel Fonksiyonları

Şekil 2- Bireysel Davranışlar Üzerindeki Etkiler (Bamber, 1993).

Şekil 3- Davranışsal Muhasebenin Diğer Muhasebe Dalları ile Olan İlişkisi

Şekil 4- Çevresel Faktörlerin Bilgi Sistemlerine Etkisi

Şekil 5- Motivasyon ve Beklenti Etkileri

Şekil 6 – Davranışsal Muhasebeye Konu Taraflar

Şekil 7 – Vroom Motivasyon Modeli

Şekil 8 – Eşitlik Teorisine Konu Gayret Ve Kazanımlar

Şekil 9 – Mali Tablo Denetimi

Şekil 10 – Denetim Süreçleri ve Aşamaları

Şekil 11 – Davranışsal Denetim Süreci

Şekil 12 – Davranışsal Denetim Açısından Mesleki Yargı Süreci

Şekil 13 – Davranışsal Denetim Açısından Mesleki Yargı Sürecini Etkileyen Etkenler

Şekil 14 – Davranışsal Denetim Açısından Denetçi – Müşteri Firma İlişkisi

Şekil 15 – Rol Belirsizliği

Şekil 16 – Karar Almada Etik Yaklaşımlar

Şekil 17 – Deontolojik ve Teolojik Etik Yaklaşımın Karşılaştırılması

Şekil 18 – Denetim Yargı Güvenilirliğini Etkileyen Unsurlar

Şekil 19– CICA Tarafından Belirlenen Beklenti Farkları Bileşenleri

Şekil 20– Porter Tarafından Belirlenen Beklenti Farkları Bileşenleri

Şekil 21– Beklenti Farklarının Nedenleri

Şekil 22 - İç Denetçide Bulunması Gereken Davranışsal Beceriler

Şekil 23 – Bilişsel Gelişim Dönemleri

Şekil 24 – Rest'in Etik Eylem Modeli

Şekil 25– Jones’un Etik Karar Verme Modeli

Şekil 26– Thorne’un Bütünleştirilmiş Etik Karar Verme Modeli

Şekil 27– Hile Üçgeni Bileşenleri

Şekil 28– Hile Üçgeni Bileşenlerinden Baskı / Motivasyon Unsurunun Çeşitleri

Şekil 29– Hile Üçgeni Bileşenleri Örnek Uygulama

Şekil 30– Hile Ölçeği Unsurları

Şekil 31– Hile Elması / Karosu / Dörtgeni Unsurları

Şekil 32– Hile Karesi (2007) Unsurları

Şekil 33– ABC Modeli Unsurları

Şekil 34– Hile Beşgeni Unsurları

Şekil 35– Hile Karesi Unsurları (2010)

Şekil 36– Hile Ölçeği Unsurları (2013)

Şekil 37– Hile Altıgeni Unsurları

Şekil 38– Sürekli Denetim Bileşenleri

Şekil 39– Hile Ölçeği Unsurları (2013) - Uygulama

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Davranışsal Muhasebe Çalışmalarına Konu Edilen Ekollerin Amaçları Ve Araştırma Alanları

Tablo 2: Davranışsal Muhasebe Yaklaşımı İle Geleneksel Muhasebe Yaklaşımının Karşılaştırılması

Tablo 3: Geleneksel Ve Modern Performans Ölçüm Ve Değerleme Yöntemleri

Tablo 4: Muhasebe ve Denetim ilişkisi

Tablo 5: 1974 Yılı Sonrası Beklenti Farkları Tanımları

Tablo 6: Kritik Düşünme Yetenekleri ve Yapısı

Tablo 7: Piaget'in Ahlaki Gelişim Düzeyleri

Tablo 8: Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Modelinin Aşamaları

Tablo 9: Hile Türleri

Tablo 10: Bilançonun Maskelenmesi İşlemlerinin Karşılaştırılması

Tablo 11: Hileli Finansal Raporlamanın Nedenlerinin Kategorize Edilmesi

Tablo 12: Vergisel Amaçlı Hileli Finansal Raporlama Nedenleri

Tablo 13: Kazanç Yönetiminde Koşullar Ve Teşvik Edici Unsurlar

BÖLÜM 1. GİRİŞ VE AMAÇ

Finansal tablolar, finansal tablo okuyucularına işletmenin finansal durumu hakkında gerekli bilgileri sağlayan temel göstergelerdir. İşletmeye ait finansal bilgileri karar alıcılara doğru ve güvenilir bir şekilde iletebilmek için, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinden, muhasebe standartlarından ve yasal düzenlemelerden yararlanılmaktadır.

İşletmeler, karar alıcıların güvenilir ve doğru bilgiye ulaşarak doğru karar alabilmeleri için günlük faaliyetlerini sürdürürken ortaya çıkan mali nitelikteki işlem ve olayların kayıt altına alınmasında, yapılan değerlemelerde ve hazırlanan finansal tablolarda bir takım kurallara uymak zorundadır. Buna karşılık günümüz işletmelerinde yaşanan en önemli sorun, güvenilir bilginin üretilmemesidir. Varlıkların kötüye kullanılması, yolsuzluk ve finansal tablo usulsüzlükleri şeklinde ortaya çıkan hileler, faaliyetlerinin devamlılığı yönüyle işletmeler açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Davranışsal Denetim ise denetçinin deneyimi ile elde ettiği, geliştirdiği mesleki yargısı, hile riskinin yönetilmesi sürecinde ve akabinde uygulanacak denetim prosedürlerinin belirlenmesini sağlamak ve gerektiğinde işletmeyi yönlendirmektir.

Bu çalışma davranışsal muhasebe ve davranışsal denetim olgusu, finansal tablo hilelerinin neler olduğu, yaygınlığı, hilekarları hile yapmaya iten faktörleri, hileye maruz kalan kişi ve/veya işletmeleri, hata ve hile ayırımını, hileli finansal raporlamanın oluşumunu, tekniklerini, hileli finansal raporlamanın nasıl önleneceği gibi konuları davranışsal denetim açısından inceleyerek literatüre katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde davranışsal muhasebe ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda davranışsal muhasebenin tanımı, gelişimi, diğer muhasebe dalları ile olan ilişkisine yer verilmiştir. Aynı zamanda davranışsal muhasebe sık kullanılan teoriler ve işletmelerdeki davranışsal muhasebe uygulamalarına yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde davranışsal denetim ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda davranışsal denetimin tanımı, kapsamı ve özelliklerine değinilmiştir. Buna ilaveten davranışsal denetim açısından denetçinin işle ilgili tutum ve

davranışlarının nasıl belirlendiği, beklenti farkları ve etik kurallara yer verilmiştir. Ayrıca davranışsal denetim ve etik konusunda bir uygulama ile bu husus detaylıca açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamın dördüncü bölümünde ise, Hileli finansal raporlama konusuna yer verilmiştir. Bu kapsamda hata ve hile kavramları, yöntemleri, türleri ve farkları detaylıca dikkate alınmıştır. Hile belirtileri, hata ve hileye neden olan risk faktörleri, hileli finansal raporlamanın nasıl oluştuğu, hileli finansal raporlama teknikleri, hileli finansal raporlamanın tespit edilmesi ve nasıl önleneceği hususları da açıklanmıştır.

Son bölümde ise, uygulamada gerçek olaylardan uyarlanmış bir örnek ile davranışsal denetim ile hileli finansal raporlamanın tespitinde hem proaktif hem de reaktif yaklaşımlar ele alınmıştır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak örnek olay yöntemi, nitel görüşme (derinlemesine görüşme) ve inceleme metodu kullanılmıştır.

Çalışma da davranışsal denetim çerçevesinde hileli finansal raporlamanın tespitine ilişkin örnek uygulamalar sunulmuş ve davranışsal denetimin hem işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olmakta hem de denetçinin deneyimi ile elde ettiği, geliştirdiği mesleki yargısı, hile riskinin yönetilmesi sürecinde büyük önem teşkil ettiği görülmüştür. Bu konu özelinde muhasebe ve denetim literatüründe çok fazla kaynak bulunmamasından dolayı bahsi geçen literatüre katma değer sağlanması amaçlanmıştır.

BÖLÜM 2. DAVRANIŞSAL MUHASEBE

1.1 MUHASEBE VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

“**Muhasebe;** İşletmenin varlıkları ve kaynakları üzerinde artış veya azalışa neden olan parayla ifa edilebilen mali olayları; sınıflandıran, kaydeden ve özetleyen, sonuçları analiz eden ve yorumlayan, işletme hakkındaki ürettiği finansal bilgileri işletme ilgililerine sunan bir bilgi sistemidir. Başka bir deyişle muhasebe; mali nitelikteki işlem ve olayları parayla ifade edilmiş şekilde kaydetme, sınıflandırma, özetleyerek rapor etme ve sonuçları yorumlama bilim ve sanatıdır” (Gökgöz, 2018 : 3-23). Bu bağlamda muhasebeye işletmenin dili denilmektedir.

Muhasebenin dört temel fonksiyonu aşağıdaki gibidir;

Şekil 1- Muhasebenin Temel Fonksiyonları

I. Kaydetme: “İşletmenin para ile ifade edilebilen mali nitelikteki faaliyetleri kurallara göre kaydedilir. Burada önemli iki unsur vardır;

- a) Kaydedilecek işlem ve olay mutlaka mali (parasal) nitelik taşımalıdır. Muhasebenin konusu parasal olaylar olduğu için ne kadar önemli olursa olsun yapılan işlem para ifade etmiyor ise kaydedilemez.
- b) Kaydedilecek işlem ve olay mutlaka bir belgeye dayanmalıdır. Muhasebede belgesi olmayan, belgelendirilemeyen işlemler kaydedilemez.

Bir işletmenin ilk kaydı sermaye konularak işletmenin kurulmasıdır. Bundan sonra kayda geçirilmesi gereken işlemlerin tarih sırasıyla ve madde halinde düzenli olarak yazıldığı defterler ise yevmiye defteridir” (Sevilengül, 2016).

İşletmede görev alan kilit bir yöneticinin istifa etmesi muhasebenin konusunu oluşturmazken, işletmenin kasanında 10 ₺’lik noksan çıkması muhasebenin konusunu oluşturmaktadır. Bir başka örnek ise, BCB Uçuş Eğitim İşletmesi 15.04.2019 tarihinde simülatör olarak kullanılmak üzere bir cihaz satın almıştır. Cihaz bedeli %18 KDV dahil peşin 120.000 ₺ olarak ödenmiştir. Söz konusu simülatör alımı işlemine ilişkin olarak oluşan muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir,

15.04.2019		
253 Tesis Makina ve Cihazlar Hesabı	101.695,00 ₺	
191 İndirilecek KDV	18.305,00 ₺	
100 KASA		120.000,00 ₺
100.01. Merkez Kasa		

II. Sınıflandırma: Yasal mevzuatta belirlenen defterlere kaydedilen belgeye dayanan mali nitelikteki işlemlerin işlem ve/veya olay bazında ayrı ayrı sınıflandırılmasıdır.

Örneğin; Alınan çeklerin, bankadan çekilen ve yatırılan paraların ve/veya gelirlerin ve giderlerin ayrı ayrı hesaplarda sınıflandırılması vb. gibi.

III. Özetleme: Kaydedilmiş ve sınıflandırılmış mali nitelikteki işlem ve olayların özetlenerek mali tablo ve rapor haline getirilmesini ifade etmektedir. Finansal tablo okuyucuları karar vermeleri noktasında ihtiyaç duydukları doğru, güvenilir ve anlaşılır bir biçimde finansal bilgiyi sunan bu raporları baz almaktadırlar. Finansal tablo okuyucuları; Devlet, yöneticiler, sermaye sahipleri, alıcılar, satıcılar vs. olabilmekle birlikte finansal tablolar ise; Bilanço, Gelir Tablosu, Özkaynak Değişim Tablosu, Nakit Akım Tablosu ve dipnotlar olarak ifade edilebilir (Söyük vd., 2018 : 307-336).

IV. Analiz ve Yorum: “İşletmenin finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını gösteren raporlar ve bilgilerin sağlanması ile işletmenin durumunun analiz edilmesi ve yorumlanmasıdır “(Sevilengül, 2016: 3-29). Örneğin, bir işletmenin mali tablolarını incelendiğinde ve önceki dönemlerle kıyaslandığında stoklar kaleminde yer alan bakiyelerdeki artışa karşın likiditede oluşan azlık, finansal tablo okuyucularına işletmenin stoklarını eritmede sıkıntı yaşadığı kolaylıkla gösterebilmektedir.

Muhasebe bir bilimdir ve uygulama alanı çok geniştir. Zainguli’ye göre “Her bilimin olduğu gibi muhasebenin de kendine özgü tanımları, terimleri, ilkeleri, yasaları, kuralları, yöntemleri, kuramları ve sistemleri vardır; bunlar, bilimi bilim yapan ana öğelerdir“ (Zainiguli, 2016: 141). Muhasebeyi önemli ölçüde etkileyen faktörler olan, küreselleşme, bilgi teknolojileri, uluslararası standartlar, mevzuatsal değişiklikler, ekonomik gelişmeler, kurumsal yönetim uygulamaları ve ekonomik krizler olmakla beraber günümüzde geleneksel muhasebenin sağladığı verilerin kullanılarak karar alınması gereken noktada insan faktörünün devreye girdiği görülmektedir.

Bir başka deyişle, işletmelerin mali işlemleri işletmenin varlık ve kaynaklarında değişme yaratan işlemlerden doğmaktadır. İşletmelerin varlıklarını, sahip oldukları nakit mevcutları, alacakları, stokları, sabit kıymetleri, menkul değer portföyleri, haklar, taşıtları vb. unsurlar oluşturarak kaynaklarını ise satıcılarına olan borçlar, banka kredisi borçları,

ödenecek çeşitli giderleri vb. oluşturmaktadır (Gözüm vd.,2015: 6). “Örneğin, nakit para vererek ticari mal alınması işlemi nakit mevcudunun stoklara dönüşmesini veya alınan ticari malın kredili olarak satılması işlemi stokların alacağa dönüşmesi sonuçlarını doğurur. Bu sebeple, işletmede gerçekleşen mali nitelikli işlemlere ilişkin verilerin toplanıp işlenerek işletme ile ilgili kişilerin yararına sunulması gerekir. Bu görevi yerine getiren organizasyona “muhasabe” denmektedir” (Sevilengül, 2016 : 3-29).

Muhasebe verilerinin güvenilirliği, mali nitelikteki işlemlerin, gerçek durumu yansıtan ve usulüne uygun olarak düzenlenmiş objektif belgelere dayandırılarak defterlere kaydedilmesiyle sağlanmaktadır. İşletmelerin finansal durumu ile finansal performanslarını değerlendirebilmesi için finansal işlemlerinin düzenli olarak kayıt altına alınması ve yapılan kayıtlardan ilgili dönemlerde finansal raporların oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan finansal raporlar ile işletmelerine yön veren yöneticilerin, gelecek tahminlerinde, işletmelerinin üretim hacmine ve maliyetle ilgili tüm unsurlara göre çalışma programı ve bütçeler oluşturarak gelir ve gider planlaması yapmaları gerekmektedir. Muhasebenin sunduğu verileri kullanarak karar alacak olan yöneticilerin duygu, düşünce, yetiştigi kültür yapısı, aldıkları eğitim, sahip olduğu norm ve değerler gibi unsurlar alacakları kararlara yön verebilecektir.

Muhasebe sistemlerinin insan davranışı üzerindeki etkisi incelendiğinde “davranışlar, çevre çeşitlilik ve dinamiklik içinde olsa da, muhasebe bilgi sistemleri tamamlanmamış, statik ve tarihidir“ (Ferris vd., 1988: 5).

“Muhasebe sistemleri ile davranışlar ayrılmaz bir şekilde etkileşim içindedirler. Bireylerin, sahip oldukları norm ve değerler, gösterecekleri tutum ve davranışların ana temasını oluşturur. Bu ana temalarda, insanların karar alma durumunda gösterecekleri hareket ve tarzını belirlemektedir” (Usul, 2007: 80). Muhasebe açısından davranış ise, üretilen finansal bilgi çıktısının, finansal bilgi kullanıcıları tarafından duygu ve düşünceleri, kişilik özellikleri ve toplumsal kültürleri ile finansal bilginin üretilmesi ve/veya karar alınması esnasında etkili olmaktadır.

“Muhasebe biliminin bir alt disiplini olan davranışsal muhasebe; insanların bir muhasebe fenomeni ile karşılaştığında gösterdikleri tutum ve davranışları incelemektedir “(Usul, 2007: 72). Muhasebe departmanında çalışan iki farklı personelin uyguladıkları muhasebe politikalarına göre elde ettikleri çıktıkların farklı olması ya da aynı durumla karşılaşan yöneticilerin farklı kararlar alması, kişinin bilişsel özelliklerin karar aşamasında etkili bir faktör olduğunu göstermektedir (Gönen vd., 2017 : 189). “Bireysel davranışların farklı olması büyük ölçüde kişilik, tutum, öğrenme, algı, nitelik ve motivasyon gibi bireysel farklılıklara bağlı olabilir. Çoğunlukla bireysel davranış aslında bireysel değil, bireyler grubunun davranışsal faaliyetinin parçası olabilir. Bu durumda grubun, birey tarafından sergilenen davranışı nasıl etkilediğini anlamak gerekir. Bir grubun davranışı, grubun büyüklüğü, nitelik ve roller, normlar, amaçlar, bağlılık, liderlik ve dış çevreden etkilenir” (Kutluk, 2010 : 3-68). Bu çerçevede, davranışsal muhasebe yöneticilerin karar alma aşamasında gösterdikleri tutum ve davranışların sebeplerini açıklamaya çalışmaktadır.

2.2.DAVRANIŞSAL MUHASEBENİN TANIMI

“Davranışsal Muhasebe, Muhasebe ile Davranış Bilimlerinin birleşiminin ürünüdür”. (Report of The Commitee, 1974 : 127). Davranış bilimlerinin görünümü ve metodunun, muhasebe problemlerine uygulanmasını ifade eder. “Davranışsal Muhasebe Araştırması, muhasebecilerin ve muhasebe fonksiyon ve raporlarından etkilendikleri için muhasebeci olmayanların davranışlarının incelenmesidir, şeklinde tanımlanabilir” (Hofstedt vd, 1970: 38). Genel olarak üç perspektif, davranışla ilgili muhasebe çalışmasına uygulanabilir:

- ✚ Muhasebecinin teknik fonksiyonlarının davranış üzerine etkisi,
- ✚ Muhasebecilerin davranışı,
- ✚ Muhasebe bilgisinin bilgiyi alanlar üzerine etkisi.

“Muhasebe bilgi sistemi ile bilgi alıcısı arasında ilişki iletişim süreci olarak adlandırılmaktadır. Bir bilgi sistemi açısından muhasebe bilgiyi kodlar ve gönderir, finansal raporun okuyucusu ise bir alıcı görevindedir. Ancak aynı uyarıyı alan tüm alıcıların aynı miktarda bilgiyi aldığı kesin değildir. Çeşitli araştırmalardan da görüleceği üzere benzer

uyarıcılarının tüm kodlayıcılar tarafından aynı şekilde kodlanmadığı açıklanmış, kazançlar ve maliyetler açısından farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda davranış biliminin muhasebe üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Örneğin amortisman ve diğer yönetim politikalarının farklılıklar göstermesi farklı alıcıların aynı sembol setinden farklı miktarda ve türde bilgi elde etmesine neden olmaktadır” (Gönen vd., 2017 : 190).

“Muhasebe araştırmalarının çoğunun ortak bir hedefi vardır: İnsanların bilgiyi nasıl işlediğini öğrenmek“ (Burgstahler vd., 1989: 75). “Araştırmanın biçimlendirilmesi, bir araya getirilmiş sonuçların analizi ve bireyin davranışı üzerine çalışmaların hepsi bu amaca katkıda bulunurlar. Bir başka deyişle davranışsal muhasebe araştırması, muhasebe ve denetçilerin kararlarını, bütçe katılımı ve bilgi sistemi karakteristikleri gibi muhasebe fonksiyonu ve denetim fonksiyonunun çalışanlar, yöneticiler ve yatırımcıların davranışı üzerindeki etkisi ve muhasebe bilgisi çıktısının, kullanıcıların kararı üzerindeki etkisini içerir” (Bamber, 1993: 29)

Şekil 2- Bireysel Davranışlar Üzerindeki Etkiler (Bamber, 1993).

Davranış, bireyin özellikleri ve görev çevresinin özellikleri ile şekillenir. Bamber'ın da oluşturduğu şekilde belirtildiği üzere; yatay eksen birey özelliklerini, düşey eksen ise görev çevresinin özelliklerini göstermektedir. Her birey, sahip olduğu bilgi ve tecrübe düzeyi, bilgi teknolojilerinden yararlanma kabiliyeti, kültürel yapısı vb. konularda farklı özelliklere haizdir. Bu sebeple aynı veri setini kullandığı halde iki farklı yargıya varabilecek iki farklı yönetici ve/veya muhasebe personelinin görülmesi mümkündür. Örneğin, A yöneticisinin içinde bulunduğu koşulları yorumlayarak ve/veya analiz ederek yargılarını durumlara göre değiştirebileceği gibi B yöneticisinin daha önce benzer durumlarla karşılaşmaması sebebiyle

katı bir tutum sergilemesi sonucu A yöneticisinden farklı bir tutum içerisinde olması gibi. Davranışsal muhasebe, psikolojik değişkenler ve organizasyonel/çevresel değişkenlerin davranış üzerindeki etkilerine odaklanır.

Yapılan izahatlar ışığında, bireyler karar alırken her ne kadar rasyonel olduklarını varsaysalar bile çeşitli şekilde baskı altında kalabilirler. Bahsi geçen baskı etmenleri ise içsel ve dışsal faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel faktörleri; inanç, tutum, bireylerin düşünce yapıları ve ilkeleri oluştururken, dışsal faktörleri ise karar alıcının içinde bulunduğu kültürel yapı oluşturur. Bireyin bir olaya ve/veya bir kişiye bakış açısını gösteren içsel faktörler, bireyin alacağı kararlarda davranış şekillerini belirler. Bireyin bilgisi, inancı, hisleri kendi davranış kalıplarını oluşturmaya sebebiyet verir. Söz konusu kalıplarda karar vericilerin muhasebenin sağladığı veri setlerini analiz etmede ve yorumlamada tüm şiddeti ile kendini gösterir. Dışsal faktörler ise gelenek ve göreneklerden, kültür ve bilgilerden oluşmaktadır. Söz konusu faktörler bireyin davranışlarını yansıtır. Bireylerin sahip olduğu bu değerler, bakış açılarını değiştirebilir (Usul, 2007 : 56). Bu sebeple, muhasebe fenomeni ile karşı karşıya kalan karar vericilerin çeşitli koşulların etkisi altında davranışları değişkenlik gösterebilir.

2.3 DAVRANIŞSAL MUHASEBENİN GELİŞİMİ VE DİĞER MUHASEBE DALLARI İLE OLAN İLİŞKİSİ

2.3.1 Davranışsal Muhasebenin Gelişimi

“Davranışsal Muhasebe, muhasebecilerin ve muhasebe rapor ve analizleri ile etkileşim içinde olan muhasebeci olmayanların davranışları ile ilgilenmektedir.” (Hofstedt vd., 1970: 52). “Belirtilen her iki grubun da psikolojileri ve neden o şekilde davrandıkları davranışsal muhasebe açısından son derece önemlidir.

1960’lı yılların başlarına kadar muhasebe araştırmalarında sermaye piyasalarının işleyişi ve aktörlerin aldıkları kararların rasyonel olması açısından neo-klasik varsayımların hakim olduğu görülmektedir” (Arnold vd., 2004 : 152). “Daha sonra davranış bilimlerine verilen önemin artması ve buna takiben davranışsal iktisat alanında yaşanan gelişmeler davranışsal muhasebenin önünün açılmasına neden olmuştur. Davranışsal Muhasebe kavramı ilk olarak

1960'lı yılların başlarında literatürde konu edilmeye başlanmıştır” (Marşap vd, 2016 : 345-359).

Literatürdeki ilk çalışma Caplan'ın “ Yönetim Muhasebesinde Davranışsal Varsayımlar” konulu çalışmasıdır. Caplan ilgili makalesinde, yönetim muhasebesinde ki davranışsal varsayımlar ile genel muhasebe teorisini karşılaştırarak davranışsal yaklaşımın yönetim muhasebesinin teorisi ve uygulaması ile ilişkisini anlatmayı amaçlamıştır (Caplan, 1966 : 86-87). Fakat Davranışsal Muhasebe kavramı 1967 yılına kadar literatürde yer alamamıştır (Caplan, 1989 : 109). Söz konusu terim ilk olarak, “Journal of Accounting Research” isimli derginin 1967 yılında yayınlanan “Emprical Research in Accounting: Selected Studies” sayısında yer almıştır. Bu sayıdaki çalışmaların temelinde davranışsal muhasebe araştırmalarında beş ekol üzerinde durulmuştur (Birnberg vd., 1989 : 25);

- Yönetimsel Kontrol,
- Muhasebel Bilgilerin İşlenmesi,
- Muhasebel Bilgilerin Sistem Dizaynı,
- Denetim Süreci Araştırmaları,
- Kurumsal Sosyoloji

Aşağıda belirtilen tablo ile davranışsal muhasebe araştırmalarına konu edilen beş ekolün amaçları ve çalışma alanları belirtilmiştir;

Tablo 1: Davranışsal Muhasebe Çalışmalarına Konu Edilen Ekollerin Amaçları Ve Araştırma Alanları (Novak, 2016 : 119).

Davranışsal Muhasebe Çalışmalarına Konu Edilen Ekoller	Amaçlar	Araştırma Alanları
Yönetimsel Kontrol	Kapsamlı olarak planlama ve kontrol kavramlarının ele alınması.	❖ Yönetim Biçimleri ❖ Katılım ❖ Katılımın Bütçe Düzeylerine Olan Etkisi ❖ Muhasebe Raporlarının Kullanımı ❖ Bireysel Cevaplardaki Farklılıkların Kontrol Düzeyi Üzerindeki Etkileri, ❖ Yönetim İle Kontrol Arasındaki Korelasyon, ❖ Stratejik Planlama, ❖ Çevresel Belirsizliklerden Kaynaklanan Sorunları Yöneticilerin Çözerken Muhasebenin Bu Noktadaki Rolü, ❖ - Raporlama Kurallarının Davranış Üzerindeki Etkisi
Muhasebel Bilgilerin İşlenmesi	Finansal Muhasebe araştırmalarının yapılması	❖ Finansal Bilgilerin, Finansal Bilgi Kullanıcılarına Açıklanmasında Muhasebenin Rolü, ❖ Alternatif Muhasebe İşlemlerinin Finansal Bilgi Kullanıcılarının Karar Vermesine Olan Etkisi,

		❖ Bireysel Bilgi Ve Tecrübenin İşlenmesi, ❖ Finansal Bilgi Kullanıcıların Davranışları, ❖ Daha Önce Tecrübe Edilmemiş Konulara Karşı Mevcut Tutum Ve Davranışlar, ❖ Karar Verme Süreçleri
Muhasebel Bilgilerin Sistem Dizaynı	Muhasebe bilgi sistemleri kapsamında bilişsel yapılarında ki davranışsal sorunların araştırılması	❖ Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kullanıcıların Karar Analizleri, ❖ Muhasebe Raporlarının Yapısı Ve Rapor Yapılarının Finansal Bilgi Kullanıcılarının Uygun Veriyi Elde Etmesindeki Rolü, ❖ Bilgi Yükünün Alınan Kararlar Üzerindeki Etkisi
Denetim Süreci Araştırmaları	İç ve Dış Denetim çalışmaları kapsamında davranışsal muhasebenin etkisinin araştırılması	❖ Denetçinin Tecrübesinin, Mesleki Bilgi ve Deneyiminin Vereceği Kararlar Üzerindeki Etkisi.
Kurumsal Sosyoloji	İşletmelerde muhasebe uygulamalarının incelenmesi	❖ Muhasebe Bilgi Sisteminin Zaman İçerisinde Değişmesine Neden Olan Faktörler, ❖ Muhasebe Organizasyonunun İşletme İçindeki Rolü, ❖ Alternatif Muhasebe, ❖ Muhasebenin Sosyo-Politik İşlevi, ❖ Bireylerin Kurumsal Deneyimlerini Anlamlandırmak İçin Muhasebe Sistemlerinin Kullanımı

“Davranışsal Muhasebe araştırması ve diğer muhasebe araştırmaları arasındaki farklılıklara değinildiğinde; Davranışsal Muhasebe, muhasebe bilgisi, süreçler ve insan davranışı arasındaki bağlantıları incelemek için davranış bilimlerinden teoriler ve metodolojiler uygular. Davranışsal Muhasebe araştırmasının, diğer muhasebe araştırması ekollerıyla ortak özellikleri vardır. Bu özellikler, muhasebe fenomeninin incelenmesini, insanların gözlemlenmesini ve teori veya temel araştırma sorusuyla değişkenlerin ölçülmesini içerir” (Sorensen, 1990: 327).

Yapılan izahatlar ışığında, “1960’lı yıllarda ki davranışsal muhasebeye katkıda bulunan çalışmalar, alanı tanımlama, davranışsal konuların muhasebe teorisi ve uygulamasına uygunluğu ve kavramsal model geliştirme üzerine olmuştur. 1960’lı yıllar, özellikle Davranışsal Muhasebe alanında olmak üzere, muhasebe araştırması literatüründe “Uyanmanın 10 yılı” olarak anılmıştır” (Lord, 1989: 124).

1972 yılında ise Anthony Hopwood, muhasebe verilerinin kullanımı ve performans değerlendirmelerinde kullanılan önlemlerin analiziyle ilgili yaptığı çalışma kapsamında Jake Birnberg ile muhasebe alanına katkıda bulunmuş, iki yıl sonra Chicago’da yapılan Ampirik Araştırma Konferansında ise Davranışsal Muhasebe Haber Bülteni ile farkındalık sağlanmıştır. Hopwood ve Birnberg’in görüşlerine göre, “global anlamda muhasebenin davranışsal, organizasyonel ve sosyal boyutunda meydana gelen değişikliklere ilişkin araştırma alanlarının ortaya çıktığını fakat çok az araştırmacının bu değişikliklerin farkına vardığı “yönündedir (Hopwood, 2009 : 889).

“İlgili yıllarda, Amerikan Muhasebe Birliği’nin yayınladığı raporda, muhasebe alanında çalışan akademisyenlerin müfredatlarına davranış bilimleri ile ilişkili konuları eklemeleri yönünde bildirimde bulunulmuştur” (Castellano ve Roehm, 1977: 211). “Böylece, davranışsal muhasebe çalışmaları hız kazanmıştır. Dyckman (1988) çalışmasında, 1978 ile 1998 yılları arasında “The Accounting Review” ve “Journal of Accounting Research” gibi muhasebe alanında son derece önemli iki dergide davranışsal paradigmaya dayalı olarak yayınlanan makale sayısını incelemiş ve bu sayıda istikrarlı bir artış olduğunu

gözlemlemiştir. Ayrıca, muhasebe alanında sayılar ve kayıt üzerine odaklanılarak insani ve davranışsal konuların göz ardı edilmiş olması da, davranışsal muhasebenin önem kazanmasındaki temel unsurlardan biridir” (Gönen vd., 2017: 193).

Sonuç olarak, “Davranışsal Muhasebe araştırmasını diğer muhasebe araştırması ekollerinden ayıran özellik, davranış bilimleri ile olan ilgisidir (Birnberg vd., 1989 : 56)” “Bugüne kadar yapılan Davranışsal Muhasebe alanındaki çalışmalar özellikle, yönetsel kontrol, muhasebe bilgisini işleme, denetim, organizasyonel sosyoloji, davranışsal muhasebe araştırmaları ve etik konularında olmuştur. Bu çalışmalarda “Etik” konusu ayrı başlık altında işlense de, diğer konulardaki çalışmaların çoğunun özü, etik kavramı ile ilişkilidir. Gerek muhasebecilerde olması gereken özellikler, gerek işletmelerdeki muhasebe uygulamaları, gerek denetim kararları, gerekse muhasebe eğitiminin içeriğinde etik konusu işlenmektedir (Kutluk, 2010: 55).”

2.3.2 Davranışsal Muhasebenin Diğer Muhasebe Dalları ile Olan İlişkisi

Davranışsal Muhasebe, muhasebe biliminin üretmiş olduğu matematiksel modellerden çok, karar alıcıların psikolojik yapılarına özellikle de bilişselliğe odaklanmaktadır. Başka bir deyişle, davranışsal muhasebe; karar alıcıların bilgi ve tecrübesi, teknolojiyi kullanma kabiliyeti, grup çalışmasına yatkınlığı, organizasyon şekli ve kültür yapıları gibi çeşitli unsurlarla ilgilenir. Bu sebeple, Davranışsal Muhasebe, karar alıcıların psikolojik yapılarına odaklanır ve davranış bilimlerinin muhasebe üzerindeki etkilerini anlamaya çalışır. Finansal muhasebe raporlayan geleneksel muhasebeden farklı olarak, yayımlanan finansal raporlara insan faktörünü de katmaya çalışır. “Davranışsal Muhasebe, muhasebe bilgileri ve problemleri ile insan davranışları arasında ilişki kurarak;

- ✚ Alınan kararların işletme ve birey üzerindeki etkisini ölçer ve anlamaya yardımcı olur,
- ✚ Stratejik planlama ile davranışlar arasında ilişki kurarak; düşüncelerin ölçülmesini ve raporlanmasını sağlar,

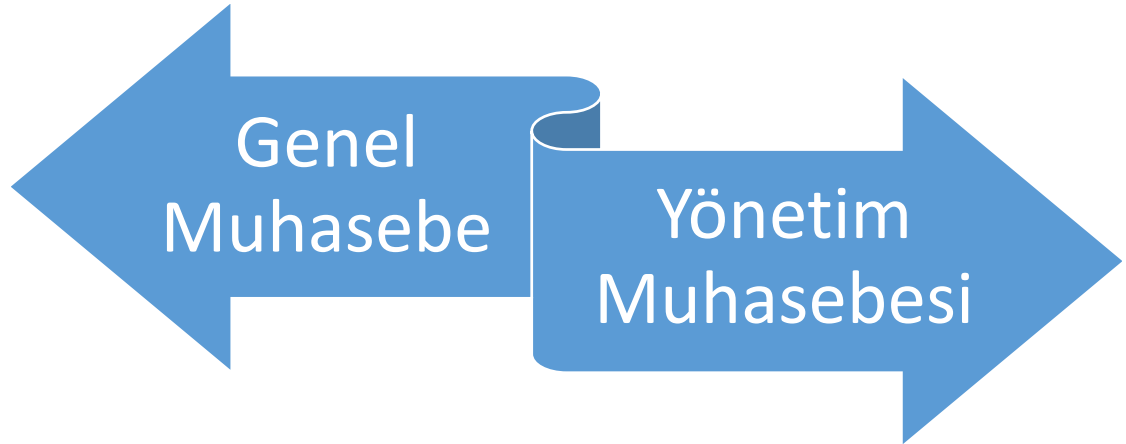
- ✚ Birey davranışlarının işletme politikaları ile uyumlaştırılmasını ve yeniliklere açık olmasını sağlar,
- ✚ Muhasebe standartlarının oluşturulmasına yardımcı olurken, psikoloji ve sosyoloji bilimlerini kullanarak, bu bilgilerin nasıl kullanıldığını irdeler.”(Kutluk, 2010)

Amerika Muhasebeciler Birliği (AAA), davranışsal muhasebeyi; insan davranışlarını ampirik çalışmalarla ve hipotezlerle tahmin etme, anlama ve açıklama olarak tanımlamıştır.

Davranışsal Muhasebe, işletmelerin organizasyon yapıları ile yönetim bilgi sistemi arasındaki ilişkileri, çalışanların motivasyonunun ölçülmesi ve artırılması ayrıca işletme performansının etkinliğine yönelik değişen çevre koşullarına göre muhasebe mesleğinin değişimini inceler (Usul, 2007 : 60).

Buna ilaveten, Davranışsal Muhasebe, “Antropoloji, Ekonomi, Etik, Felsefe, Filoloji, Pskikoloji vb. alanlardan faydalanarak muhasebe standartlarının oluşması esnasında bu bilgilerin nasıl kullanıldığını irdeler “(Moser,1998 : 95).

Bu kapsamda Davranışsal Muhasebe, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin bulguları ile beslendiğinden, tanımının net anlaşılabilmesi için Genel Muhasebe ile Yönetim Muhasebesiyle olan ilişkileri ve farklılıkları da önem arz etmektedir.

Şekil 3- Davranışsal Muhasebenin Diğer Muhasebe Dalları ile Olan İlişkisi

2.3.2.1 Davranışsal Muhasebe ile Genel Muhasebe İlişkisi

Muhasebe araştırmalarının normatif araştırmalar ve pozitif araştırmalar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. “Normatif araştırmalar, olması ve yapılması gerekenlerin üzerinde dururlar. En temel özellikleri ise kural koyucu niteliğe sahip olmalarıdır. Bir başka deyişle, normatif araştırmalar ne şekilde davranılması gerektiği hakkında bilgi verirken neden o şekilde davranılması gerektiği konusuna değinmemektedir. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları/Uluslararası Muhasebe Standartları finansal raporların nasıl hazırlanması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Geleneksel muhasebede temel belirleyici olan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) / Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) geleneksel muhasebede normatif araştırmaların varlığının gösterilebilmesi açısından verilebilecek en iyi örnektir.

Pozitif araştırmalar ise “olan ile”, diğer bir deyişle “gerçekleşen (gerçekte olan) ile” ilgilenmektedir. Muhasebedeki davranışsal ilişkileri araştıran pozitif araştırmalar için “olması gereken” konuların pek bir önemi bulunmamaktadır. Pozitif araştırmalar normatiften farklı olarak kural koymaktan ziyade açıklayıcı ve tahmin edici bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan davranışsal muhasebede pozitif araştırmaların yer aldığını söylemek mümkündür. 2005 yılından bu yana UFRS’lerde de kural bazlı yaklaşımdan ilke bazlı yaklaşıma doğru yöneliş, işletme ve özünde insan olan kurumsal yapıda pozitif yaklaşıma; diğer bir ifade ile davranışsal muhasebeye kayış olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir” (Gönen vd., 2017 : 190).

“Geleneksel muhasebe verileri kullanılarak hazırlanan finansal raporlar davranışsal muhasebe ile insan faktörü de katılmaktadır. Davranışsal muhasebenin odaklandığı temel nokta; muhasebe sistemleri, insan davranışları ve organizasyonel verimlilik arasındaki ilişkidir” (Arnold vd.,2004 : 153).

“Davranışsal muhasebeciler, geleneksel muhasebeyi sadece sayısal verilerle ve standartlarla ilgilendiği için dar ve sınırlayıcı olarak nitelendirmektedirler. Geleneksel muhasebe, standartlara bağlı olduğu için “olması gereken” ile ilgilenirken; davranışsal muhasebe bireylerin davranışlarını ele almasından ötürü “olan ile” ilgilenmektedir” (Gönen

vd., 2017: 190). Buna karşılık, Harward Business Review dergisinde yayınlanan bir yazıda “*Geleneksel muhasebe sistemi; karar alma aşamasında kullanmış olduğu kantitatif modellerle kendini aldatmaktadır. Kurulan nicel modeller karar verme aşamasında oldukça etkili olmaktadır. Fakat, çok sayıda sorunların da yapısal değişiklikler sonucu ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Geleneksel muhasebe; modelinin uygulanma aşamasında karar vericilerin göstereceği direnci hiçbir zaman benimsemedi ve karar değişkenlere nicel veriler kadar, nite olan ve davranışsal bir süreci kapsayan verilerin de katılması gerekliliği hiç dikkate almadı*” şeklinde görüş belirtilmiştir (Harward Business Review, 1981). Geleneksel muhasebe anlayışına eleştiri olarak belirtilen bu görüş, davranışsal muhasebeciler tarafından da kullanılmaktadır.

Davranışsal Muhasebecilere göre, geleneksek muhasebe geçmişle ilgilenir ve standartlara oldukça bağlıdır. Ölçmüş olduğu ekonomik bilgileri bağlı olduğu standartlar perspektifinden kullanıcılara sunarlar. Ancak, hiçbir zaman ekonomik bilgilerin ölçülmesinde kullanıcılar perspektifinden bakılmaz. Oysaki karar alma kompleks bir işlem ve önemli belirsizlikleri içerir. Bu noktada, davranışsal muhasebe geleneksel muhasebenin açıkta bıraktığı hususları tamamlar (Srivastava vd., 2000 : 24).

Buna karşılık, muhasebe bilgi sistemi ve bu sistemin bir çıktısı olan finansal raporlarda karar alıcıların davranışsal sürecine değil, bilgilerin niteliğine odaklanmışlardır. Aynı şekilde denetçiler de, denetimin etkinliğini ön plana çıkarmaktadırlar (Birnberg vd., 1998 : 22).

“İş performansı, iş tatmini, örgütsel bağlılık, toplam satış hedefi, verilen ödüller, prim ve ikramiyeler gibi çalışan motivasyonunu ve işletme verimliliğini artırmaya yönelik uygulamalar, davranışsal sonuçlar olarak nitelendirilmektedir” (Fogarty, 1995 : 46). “Tüm bu unsurları nelerin olumlu yönde etkileyebileceği özellikle araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır. Bunun temel nedeni bu unsurlarda meydana gelecek olumlu değişimlerin, işletme değerini de pozitif yönde etkileyecek olmasıdır. X ve Y isimli iki işletme olduğunu varsayalım. Bu işletmelerin finansal tablo verileri aynı olsun. Eğer X işletmesinin iş gücü çok daha tecrübeli ve yönetimi çok daha kuvvetli ise X işletmesinin değerinin diğerine kıyasla çok daha yüksek olacağı aşikardır. Bu örnekten de anlaşılacağı

üzere, işletmenin değeri üzerinde insan faktörlerinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle muhasebe bilgisinin kullanımı üzerinde sosyal, kavramsal ve duygusal faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir (Ijiri, 1967 : 157).”

Yapılan izahatlar ışığında Davranışsal Muhasebe yaklaşımı ile Geleneksel Muahsebe Yaklaşımının karşılaştırılması aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: Davranışsal Muhasebe Yaklaşımı İle Geleneksel Muhasebe Yaklaşımının Karşılaştırılması (Caplan, 1990 :86-87).

Davranışsal Muhasebe Yaklaşımı	Geleneksel Muhasebe Yaklaşımı
Modern İşletmelerde birincil amaç kar maksimizasyonu değildir, amaçlardan bir tanesi olabilir.	İşletmelerin birinci amacı kar maksimizasyonudur.
İşletme organizasyonları insan davranışlarını anlama ve çözme üzerine kurulmuştur.	İşletme organizasyon yapıları kar maksimizasyonu amacına yönelik geliştirilmiştir.
Organizasyon; çalışanların psikolojik, sosyolojik ve ekonomik olarak motive etmeyi amaçlamaktadır.	Ürün odaklı bir organizasyon yapısı esas alındığından çalışanların psikolojik ve sosyolojik durumları göz ardı edilmektedir.
İşletme yönetimi karar alma süreçlerine insan faktörünü ve yeteneklerini daha fazla katmalıdır.	Çalışanlar genellikle işinden memnun olmakta ve insan faktörü karar alam sürecine tek boyutlu olarak katılmaktadır.
Sorumluluk insanlar arasında yetki oranlarına göre dağıtılmalıdır.	Yetki ve sorumlulukların dağıtılmasında isteksiz davranılmaktadır.
Muhasebe bilgi sistemi sadece üst yönetimin değil, bütün çalışanların isteklerini göz önüne alan bir yapıda olmalı, istenilen bilginin	İşletme yönetiminin başarısı kar maksimizasyonu ile ölçülür dolayısıyla

istenilen zamanda hazır olmasını sağlamalıdır.

muhasebe bilgi sistemi tek amaca yönelmektedir.

Muhasebe kontrol sistemleri, muhasebe tekniği ile çalışanların motivasyonu arasında denge kurabilme yeteneğine sahip olmalıdır.

İşletme yönetiminin amaçları arasında çalışanların işten kaçınmalarını engellemek ve verimliliği artırmak da vardır.

Bir muhasebe organizasyonunun yapısı, departmanlar arasında bir çatışmaya yol açmayacak şekilde dizayn edilmeli ve bir amaca yönelik muhasebe politikaları üretilmelidir.

Yönetimin temeli otokratiktir.

Muhasebe kontrol sistemi çalışanları işletme amaçlarına motive etmelidir.

Muhasebe kontrol sistemi yönetime çalışanların performanslarını tanımlama imkanı vermelidir.

2.3.2.2 Davranışsal Muhasebe ile Yönetim Muhasebesi İlişkisi

“Yönetim Muhasebesi, iç kullanıcılara, karar vermelerini kolaylaştırmak üzere muhasebe ve muhasebe dışı bilgiyi sağlar (Rialhi-Belkaoui, 2001: 4)” “Yönetim Muhasebesi, üretilen veya alınan bilgiye, yaratılan çevre ve şartlara, meydana gelen tutum ve anlayışlara ve arzulanan çıktılara tepki verdikleri için bilgiyi üretenler olarak yönetim muhasebecileri ve iç kullanıcılar olarak yöneticilerin davranışlarıyla şekillenen bir davranışsal çevrede işlemektedir. Bilgi ve bu davranışların ve davranışsal şart ve çevrelerin değerlendirilmesi, şirketin hedeflerini yerine getirmede yönetim muhasebesinin başarı ve etkinliğine katkı sağlar.

Organizasyonlarda yönetim muhasebesinin rolü, karar vermek için organizasyon hiyerarşisinin çeşitli elemanlarınca sağlanan bilgi olarak algılanmaktadır (Hayes, 1977 : 24).” “Bu bilginin performans değerlendirilmesinde kullanılması, karar verme fonksiyonunun önemli bir rolüdür” (Kutluk, 2010:57).

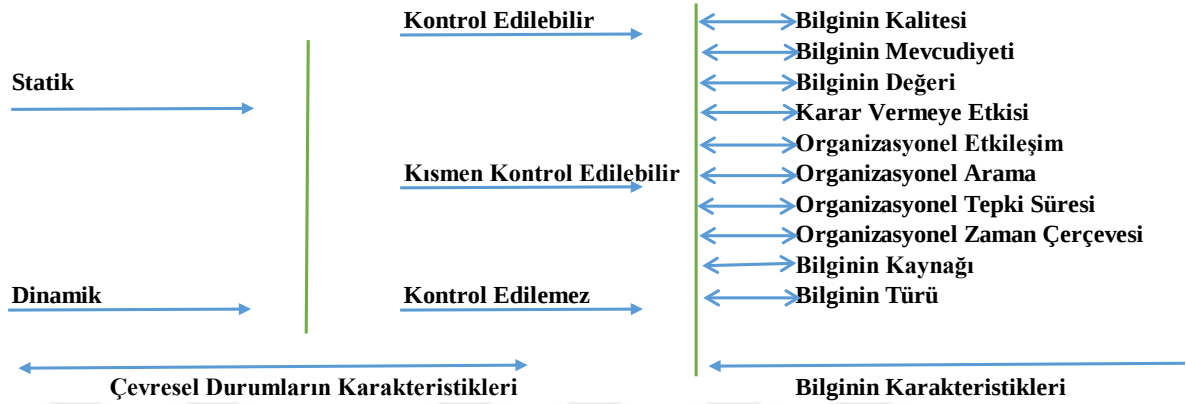
“Davranışsal Muhasebecilere göre; yönetim muhasebesi, işleri ve çalışanları takım odaklı kültüre motive edecek muhasebe raporları geliştirmemiş, ayrıca bu norm ve değerlere uyumlu ölçüm sistemi oluşturamamıştır. Başka bir deyişle, yönetim muhasebesinde davranışsal konuların olmaması, meydana gelen kritik değişimlerin ekonomik temelli karar vermek modelleriyle anlatılması büyük bir eksikliktir (Usul, 2007).” Oysa ki, yönetim muhasebesi bir organizasyonun gelişmesinde, karar almada “lens” görevi yapar ve bu bağlamda ekonomik verimliliği artırır (Zeff, 1986). Bu anlamda yönetim muhasebesi; alternatif bilgi sisteminin seçilmesi, işletme içi iletişimin başarılı bir şekilde kurulması, maliyet araştırmalarının yapılması ve bunların sonucunda ürün fiyatının tespiti gibi olgu üzerinde yoğunlaşarak karar almayı kolaylaştırır (Birnberg vd, 1998:22).

2.4 MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL YAPISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Muhasebe fenomeni ile karşı karşıya kalan ve karar almak durumunda olan karar alıcıların çeşitli faktörlerin etkisi altında kalmaları mümkündür. Bu etkiler, bireyin kendi iç dünyasından kaynaklarına inançlar ve etik anlayış ile insanları etki altına alan dışsal faktörler olarak tanımlanabilecek kültür ve politik yapılardır.

Muhasebe karar alma, hüküm verecek şekilde gerekli olacak bilgileri anlama ve idrak etmeyi gerektirir. Muhasebe modelinin karar almayı da içerdiği kabul edilirse model;

- ✚ Muhasebe fenomeninin karar alıcılar tarafından gözlemlenmesi,
- ✚ Şemanın yapılması,
- ✚ Dörtümler tarafından tetiklenen yöntemlerin tanınması ve izlenmesi,
- ✚ Yeniden ele alınan depolanmış bilgilerin ihtiyaç duyulan karara hükmetmesi,
- ✚ Yeniden ele alınan eski bilgiler ile yeni bilgilerin entegrasyonun göz önüne alınması,
- ✚ Hangi yöntemin uygulanacağına karar verilmesi,
- ✚ Karar verme ve harekete geçme gibi unsurları da içine alır (Belkaoui, 1989 :4).

Şekil 4- Çevresel Faktörlerin Bilgi Sistemlerine Etkisi (Belkaoui,1989 : 4).

Şekilde belirtildiği üzere, çevreden karar alıcılara gelen bilgiler statik bilgi ve dinamik bilgi olarak iki şekilde gelmektedir. Statik bilgileri kontrol edilebilirken, dinamik bilgiler kontrol edilememektedir. Bilginin kalitesi, mevcudiyeti, değeri ve karar vermeye etkisi gibi unsurlar kontrol edilebilirken; organizasyonun bu bilgilere karşı verdiği tepkiler ise kısmen kontrol edilebilir. Bu tür bilgiler statik bilgi olarak adlandırılır. Buna karşılık, dinamik bilgi olarak isimlendirilen; bilginin kaynağı ve türü ise kontrol edilemeyen bilgilerdir (Usul, 2007: 77).

Muhasebenin davranışsal yapısını etkileyen faktörler aşağıdaki gibidir;

- I. **Kültür;** “Kültür, insanlarca yaratılan değer sisteminin, örf-adet, tutum, inanç, ahlak, sanat ve sembollerin bileşimi olup bir toplumu oluşturan insanların bütün bir yaşam biçimi olarak tanımlanabilir (İnceoğlu, 2004).” “Bir toplumun yaşam biçimini oluşturan değerler, gelenekler, görenekler gibi öğelerle bir başka toplumdakiler birbirinden farklılık gösterir, dolayısıyla her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Bir toplumun kimliği, o toplumun kültürel yapısıyla tanımlandığından, kültür, o toplumdaki bireyin de kişiliğinin biçimlenmesinde, amaç ve hedeflerinin belirlenmesinde de etkili belirleyicilerden biridir.”

“Bir ülkenin kültür yapısı o ülkedeki muhasebe sisteminin oluşmasında doğrudan etkindir; organizasyonel yapıyı ve davranışı, muhasebe çevresini ve muhasebe olgusuyla karşılaşılın tüm bilişsel hareketi etkileyip muhasebe organizasyonunun yapılanmasında etkin rol oynar.” (Kutluk, 2010)

- II. Etik;** “İnsanın var oluşunun nihai amaçlarını konu edinen, ahlak ve normlara uymanın içsel yükümlülüğünü bilimsel olarak inceleyen ve dolayısıyla insan eylemlerini konu alan felsefî bir disiplindir (Tınar, 1996 : 90).” “İnsanların nasıl davranması gerektiğini gösteren etik; ödev ve yükümlülükleri temel olan bir davranış kuralına ya da disipline işaret etmektedir (Güredin, 1998: 5).”

“Etik kavramı muhasebe uygulamaları açısından çok önemlidir. Etik, bireylerin arzu ettikleri şekilde muhasebe sistemi oluşturulmasında etkin bir rol oynamaktadır. Normalde etik, muhasebe uygulayıcıların ödev ve sorumluluklarını esas alan bir yaklaşım göstermektedir. Başka bir deyişle, meslek elemanlarının bağımsızlığını, dürüstlüğünü ve güvenilirliğini ifade eder. Bu bağlamda genel etik kavramının bir parçası olan mesleki etik, meslek elemanlarının çalışmalarında ahlaki ve toplumsal değerleri dikkate alarak, işletme ilgili çıkar gruplarının alacaklarını kararlarda kandırılmalarını engellemek olarak karşımıza çıkmaktadır “(Cook vd., 1975 : 42). Bu yaklaşımın sonucunda işletmeler ile, ilgili taraf arasında etik değerler üzerine kurulan güven ve işbirliği, ahlaki açıdan olumsuz sonuçların doğmasını engelleyecektir (Uysal, 2002 :37).

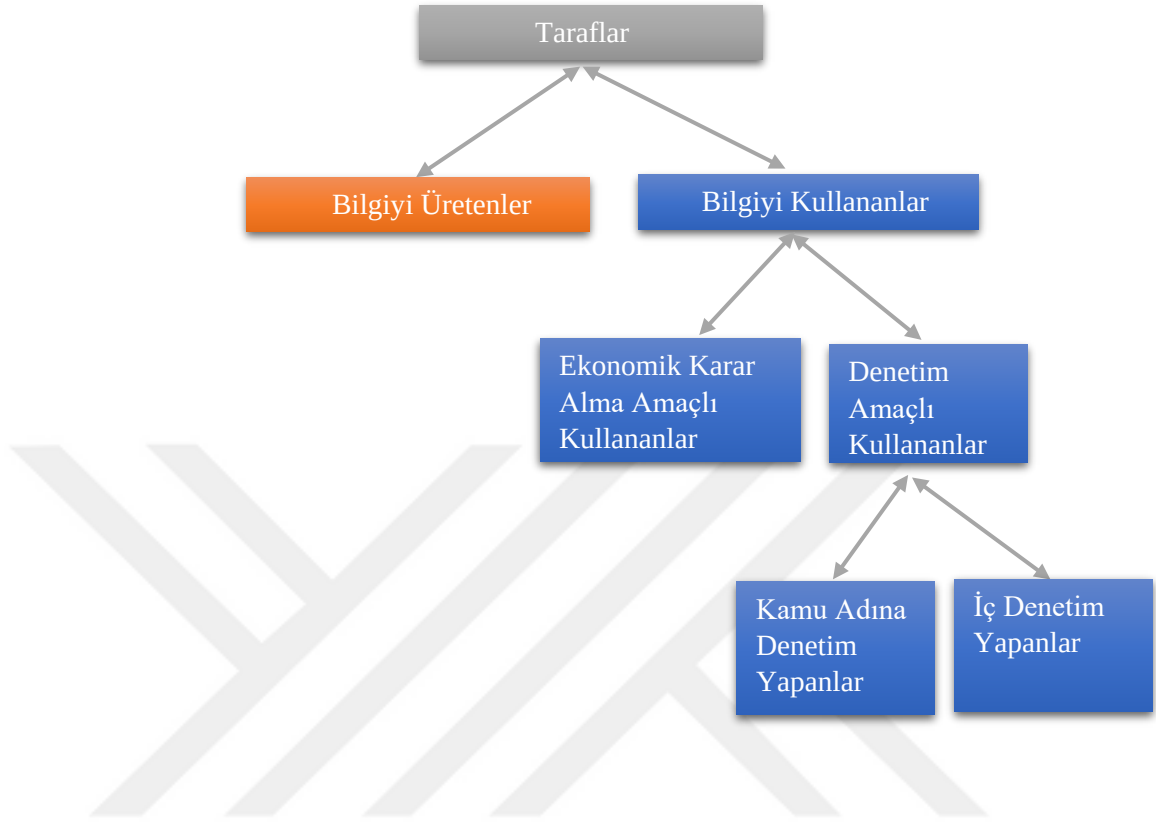
- III. İnanç;** “Çocukluk dönemiyle başlayan öğrenme, düşünsel yapılar ile olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisini kurmaktadır. Bu durum genelleştirilerek toplum yapısını oluşturmakta ve daha sonra olaylar inançlara göre yorumlanmaktadır. Muhasebecilerin sahip olduğu bilgileri kullanarak karar alma mekanizmasını da etkileyen, öğrenme ve tecrübe ile birlikte oluşmuş inançlardır. Çünkü inançlar temel olarak önce çevreye, sonra yöntemlere hükmeder ve karar vermek için harekete geçer.”

- IV. Politik Yapı;** “Bir ülkede oluşan muhasebe sistemi, ülkenin siyasi yapısı, yönetim biçimi, pazar yapısı ve diğer ülkelerle olan ticari ilişki seviyesi belirlemektedir. Dolayısıyla toplumun yaşadığı kültür, yönetim biçimini ve siyasi altyapıyı etkilemektedir. Dolaylı olarak muhasebe sistemi de bu yapı içinde kurulmaktadır (Usul, 2007: 45).”

2.5 DAVRANIŞSAL MUHASEBEDE SIK KULLANILAN TEORİLER

Geleneksel muhasebeye insan davranışlarının neden ve sonuç etkilerinin eklenmesi sonucu oluşan davranışsal muhasebenin etkileşimde olduğu ve faydalandığı bazı teoriler bulunmaktadır. Söz konusu teorilerden sık kullanılanlar beklenti teorisi, eşitlik teorisi, amaç teorisi, durumsallık yaklaşımı ve vekalet yaklaşımı olmak üzere beş tanedir.

Davranışsal muhasebede bilgiyi üreten ve bilgiyi kullanan olmak üzere iki taraf söz konusudur. Muhasebe bilgilerinden yararlanan tarafları ise bilgiyi ekonomik karar alma amaçlı kullanan ve bilgiyi denetim amaçlı kullanan olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bilgiyi denetim amaçlı kullananlar ise kendi içerisinde kamu adına denetim yapanlar ve iç denetim yapanlar şeklinde sınıflandırılabilir. Davranışsal Muhasebeye konu taraflar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir;

Şekil 6 – Davranışsal Muhasebeye Konu Taraflar (Marşap vd, 2016 :345 -359).

2.5.1 Beklenti (Expectancy) Teorisi

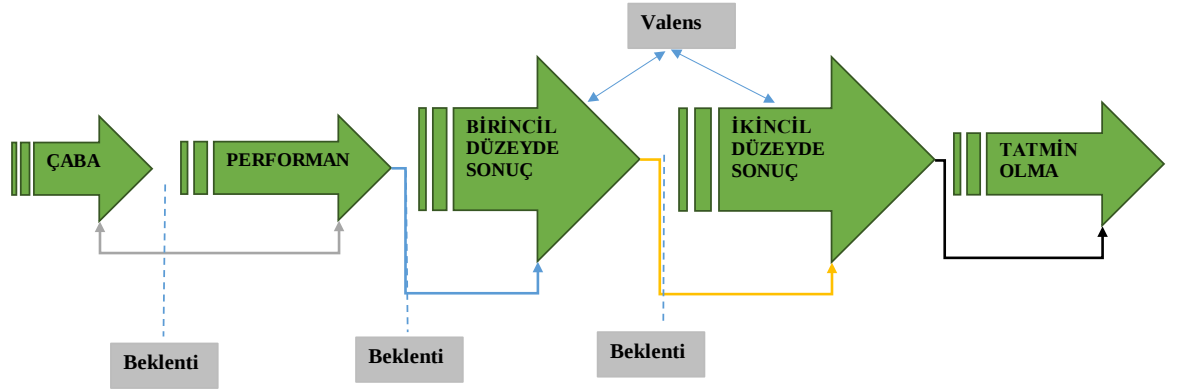
“Beklenti teorisi ilk olarak 1964 yılında Victor Vroom tarafından ortaya atılmış sonrasında ise 1968 yılında Porter ve Lawler’in yapmış olduğu çalışma ile geliştirilerek daha ayrıntılı bir model halini almıştır. Beklenti teorisinde kişiyi motive eden temel etkenin kişinin davranışı sonucundaki beklentileri olduğu vurgulanmaktadır (Marşap vd, 2016 : 345-359).”

“Victor Vroom’un teorisine göre, bir kişinin alternatif hareket yönleri arasından yaptığı seçimlerin davranışla aynı zamanda oluşan psikolojik sonuçlarla ilişkili olduğunu belirtilmiştir. Vroom ilgili teorisinde, “Valence” (amaç değeri) kavramını belirli sonuçlara yönelik duygusal yönelimler olarak tanımlamıştır. Buna göre kişi, x ve y gibi iki sonuç için herhangi birini bir diğerine tercih edecektir. Seçimi belirleyen kişinin bu iki sonuca yönelik arzusunun kuvveti arasındaki ilişkiye bağlıdır. Kişinin bir amaca yönelik sonucu elde etme isteği, elde etmeme isteğine üstün geliyorsa valence değeri (+) pozitif, eğer elde etmemesi

üstün geliyorsa valence değeri (-) negatif değerdedir. Eğer elde etmeyle ilgilenmiyorsa valence (o) sıfır değere sahiptir. Bu noktada Vroom ayrıca bir amaca yönelik valence'ı ve "değer"i birbirinden ayırmıştır. Böylece, valence ile kastedilen kişinin amaca yüklediği değeridir, gerçek değeri değildir. Bireyin her amaca yüklediği bir değer vardır. Onu elde etmek sadece onun için değerliken başkaları için herhangi bir değer ifade etmeyebilmektedir. Örneğin kişi gruplara katılmayı arzularken, amacı grubun bir parçası olmanın toplumdaki statüsünü arttıracığına inanmasıdır ve de ayrıca işini etkili şekilde yerine getirmeyi arzulayabilir, çünkü bunun bir terfiye neden olacağını beklemektedir. Vroom gereksinim-güdü kavramını ise, bir dizi amaca yönelik bir seçim olarak ifade etmektedir. Pozitif güdü, pozitif 'valence'lara sahip amaçları belirtirken, negatif valence'lara sahip amaçları ise negatif güdüler olarak ifade etmiştir.

Vroom'un kuramındaki ikinci önemli bileşeni "beklenti"dir. Vroom beklenti, "belirli bir eylemin belirli bir amaçla sonuçlanacağı olasılığı hakkındaki geçici bir inanç" olarak tanımlamıştır. En yüksek güçteki beklenti, belli bir eylemin belli bir amaçla sonuçlanacağına dair öznel kesinliği ifade ederken, en düşük (sıfır) güçteki beklenti ise bir eylemin belli bir amaçla sonuçlanmayacağını ifade eder.

Sonuç olarak bireyin eylemde bulunma gücü (yani motivasyonu), kişinin amaca ulaşacağına dönük beklentisi ile o amaca yönelik kişinin verdiği değer (valence) bir bileşiminden oluşmaktadır. Vroom ,bu ilişkiyi çarpımsal olarak formüle etmiş, çünkü ikisinden birinin olmaması halinde eyleme geçilmesini imkansız kılacağını ifade etmiştir" (Web-1) .

Şekil 7 – Vroom Motivasyon Modeli (Koçel, 2007 : 483)

Porter-Lawler’ın Beklenti-Değer Kuramında ise, özel kesim yöneticilerinin işle ilgili tutumlarının işle ilgili davranışlarıyla, işteki başarılarıyla ilişkilerini incelemektedir. Çaba, bir işi yapmak için bir insanın harcadığı (fiziki-zihinsel) enerji miktarıdır. Vroom’un modelinden ayrılan yönü ise, çabanın işbaşarımından ayrı bir değişken olarak düşünülmüş olmasıdır. Yani bir işte her çaba gösteren, çoğunda başarılı olsa da, her zaman başarılı olamayabileceği düşünülmelidir. Başarının değerlendirilmesinde başarının nesnel ölçütlerinin yanı sıra, çalışanın kendisinin ve üstlerinin öznel değerlendirmelerinin de payı olmaktadır.

“Modele göre yeterli çabanın iş başarısına dönüşmesinde iki faktör daha etkili olmaktadır. Bunlardan ilki, bireyin sahip olduğu yetenekler (ability) ve anlık olarak değişmeyen kişilik özellikleri’nin (traits) toplam etkisidir.

Sonuç olarak kişi, elde ettiği ödüllerin algılanan ödül adaletini karşılaması durumunda bir doyum yaşayacak, karşılamaması durumundaysa doyumsuzluk içine girecek ve bu durum ödülün (amacın) değerini etkilemesi nedeniyle sonraki çabasını azaltmasına ya da bırakmasına neden olabilecektir (Web-1)”.

“Davranışsal muhasebenin taraflarından biri olan bilgiyi üreten muhasebeci, objektif belgelere dayalı olarak gerçekleşen olayları kayıt ortamına aktarma görevini normatif bir yaklaşımla yerine getirmektedir. Diğer taraftan, işletmeler Uluslararası Finansal Raporlama

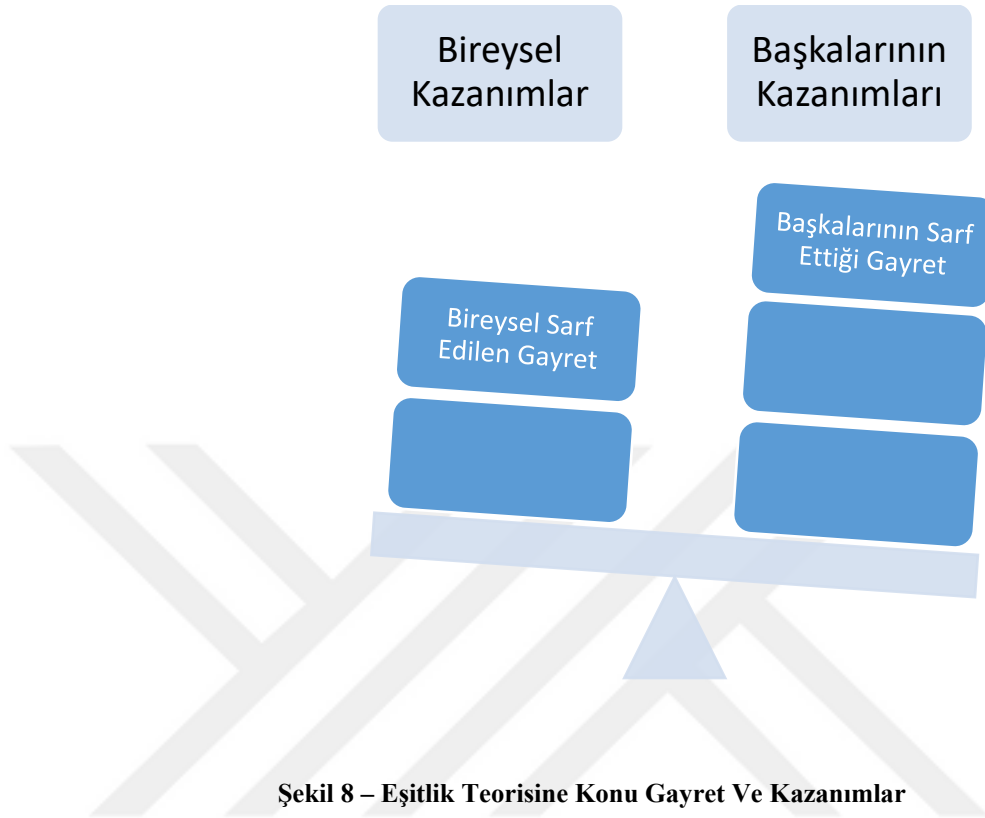
Standartları'na göre özellikle dönem sonu muhasebe uygulamalarında, muhasebe politika ve tahminlerinde değişiklik yapma yoluyla pozitif muhasebe yaklaşımını da uygulamaktadır. Bu durum konunun davranışsal muhasebe tarafından da ele alınabilmesini sağlar.

Kullanılan tahmin ve yargılar kişinin geçmiş deneyimleri ve bilgi birikimi yanında geleceği değerlendirme potansiyeline göre de şekillenmektedir. Örneğin, bir varlığın gelecekte üreteceği nakit akışlarının tahmin edilmesinde esas olan unsurlardan biri konumundaki faydalı ömrünün belirlenmesi kişisel yargılara da bağlıdır. Bu bağlamda kişisel yargılar, varlığın cari değeri üzerinde etki yaratacağından; varlığın edinim maliyetinin dönemlere dağılımını da etkilemektedir. “TMS 16 Maddi Duran Varlıklar” Standardında yer bulan tüketim modeli ile ilke bazlı yaklaşımın benimsenmiş olması, günümüzde beklenti teorisinin muhasebe uygulamalarında göz önüne alındığının bir işaretidir.

Bir varlığın edinimi ve onun varlık olarak kabulü konusu çerçevesinde yine beklenti teorisi ile bağlantı kurulabilir. Varlıktan gelecekte ekonomik fayda sağlama potansiyelinin mevcudiyeti, onun varlık olarak kabul edilmesini sağlayan unsurlardan birisidir. Diğer bir deyişle, kullanım etkinliğine dayalı gelir elde etme beklentisi; varlık edinimi için temel motivasyon kaynağı durumundadır (Marşap vd, 2016 : 345-359).”

2.5.2 Eşitlik (Equity) Teorisi

J. Stacy Adams tarafından geliştirilen teoriye göre, kişi kendisinin sarf ettiği gayret ve karşılığında elde ettiği sonucu aynı iş ortamında başkalarının sarf ettiği gayret ve elde ettikleri sonuç ile karşılaştırır. Bu karşılaştırma genellikle kişinin gayret ile sonucunu içeren bir çeşit oran oluşturmasıyla olur. Eşitsiz durumlar ise aşağıdaki gibidir;

Şekil 8 – Eşitlik Teorisine Konu Gayret Ve Kazanımlar

“Kişinin bu karşılaştırma sonucu algılayacağı her eşitsiz durum, kişinin bu eşitsizliği giderici davranış göstermesiyle sonuçlanacaktır. Eşitsizliği gidermek için gösterilebilecek davranışlar şunlardır (Web-2):

- Sarf edilen gayretin değiştirilmesi (daha az etkin çalışma vb.)
- Sonucun değiştirilmesi(daha yüksek ücret ve ödül talebi vb.)
- Başkalarının sarf ettikleri gayreti azaltmağa zorlama
- Karşılaştırmanın dayandığı temel faktörleri değiştirme
- İşi terk etme (iş yeri içinde değişiklik talebi, devamsızlık, istifa vb.)”

J. Stacy Adams’ın teorisine göre, “Girdiler; çalışanın eğitim düzeyi, sahip olduğu yetenekler, çalışılan iş saatleri, harcanan emek, esneklik düzeyi şeklinde sıralanabilir. Çıktılar ise; maaş, bonus, itibar, yükselme, tanınırlık, iş güvenliği, övgü v.b. şeklindedir.

İşletmelerde eşitlik teorisi personel ve işçilik giderleri düzeyinin temel belirleyicisi iken, işletmenin yatırım ve faaliyetleri sonucunda elde ettiği faydalar bütünü ise çalışanların taleplerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda fayda maliyet analizlerinin karar süreçlerine yansımaları ve nihai değerlendirme eşitlik teorisi çerçevesinde değişkenlik gösterir. Örneğin, işletmenin gerçekleştirdiği bir yatırım ve takibinde yürüttüğü faaliyetler sonucunda gösterdiği performansın, yüksek düzeyde karlılıkla raporlandığını düşünelim. Hiç şüphesiz ki ortaya çıkan finansal performans çalışanların yetenek ve emeklerinin bir sonucudur. Şayet, bu sonuca karşın çalışanların işletmeden elde ettiği faydalar eşitlik teorisi çerçevesinde arzu edilir değilse; ortaya çıkan motivasyon kaybı işletmenin sürdürülebilirliğini negatif yönde etkileyecektir. Dolayısıyla, muhasebe sistemi ürünü olan finansal raporların çalışan davranışları üzerinde önemli etkileri söz konusudur (Marşap vd, 2016 : 345-359).”

2.5.3 Amaç (Goal Setting) Teorisi

Edwin Locke tarafından 1968 yılında geliştirilen bu teori kapsamında, bireyler çevrelerini algılayıp yorumlarlar ve yaptıkları yorumlama işleminin akabinde oluşturdukları bu algıları kendi değer yargılarına göre değerlendirirler. Böylece, her bir bireyin kendi değer haritası ve/veya değer anahtarı oluşmaktadır. Sonuç olarak, bireyler bahsi geçen değer anahtarlarını kullanarak kendileri için neyin iyi ve/veya kötü olduğuna karar verirler.

Edwin Locke’un kuramına göre iki önerme bulunmaktadır. Birincisi, her bir bireyin kendisi için belirlediği amaçlar büyük ölçüde bireylerin davranışlarını biçimlendirir ve/veya yönlendirir. Çalışma hayatını etkileyen en önemli güdüsel etken de bireylerin amaçlarıdır. Diğeri ise, dışarıdan yapılan özendiriciler çalışanların amaçlarını etkileyerek motivasyonları üzerinde etkili olmaktadır. Böylece, “bireylerin amaçlarının onların motivasyon derecelerini de belirleyeceği savunulmaktadır. Ulaşılması zor amaçları olan birey, kolaylıkla ulaşılacak amaçları olan bir kişiye kıyasla daha fazla performans göstererek daha fazla motive olmaktadır (Erdem, 1998: 52).”

“Muhasebe, amaç teorisi çerçevesinde, kişilerin davranışlarını şekillendiren öncü araçlardan biridir. Finansal raporların işletmenin genel durumu hakkında ortaya koyduğu bilgi akışı işletmenin paydaşlarının karar süreçlerinde önemli derecede rol oynar. Örneğin

alışan açısından kişinin şahsi amaçlarını o işletmede yerine getirip getiremeyeceğine ilişkin fikir sunmaktadır. Yatırımcı açısından ise, işletmenin hisse senedinde aldığı spekülatif pozisyonun devamı veya sonlandırılması hususunda temel rol oynayacaktır. Paydaş ağı genişletildiğinde örnekleri artırmak mümkündür. Sosyal sorumluluk harcamaları temelinde işletme faaliyetlerinin meşruiyetinin ve genel kabulünün sağlanması; sosyal sermaye oluşumu temelinde sürdürülebilirliğe pozitif etki sağlayacaktır. Diğer taraftan işletme üzerinde oluşabilecek politik riskler ile ekolojik sistem çerçevesinde çevresel etkiler temelinde karşılaşılabilecek paydaş yargıları da muhasebenin davranışsal etkisine örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla muhasebe, kişinin amaçları ile işletmenin amaçlarının örtüşüp örtüşmediğini ortaya koyan önemli bir unsur niteliğindedir ve paydaş davranışlarının şekillenmesinde temel rol oynar (Marşap vd, 2016: 345-359).”

2.5.4 Durumsallık (Contingency) Yaklaşımı

“Organizasyonların değişimi ve evre koşullarına uymalarını inceleyen uyum yaklaşımlarından biri olan durumsallık yaklaşımı, işletme organizasyonlarının yapı ve işleyişini, işletmelerin içinde bulundukları evre koşullarının özelliklerinin, işletmede kullanılan teknolojinin ve işletmelerin büyüklüklerinin etkilediği görüşüne dayanmaktadır; işletme yöneticileri koşulları inceleyecek, evre koşullarına uymak için yapı ve işleyişle ilgili kararlar verip işletmelerinin evre koşullarına uyumunu sağlayacaklardır (Koçel, 2007).”

“Organizasyonun içinde bulunduğu duruma ve çevresel koşulların özelliklerine göre yönetim biçimi ve sistemini etkileyen faktörlerin sayı, nitelik ve etkilerinin değiştiğini ortaya koymaya çalışan bu yaklaşıma göre her işletmenin durumu, faaliyet konusu ve çevresi diğer işletmelerden farklıdır. İşletmeler zerine etki yapan koşullar ve işletmenin i durumu da farklı olduğuna göre her işletmenin yönetim ve organizasyon biçimi ve sistemi de farklı ve kendine özgü olacaktır (Arslan vd.,2016 : 130).”

“Durumsallık yaklaşımı her şeyin içinde bulunduğu koşullara göre şekilleneceğine vurgu yapmaktadır. Sürekli bir değişimin görüldüğü günümüzde, koşullar ve durumlar da sürekli değişmektedir. Hem örgütlerin hem de bireylerin bu değişime ayak uydurmaları

gerekmektedir. Yaşanan bu değişimlerden ötürü durumsallık yaklaşımı, her şekilde geçerli olacak bir kurallar bütününün belirlenmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu nedenden dolayı da katı bir yapının olmaması; bunun yerine değişken ve esnek bir yapının olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları, durumsallık yaklaşımıyla uygun olarak esnek ve ilkesel bir çerçeve ortaya koymaktadır. Örneğin kavramsal çerçeve, muhasebenin ürettiği bilgiyi kullanan asli kullanıcılar olarak yatırımcılar ile işletmeye borç ve kredi verenleri kabul etmektedir. “Kavramsal çerçevede bu bilgi kullanıcılarının muhasebe bilgisini nerede ve niçin kullanacağına yönelik açıklamalar da yer almaktadır. Buna göre mevcut ve potansiyel yatırımcılar ilgili işletmeye yönelik ekonomik karar alırken diğer yatırım araçlarını da dikkate alarak; mevcut durumu koruma, elden çıkarma veya yeni yatırım yapma yönünde davranış göstermektedirler. Diğer taraftan işletmeye borç ve kredi verenler de aynı şekilde mevcut durumu değerlendirme (işletmenin borç ödeme durumunu gözden geçirme) ve yeni kaynak sağlama konusunda karar vermek durumundadırlar. Her iki bilgi kullanıcısı da mevcut durumu kontrol ederek geleceğe yönelik karar alırken durumsallık yaklaşımı uygulamaktadır” (Marşap vd, 2016).”

Yapılan izahatlar ışığında, muhasebe sistemlerinin oluşturulmasında ve yürütülmesi esnasında durumsallık teorisinin tüm organizasyonlara ve işletmelere uygulanabilecek bir yaklaşım olmadığını buna karşılık muhasebe sistemlerinin çeşitli bileşenlerden oluştuğu ve belirli ihtimal ve olasılıkların mükemmel bir uyum sağladığı görülmektedir. Durumsallık teorisi yaklaşımı muhasebe sistemlerinin yapısını ve uyumunu incelerken teknoloji, organizasyonel yapısını ve çevre koşullarını da göz önünde bulundurmalıdır.

2.5.5 Vekalet (Agency) Yaklaşımı

Uyum yaklaşımlarından biri olan “Vekalet yaklaşımı, amaçları ve çıkarları farklı iki kişinin birbiri ile yardımlaşmak durumunda ortaya çıkan sorunları inceleyen bir yaklaşımdır. Ortak bir amaç uğruna yardımlaşma durumunda olan iki tarafın birincisi Vekalet veren (principal), diğeri de Vekil’(agency)dir (Koçel, 2007: 483).” “Vekalet veren belirli sonuçlara ulaşmak için vekil’in yardımına ihtiyaç duyarken, vekil bu sonuçlara ulaşmak için gereken

kararları alıp faaliyeti gerçekleştirir, böylece bir işin gerçekleştirilmesinin başkasına devredildiği durum olan vekalet ilişkisi (agency theory) oluşur. Vekalet veren hissedar, üst yönetici olabilir, vekil de yönetici, ast, müşteri, satıcı olabilir. Vekil kendi çıkarlarına göre motive olup rasyonel davranır ve riskten kaçınırken; vekalet veren, özendirmelerle vekili motive edebilir, ancak vekalet verenin vekilin davranışlarını değerleyip yönlendiremediği durumlarda aralarında çatışma çıkabilir. Vekalet veren ve vekil kendi çıkarlarıyla motive oldukları için hedef çatışması da yaşanabilir (Kren, 1997: 55).”

Bu çerçevede, vekalet yaklaşımının işletmelerde yer alan farklı bireyler arasında yazılı ve yazılı olmayan sözleşmelerden oluşan karmaşık bir sistem olduğu saptanmaktadır. Başka bir deyişle vekalet yaklaşımı, yöneticiler, yatırımcılar, çalışanlar ve müşteriler arasındaki çapraz ilişkileri inceleyerek çıkar uyumsuzluklarının yarattığı sorunlara işaret eder ve bunların ortadan kaldırılması için öneriler geliştirir. Bu kapsamda, ilgili yaklaşım finans, muhasebe, pazarlama, sosyoloji vb. alanlarda kullanılmaktadır.

İlgili yaklaşım, enformasyonu, maliyeti olan ve satın alınabilir bir emtia olarak gördüğü için bütçe, amaçlara göre yönetim, yönetim kurulu gibi biçimsel bilgi sistemlerine ve yönetsel gözetim gibi biçimsel olmayan bilgi sistemlerine önemli rol vermiştir. Bunun sonucu, işletmelerin, vekil fırsatçılığına karşı enformasyon sistemlerine yatırım yapması fikri ortaya çıkmıştır.

“ Vekalet yaklaşımı bakış açısından ücretlendirme, enformasyon sistemleri dâhil birçok faktöre bağlıdır. Zengin bir enformasyon sistemi yönetsel fırsatçılığı kontrol altında tutarak performansa daha az bağlı ödemeye izin verir. Bu yaklaşıma göre, yönetim kurulu, paydaşların çıkarlarını korumak için bir izlenme aracı olarak kullanılabilir. Yönetim kurulunun sağladığı bilgi ile üst yönetimin davranışları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak ve davranış temelli ücretlendirme yapmak mümkün olabilir. Bu durumda, üst yönetimin hissedarların çıkarlarına uygun davranış sergileme eğilimi de artar. Yönetim kurulunun enformasyon üretme kabiliyeti ise toplanma sıklığı ve üyelerin nitelikleri ile ilişkilidir “(Fırat, 2018 : 276-299).

Bu yaklaşımın bir başka katkısı da risk algısı ile ilgilidir. Gelecek ve çıktılar ile ilgili belirsizliği, risk/ ödül takası açısından ele alan vekalet yaklaşımı, risk alma isteğindeki farklılıkların vekalet veren- vekil arasındaki sözleşmeyi etkileyeceğini söyler (Eisenhardt, 1989: 58).

Sonuç olarak vekalet yaklaşımı, bağımsız denetim ve iç denetim esnasında paydaşların arasındaki asimetrik bilginin hem tespitinde hem de minimizasyonunda büyük önem teşkil ettiği görülmektedir.

2.6 İŞLETMELERDE Kİ DAVRANIŞSAL MUHASEBE UYGULAMALARI

2.6.1 Davranışsal Muhasebe ve Motivasyon

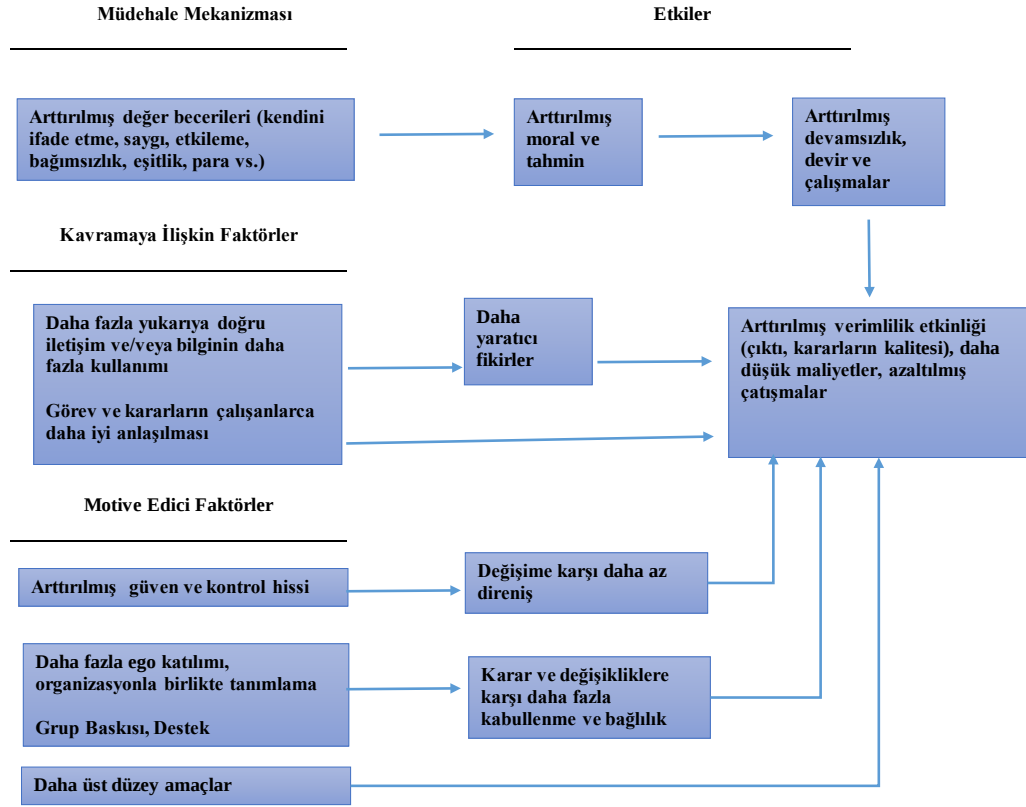
“Motivasyon, kişilerin belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere kendi arzu ve istekleri ile davranışları ve çaba göstermeleri şeklinde tanımlanabilir; istekleri, arzuları, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır”. (Koçel, 2007). “Motivasyonun ilgili olduğu konular:

- ❖ Kişilerin bekleyiş ve ihtiyaçları
- ❖ Kişilerin amaçları
- ❖ Kişilerin davranışları
- ❖ Kişilerin kendilerine performansları hakkında bilgi verilmesidir.”

“Çalışanın motivasyon düzeyi, bireysel ihtiyaçlarının çalıştığı kurumdan sağladığı maddi ve manevi kazançlarla, ne ölçüde giderildiğine bağlı olup motivasyonda en önemli konu, çalışanların davranışlarının ve bunların nedenlerinin bilinmesidir” (Toker, 2008 : 72).

Motivasyon aslında “*neden / ne için*” sorularına cevap aramaktadır. Bu noktada, Vroom’un beklentiler teorisi önem arz etmektedir. Vroom, bireylerin beklentileri ile bu beklentileri başarıları arasındaki ilişkiyi iki temel varsayıma dayandırmaktadır. Bunlar; bireyin belirli bir davranış kalıbı gösterdiği zaman, bu davranıştan beklentileri ile, çıkan sonucun birey için çekici olması gerekliliğidir. “Vroom’a göre, bir organizasyonda çalışanlar

gösterecekleri çaba sonucunda elde edecekleri bir performans beklentileri bulunmaktadır. Bu performans, çalışanların beklentileri ile yakından ilişkilidir (Uşul, 2007). Eğer, performans sonucu elde edilecek sonuç hakkında beklenti pozitif ise, bu bireyleri daha fazla çalışmaya itecektir. Buna karşın, performans sonucu elde edilecek beklentiler negatif ise bireyler daha fazla çalışma gayreti içine girmeyeceklerdir (Aktan, 1999).”

Şekil 5- Motivasyon ve Beklenti Etkileri (Belkaoui,1989).

Şekil de belirtildiği üzere, motivasyon unsuru olarak kullanılan faktörler ve bu faktörlerin etkinliği, bireyi olumlu veya olumsuz yönde motive edecektir.

“Herzberg’in çift faktör teorisindeki hijyen faktörler, maaş, iş güvenliği, çalışma şartları, mevki, teknik denetim kalitesi ve kişilerarası ilişki kalitesi olup minimal düzeyde

doyum sağlanması için ihtiyaç duyulan faktörlerdir (Parker vd., 1989). İş tatmini ile ilgili motive edici faktörler başarı, tanınma, sorumluluk, ilerleme, işin kendisi ve kişisel büyüme olanağıdır. İş tatmini, çalışanın işine devamlılığı, bağlılığı, işini çekici bulması ve verimliliği için önemli faktörlerden biridir (Toker, 2008). İş tatmini, bireyin belirli bir işe karşı olan olumlu duygusal tepkileri şeklinde ifade edilebilir. İş tatminiyle ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda muhasebeciler, işlerinden, genel örgüt çalışanlarından daha çok tatmin olmuş görünmektedirler (Parker vd., 1989).”

Davranışsal Muhasebecilere göre, çalışanların motivasyonu katılımcı bir yönetim anlayışı ile üst düzeylere çıkarabilecektir. Katılımcı yönetim ise, yönetim biliminin geliştirmiş olduğu yönetim teorilerinin başarılı bir şekilde uygulanmasında yatmaktadır. Yönetim biliminde çalışanların motivasyonunu etkileyen üç tür yönetim biçimi yer almaktadır. Bunlar X, Y ve Z yönetim teorileridir.

X Yönetim kuramını benimseyen yöneticiler, çalışanlarının motivasyonunu sağlamak için onları yakından gözetmek ve kontrol etmek, yetkilerin merkezileştirilmesine giderek korkutma ve disiplin cezaları ile işletme politika ve kurallarına uymalarını sağlamak ve de otokratik önderlik türünü benimseme eğilimi içinde olacaklardır. Bu yönetim anlayışında (Doğan, 1995 : 244);

- “Bireyler sadece geçimini sağlamak amacıyla çalışırlar,
- Bireyler fırsat buldukça çalışmaktan kaçınırlar,
- Bu nedenle işletme amaçlarına ulaşmak için çalışanları üzerinde baskı kurmalı, zorlamalıdır.
- Normal süreçte bir birey yönetilmeyi tercih eder, sorumluluk almaktan kaçınır, iş ve yükselme hevesi yoktur, her şeyden önce güven arar ve kendisine en fazla gelir getirecek işi tercih eder.”

X yönetim kuramının ortaya attığı bu yönetim anlayışına karşılık geliştirilen Y yönetim anlayışı, çalışanların kendi kendilerini kontrol etme ve yöneltme yeteneğine sahip olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla, yöneticiler çalışanları klasikler gibi korkutma ve kontrol yöntemleriyle değil, motivasyon amacıyla

Çalışanların yeteneklerini kullanabilecekleri iş ortamlarını yaratmayı amaçlamaktadır. Y yönetim anlayışına göre;

- Bireyler iş yapmayıalışmayı oyun oynama ya da dinlenme kadar doğal karşırlar,
- Motivasyon korkutma ve/veya baskı ile olmaz. Birey görevlendirildiği işi yapma ya da belirlenen amaçlara ulaşmak için kendi kendini kontrol edebilecektir,
- Bireyin amaçlarına yönelmesi, ödüllendirilmesi ile başarı ihtiyaını tatmine yöneliktir,
- Bireylerde olması gereken yaratıcılık, beceriklilik gibi yetenekler sadece sayılı kişilerde değil, toplumda görülür,
- Modern endüstriyel yaşamın ortam ve koşullarında normal bir insanın entellektüel kapasitesinden kısmen yararlanır.

“Y yönetim teorisinin getirmiş olduğu bu anlayış daha da ileri giderek Z yönetim anlayışı teorisini geliştirmiştir. Z teorisi anlayışı insan unsuruna daha önce ifade edilen teorilerden daha fazla önem vermiştir. Bu yönetim teorisine göre; işyerinde srekliiliğin sağlanması ve katılımcılık, verimlilik açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla Z teorisi, Y teorisinin bir adım önüne gitmekte, yönetimde katılımcılığı ön plana çıkarmaktadır (Aktan,1999 : 123).”

Belirtilen yönetim teorilerinde var olan yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunda mevcut olan etkisi oldukça fazladır. “zellikle davranışsal muhasebe araştırmacıları, katılımcı yönetim anlayışının çalışmalarının performansı üzerindeki olumlu etkilerini gösteren çok sayıda araştırma yayımlanmıştır. Bu araştırmalara göre, katılımcı yönetim anlayışı çalışanlarda yüksek iş tatminine, yüksek bir motivasyona ve dolayısıyla yüksek bir performansa neden olmaktadır (Belkaoui,1989 : 8).”

Davranışsal Muhasebe uygulamacılarına göre, geliştirilen yönetim teorilerinin merkezi de insana dayanmalıdır. “Günümüzde işletmeler tarafından Y ve Z teorileri benimsenmektedir. Özellikle Z teorisi, birey ve işletme arasında hedefler bakımından uyum olduğunu kabul etmektedir. Yapılan izahat ışığında, Z teorisi bilgi çağına uygun olarak geliştirilmiş ve katılımcılığda teşvik eden bir yönetim şeklidir (Usul,2007 : 83).”

2.6.2 Davranışsal Muhasebe ve Etik

Etik kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) ‘ya göre “*Çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü*” olarak tanımlanmıştır (WEB,5). Bu sebeple Etik, “*insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, kuralları doğru-yanlış, ya da iyi-kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplini*” olarak tanımlanabilmektedir (Şimşek vd, 2003 : 88). Buna karşılık Ahlak kelime olarak bir toplumun iyi ya da kötü olarak kabul edilen davranışları belirleyen yazısız kurallar bütünü olarak tanımlanması hususundan hareketle etik ve ahlak kavramlarını karşılaştırdığımızda etik, doğru ve yanlış davranış teorisi olarak tanımlanırken ahlak ise etiğin belirlediği teorileri hayata geçirme tarzı olduğu saptanmaktadır.

“Yapılan izahatlar ışığında etik, ahlak kavramını da içine alan bir disiplin olup, nasıl davranılması gerektiğini gösteren görev ve sorumluluğu ifade etmektedir. Etik toplum tarafından genel kabul görmüş ilkeler bütünü olmakla beraber, ahlak kavramından biraz daha formel bir yapıya sahiptir (Yıldırım vd., 2002).” “Bu sebeple etik kavramı, muhtemel davranış normları üzerinde düşünmeyi, ahlak ise bu normlara uymayı simgeler (Tınar, 1996 : 90).”

Etik kavramı, davranışsal muhasebe uygulamaları açısından büyük önem teşkil etmektedir. Etik, bireylerin arzu ettikleri şekilde bir muhasebe sistemi oluşturulmasında etkin bir rol oynamaktadır. Normal süreçte etik, muhasebe uygulayıcıların ödev ve sorumluluklarını esas alan bir yaklaşım göstermektedir. Başka bir deyişle, meslek elemanlarının bağımsızlığını, dürüstlüğünü ve güvenilirliğini ifade eder. Bu bağlamda genel etik kavramının bir parçası olan mesleki etik, meslek elemanlarının çalışmalarında ahlaki ve toplumsal değerleri dikkate alarak, işletme ile ilgili çıkar gruplarının alacakları kararlarda yanıltılmalarını engellemek amacıyla karşımıza çıkmaktadır (Cook vd., 1975: 42). Bu yaklaşımın sonucunda işletmeler ile, ilgili taraf arasında etik değerler temeli üzerine kurulan güven ve işbirliği, ahlaki açıdan olumsuz sonuçların çıkmasını önleyecektir (Uysal, 2002).

2.6.3 Davranışsal Muhasebe ile Performans Değerlendirme ve Bütçeleme

İnsan gücü maliyetini, kontrol edilemez bir maliyet olarak değil, bir yatırım unsuru olarak kabul eden insan kaynakları yönetimi; iş gören katılımı, insan kaynakları akışı, çalışma sistemleri ve ödüllendirme sistemlerinden oluşur.

Davranışsal Muhasebe araştırmacılarına göre, işletmenin başarısı, çalışanlarını motive etme ve uzmanlık sahalarına göre sınıflandırılmasına bağlıdır. Yapılan araştırmalar, çevreye uyum, performans değerlendirme, personel dönme hızı, çalışanların motivasyonu ve karakteristik yapıları ile işletme başarıları ile doğrudan ilişkisi olduğunu göstermektedir (Belkaoui, 1989 : 9).

Kurumsallaşmış bir işletmede özellikle insan kaynakları yönetiminin muhasebe bölümüne sunduğu hizmetler açısından, sistemin işleyişi ve muhasebe bilgi sistemine sunduğu katkılar, Davranışsal Muhasebe çerçevesinde bu bölümde ele alınmış olup performans ölçümü/değerlendirmesi ve/veya bütçelemesine de yer verilmiştir.

“İşletme yönetiminde önemli bir araç konumuna sahip bulunan muhasebe, işletmeler için salt finansal sonuçları yansıtan bir gösterge olmaktan öte, yönetim ve karar alma sürecinin tüm aşamaları için temel bilgi sistemini oluşturmaktadır. Muhasebe bilgi sisteminden elde edilen veriler performans yönetimi içinde kullanılarak performans yönetimi ile kurumların ve işletmelerin belirlemiş oldukları hedeflere ne derece ulaşmış olduklarını ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yönetim muhasebesi bu verilerin elde edilmesinde ve kullanılmasında en başarılı muhasebe sistemlerinden biridir” (Güney,2012).

Muhasebe sistemleri, bireysel davranışları ister istemez hem motive etme hem de kontrol etme özelliğini bünyesinde bulundurur. Bu sebeple, işletme çalışanlarının performanslarının ölçülmesi ve değerlendirilmesi, çalışanların işletmeye sağladığı katkılarla ölçülür. Bahsi geçen katkı düzeyi arttıkça performans düzeyinin de doğru orantılı olacak şekilde arttığı kabul edilir.

Bir işletmede var olan katkıların ölçülmeden yönetilemeyecek ve geliştirilemeyecek olması, işletme çalışanlarının kendi öz performans çizelgelerini saptayabileceği yapıların oluşturulması, fayda – maliyet unsurları ile verimlilik tespiti yapılması vb. hususlar için performans ölçüm ve değerlendirmesinin yapılması büyük önem teşkil etmektedir.

Muhasebe bilgi sistemi, işletmenin hedeflerine metotlu ve sistematik bir biçimde ulaşmasını sağlamaya yönelik olduğu hususundan hareketle performans ölçüm ve değerlemeninde hangi hususun değerlendirileceği, söz konusu değerlemenin ne zaman ve kimin tarafından hangi teknikler kullanılarak yapılacağının belirlenmesi kritik bir role sahiptir.

“Geleneksel yönetim anlayışında performans ölçümünde bireyin yapmış olduğu üretim belirli zaman periyodlarında dikkate alınırken, modern yönetim anlayışında bireyler sürekli değişme ve gelişme içerisinde olduğundan dolayı potansiyelini ortaya koyacak bir ölçüm sistemi önceden belirlenmemiş zaman aralıkları ile ifa edilmektedir.

Geleneksel ve modern performans ölçüm ve değerlendirme yöntemlerinin karşılaştırması aşağıdaki gibidir (Pervaiz, 1999 : 304-311).” ;

Tablo 3: Geleneksel Ve Modern Performans Ölçüm Ve Değerleme Yöntemleri

Geleneksel Performans Ölçümleri	Modern Performans Ölçümleri
Geleneksel muhasebe sistemine dayanır.	İşletme stratejisi temeline dayanır.
Uzun zaman ölçütleridir.	Kısa zamanlı ölçütlerdir.
Temelde orta ve üst yönetime yönelik finansal ölçümlerdir.	Temelde finansal olmayan ölçümlerdir. Tüm çalışanlar için planlanmıştır.
Çalışanları engellemeye yol açar.	Çalışan/İşçi doyumuna yol açar.
Standart biçimdedir.	Esnektir.

Zaman içinde değişmez.	Gerektikçe zaman içerisinde değişebilir.
Performansları gözlemlemeye yönelik planlanmıştır.	Performansı geliştirmeye yönelik planlanmıştır.
Modern maliyet ve yönetim muhasebesi tekniklerine uygulanamaz.	Modern maliyet ve yönetim sistemlerine uygulanabilir.
Sürekli gelişimi engeller.	Sürekli gelişimi başarmaya yardımcıdır.

Tablo 3’te de belirtildiği üzere, performans ölçüm ve değerlemesini geleneksel anlayışta sadece üst yönetimin gerçekleştirmesi gerekirken, modern anlayışta gerek üst yönetimin gerekse çalışma arkadaşlarının ve/veya çalışanlarının kendi kendilerini değerlendirmeleri de mümkündür. Buna ilaveten, başarı değerlendirme kıstaslarında her iki anlayışta farklılık arz etmektedir. Örneğin, modern anlayışta kar, verimlilik vb. finansal ölçütler baz alınırken, modern anlayışta hedeflere ulaşmaya yardımcı olan tüm unsurlar dikkate alınmaktadır. Sonuç olarak, geleneksel anlayışın daha çok çıktılar üzerine odaklandığı görülmektedir. Oysaki modern anlayışta, fırsatların farkına varma, öğrenme hızı, yenilikler, esneklik vb. konular önemli sayılmaktadır (Usul, 2007).

Performans ölçüm sistemini oluştururken birey davranışlarını göz önüne almadan oluşturmak istenilen faydayı sağlamamakla sonuçlanabilir bu sebeple performans kontrol ve ölçüm sistemlerinde işletme ve birey/çalışan yapısı vb. sebepler kapsamında davranış ve davranışsal muhasebe bilimi ile birlikte çalışılması gerekmektedir. “Organizasyonel kontroldeki davranışsal muhasebe araştırmasında iki kavramsal çerçeve hakimdir: Davranışsal teori ve vekalet teorisi. Davranışsal teori araştırması, organizasyonel davranış ve uygulamalı psikolojiden uyarlanmış çeşitli çerçeveler kullanmıştır. En yaygını, performans hedefi koymanın davranışsal etkilerini anlatmak üzere motivasyona dayanan beklenti teorisi.

Kontrol sistemlerinin genel bir özelliği, davranışın ödüller ve cezalarla kontrol edilmesidir. Bazı ödüller parasal olabilir, ama özellikle yüksek seviyelerde çoğu parasal

olmayabilir (Parker vd.,1989 :30). Organizasyona iyi katkılarda bulunanlar çeşitli yollarla ödüllendirilebilir. Organizasyonel kontroller spesifik ve nicelden, yaygın ve nitele doğru sıralanabilir. Bütçe kontrolü, en iyi nicel olarak ifade edilebilen biçimsel, spesifik kontrolleri desteklemekte çok faydalıdır. Ancak bütçe kontrolleri organizasyonun norm ve değerlerine bağlı olan çeşitli yaygın ve nitel kontrollerle birleşmeli ve içinde bulunduğu organizasyon kültürü ile uyumlu olmalıdır. Etkin kontrolün yolu, mevcut olan çeşitli kontrol tipleri arasında doğru dengeyi oluşturmakla sağlanır. Kontrol sürecinin amacı, çalışanların bütün çabalarını organizasyonun çıkarına yöneltmeye teşvik etmektir. Bütçe kontrolü gibi teknik bir yöntem bu sürece yardım etse de, insan davranışını etkileme meselesi daha esaslı olup insan ve yönetim becerilerine ek olarak, iyi tasarlanmış bir bütçe ve muhasebe sistemine ihtiyaç duyar.”

“Etkin bir bütçe kontrol sistemi için belirlenmesi gereken üç konu vardır: Organizasyonun desteklediği iyi performansın boyutları, tüm organizasyona ve onu oluşturan bölümlere uygun performans standartlarının nasıl koyulacağı, iyi ve kötü performansla ilişkili olan ödül ve cezalar” (Parker vd.,1989: 32). “Bir bütçede neyin “iyi” veya “kabul edilebilir” performans sayılacağı açık şekilde ifade edilmelidir. Bütçe rakamları, ulaşılması gereken performans standardını da temsil etmelidir. Bütçe standardıyla ilgili olarak performanslarından dolayı yöneticiler sorumlu tutulacağı için sorumlulukla ilgili düzenlemelerde ödül sistemi belirlenmelidir (Kutluk, 2010: 55).”

Yapılan izahatlar ışığında, davranışsal muhasebe sistemi geleneksel performans ölçüm ve değerlemesini, finansal ölçümün sonucun nasıl gerçekleştiğini açıklayamadığını oysa ki kullanılması gereken ölçüm sisteminin insan faktörünü baz almasını ve hatta işletmenin veya yönetimin performansı ölçülürken müşteri ilişkilerini, çalışanların motivasyonlarını da içerecek şekilde ölçüm yapılmasını savunmaktadır.

2.6.4 Davranışsal Muhasebe ve Denetim

Davranışsal muhasebe, çeşitli teorilerden ve nörobilimden faydalananak, işletme çalışanlarının davranışları üzerinde muhasebenin etkisini incelemekte iken Davranışsal

denetim çalışmalarının, denetim değerlendirmesi ve dokümantasyon, karar alma ve denetçinin değerlendirmesi, denetçinin karakteri ve performans ve denetçi-müşteri ilişkisi olmak üzere davranışların incelendiği bilim dalıdır.

BÖLÜM 3. DAVRANIŞSAL DENETİM

3.1 DAVRANIŞSAL DENETİM KAVRAMI

Davranışsal Denetim (Behavioural Auditing) kavramı, 1970’li yıllarda denetim için davranışsal bir yaklaşım ve denetimin davranışsal yönleri terimlerinin literatüre girmesi ile doğmuştur. Modern iç denetim algısının gelişmesi ile ortaya çıkan kavramlardan biri olduğu da görülmektedir.

Davranışsal denetimin temel amacı, dış denetime tabi olan firmaları, düzenleyicileri ve şirketleri denetlemek için yararlı bilgiler sağlamaktır. Davranışsal denetim literatürü, çeşitli denetim konuları hakkında geniş kanıtlar sunsa da, bu çoğunlukla aşağıda belirtilen dört kategori çerçevesinde değerlendirilmiştir;

5. Denetimin gözden geçirilmesi ve belgelenmesi,
6. Karar verme ve denetçi yargısı,
7. Denetçi özellikleri ve performans,
8. Denetçi-müşteri ilişkisi.

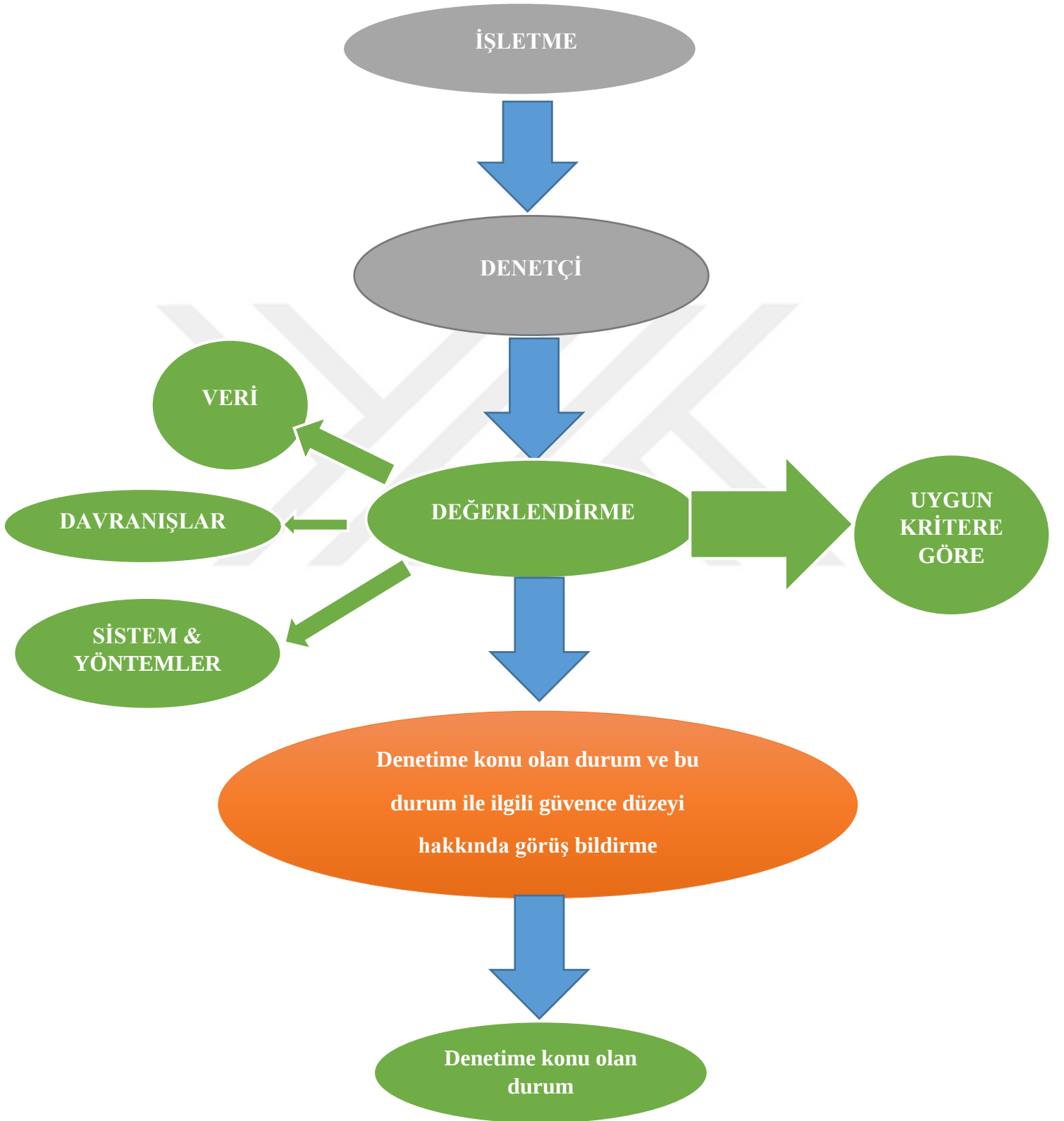
Denetim incelemesi ve dokümantasyonun etkin bir şekilde yerine getirilmesi işlemi, kontrol zayıflıklarının belirlenmesinin ve çalışma belgelerinde tutarlı kanıtların değerlendirilmesinin önemini göstermektedir. Ayrıca, hazırlayıcı-gözden geçiren ilişkisinin etkinliğini güçlendirmek için denetim firmalarının göz önünde bulundurması gereken hususlar hakkında gerekli bilgileri sağladığı görülmektedir. Karar verme ve denetçi yargısı, davranış denetleme literatüründe, çeşitli bireysel düzey faktörlerinin görevin denetlenmesinde önemli etkiye sahip olduğu bir diğer önemli konudur. Bu nedenle, teorik bakış açısından, karar verme ve yargılama süreçlerinde yapılan yetersiz işlemlerden kaynaklanan denetim görevlerinde, iç kontrol değerlendirmesinde ve analitik prosedürlerde mevcut sorunlara gerekli çözümlerin verilmesi zorunludur. Davranışsal denetim araştırması ayrıca, denetçi niteliğinin ve denetim kalitesinin iyileştirilmesindeki performansın önemini ortaya koymaktadır. Denetçiler arasındaki davranışsal farklılıklar kendi kendine performansını önemli ölçüde etkiler. Sonuç olarak, denetçiler arasındaki bu farklılıkları tespit

etmek ve yönetmek, denetim firmalarındaki denetim başarısızlıklarını ve performansla ilgili verimsizlikleri azaltır. Benzer şekilde, uygun raporlama yöntemini belirlemek, zorunlu ve gönüllü denetim rotasyonu arasında zorunlu seçim yapmak, firma (müşteri) memnuniyeti ile denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek ve firmaların tercihlerine ilişkin denetçiler denetim firmaları ile firmalar (müşteriler) arasındaki stratejik etkileşimi vurgulayan önemli konulardır. Bu bakımdan, denetçi-müşteri ilişkisi doğrudan veya dolaylı olarak raporlama ve denetim firmalarının katılım riskinin gerçek değerini etkiler (Sayarı, 2017).

Yapılan izahatlar ışığında dört kategoride ele alınan davranışsal denetim ile işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olacaktır.

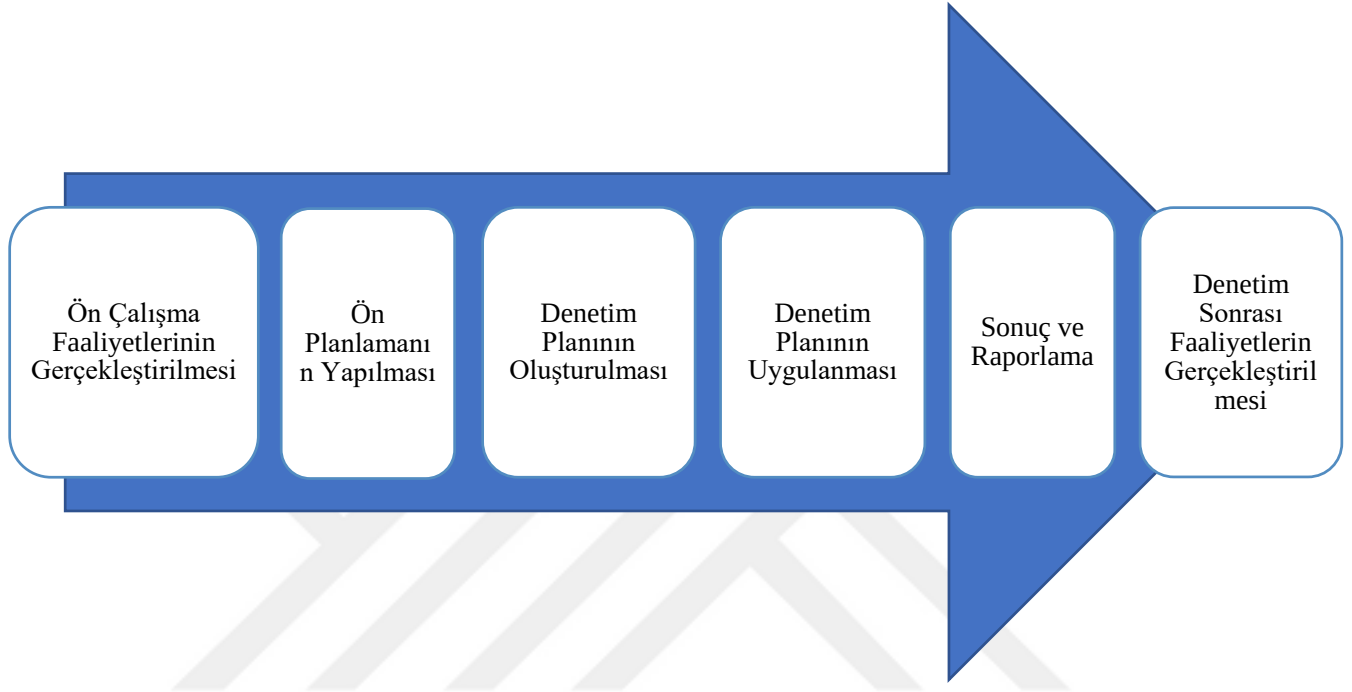
3.2 DAVRANIŞSAL DENETİMİN KAPSAMI

Denetim bir işletmenin mali tablo ve diğer finansal bilgilerinin önceden belirlenmiş kriterlere uygunluğu ve doğruluğunun makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtları ile gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak değerlendirilmesi ve sonuçlarının bir rapora bağlanmasıdır. Mali tablo denetimi aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır;

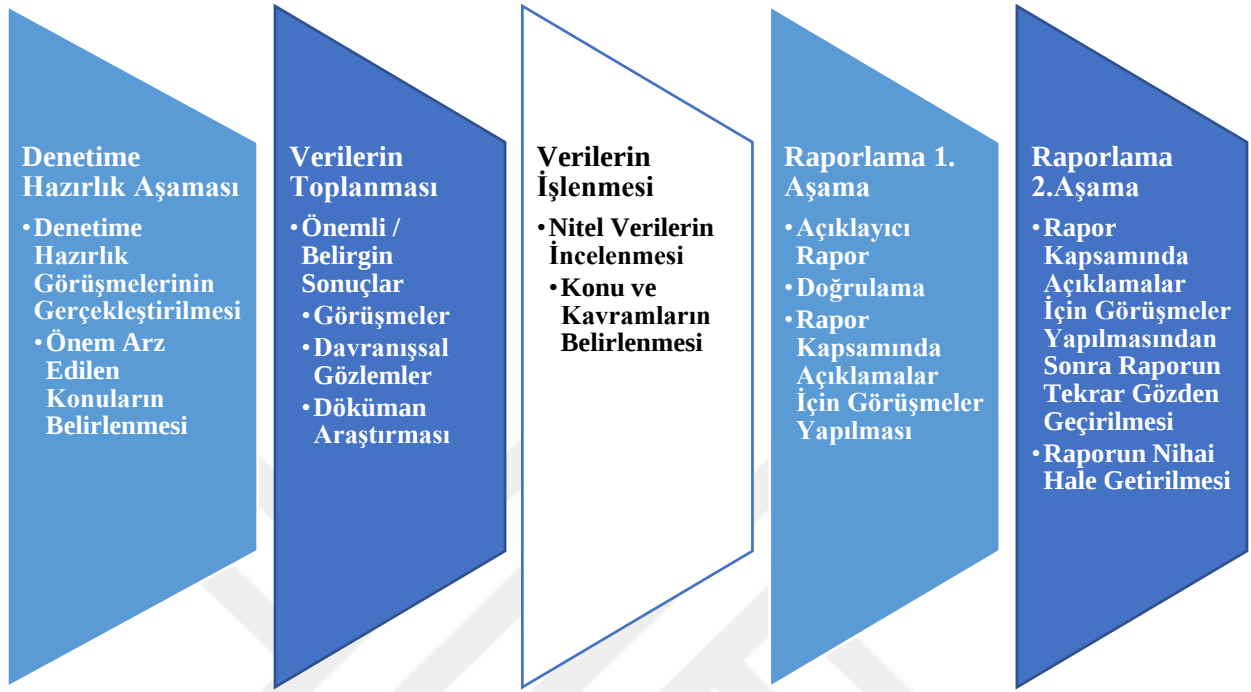
Şekil 9 – Mali Tablo Denetimi (Deloitte, 2019)

Bu noktadan hareketle denetim süreci ve aşamaları ise aşağıdaki gibidir,

Şekil 10 – Denetim Süreçleri ve Aşamaları (Deloitte, 2019)

Mali tablo denetiminden farklı olarak Davranışsal Denetim metodolojisinde denetçiler ve diğer katılımcıların nasıl karar verdikleri, denetimle ilgili verilen karar ve yargılarda denetçiler ve diğer katılımcıların ne kadar yeterli ve etkili oldukları, hangi bilgi, inanış, algı ve davranışların denetçi ve diğer katılımcıların karar ve yargılarını nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Davranışsal Denetim Süreci ise aşağıdaki gibidir;

Şekil 11 – Davranışsal Denetim Süreci (Web_3)

Davranışsal denetim sürecinin, denetim değerlendirmesi ve dokümantasyon, karar alma ve denetçinin değerlendirmesi, verilerin toplanması, nicel olduğu kadar nitel verilere de önem verilmesi, denetçinin karakteri ve performansı ve hem ön hazırlık hem de raporlama süreçlerinde yer alan denetçi-müşteri ilişkisinin önem arz ettiği ve irdelendiği bir yapı olduğu görülmektedir.

3.3 DAVRANIŞSAL DENETİMİN ÖZELLİKLERİ

Davranışsal denetim literatürü kapsamında davranışsal denetim özellikleri; Denetimin gözden geçirilmesi ve belgelenmesi, Karar verme ve denetçi yargısı, Denetçi özellikleri ve performans ve Denetçi-müşteri ilişkisi olmak üzere dört ana başlıkta bu bölümde ele alınmıştır.

3.3.1 Denetimin Gözden Geçirilmesi ve Belgelenmesi

Günümüzde işletme sayılarının gün geçtikçe artması, finansal tablo okuyucularının güvenilir bilgiye ulaşmasını ve ekonomik faaliyetlerde karmaşıklığa sebebiyet verebilmektedir.

“Muhasebe raporlarıyla etrafa sunulan bilgiler, aslında bir beyandır. Bu tür beyanlarda ortaya atılan bilgilerin var olduğu ileri sürülmektedir. Beyanlardaki iddiaların doğruluğunu araştırıp, gün yüzüne çıkaracak bir araştırma, bildirimdeki bilgiler hakkında verilecek kararın objektifliğini arttıracaktır. Belirlenen amaçlara uygun ve tutarlı karar verebilmek için, bu karar sürecinde faydalanılan bilgilerin doğru ve güvenilir olması gerekir. Çünkü güvenilir olmayan bir bilgi, kaynakların etkili kullanımını olumsuz etkilemekte ve karar vericiye zarar vermektedir (Güredin, 1998: 5).”

Denetim belgeleri, denetçinin yürüttüğü prosedürlerin kayıtlarını veya belgelerini, elde ettikleri denetim kanıtlarını ve elde ettikleri kanıtlara dayanarak yaptıkları sonuçları ifade eder. Denetim belgelerine bazen denetim çalışma kağıdı veya çalışma kağıdı denir. Denetim dokümantasyonu, özellikle kalite kontrol alanlarında denetim için çok önemlidir. Denetim dokümantasyonunun, daha önce denetim sözleşmesine dahil olmayan diğer kıdemli denetçilerin belgeleri gözden geçirirken yapılan çalışmaları anlayabileceği şekilde hazırlanması gerekir. Bu sebeple denetimin işleminin işletmeye ve finansal tablo okuyucularına sağlayacağı yararlar aşağıdaki gibidir,

- İşletmeye ait finansal tablolara olan güvenilirliğin artması,
- İşletme yönetimine işletme ile ilgili güvenilir bilgi akışının sağlanmasına ve işletmede meydana gelebilecek hata ve hile olasılıklarının minimize edilmesine,
- Doğru ve güvenilir finansal bilgi üretiminin yapılmasına,
- İşletmenin kurumsallaşma seviyesinin artması vb.

Denetçi finansal tablolarda, bu finansal tabloların maddi yanlışlıklardan arınmış olup olmadığına veya yanlış beyanda bulunup bulunmadığına karar vermeden önce, denetçinin

kararlarını desteklemek için yeterli kanıtları olduğundan emin olmaları gerekir. Buradaki yeterli kanıt bazen yeterli ve uygun kanıt olarak adlandırılabilir. Bu nedenle denetim dokümantasyonu, denetim çalışmalarının başarısı için her şeyden önemlidir.

Denetçilerin, müşterilerinin kontrollerinin etkinliğini değerlendirme gerekliliğini göz önüne alarak sahtekarlık değerlendirme sürecini ve inceleme ekibinin göreve özel deneyiminin rolünü incelemektedir. Göreve özgü deneyimin, çalışma ekibinin belgelendirme yapısının etkisini denetleyip denetleme ekibinin kontrol zayıflıklarını belirleme yeteneğini etkileyip etkilemediğini araştırırlar. Bu bağlamda üç ana belge türünü tanımlarlar;

- Hazırlayıcıların kontrol ortamının sahtekarlığı önleme kabiliyetini belgelemek için değerlendirmelerinde destekleyici kanıtlar kullandıkları destekleyici belgeler,
- Hazırlayıcıların kontrol ortamı ile ilgili hem önemli hem de olumlu kanıtları kullandığı dengeli dokümantasyon ve son olarak da bileşen dokümantasyonu,
- Hazırlayıcıların bileşenleri dikkate alarak önemli olumlu ve olumsuz kanıtlar kullandıkları kontrol ortamı.

Denetimin gözden geçirilmesi ve belgelenmesinin amacı, dokümantasyon yapısı ile ilgili iki yaklaşım arasında ortaya çıkması muhtemel olan farklılıkları değerlendirmektir:

- a) Destekleyici ve dengeli dokümantasyonu kapsayan bütüncül yaklaşım,
- b) Kararları bileşenlere ayıran ve bileşen dokümantasyonunu temsil eden yargı ayrıştırma.

Bileşen belgelerini hazırlayan denetçilerin kontrol ortamı zayıflıklarını destekleyici ve dengeli belgeler kullanan denetçilerden daha iyi tespit edeceğini tahmin edilmektedir. Ayrıca, hazırlayıcıların göreve özel deneyimlerinin, kontrol zayıflıklarının değerlendirilmesinde dokümantasyon türünün etkisini azaltması muhtemeldir. Son olarak, bileşen dokümantasyonu için, gözden geçirenin göreve özgü tecrübesi arttıkça, hazırlayıcılar ile gözden geçirenler arasındaki kontrol zayıflığı değerlendirmesi arasındaki farkın, destekleyici ve dengeli dokümantasyondan daha büyük olacağını öngörmektedirler (Sayarı, 2017 : 810-861).

Yapılan izahatlar ışığında, denetçilerin tecrübesinin arttıkça karar yanlılığının bir başka deyişle önyargılı dökümantasyona sebebiyet verilebileceği görülmektedir. Hep aynı durumla karşılaşan bir denetçinin aynı kararları alma ihtimalinin yüksek olduğu ve istisnai durumlarla karşılaşma ihtimalinin arka plana bırakıldığı görülmektedir. Bu noktada, denetçinin denetimi gözden geçirirken yaptığı incelemenin denetimin kalite kontrolü ve denetçinin eğitimi, tecrübesi ve algısı ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. Söz konusu muhasebe bilgilerini hazırlayanların çalışmalarını denetçiler gözden geçirirken tecrübe, eğitim ve algı hususlarından faydalanarak bir karara varmaktadırlar.

3.3.2 Karar Verme ve Denetçi Yargısı

“Muhasebenin işlevi mali nitelikli işlemleri kaydetmek, sınıflandırmak, özetlemek ve raporlamak iken, Denetimin işlevi ise, muhasebe tarafından sunulan bilgilerin doğru ve güvenilir olup olmadığını tespit etmek ve raporlar halinde görüş bildirmektir.”

Tablo 4: Muhasebe ve Denetim ilişkisi (Bayraktar, 2015: 108-152).

	Muhasebe	Denetim
Amaç	İşletmenin varlık ve kaynaklarında değişiklik meydana getiren mali işlemlere ait bilgilerin kaydedilmesi, sınıflandırılması ve raporlar halinde ilgililere sunulması,	İşletmenin sunmuş olduğu mali nitelikli bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliğinin incelenerek raporlar halinde ilgililere sunulması,
Yöntem	Mali işlemlerin usulüne uygun olarak toplanması, kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve raporlanması,	Mali tablolaradaki bildirimler ile ilgili denetim kanıtlarının toplanması ve değerlendirilmesi,
Esas	Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri ve muhasebe standartlarına uygun yapılması,	Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri ve denetim standartlarına uygun yapılması
Zaman	Mali işlemlerin hesap dönemi boyunca yapılmasıdır.	İşlemlerin doğruluk ve güvenilirliğinin tespitinin, hesap dönemi sonunda mali tablolar düzenlendikten sonra yapılmasıdır.

“Muhasebeci ve denetçilerin mesleğin ilke ve standartları çerçevesinde mesleki faaliyetlerini sürdürmeleri gerekmektedir. Ancak sözkonusu ilke ve standartların muhasebe

ve denetim süreçlerinde karşılaşılabilecek her işlem ya da olaya cevap verebilecek nitelikte olması mümkün değildir. Bu gibi durumlarda muhasebeci ve denetçiler, bilgi ve deneyimleri doğrultusunda mesleki yargı kullanarak mevcut boşlukları doldurmaktadır.

Muhasebe mesleğinde mesleki yargı kullanımını gerektiren beş alan bulunmaktadır (Solaş, 2006: 10). Bunlar;

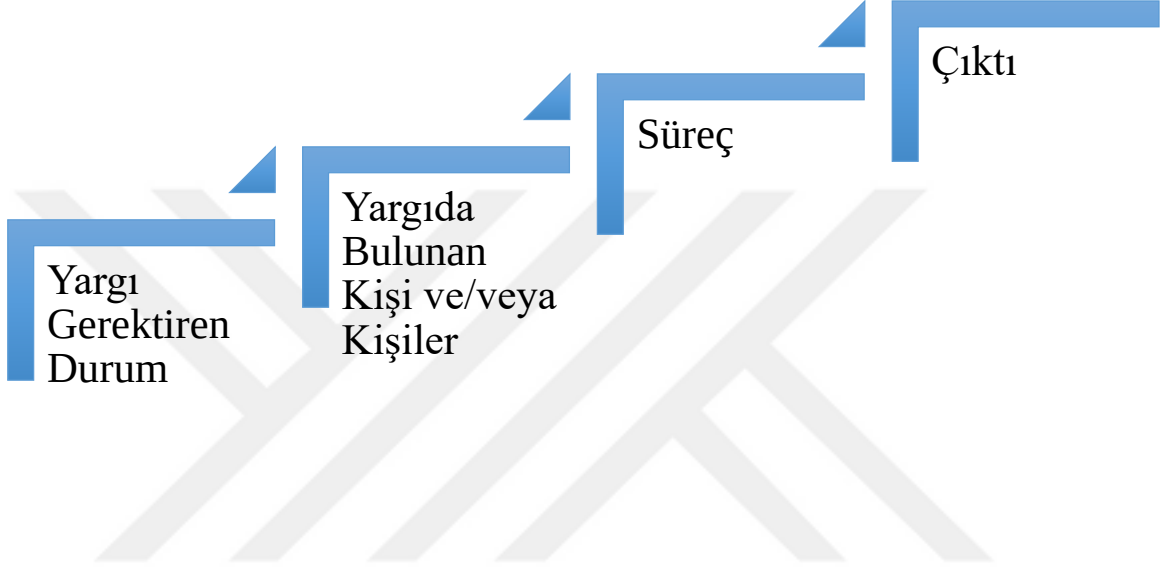
- ❖ Tahakkuk esassından doğan mesleki yargı,
- ❖ Dönemsellik kavramından doğan mesleki yargı,
- ❖ Raporlamada gelir ve giderlerin eşleşme ilkesinden doğan mesleki yargı,
- ❖ Önemlilik kavramından doğan mesleki yargı,
- ❖ Ölçümlemede mesleki yargıdır.”

“Bu sebeple, stok değerlemede İlk Giren İlk Çıkar (FIFO - First In First Out) veya hareketli ortalamanın seçilmesi, amortisman hesaplamada normal yöntem, azalan bakiyeler yönteminden uygun olanın seçilmesi, duran varlıkların ekonomik ömürlerinin belirlenmesi ve herhangi bir işlemin önemli olup olmamasına ilişkin kararların verilmesi durumları basit olarak, muhasebede mesleki yargı kullanımını gerektiren alanların bir kaçına örnek teşkil etmektedir (Akenbor vd, 2013 : 48).”

Denetim mesleğinde ise denetçiler denetim faaliyetinin analitik işlem, denetim kanıtı değerlendirme, karar doğrulama, yargının sürekliliği, belgeleme ve fikir iyileştirme süreçlerinde, mesleki yargılarını kullanmaktadır. “Örneğin, Denetim standardının seçimi ve uygulanması, Uygulanabilir denetim standardının bulunmaması, Kayıtlarda olanın gerçekliğinin tahmin edilmesi, Kanıtların yeterliliğinin değerlendirilmesi gibi alanlarda denetim yargısı kullanılmaktadır (Bayraktar, 2015 : 124).”

“Yargılama ve karar verme, denetim sürecinde iki temel aşamadır. Bir denetçi, stok değerlemesi gibi belirli bir finansal tablo farkını araştırdığında, yanlış beyan riskini bulmak için farkın önemini ve buna ilişkin denetim kanıtını yargılamak zorundadır. Değerlendirme sürecinin sonunda, denetçi mali tablo kullanıcılarına hangi bilgilerin aktarılacağına karar vermelidir” (Solomon vd., 1995: 23-33).

Davranışsal denetim açısından önemli olan ise, mesleki yargı sürecidir. Söz konusu süreç dört ayrı adımdan meydana gelmektedir.

Şekil 12 – Davranışsal Denetim Açısından Mesleki Yargı Süreci

1. Yargı Gerektiren Durum: “Bu bileşen, sorunun doğasını, ilgili standartları ve standartların ne derece açık ve anlaşılır olduklarını, ekonomik ve diğer güdülerini, sorunun çözülmesi için tanınan süreyi ve bilginin maliyetini içermektedir.”

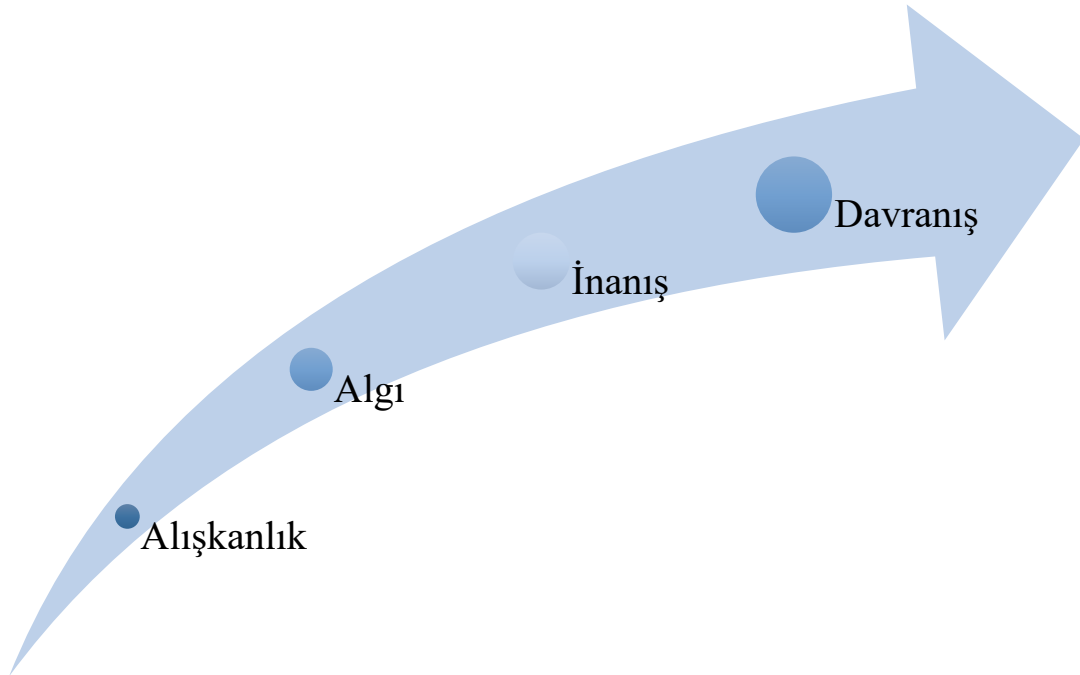
2. Yargıda Bulunan Kişi ve/veya Kişiler: “Bu bileşen, mesleki yargı süreci içinde yer alan kişileri, kişilerin bilgi ve yetenek düzeylerini, gerekli bilgi ve özeni, dürüstlük, etik ilkeleri, etik farkındalığı, sorun ve durumun anlaşılmasını, riskten kaçınma gibi kişiye ait özellikleri, sorumluluk ve kişisel hedefleri içermektedir.”

3. Süreç: “Bu bileşen, bilgi toplama ve işleme, tarafsızlık, bilinçli ya da bilinç dışı bilişsel süreçleri, grup içi bilgi paylaşımı, dokümantasyon, kuruma ve meslek örgütüne ait süreçleri içermektedir.”

4. Çıktı: “Bu bileşen ise, karar, tahmin ya da görüşü, bunlara bağlı ortaya çıkacak olan kısa ve uzun dönemdeki sonuçları, sonucun ilgili taraflara iletilmesini sağlayan aracı, uygulanan yöntemi ve gelecekte fayda sağlayacak kazanılmış deneyim ve edinilmiş bilgiyi içermektedir” (Bayraktar, 2015 : 108-152).

Mesleki yargı sürecinde gerek işletme içi gerekse işletme dışı çevreler, yargıya varılmasına doğrudan etki etmektedirler. Bu noktada, mesleki yargı sürecini olumsuz etkileyebilecek faktörler ise aşağıdaki gibidir;

- ✚ Mesleki yargının, süreç içerisinde askıya alınabilmesi ya da düzgün bir şekilde uygulanmaması,
- ✚ Meslekler için oluşturulmuş kavramsal çerçevenin, mesleki yargı için uygun bir temel sağlamada yetersiz kalması,
- ✚ “Mesleki standartların, karşılaşılabilecek her işlem ya da olaya cevap verecek nitelikte olmayıp, eksik, yetersiz, belirsiz olması ve alternatifler arasında seçim yapmayı gerektirmesidir (Skinner, 2005 :145).”

Şekil 13 – Davranışsal Denetim Açısından Mesleki Yargı Sürecini Etkileyen Etkenler

Yapılan izahatlar ışığından, davranışsal denetim çerçevesinde mesleki yargının alışkanlık, algı, inanış ve davranış olgularından etkilendiği görülmektedir. Örneğin, denetçinin müşteri firmayı daha önceden tanıyor oluşu ve/veya ilişkili oluşu hata ve hile riskine ilişkin yapacağı risk değerlendirmesinin hiç tanımadığı müşteri firmaya uygulayacağı risk değerlendirmesinden daha düşük oranlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada kaynak güvenilirliği alışkanlık, algı, inanış ve davranış olgularından etkilenmektedir. Bir başka örnek ise, daha önceki denetçinin yapmış olduğu denetim sonucunda müşteri firmaya “olumsuz” geri bildirimde bulunması ve/veya “olumsuz” görüş vermesi bir sonraki denetçisinde yapacağı yargılama ve karar verme sürecini etkileyecektir.

3.3.3 Denetçi Özellikleri ve Performans

Günümüzün dinamik iş ortamında, denetçilerin işletme, sistemler, gelişmeler ve diğer işletme bilgilerine hakim olması ve ona sunulan bilgilerin ve/veya tespit ettiği bilgilerin tam ve nitelikli olmaları şarttır. İşletme içinde hangi yöntemlerin işe yarayıp yaramadığını, standartların güçlü ve zayıf yönlerini, kod sistemlerini ve prosedürlerini deşifre edebilmeli, konuya vakıf olmalıdır.

Denetçinin karakteristik özellikleri önemli ölçüde denetçilerin performansını etkileyen bir unsur olmakla birlikte psikoloji literatürü bulguları doğrultusunda davranışsal denetim çalışmalarına konu olmuştur.

Davranışsal denetim çalışmaları kapsamında denetçinin karakteristik özelliklerinin işletme yönetiminin teşvikleri ve yargılarının yorumlanmasında herhangi bir etkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu konuda eksiklik tespitinin yapılabilmesi için, denetim hedefleri denetim birimleri ve denetim faaliyetlerine ilişkin performans etkinliğinin sağlanması gerekmektedir. Denetim kriterleri bir yargı sonucu olduğundan, denetim performans göstergeleri açısından önem arz etmektedir. Performans denetimi kriterleri ise, fiili denetimin idealine göre ölçüleceğini göstermektedir. Bu nedenle, denetçilerin kalite niteliklerini (ilgi düzeyi - güvenilirlik - tarafsızlık - anlaşılabilirlik) denetlemesi ve özellikle dikkat edilmesi gereken alanların belirlenmesi için seçim kriterleri gerekmektedir.

Buna karşılık, davranışsal etkenlerin denetim kalitesine doğrudan ve dolaylı olarak etkileri olan ve denetimde kontrol ortamını etkileyebilecek bir yapıda olduğu görülmektedir. “Davranışların denetim kalitesi üzerindeki doğrudan etkilerine örnek olarak prosedür tamamlanmadan yetersiz kanıtlar elde etmek, yanlış işlem yapmak, denetim adımlarının atlanması ve denetim adımlarının erken imzalanması verilebilir. Denetim süresinin yetersiz bildirilmesi ise davranışların denetim kalitesi üzerinde dolaylı bir etkidir”(Sayarı ,2017: 810-861).

“Bir denetim faaliyetinin hedeflerini ve amaçlarını karşıladığının, en yüksek kalite uygulamaları ve standartları ile uyumlu olduğunun belirlenebilmesi için performans ölçütlerinin oluşturulması kritik öneme sahiptir. Bu noktada performans ölçütlerinin önceden belirlenmiş hedefler ve uygunluk kriterlerinden oluşması mümkündür.” Müşteri işletme ve/veya bahsi geçen işletmenin bir bölümünün nesnel işlevleri denetim işlevinin konusunu oluşturabilir. Fakat denetimde performans açısından en kilit konu şüphesiz ki denetim bulgularıdır. Kriter, koşul ve standart unsurlarının denetim bulguları sebep ve sonuçtur. Kriterler, benzer ortalama performanstaki beklentileri, standartları, kuralları, politikaları, hedefleri, planları veya programları veya varlıkları içerir. Kıyaslama ölçütleri aracılığıyla müşterinin beklentileri veya ihtiyaçları, tek bir endüstri standardı organizasyonu veya sektöründeki sektör içindeki karşılaştırılabilir birimlere dahili olarak belirlenen hedeflerle belirlenir, tarihsel eğilimler ile karşılaştırılarak, bir süreç ortalamasında operasyonların optimum performansının veya sonuçlarının belirlenmesi boşa harcanan çalışma süresi veya kontrol gruplarındaki gerçek performans tespit edilir. (Karbassi vd., 2010 : 90).

Sonuç olarak, “standartlar, denetçilerin bulgularını mantıklı sonuçlara varmak için yollarında ölçtüğü bir dizi göstergedir. Kriterler kararın temelini oluşturabilir yargılara yön verebilir “ (ZuraidanMohd vd., 2007: 30) . “Denetçinin denetlediği alanın riskleri ve kontrollerini ortaya koyabilmesi, etkili testler yapması, buradan denetim sonuçlarına ulaşması, önerilerini kabul ettirmesi ve durumu raporlaması hep yargılarına ve karakteristik özellikleri ile ilişkilidir. Bilgi alma süreci ile başlayan denetim, saha çalışmaları ve raporlama ile devam edip, izleme süreci ile son bulurken, etkili yargılama ve performans tespiti her aşamada faydalanmaları gereken bir araçtır.”

3.3.4 Denetçi - Müşteri Firma İlişkisi

Ekonominin büyümesi, ekonomik faaliyetlerin artması ve çeşitlenmesi, teknolojiye baş döndürücü gelişmeler paralelinde hile ve yolsuzlukları arttırmakta ve yeni yöntemlerin ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Günümüzde teknolojik ve ekonomik gelişmeler, küreselleşmeyi sağlamanın yanında çok karmaşık iş ve işlemlerin doğmasını ve gelişmesini de sağlamıştır. Bütün bu işlemlerin paralelinde yeni hile ve suç işleme şekilleri doğmuştur. Bu hile ve suçları ortaya çıkaracak muhasebe, denetim, hukuk ve benzeri alanlarda bilgi ve deneyimi olan kişilere olan gereksinim kendini göstermeye başlamıştır (Taştan, 2018). Bu sebeple, son dönemde yaşanan muhasebe skandalları hem denetçilerin hem de işletme yönetiminin rollerini ve kararlarının sorgulanması sonucunu doğurmaktadır.

İş dünyasında, bilgi kullanıcılarının istedikleri bilgiye ilk elden ulaşmaları neredeyse imkansızdır. Bilgi, başka kişilerden elde edildiğinde ise, kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış beyan edilme olasılığı yükselir. Bilgiyi talep eden ile bilgiyi sunan arasında çıkar çatışması söz konusu olduğunda, sunulan bilginin yanıltıcı olma riski vardır (Selimoğlu ve Uzun, 2011). “Güven” finansal piyasaların temel taşıdır. Finansal tablo hileleri ve muhasebe skandalları bu güveni ortadan kaldırmaktadır.

Finansal tablo hilesi AICPA (The American Institute of Certified Public Accountants) tarafından “*kasten yapılan hatalar ve düzensizlikler*” olarak tanımlanmışken, ACFE (The Association of Certified Fraud Examiners) tarafından “*Kasten, bilerek gerçek olguların unutulması veya yanlış ifade edilmesi ya da muhasebe bilgilerinin aldatıcı olarak verilmesi ve verilen bilgilerin dikkate alınması halinde okuyucuların kararlarını ve yargılarını değiştirmelerine veya yanlış karar vermelerine neden olunması*” şeklinde tanımlanmaktadır.

İşletme dışındaki bilgi kullanıcılarından biri olan yatırımcılar, piyasa analizcileri ve borç verenler açısından işletmenin finansal tabloları ve özellikle kar rakamları önem taşımaktadır (Taştan, 2018). Yapılan izahatlar ışığında, denetçinin sahip olması gerektiği unsurlar; bağımsızlık, bütünlük ve tarafsızlık kurallarına uyularak, mesleki kurumsallaşmanın oluşturduğu ve geliştirdiği mesleki ve teknik standartları gözetilerek, kamuya, müşteri işletmelere ve meslektaşlara sorumluluk taşımasıdır. Bu sebeple, toplumsal beklentilerin denetçiye finansal bilgilerin güvenilirliği konusunda güvence vermeye yönelik

yeni roller ve sorumluluklar tanımaya başladığı ve beklentilerin giderek somutlaştığı açıktır. Böylece denetçinin örneklemeye dayalı çalışmasından , işlem hataları ile zedelenen ve denetlediği işletmenin yönetimi ile bütünleşememesinden doğan aksaklıkların yatırımcılar ve alacaklılara zarar vermesinin yanı sıra özellikle basındaki finansal yayınları ve e sunulan bilgileri olumsuz yönde etkilemesi, en aza indirilmeye çalışılmaktadır.

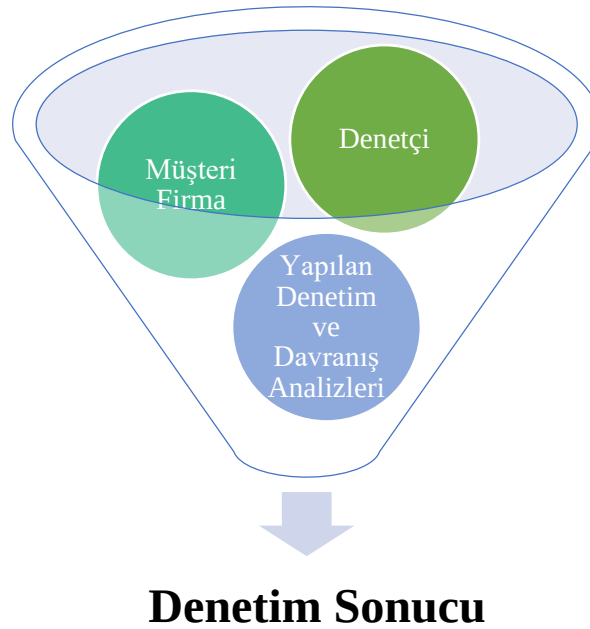
“Denetçinin gelişen mesleki sorumluluklarının temelinde yanlışlıkların araştırması yer almaktadır. Yanlışlıkların gözden geçirilmesinde ise özellikle kasıtlı düzensizlikler ve hilelerin otaya çıkartılmasını sağlayacak mesleki önlemlerin yürürlüğe konması önem kazanmaktadır. Bu bakımdan bağımsız denetçini mesleki sorumluluklarının oluşumunda “düzensizlik risklerinin dikkate alınması”, “yönetmelik bütünleşme ve mesleki kuşku dengesinin kurulması”, “müşteri işletmenin yasal olmayan davranışlarının değerlendirilmesi” ve “hatalar , düzensizlikler ve yasadışı işlemleri kavramaya yönelme” türünden bazı alanların ağırlık kazanması söz konusudur. Düzensizlik risklerinin dikkate alınması ile yönetmelik bütünleşme ve mesleki kuşku dengesinin kurulmasında çıkış noktası, mesleki özen standardı başta olmak üzere denetim çalışmalarının hata ve düzensizlikleri otaya çıkartacak ölçüde planlanması , uygulanması ve sonuçların değerlendirilmesi ile ilgili çalışma alanı standardıdır. İncelemede işletme yönetimini, ön yargı ile kusursuz veya kusurlu görmeden belirlene denetim faaliyetinin yürütülmesi uygun olanıdır. Aksi halde, ön yargılı kusursuzluk kabulü , hata ve hilelerin fark edilmemesine yahut önyargılı kusurluluk atfı, denetim sürecinin fazlası ile ayrıntılandırılması ve denetim maliyetlerinin, denetimin sağlayacağı yararın ve çalışma dengesinin bozulmasına yol açar (Web_7).”

Bu çerçevede, denetçilerin bir çalışan olarak müşteri firmalarıyla olan ilişkileri, davranışları davranışsal denetim literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple, denetçi – müşteri firma süreçlerinde denetim firması rotasyonu zorunlu olunan haller ve zorunlu olmayan haller kapsamında davranışsal süreçler incelenmiştir. İlgili rotasyon kuralı;

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK)’nın 400/2’nci maddesine göre: **“on yıl içinde aynı şirket için toplam yedi yıl denetçi olarak seçilen denetçi üç yıl geçmedikçe denetçi olarak yeniden seçilemez.”** denilmektedir.

Bağımsız Denetim Yönetmeliği (BDY)’nin 26/1-ç maddesinde “*üç yıl geçmedikçe; denetim kuruluşları son on yılda yedi yıl, denetim kuruluşlarında çalışanlar da dahil olmak üzere denetçiler ise son yedi yılda beş yıl denetim çalışması yürüttükleri işletmelere ilişkin denetimleri*” üstlenemeyecekleri ve 26/2’nci maddesinde bu sürelerin hesabında aynı denetim ağı içinde bulunan kuruluşlar ile ilişkili denetim kuruluşları tarafından yapılan denetimlerde geçen sürelerin topluca dikkate alınacağı belirtilmiştir (KGK, 2019).

İlgili rotasyon kuralının amacı denetçi bağımsızlığının güçlendirilmesi, mesleki yargıların ve sağlıklı denetim sonuçlarının sağlanması, davranışsal açıdan denetçinin firmaya karşı mevcut durumda oluşan önyargılarının kırılmasıdır. Denetçi ile müşteri firma arasında zaman içerisinde ilerleyen ilişki zaman zaman bazı hatalara göz yumulması veya güven duygusundan kaynaklı denetim faaliyetlerinin yeterince dikkatli yapılmaması, erken karar verilmesi ile sonuçlanabilir. Bu gibi durumlar yeri geldiğinde hile yapılmasına ve farkedilmemesine yol açabilir.

Şekil 14 – Davranışsal Denetim Açısından Denetçi – Müşteri Firma İlişkisi

Kar yönetimi, karın istikrarlı hale getirilmesi, muhasebe hileleri, yaratıcı muhasebe uygulamaları ve agresif muhasebe vb. yöntemlerle gerçekleşen ve “*Şirketlerin finansal tablo ve raporlarında yer alan verilerin yöneticilerin istekleri ile uyumlu olması amacıyla finansal tablo ve raporların düzenlenme sürecine (muhasebe standartları çerçevesinde ya da bunun dışında) müdahalede bulunulması*” olarak tanımlanabilen finansal tablo manipölasyonu ile şirketlerin finansal durumu ve faaliyet sonuçları hakkında ilgililere gerçeğe aykırı bilgi sunabilmektedir. Şirket kazançlarını finansal raporlarda yüksek gösterme ihtiyacı duyan bir yöneticinin zaman zaman “*saldırgan (gelir arttırıcı sonuçlar doğuran) muhasebe yöntemlerini kullanmak*” ile “*hileli gelir arttırıcı yöntemlere başvurmak*” arasında kalan bazı yollara başvurdukları bilinmektedir (Taştan, 2018).

“Denetçinin deneyimi ve bilgisi denetçinin yargı kalitesinin önemli belirleyicilerinden biridir (Martinov-Bennie ve Pflugrath, 2009).” “Denetim görevi, bireysel yargı uygulaması gerektirdiğinde, genel denetim deneyiminin denetçinin yargı performansını olumlu etkilediği ortaya çıkmıştır. Karmaşıklık seviyesi düşük görevlerde denetçiler minimal yargıda bulunurlar, ancak daha karmaşık görevlerde daha çok yargı uygulaması gerektirir ve genel denetim deneyimi, bu görevleri tamamlamak için gerekli beceri ve bilgiyi sağlayarak performansı geliştirebilir. Göreve özgü deneyim genel denetim deneyimi seviyesine bağlı olup kıdemli denetçiler mekanik hataları saptamada daha iyi olup denetim yöneticileri de kavramsal hataları saptamada daha iyidirler. Denetçilerin hatalarla ilgili bilgileri deneyimle gelişir (Tubbs, 1992). Çeşitli çalışmalar, denetçilerin deneyim kazandıkça daha çok hata bildiklerini, daha doğru hata bilgisine sahip olduklarını ve daha çok alışılmamış hata bilgisine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bazı araştırmalarda denetim yargısı güvenilirliği ile deneyim, belirsizlik toleransı ve risk alma eğilimi (kategori boyutu ile ifade edilmiş) gibi bireysel farklılık değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiş, farklı sonuçlar bulunmuştur. Pincus (1991)’un çalışmasında bu üç değişkene dördüncü bir değişken, önceki beklentiler (prior expectations), eklenmiş ve bu bireysel farklılık değişkenleri ile denetim yargı güvenilirliği arasındaki ilişki, hem doğru kararlar, hem de yanlış kararlar üzerinde incelenmiş ve önemli ilişkiler bulunmuştur.”

“Denetim deneyimi arttıkça denetçiler, olumlu görüşle sonuçlanan kararda daha güvenilir olmakta ve şartlı görüş veya olumsuz görüşle sonuçlanan kararda daha az güvenilir olmaktadır. Neye karar verirlerse versinler, kararları önceki beklentilerine uyarsa daha güvenilirlik yüksek, karar beklentilerden uzaklaşırsa güvenilirlik düşük olmaktadır. Belirsizlik toleransları yüksek olan denetçiler, kararlarında daha güvenilir olmaktadır. Sonuçlara göre önceki beklentiler, belirsizlik toleransı ve risk alma eğiliminin, denetim kararlarının güvenilirliği üzerinde etkisi vardır ve artan deneyim, denetçileri olumlu görüş belirten kararlarda artan güvenilirliğe yönlendirmektedir (Kutluk, 2010: 44).”

Buna ilaveten davranışsal açıdan incelediğimizde, müşteri firmanın denetçi hakkındaki algıları, önceki denetçiden sağlanan tecrübe, görev süresi , satın alınan denetim dışı hizmetler vb. hususlardan kaynaklandığı da anlaşılmaktadır. Müşteri firmanın denetçiyi muhasebe uyumsuzlukları hususunda ikna etme kabiliyeti ise önceki denetçiden kazandığı tecrübe ve algıdan gelmektedir.

3.4 DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN DENETÇİNİN İŞLE İLGİLİ TUTUM VE DAVRANIŞLARININ BELİRLEYİCİLERİ

“Karar verme bireysel bir faaliyet olup denetim çevre ve şartlarında grup ve organizasyonel konulardan yoğun şekilde etkilenebilmektedir (Parker vd., 1989).” İnsan davranışlarının sebepleri genellikle bireysel farklılıklara veya kişilik, tutum, algı, önceki öğrenim ve motivasyon gibi faktörlere bağlanmaktadır.

3.4.1 İşletme İçi Organizasyonel ve Profesyonel Çatışma

Sorensen (1967) “birleşik organizasyon yapılı büyük işletmedeki organizasyonun profesyonel ve bürokratik şekli arasındaki çatışma ve bunların etkileri ile ilgili çalışmada, profesyonel ve bürokratik organizasyon ortamında çalıştıkları için büyük firma denetçilerinin yönelim ve davranışlarının bu iki organizasyon tipi arasındaki zıtlıklardan etkileneceğini ve organizasyondaki profesyonel ve bürokratik şekillerin birleşiminin çatışmasının iş tatminsizliği ve iş değişikliğine sebep olacağını” ifade etmiştir. Bu noktada mesleki yargı önem arz etmektedir. Standartların ve prensiplerin uygulanması esnasında mevzuatsal ve genel uygulama açısından açıkta kalan hususları denetçinin, kendi anlayış, bilgi ve

tecrübelerinden faydalanarak aldığı kararlarla doldurması işlemi mesleki yargıyı ifade etmektedir. Mesleki yargı önsezi gibi algılanmamalıdır. Mesleki yargı, uzmanlık, tecrübe, işle ilgili bilgi ve tecrübenin sağladığı kavrama, bilişsel yetenek (idrak, algılama yeteneği) gibi hususları içerir.

“Çeşitli çalışmalardan çıkan sonuçlara göre, organizasyonların profesyonellere mesleki yargılarına göre davranma fırsatı verme derecelerine göre değişebileceğini, profesyonel iş ortamlarının profesyonel değer sistemlerini daha çok yansıttıklarını ve mesleki üyelikle ilgili enformel kontrollere inanma gücünde dolayı diğer organizasyonlardan daha az bürokratik olduklarını ve profesyonel organizasyonlarda çalışan profesyonellerin organizasyonel ve mesleki bağlılıklarının daha yüksek olabileceğini ifade etmişlerdir ve organizasyonel-profesyonel çatışmanın öncelleri ve sonuçlarıyla ilgili yaptıkları çalışmada şu bulguları belirtmişlerdir (Aranya ve Ferris, 1984 : 14):

- ❖ Profesyonel muhasebe firmalarında çalışan muhasebecilerin organizasyonel profesyonel çatışmaları, diğer organizasyonel kurumlarda çalışan muhasebecilerinkinden daha düşüktür.
- ❖ Profesyonel firmalar içinde algılanan çatışma seviyesi bireyin hiyerarşi içindeki pozisyonuyla ters orantılı olarak değişmektedir.”
- ❖ Çatışmanın algılanışı iş tatminiyle negatif ilişkili ve işçi devir amacıyla pozitif ilişkilidir.

Yapılan izahatlar ışığında, işletme içi organizasyonel ve bürokratik süreçler, her kademedен çalışan için sorun olabilmekle birlikte, ortaya çıkardığı iş yapma süreçlerindeki gereksiz zorlukların davranışsal olarak tetkiki, yönetilme ve farkedilme zorluğunu da beraberinde getirebilmektedir.

3.4.2 Denetçinin Rol Belirsizliği

“Rol belirsizliği, bireyin rollerini uygun bir şekilde sergileyebilmesi için gereken bilgi eksikliğini yaşaması ve kendinden beklenen roller konusunda net bir kavrayışının olamaması durumlarında görülmektedir (Walker vd., 1975 : 33).” “Bir başka deyişle rol belirsizliği, bir statüsü veya pozisyonu olan kişinin hangi davranışların sergileneceği

konusunda yaşadığı belirsizlik durumudur (Katz ve Kahn, 1978).” “Normal şartlar altında rol sahibinin, rolünü sağlıklı bir biçimde yerine getirebilmesi için gereksinim duyacağı bilgiler aşağıdaki gibidir,

- Rolle ilgili sorumluluk, görev ve haklar,
- Rolle ilgili sorumlulukların yerine getirilmesi için sergilenecek davranışlar ve bu davranışların nasıl sergilenmesi gerektiği,
- Rollerin yapıldığı veya yapılmadığı durumlarda görülebilecek sonuçlar,
- Rol takımını kızdıracak veya memnun edecek davranış türleri, söz konusu davranışlara dair ödül ve yaptırımlar.
- Role dair iyileştirme ve gelişim fırsatları (Erten, 2018 :32).”

Şekil 15 – Rol Belirsizliği

“Gerekli bilgiler rol sahibine sağlanmadığında veya rol sahibi tarafından algılanmadığında, rol belirsizliği ortaya çıkacaktır. Rol belirsizliğini işletme teorileri

kapsamında ele almak mümkündür. Örneğin Klasik ya da Geleneksel Yönetim ve Organizasyon Teorisi, işletmedeki hiyerarşik yapıların, iş süreçlerinin, görev ve yetkilerin açık ve net bir biçimde belirlenmesi gerektiğini savunur. Klasik Teori 'ye göre, işletme yapısı detaylı ve net bir biçimde oluşturulduğunda, işletme mensubu olan bireylerin davranışları tamamıyla öngörülebilir hale gelecektir (Koçel, 2014 :50).”

“Bireyin profesyonel değerleri ve organizasyonel sadakati arasındaki veya kendisi ve günlük bazda denetçinin birlikte çalışması gereken müşteri çalışanlar arasındaki çatışma kişiyi olumsuz olarak etkiler (Parker vd.,1989).” “Yüksek derecede devir hızı, denetim çalışma alanında sıkça görünen rol belirsizliği, çatışma ve stres ile ilişkilidir. Rol çatışması ve iş stresi yüksek derecede pozitif olarak ilişkilirken, rol belirsizliği ve iş tatmini yüksek derecede negatif ilişkilidir” (Kutluk, 2010: 52).

“Bir müşterinin denetim testi zamanlamasıyla ilgili beklentisi, firmanın beklentilerinden farklı olduğunda, bağımsız bir denetçi rol çatışması yaşayabilir; denetçi denetim programından haberdar olup denetimi zamanında nasıl tamamlayacağından emin değilse rol belirsizliği yaşayabilir” (Rebele ve Michaels, 1990 : 128).

Bir işletmede, çalışanların içsel tatminleri artıran unsurlar olan başarmak, tanınmak, övgü almak, sorumluluk yüklenmesi, terfi etmek ve işin kendisi iken; dışsal tatmin ise, ödüller, maaş artışları, şirket politikası, çalışma şartları, fiziksel koşullar, iş güvencesi, iş yerinde insan ilişkilerinin iyi olması ile oluşmaktadır. Yapılan izahatlar ışığında, denetçilerde rol belirsizliği, rol çatışması ve iş yükünün negatif algısı içsel tatmini azaltmaktadır.

3.4.3 Denetçiye Aşırı Rol Yüklenmesi

“Kişinin birden fazla rolünün olmasıyla oluşan bir başka olumsuz sonuç da rol fazlalığı veya aşırı rol yüklemesidir (Sieber, 1974 : 568).” “Aşırı rol yüklemesinin olduğu zamanlarda çalışan, rol takımlarından gelen beklentiyi istenen nitelikte ve gereken zamanda yetiştiremeyeceğini düşünmekte ve beklentilerin arasında öncelik belirlemek durumunda kalmaktadırlar (Erkenekli vd., 2008 : 56).” “Aşırı rol yüklemesi ile gelen çok fazla sorumluluk rol çatışması ile birlikte strese yol açabilmektedir (Baltaş ve Baltaş, 2013 : 69).”

“Bir denetimdeki günlük faaliyetten sorumlu denetçiler işle ilgili en yüksek seviyede stres yaşarlar ve bu stres, iş ortamıyla karşılaştıkları zaman ve bütçe kısıtlarının sonucudur (Parker vd., 1989)”. “Profesyonel-Organizasyonel değer çatışmasıyla ilgili olarak, çatışma ve stres, profesyonelin elde etmeyi beceremediği yeterli mesleki bağımsızlık arzusudur. Bağımsız denetçinin karşılaştığı belirsizlik ve çatışma, işle ilgili stres ve tatminsizlik kaynağıdır. Bu durum denetçi ve denetim firmaları yönetimiyle ilişkili ciddi bir davranışsal faktördür” (Kutluk, 2010).

Bu nedenle, denetçiye yüklenen aşırı iş baskısı, iş yükü strese yol açmaktadır. Söz konusu stres davranışsal açıdan yapılan işin kalitesini etkilemektedir. Stres düzeyi arttıkça işin kalitesi doğru orantılı olarak düşmektedir. Aşırı yüklenen rol, hata ve dikkatsizliği de beraberinde getirmektedir.

3.4.4 Denetçinin Etik Yönelimi

“Denetçilerin etik yönelimi, bağlılığı ve etik hassasiyetini inceleyen çalışmada, etik yönelimin etik hassasiyeti ve organizasyonel ve mesleki bağlılığı etkilemektedir (Shaub vd., 1993 : 147).”

“Etik Kurallar, denetçinin temel ilkelere uyumunu engelleyen unsurların belirlemesini, değerlendirmesini ve bunlara ilişkin önlemler almasını gerektiren bir kavramsal çerçeve oluşturur. Kavramsal çerçeve yaklaşımı, denetçiler için etik kurallarda yer alan etik hükümlere uymalarını ve kamu yararına hareket etme sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda denetçilere yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım, temel ilkelere uyum konusunda tehdit oluşturan şartlara ilişkin birçok durum ortaya koyar ve denetçinin, “bir durum özel olarak yasaklanmamışsa söz konusu duruma izin verilmektedir” şeklinde bir sonuca varmasını önler” (Şengür, 2019 : 132).

“Davranışsal açıdan karar alma süreçlerini etkileyen birçok etik yaklaşım vardır. Kant’ın ödev etiği olarak da bilinen deontolojik etik, 19. yüzyılın ortalarında Jeremy Bentham (1748- 1832) ile John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilen sonuçsal (Faydacılık) etik, Teleolojik etik, Bireyci Etik, Aksiyolojik Etik, Diolojik idealizm etik, Değer etiği bunlara örnek gösterilebilir.”

Şekil 16 – Karar Almada Etik Yaklaşımlar

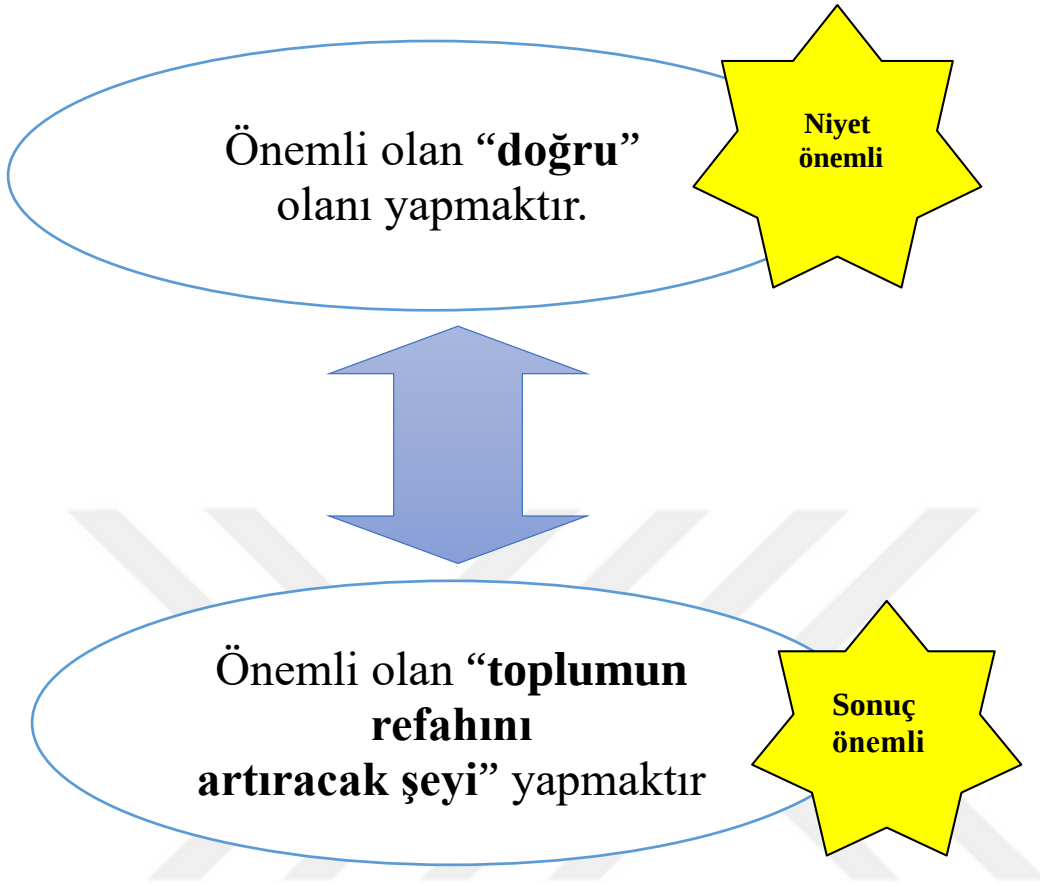
Deontolojik Etik, “deonto” kelimesinden gelmekte olup görev anlamı taşımaktadır. Bu sebeple, “bu yaklaşım görev odaklıdır, kişi karar verirken kendisine verilen görev ve ahlaki yükümlülüklerini düşünür ve ona göre davranır. Davranışlar temel görev ve haklardan etkilenir. Bu yaklaşımların temel özelliği, herhangi bir davranışı sonuçlarına göre değil, o davranışa neden olan dürtü ya da kurallara göre değerlendirmeleridir. Örneğin, bir toplumda bir kişi ya da bir kurumdan alınan borç zamanında ödenmediğinde, yerleşik ve kabul görmüş kurallara göre, faiz ödenmesi gerekiyorsa, bu durum, kural temelli yaklaşımlara göre ahlâkî bir yükümlülüktür (Torlak, 2003 : 105).”

“Muhasebe mesleğindeki öz-denetimin temelinde, genel, görev bilinci yaklaşımı yatar. Bu yaklaşım bir muhasebe denetçisinin firmanın faaliyetine devam edebileceğine yönelik tereddüdünü diğer tüm kamu çıkarından üstün tutması sonucunu gerektirir. Bazı istisnai durumlarda denetçi raporun sonuçlarını değerlendirdikten sonra firma kayıtlarını onaylamayı tercih edebilir. Gerek görev bilinci, gerekse kural-faydacılığı yaklaşımları olsun, bu yaklaşımlara dayalı olan meslek kurallarının belirli bir duruma bağlı olmaksızın takip

edilmesi gerekmektedir. Denetçiler, mesleğin tüm gerekleri açısından değerlendirmelerini yaptıklarından, eylemlerinin sonuçlarını değerlendirmemelidir. Muhasebe denetimi açısından değerlendirildiğinde yeterlilik, bağımsızlık, güvenilirlik ve mesleki özen gibi konuların deontolojik etik yaklaşımıyla örtüştüğü söylenebilir. Görev bilinci, karar almada ve görevin yerine getirilmesi sırasında uyulması gereken standartların, genel kabul görmüş ilkelerin ve yazılı kuralların varlığı mesleği deontolojik ekole yaklaştırmaktadır. Deontolojik etik, kural ve neden temellidir .”

“Teleolojik Etik, bir davranış ya da eylemin bir kişi, grup ya da çoğunluk açısından arzu edilen sonuca ulaşması durumunda ahlâkî açıdan doğru ve kabul edilebilir olmasını ifade eden etik yaklaşımıdır” (Torlak, 2003 : 105). “Bir başka deyişle, Teleoloji veya sonuçsalcılık, **sonuç odaklı etik** olarak adlandırılır. Her bir eylemin amacına ve eylem için bir niyet veya anlam olup olmadığına odaklanır. Bir eylemin sonuçlarıyla ilgilenir. Teloloji, mevcut bir eylemin sonuçlarını tahmin etmek için geçmiş deneyimlerini incelemektedir (Web-9)”

Bu noktada teolojik etik yaklaşımın deontolojik etik yaklaşımının karşıtı olduğu da söylenebilmektedir.

Bu yaklaşımda, bir şeyin iyiliğine karar verirken o eylemin sonucunda ortaya çıkacak iyiliğin kötülüğe oranına bakılır. Bu sebeple, “Faydacı yaklaşım muhasebe politikalarının seçimi ve uygulanması ile firmaların fayda sağlaması konusunda önemlidir. Firma yararının en üst düzeye çıkaracak muhasebe politikası ve değişkenlerin seçimi faydacılık etiği açısından değerlendirilebilir. Davranışsal muhasebe teorilerinden faydacı davranışsal yaklaşıma göre, muhasebe politikaları yöneticilerin çıkarlarını en yüksek düzeye çıkaracak şekilde belirlenmektedir (Karapınar, 2000 : 20).”

Bireyci Etik yaklaşımı, faydacılık etik anlayışına benzer şekilde kararlarını kendilerine uzun dönemde en önemli avantajı sağlayacak duruma göre verirler.

Aksiyolojik etik, Ahlaki eylemlerin, asli olarak içerdikleri ve cisimleştirdikleri değerden dolayı ahlaken doğru olduklarını öne süren ahlaki değer kuramı veya etik anlayışıdır.

Diolojik idealizm yaklaşımı, “Somut olarak geçerli evrensel kuralların ortaya konamayacağından hareketle uygulamalı etik ilkeler belirleme yerine iletişimi ön plana çıkarır. Açık bir iletişim ile sağlanacak kuralları tarafların kabulü esas olmaktadır. Özellikle çıkar çatışması yoğunluğunun yüksek olduğu alanlar için geçerliliği yüksek olacaktır. Türkçe ifade ile “iletişimi ön plana çıkaran yaklaşım” olarak ifade edilebilir” (Sayım vd., 2016 : 132).

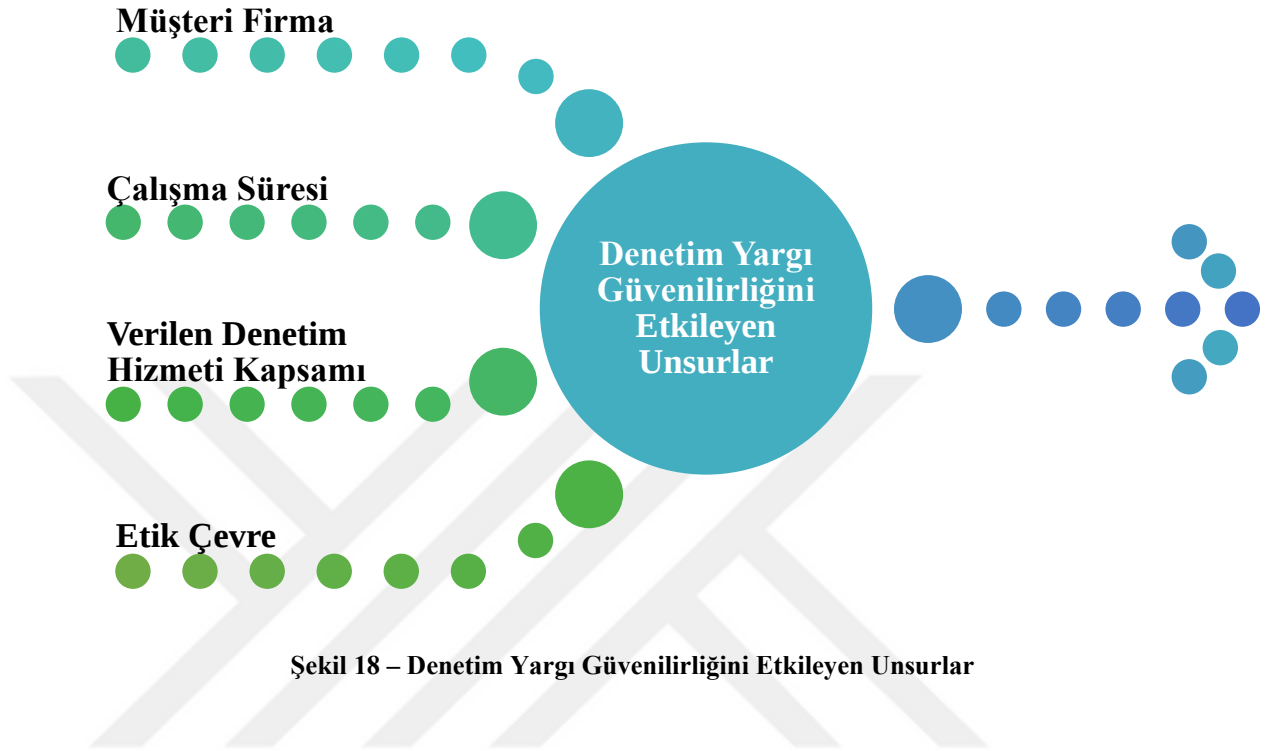
“Değer etiği yaklaşımı, etik davranışın temel belirleyicisinin karakter olduğunu öne sürer. Kişi, etik yükümlülüklerini yerine getirirken kurallardan ziyade, karakter ve alışkanlıklarından hareketle, davranışı yapma üzerine kurulu değerleri ile hareket eder. İşte böyle bir hareket tarzına, değer yaklaşımı denilmektedir. Değer etiği yaklaşımı, diğer etik yaklaşımlarından ayrı olarak değil, onlarla ilişkili ve bağlantılı bir yaklaşım olarak görülmelidir(Torlak, 2003).”

Yapılan izahatlar ışığında, etik karar vermeyi etkileyen üç alanı açıklayan Pruden Modeli etik yönelimin, bağlılığın ve hassasiyetinin çeşitli teorilerini desteklediği görülmektedir. Pruden Modelinde etik karar vermeyi etkileyen üç alan; bireysel düzeyde, işletmesel düzeyde ve mesleki düzeyde etik alanlar olarak yer almaktadır. “Bu alanlar ile yaratıcılık, verimlilik, ödülleri ve performansın kişisel etiği etkileyen faktörler olduğunu açıklamıştır. Mesleki

etiğin unsurları olarak; teknik bilgiyi, davranış standartlarını, örnek grup desteğini, kontrolü, destekleme ve sosyal sorumluluğu vurgulamaktadır. Destekleme, mevcut sorunlar, çevre geri bildirim ve davranış standartlarını da işletmesel etiğin unsurları olarak belirtmektedir. Etik karar vermede bu üç etik alandan oluşan bir sentezle hareket edilmektedir. Pruden, eğer bu üç alandan oluşan sentezde denge oluşturulmazsa etik kararın varlığından söz etmenin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır (Tsalikis vd., 1989).” Etik yönelimin, bağlılığın ve hassasiyetinin çeşitli teorileri incelendiğinde bağımsız denetim açısından etik karar verme modeli olarak en uygun modelin Pruden modeli olduğu görülmektedir.

3.4.5 Denetim Yargı Güvenliğini ve Bağımsızlık Riskini Etkileyen Unsurlar

“Denetçiler, denetim çalışmalarını başkalarının etkisi altında kalmadan, önyargısız, objektif ve tarafsız bir şekilde gerçekleştirmeli, çıkar çatışmalarından uzak durmalı ve mesleki etik ve ilkeler çerçevesinde denetim görüşünü oluşturmalıdır. Denetçi, tarafsızlığa zarar verebilecek durumlarla karşı karşıya kalabilir. Bu tür durumların hepsinin önceden öngörülmesi mümkün değildir. Herhangi bir durum veya ilişkinin, denetim hizmetiyle ilgili muhakemenin tarafsızlığını bozması veya aşırı derecede etkilemesi durumunda denetçi, söz konusu denetim hizmetini yerine getirmemelidir (Şengür, 2019).” Yapılan izahatlar ışığında, denetimin yargı güvenilirliğini etkileyen başlıca unsurlar aşağıdaki gibidir,

Şekil 18 – Denetim Yargı Güvenilirliğini Etkileyen Unsurlar

“Denetim, iki temel nedenden ötürü diğer mesleklerden farklılaşmaktadır. Bunlardan birincisi denetçinin müşteri firma tarafından kiralanması ve ücretin müşteri firma tarafından ödenmesine rağmen hizmet sonuçlarından üçüncü tarafların faydalanmasıdır. İkincisi ise denetim hizmetinin kalitesi ile ilgili müşterinin denetim sözleşmesi öncesi ve sonra gözlemleyeceği doğrudan bir kriterin bulunmamasıdır. Müşteri firma tarafından sadece denetim sürecinin çıktısı olan denetim raporlarının belirlenen standarda uygunluğu karşılaştırılarak gözlemlenebilmektedir (Zerni, 2009).”

“Denetim sırasında beklenmeyen olaylar, şartlarda meydana gelen değişiklikler ya da denetim prosedürleri sonucunda elde edilen denetim kanıtları nedeniyle denetçinin, değerlendirilen riskler hakkında revize edilen görüşlere dayanarak, genel denetim stratejisi ve denetim planında ve dolayısıyla takip eden denetim prosedürlerinin planlanan niteliğinde, zamanlamasında ve kapsamında değişiklik yapması gerekebilmektedir. Böyle bir durum, denetçinin denetim prosedürlerini planlarken elinde bulunan bilgilerden önemli farklılık gösteren yeni bilgiler edinmesi sırasında ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; maddi doğrulama prosedürlerinin uygulanması sonucunda elde edilen denetim kanıtları, kontrol testlerinden

elde edilen denetim kanıtlarıyla çelişebilmektedir (BDS 300, 2019).” “Bu sebeple denetçinin denetim prosedürlerini yönlendiren yargılarının oluşmasında müşteri firmanın büyüklüğü ve karmaşıklığı, denetim alanı, değerlendirilmiş önemli yanlışlık riskleri (örneğin, denetimin belirli bir alanında değerlendirilmiş bir önemli yanlışlık riskindeki artış, denetim ekibi üyelerinin yönlendirilmesinin ve gözetiminin kapsamının genişletilmesini, konuya ayrılacak zamanın artırılmasını ve yaptıkları çalışmanın daha detaylı olarak gözden geçirilmesini gerektirmektedir), denetimi yürüten ekibin her birinin yetenekleri ve yeterlilikleri de ayrıca etkili olmaktadır (Colling, 2011 : 40).”

“Denetçi tüm mesleki ilişkilerinde tarafsızlığını zayıflatacak herhangi bir çıkar ilişkisine girmeyeceği gibi mesleki yargısını etkileyebilecek önyargılara da fırsat vermemelidir. Mesleki yargısını da mesleki etik ilke ve kurallar çerçevesinde kullanılmalıdır. Örneğin; denetçi denetim müşterisini herhangi bir davada avukatı gibi teslim edemez. Avukat taraf olurken, denetçi tarafsızlığını zedeleyeceği için mahkemede denetim müşterisini savunamaz. Denetçi üstlerinin denetim görüşünü değiştirmeleri yönünde herhangi bir telkiniyle karşılaşır, çalışma kâğıtları ile desteklediği denetim görüşünü herhangi bir etkilenmeye fırsat vermeden tarafsızlığını korumak zorundadır” (Arens, 2012 : 90). Bu sebeple denetçinin müşteri firmaya verdiği hizmet kapsamı ve süresi önem arz etmektedir.

“Kaliteli bağımsız denetim, bağımsız denetim faaliyeti sonucunda varılan yargının güvenilirliği ile doğru orantılıdır (Selimoğlu ve Yeşilçelebi, 2014 : 64).” “Örneğin, yasal zorunluluklar veya denetim firması tarafından oluşturulan zaman baskısı sonucunda denetçi, mali tabloların denetimi sırasında önemli yanlışlıkları veya hileleri tespit edemeyebilir. “Dolayısıyla denetçi, standartların kendisinden beklediği mesleki muhakemeyi yerine getirememiş olacak ve denetim faaliyeti sonucunda ulaşılan yargının kalitesi de düşük olacaktır” (Tanç ve Gümrah, 2015 : 525-538).”

“Bağımsız davranma, denetim mesleğinin temelini oluşturur. Meslek üyeleri denetim görevini sürdürürken denetim ile ilgili tüm konularda bağımsız davranmalıdırlar. Denetimde bağımsızlık denetim kanıtlarını toplarken, kanıtları ve sonuçları değerlendirirken ve denetim

raporunu hazırlarken tarafsız bir bakış açısıyla hareket etmeyi ifade eder (Güredin, 1998). Denetim sözleşmelerinin bulunduğu durumlar, aynı zamanda kamu yararını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu kurallar denetim ekibinin üyelerinin, denetim şirketlerinin ve denetim ağında bulunan şirketlerin denetim müşterilerinden bağımsız olmasını gerektirir. KGK tarafından yayımlanan Bağımsız Denetim Yönetmeliği'nin 22. maddesinde bağımsızlık, denetçi ve denetim firmalarının;

- denetlenen işletmeden bağımsız ve tarafsız olması,
- denetlenen işletmenin karar alma süreçlerine katılmaması ve
- bağımsızlıklarını ortadan kaldıracabilecek özel durumlarının bulunmaması şeklinde tanımlanmıştır (KGK, 2012)”

“Bağımsızlık riskine neden olan çevresel şartlardan biri, bağımsızlık riskinin oluşması için denetçinin gerçek, ya da hissedilen nedeninin olmasıdır. Bir diğer deyişle, denetçi hem “gerçekte” ve hem de “görünürde” bağımsız davranış içinde olmalıdır (Güredin, 1998). Bu iki olgu, denetim etiği çerçevesinde; “gerçekte bağımsızlık” ve “görünürde bağımsızlık” kavramlarıyla aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (TÜRMOB, 2014:62):”

“Gerçekte bağımsızlık, mesleki yargıyı tehlikeye düşürecek etkilerden etkilenmeden bir sonuç açıklamaya imkân veren, böylece kişinin dürüstlikle hareket etmesine ve tarafsızlık ve mesleki şüphecilik kullanmasına imkân veren zihin durumunu ifade eder.

Görünürde bağımsızlık, önlemler de dâhil olmak üzere konuyla ilgili her türlü bilgiye sahip olan ve makul bir üçüncü kişinin; bir denetim firmasının veya güvence ekibi üyesinin dürüstlüğüne, tarafsızlığına ve mesleki şüpheciliğe gölge düştüğü sonucuna haklı olarak ulaşmasına yol açacak kadar açık olan olgu ve koşullardan kaçınılmasıdır (Demir ve Çiftçi, 2016).”

“Bir denetçi veya denetim firmasının uzun süreli ve iyi bir iş ilişkisinde olduğu ve ücretinin gelirin önemli bir kısmını oluşturduğu bir müşterisi olması durumu, bağımsızlık riskini artıran nedenler yaratabilir. Bağımsızlık riskinin, denetçinin bağımsızlığına karşı tehditle karşılaşması durumunda oluştuğunu ve bunun için denetçinin müşterinin tercih ettiği

raporlama lehinde güdüsü olması gerektiğini ifade eden Blay (2005), çalışmasının sonucunda yüksek seviyede bağımsızlık tehdidiyle karşılaşan denetçilerin, hem ilk sunulan bilgiyi, hem de sonradan toplanan bilgiyi müşterinin tercih ettiği raporlama lehine değerlendirebildiğini ifade etmiştir (Kutluk, 2010).”

3.5 DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN İÇ DENETÇİ

İç Denetçiler Enstitüsü’nün (The Institute of Internal Auditors – IIA) kurulmasıyla profesyonel anlamda bir meslek olarak kabul gören iç denetimin sorumlulukları üstlendiği, danışmanlık ve güvence hizmetlerini yürüttüğü alanlar zamanla farklılaşmıştır. “Yaşanan bu farklılaşmalar yapılan iç denetim tanımlamalarının sürekli güncellenmesini sağlamıştır. 1940’lı yıllarda iç denetim sadece muhasebe finansman faaliyetleri ile ilgilenmekteyken günümüzde artık bütün olarak işletmenin faaliyetleri iç denetimin faaliyet alanına girmektedir.

İç denetim, bir kurumun faaliyetlerini gerçekleştirmek ve onlara değer katmak amacını güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetçiler, işlerini serbest ve objektif bir şekilde yapabildikleri taktirde bağımsız sayılırlar. Bağımsızlık, iç denetçilerin tarafsız ve ön yargısız bir şekilde hüküm verebilmelerini mümkün kılar; bu, görevlerin usulüne uygun yapılması için şarttır. Bu hedefe, kurum içi statü ve objektiflikle ulaşılır (Pehlivanlı, 2014).”

“İç denetimin temel görevi danışmanlık rolünü üstlenmesidir. İşletme varlıklarını korumak faaliyetlerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktır. İşletmedeki mali yükümlülük ve programların yerine getirilip getirilmediğine dair incelemelerde bulunmak, İşletmede oluşabilecek riskleri tahmin edip kontrol altına almaktır. İç denetim, denetlediği faaliyetlerden yola çıkarak şirketin çıkarları doğrultusunda değerlendirmeler yapıp tavsiye ve objektif yorumlarda bulunarak üst yönetime rapor oluşturup işletme sorumluluklarının aksamamasını sağlar “ (Karamık, 2019 : 22). “İç denetim faaliyeti, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşılmasına yardımcı olur (TİDE, 2019)”.

“İç denetçiler etkin olmak için yönetim danışmanı olarak, bağımsız değerlendirme yapma yeteneklerine müdahale edilmesine izin vermemelidirler ve denetim kadrosu, muhasebe ve finansın ötesinde çeşitli alanlarda işletme becerileri göstermelidirler (Flesher ve Zanzig, 2000 : 332).” “Etkin bir iç denetim faaliyetini yürüten iç denetçiler mesleki yeterliliğe sahip olmalı, mesleğin gerektirdiği dikkat ve özeni göstermeli, dürüst, atılgan ve önder olmalı, ayrıca problem çözme yeteneği olmalı ve karar verme sürecini anlamalı ve kritik düşünme becerisine sahip olup , bunu kullanarak doğru yargılara ulaşabilmelidir (Memiş, 2008 : 75-91).”

Tablo 6: Kritik Düşünme Yetenekleri ve Yapısı

KRİTİK DÜŞÜNME YETENEKLERİ	İÇ DENETİMLE İLGİLİ SÜREÇLER
Açıklama	
Soruna odaklanma Argümanların analizi İtirazlara yönelik soru sorma ve cevap alma Terimlerin tanımlanması Varsayımların belirlenmesi	Denetlenenin seçimi, denetim amaç ve kapsamının belirlenmesi.
Temel Destek	
Kaynağın güvenilirliğinin tespiti Gözlem, gözlem raporlarının değerlendirilmesi	İç kontrol tarafından toplanan kanıtlar üzerine çalışmak
Çıkarım	
Anlaşma ve sonuçları yargıya dönüştürme İkna etmek ve iknaları somutlaştırmak Yapmak ve yargıların değerini ortaya koymak	İç kontrolün değerlendirilmesi, kanıt, değerlendirme, bulguların ve tavsiyelerin belirlenmesi.
Stratejik ve Taktiksel Yetenekler	
Eylem üzerine karar verme Diğerleri ile etkileşim	Bütün denetim süreçlerinde önemli

Kaynak: Memiş, 2008: 75-91.

“İşletmelerde iç denetim faaliyetleri, farklı endüstri ve ortamlarda, çeşitli yasal düzenlemeler, ölçek ve özellikleri farklı kurumsal yapılarda gerçekleştiriliyor. Söz konusu farklılıklar içinde iç denetimin tanımına uygun yerine getirilmesine yönelik olarak, iç denetim uygulamalarının temel ilkelerini tanımlamak, katma değerini ifade ve teşvik etmek, performansının değerlendirilmesine imkan sağlamak amacıyla, Uluslararası İç Denetçiler

Enstitüsü (IIA) tarafından “Uluslararası İç Denetim Standartları” geliştirilmiştir. Standartlar, iç denetim faaliyetinden beklenen sonuçların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Günümüzde, standartları da kapsayan Mesleki Uygulama Çerçevesi (UMUÇ) zorunlu rehber ve kuvvetle tavsiye edilen rehber olmak üzere iki sınıf rehberden oluşuyor. UMUÇ’un üç zorunlu unsuru, İç Denetimin Tanımı, Etik Kuralları ve İç Denetimin Uluslararası Mesleki Uygulama Standartları’dır (Yurtsever, 2012)”

Davranışsal Denetim açısından iç denetim süreci ele alındığında, Karar alma süreci insan odaklı olduğu sürece davranış farklılıkları karar almada her zaman etkin olacaktır. UFRS kavramsal çerçevede “Finansal raporlar, büyük ölçüde, kesin açıklamalardan çok tahminlere, yargılara ve yöntemlere dayanır. Kavramsal Çerçeve, bu tahminlerin, yargıların ve yöntemlerin temelini oluşturan esasları belirler.” (Kavramsal Çerçeve, 2005) ve yine “Makul tahminlerin kullanılması finansal tabloların hazırlanmalarındaki önemli esaslardan biri olup finansal tabloların güvenilirliğini zayıflatmaz.” (Kavramsal Çerçeve, 2005) “ifadeleri muhasebede insan unsurunun ne kadar etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Tahmini yapacak kişinin bilgi, görgü, deneyim düzeyi vb. nitelikleri, muhasebe verilerinin dolayısıyla finansal tabloların oluşumunu etkileyecektir. Muhasebede bu etki karar alma ve denetlemede iç denetim de ise gibi kişisel yargıların kullanıldığı alanlara kadar uzanmaktadır (Marşap vd, 2016).”

3.5.1 İç Denetçilerin Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler

İç Denetçilerin Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler; Genel Yetkinlikler, Davranışsal Beceriler ve Teknik Beceriler olmak üzere üç ana grupta incelenmektedir.

3.5.1.1 Genel Yetkinlikler

Genel Yetkinlikler; İletişim Becerileri, Problem Tanımlama ve Çözme Becerileri, Mevzuat ve Standartlardaki Değişiklikleri ve Gündemi Takip Etmek, İç Denetimin Önemi ve Değerini Artırabilme Yeteneği vb. hususlardan oluşmaktadır.

3.5.1.1.1 İletişim Becerileri

İç denetçilerde olması gereken iletişim becerilerini hem sözlü, hem de yazılı iletişim açısından ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

“İç denetçiler, bir denetim çalışması yürütürken denetlenen birimde gerek yöneticiler, gerekse de çalışanlarla sürekli bir iletişim halinde bulunmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle çalışanlarla iletişimi sağlıklı bir zeminde tutmaları ve özellikle de çalışanlarla işbirliği sağlamaları büyük önem taşımaktadır. Bunun yolu da sözlü iletişimdeki başarıdan geçmektedir. İç denetçilerin iletişim içinde bulunduğu kişilere karşı duruşu, göz teması, kullandığı ses tonu, hitap şekli, konuşması, jest ve mimiklerini etkili bir şekilde kullanması önemlidir. Bütün bunlar başarılı bir iletişimin anahtarıdır. İç denetçinin istemiş olduğu bilgi ve belgeleri saygı sınırları çerçevesinde talep etmesi, çalışanlara ek yükler getirmeden en uygun zaman ve şekilde bilgi ve belge talebinde bulunması da sağlıklı iletişim için gereklidir. Bu şekilde çalışanların iç denetçiye yaklaşımı da olumlu bir seviyede gerçekleşecek, güven duyacak ve denetçi istediği bilgilere çok daha sağlıklı ve kolay bir şekilde ulaşabilecektir. Bu sebeple davranışsal açıdan herhangi bir değişiklik tespit edilmesi ise söz konusu sözlü iletişimin ne kadar güçlü olduğu ile ilgili doğru orantılı olacaktır. Çalışanlarla işbirliğinin sağlanamadığı durumlarda ise bilgiye ulaşmak çok daha zor olacaktır.

İç denetçilerin yazılı iletişimde de, yani hazırladığı raporlarda veya gönderdiği elektronik postalarda kullandığı ifadeler de büyük önem taşımaktadır. Raporları kolay anlaşılabilir ve sade bir dille kaleme almak, raporun amacına, yazı biçimine ve tarzına dikkat etmek, mantıklı bir akış ile tespitleri ortaya koymak, raporlarda yöneticilerin dikkatine sunulacak ve kritik hususları ön plana çıkaran özet yapmak, tespitlerin dayanağı düzenlemeleri raporda belirtmek, tespitlerde çalışanları incitecek kelime ve ifadelere yer vermemek, yöneticilerin gayret ve sorumluluklarını hafife alacak yorumlarda bulunmamak, rapor ve yazışmalarda hitap şekline dikkat etmek gibi hususlar sağlıklı bir yazılı iletişim için gereklidir. Hile tespitinde ise iç denetçilerin çalışanların hem sözlü hem yazılı iletişimlerinde davranışsal olarak eğilimlerini tespit etmesi onlarla olan iletişim yeteneği ve mesleki şüpheciliği ile doğru orantılıdır.

İç denetçilerin iletişim becerileri yalnızca çalışanlar ile değil, iç denetim birimi yöneticileri, diğer iç denetçiler, kurumun yönetim kurulu, genel müdürü ve denetim komitesi ile yürütülen iletişim süreçleri açısından da çok önemlidir (WEB 7, 2019).”

3.5.1.1.2 Problem Tanımlama ve Çözme Becerileri

“İç denetçilerde olması gereken en temel özelliklerden birisi de problem tanımlama ve çözme becerileridir. Mevcut problemlerin tespit edilmesi için iç denetçilerin problemleri tanımlama konusunda yeterli bilgi ve öngörü seviyesine sahip olması gerekir. İç denetçiler olaylara farklı perspektiflerden bakabilmelidir. Bunun yanı sıra tespit edilen problemlerin çözümü için öneriler geliştirmesi iç denetçilerin en önemli görevleri arasındadır. İç denetçiler raporlarında tespit ettikleri problemlere ve bunların çözülmesine yönelik önerilere yer vermelidir (WEB 7, 2019).”

3.5.1.1.3 Mevzuat ve Standartlardaki Değişiklikleri ve Gündemi Takip Etmek

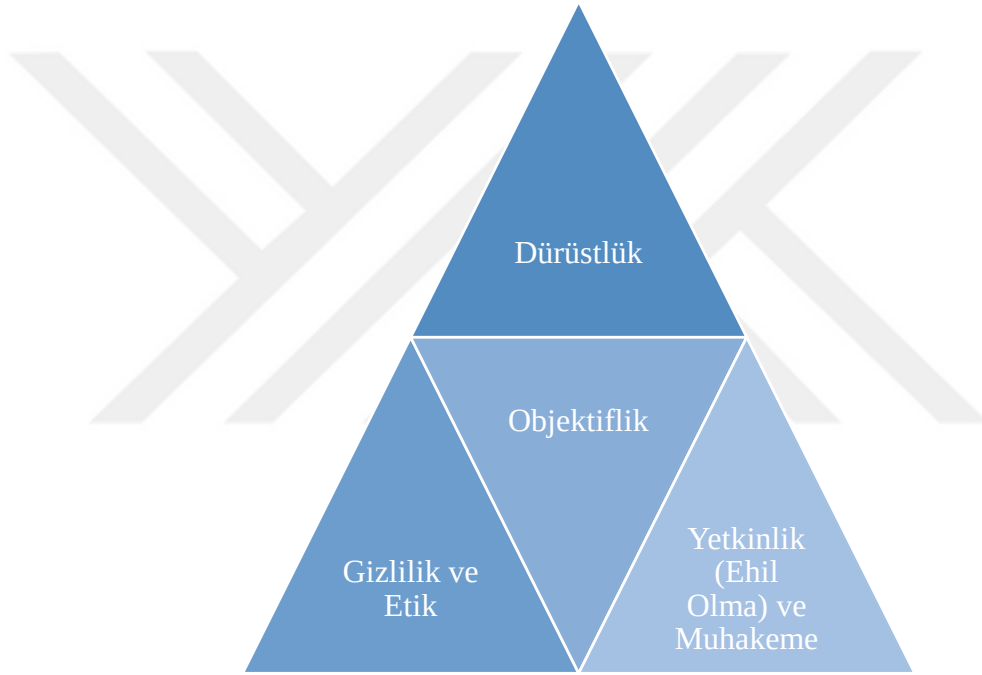
Denetçi, görevini ifa ederken mevzuatta yapılan değişikliklerin güncel bir şekilde takip edilmesi ve değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle faaliyet gösterilen alanla ilgili güncel kanun, tebliğ vb hususlarda yapılan birincil ve ikincil kaynaklardaki değişikliklerin takibi ve değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir.

3.5.1.1.4 İç Denetimin Önemi ve Değerini Artırabilme Yeteneği

İç Denetçiler işletme içerisinde yürüttüğü faaliyetler kapsamında açık, anlaşılır ve net sonuçlar ortaya koyması durumunda ve hem işletme yöneticilerine hem işletme personeline hem de bağımsız denetçilere iç denetim kapsamında işletmeye sağlanan katma değeri göstermeleri halinde iç denetçilere olan güvenin arttığı ve hile vb. hususların önlenmesinde faydalı olduğu görülmektedir.

3.5.1.2 Davranışsal Beceriler

İç denetçinin davranışsal becerileri , işletme içi ve dışı ilgili olduğu kişilere karşı olan tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. İç denetçide olması gereken davranışsal beceriler ise aşağıdaki gibidir,

Şekil 22 - İç Denetçide Bulunması Gereken Davranışsal Beceriler

İç Denetçilerin verileri analiz ederek doğru sonuçlara ulaşması ve karşılaştığı problemleri çözebilmesi için yüksek muhakeme yeteneğine sahip olması gereklidir. Bunu yapabilmek için iç denetçilerin eleştirel bir bakış açısına sahip olması, karşılaştığı olaylara farklı açılardan bakabilmeyi bilmesi, analiz yeteneğinin güçlü olması önemlidir.

“İç denetçiler, yaptıkları çalışmalar esnasında kurumun her türlü gizli bilgisine ulaşma imkanına sahip olmaktadırlar. Elde edilen bu bilgilerin korunması ve bunun için

gerekli önlemlerin alınması iç denetçilerin önemli bir sorumluluğudur. Bu bilgilerin hukuki ve mesleki bir zorunluluk olmadığı sürece başkalarıyla paylaşılması gerekir.

Objektif olmak, iç denetçilerin en önemli davranışsal becerileri arasındadır. Etik Kuralların 2.maddesi; iç denetçilerin, inceledikleri süreç veya faaliyet ile ilgili bilgiyi toplarken, değerlendirirken ve raporlarken en üst seviyede mesleki objektiflik sergilemesi gerektiği, ilgili tüm şartların değerlendirmesini dengeli bir şekilde yapmaları ve bir yargıya varırken kendilerinin veya başkalarının menfaatlerinden çok etkilenmemesi gerektiğini belirtmektedir. (Umuç, 2010.)”

“İç denetçilerin yönetim ve etik hassasiyete sahip olması çok önemlidir. Zaten etik kurallar, iç denetim mesleki uygulama çerçevesinin zorunlu unsurlarındandır. Tüm iç denetçilerin etik kurallara uyarak görev yapması gerekir. Bu nedenle iç denetçilerin yüksek etik hassasiyetine sahip olması, etik ihlallerden özenle kaçınması önemlidir.

İç denetçilerin etik ve mesleki standartları gözeterek karşısındaki kişilerle güvene dayalı ilişkiler geliştirmesi, yetkilerini kötüye kullanmaması, sözleri ve eylemleri ile tutarlı davranışlar sergilemesi, üstlendiği görevleri zamanında yerine getirmesi, verdiği sözleri tutması, özverili çalışması, çalışma sürelerine uyması, görevini dikkatli ve özenli bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra iç denetçilerin şeffaf ve hesap verebilir olması, adil ve sorumluluk duygularının yüksek olması da önemlidir.

İç denetçilerin temel adli beceriler ile dolandırıcılık konusunda yeterli farkındalığa sahip olması da önemlidir. Özellikle suiistimal ve dolandırıcılık tespitlerinde iç denetçilerin rol ve sorumlulukları önemlidir ve önemli olmaya devam edecektir. (Yurtsever, 2009) İç denetçilerin yaptıkları denetim çalışmalarında dolandırıcılık belirtilerinin tespit edilmesi konusunda yeterli bilgiye ve dikkate sahip olması gerekmektedir.

Bu nedenle suiistimal ve dolandırıcılıkların tespit edilmesi, incelenmesi ve soruşturulması, soruşturma yöntemleri, bu konudaki mevzuat, buna özel rapor hazırlanması gibi temel adli becerilerin iç denetçilerde bulunması gerekir. İç denetçilerin bu konulardaki yetkinliklerinin ve bilgilerinin artırılması için düzenli bilgilendirmeler, toplantılar ve eğitimler düzenlenmesi yararlı olacaktır (Web 7, 2019).”

3.5.1.3 Teknik Beceriler

Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler nedeniyle denetçilerin denetlemeleri gereken veriler hızla artıyor ve bunlar daha çok elektronik ortamlarda muhafaza ediliyor. Bu nedenle iç denetçilerin denetledikleri verilerin toplanması ve analiz edilmesi konusunda bilgi sahibi olmaları gerekiyor. Bu sebeple İç denetçiler, verilen görevi yerine getirebilmek için kilit bilgi teknolojisi riskleri ve kontrolleriyle ilgili yeterli bilgiye ve mevcut teknoloji tabanlı denetim tekniklerine sahip olmak zorundadır.

3.6 DAVRANIŞSAL DENETİM AÇISINDAN BEKLENTİ FARKLARI

3.6.1 Beklenti Farkları Tanımı

Beklenti, “ Gerçekleşmesi beklenen şey” ve “Bireyin belli şart ve durumların alacağı biçimler veya kendisinden beklenenler konusundaki öngörüsü” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019).

“Beklenti kavramı muhasebe ve denetim literatüründe birçok açıdan ele alınan önemli bir konudur. Denetim özelinde beklenti kavramı, denetimle ilişkili çıkar gruplarının denetime olan bakış açıları ve denetime ilişkin gelecekte karşılaşmak istedikleri durumu ifade etmektedir. Bu yönüyle denetimde beklenti konusu taraflar arasındaki algı ve talep farklarını ele almaktadır” (Sarısoy, 2019 : 32).

Beklenti kavramı 1974 yılında Liggio tarafından denetim literatüründe ele alınarak “*hem bağımsız denetçileri hem de finansal tablo kullanıcılarının tasavvur ettiği bağımsız denetçinin performans düzeyleri arasındaki farklılık*” olarak tanımlanmıştır (Lee vd., 2009).

Liggio tarafından yapılan bu tanımlama ise 1978 yılında Amerikan Sertifikalı Muhasebeciler Enstitüsü (AICPA) Cohen Komisyonu genişleterek “*beklenti farklarını finansal tablo kullanıcılarının beklentileri veya ihtiyaçları ile bağımsız denetçilerin makul ölçüde ortaya koyabilecekleri arasındaki farklar*” olarak tanımlamıştır.

“Cohen Komisyonu, denetim beklenti farklarının varlığını kabul etmiştir ve özellikle olumlu bir denetim görüşü kapsamında olmak üzere birçok finansal tablo kullanıcısının denetim fonksiyonunu yanlış anladığını belirtmiştir. Örneğin bazı finansal tablo kullanıcıları olumlu bir görüş söz konusu olduğunda işletmenin finansal durumunun sıhhatinin bağımsız denetçi tarafından garantiye alındığına inanmaktadır. Diğer finansal tablo kullanıcılar ise, bağımsız denetçinin denetim görüşü vermenin yanı sıra kullanıcıların yatırım kararlarına yardımcı olmak için finansal tabloları da yorumlaması gerektiğini düşünmektedir. Finansal tablo kullanıcıları denetim süresince bağımsız denetçinin yönetsel olaylarla da ilgili olmasını ve hile ve yasal olmayan davranışları belirlemesini beklemektedirler. Ayrıca, finansal tablo kullanıcıları beklenti farklarının azaltılması sorumluluğunu, finansal tabloları hazırlama ve sunma görevi olan dış denetçilere ve işletme yönetimine yüklemektedir” (McEnroe ve Martens, 2001 : 345-385).

“Denetim beklenti farklarının bu iki tanımında Cohen Komisyonu tanımının Liggio tanımından daha anlaşılır olduğu görülebilir. Komisyonun tanımı finansal tablo kullanıcılarının beklentilerinin mantıklı olup olmadığına odaklanmaktadır. Ayrıca Komisyon denetim beklenti farklarının temel sebebini denetim mesleğinin işletme çevresindeki değişikliklere yeterince tepki verme ve uyum sağlama hususundaki başarısızlığına bağlamaktadır (Wolf vd., 1999 : 469).”

1974 yılından sonra gerçekleştirilen beklenti farkları tanımlamaları aşağıdaki gibidir,

Tablo 5: 1974 Yılı Sonrası Beklenti Farkları Tanımları (Aqel, 2013).

Tanımlamayı Gerçekleştiren Beklenti Farkı Tanımı

Gay ve Sullivan (1988) *Beklenti farkını, finansal tablo kullanıcılarının denetçinin sorumluluklarına ilişkin beklentileri ile denetçi kendi sorumluluklarına ilişkin beklentileri arasındaki farklar olarak tanımlamıştır.*

Jennings vd. (1993)	<i>Beklenti farkını, finansal tablo kullanıcılarının denetim mesleğinden beklentileri ile denetim mesleğinin gerçekte sağladıkları arasındaki farklar olarak tanımlamıştır.</i>
Monroe ve Woodliff (1993)	<i>Beklenti farkını, denetçinin görev ve sorumlulukları ve bdenetim raporları ile elde edilen bilgilere ilişkin kamunun ve denetçinin farklı inanış ve beklentiler olarak tanımlamıştır.</i>
Sikka vd. (1998)	<i>Beklenti farkını, finansal tablo kullanıcılarının ve denetçinin denetim işlevine yönelik farklı algılara sahip olması olarak tanımlamıştır.</i>
Wolff vd. (1999)	<i>Beklenti farkları kamunun bağımsız denetçilerden istekleri ile denetçilerin kendi rollerine ilişkin anlayışlarının farklılaşması anlamına gelmektedir.</i>
Dixon vd. (2006)	<i>Beklenti farklarını; finansal tablo kullanıcılarının Denetçinin sorumluluklarına ilişkin inanışları ile denetçinin kendi sorumluluklarına İlişkin inanışları arasındaki farklar olarak tanımlamıştır.</i>

Beklenti Farklarına ilişkin 1974 yılından itibaren yapılan tanımlamalar benzerlik göstermekle birlikte beklenti farklarının tanımı genişletilmiştir. Bu husus, denetimin değine rolü ve içinde bulunduğu konjoktürle alakalıdır. Tanımlamaların ortaya koyduğu sonuç ise, finansal tablo kullanıcıları ile denetçiler arasında denetçinin görevleriyle ilgili algı farklılıkları mevcut olduğudur.

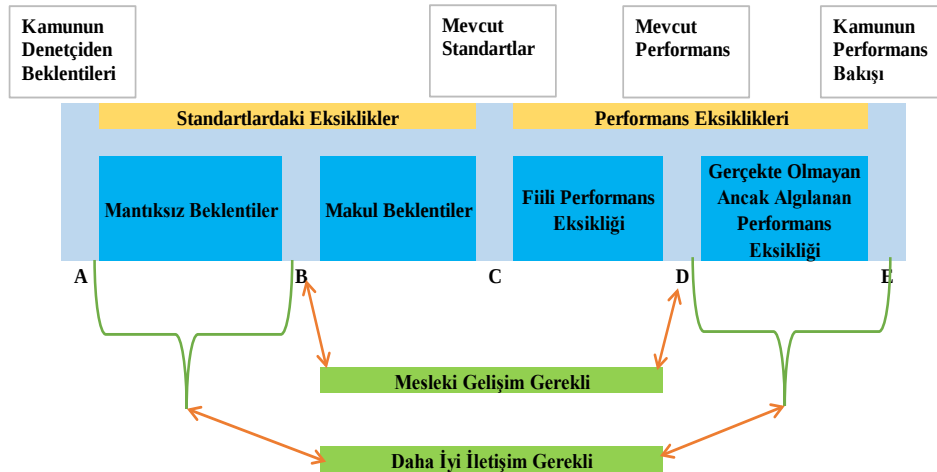
“Beklenti farklarının var olup olmadığının tespiti birçok açıdan önemlidir. İlk olarak finansal tablo kullanıcılarına ait makul beklentilerin denetim raporlarında tam olarak karşılanamaması, karar verme süreçlerinde eksik bilginin hakim olması anlamına

gelmektedir. Bilgi asimetrisinin olduğu bu gibi durumlarda, piyasa dengesizliklerinin oluşması ise kaçınılmazdır. Beklenti farklarının diğer sonucu, şirket yöneticilerine ait beklentilerin karşılanamamasının neden olduğu yanlış yönetim stratejileridir (Bulut, 2016).” Bu noktada ise beklenti boşluğunun bileşenleri ile söz konusu beklenti boşluğunun nasıl en aza indirgenebileceği ön plana çıkmaktadır.

3.6.2 Beklenti Farkları Bileşenleri

Beklenti farkları bileşenlerine ilişkin literatür taraması yapıldığında iki çalışmanın öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalar; 1988 yılında Kanada Mali Müşavirler Enstitüsü (Canadian Institute of Chartered Accountants - CICA) ve 1993 yılında Porter tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan oluşmaktadır.

CICA tarafından gerçekleştirilen “Kamunun Denetçilerden Beklentileri” başlıklı çalışmada beklenti farkları geniş biçimde ele alınarak beklenti farklarının azaltılmasına yönelik unsurlara yer verilmiştir. Kamusal perspektiften beklenti farklarına odaklanan bu çalışmada denetim beklenti farklarının bileşenleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

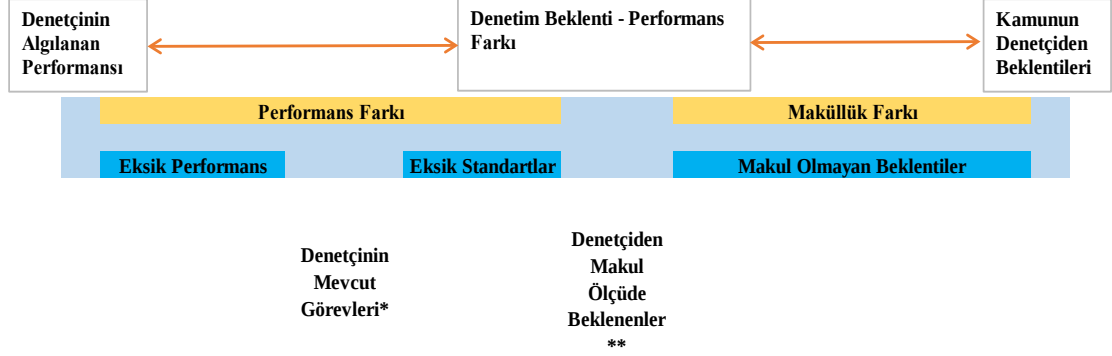
Şekil 19– CICA Tarafından Belirlenen Beklenti Farkları Bileşenleri (Sarısoy, 2019 : 31-73).

Şekilde belirtilen A noktası kamunun makul olmayan en uç beklentilerini, E noktası ise kamunun denetim performansına ilişkin gerçeklikten uzak algılarını göstermektedir. Kabul edilebilir beklenti ve performans seviyeleri B ve D arasını göstermekte, söz konusu farkların mesleki gelişim ve daha iyi bir iletişim ile azaltılabileceği vurgulanmaktadır (Sarisooy, 2019 : 31-73).

“Porter (1993) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise CICA çalışmasına benzer bir şekilde fakat beklenti farklarını performans kavramı birlikte ele alınmıştır. Beklenti farkları kamunun denetçilerden beklentileri ile denetçilerin performansları arasındaki farklılıkları yansıtmaması sebebiyle, beklenti farklarının “Denetim Beklenti-Performans Farkları” olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Porter’a göre, denetim beklenti-performans farkları aşağıdaki iki bileşenden oluşur:

1. **Makulluk Farkları (Reasonableness Gap):** kamunun denetçinin gerçekleştirmesini istedikleri ile makul oranda gerçekleştirmesini bekledikleri ara sındaki farklardır.
2. **Performans Farkları (Performance Gap):** kamunun denetçiden makul oranda gerçekleştirmesini bekledikleri ile denetçinin gerçekleştireceği algılamalar arasındaki farktır. Bu fark ikiye ayrılır:
 - i. **Eksik Standart Farkları (Deficient Standards Gap):** denetçinin makul ölçüde gerçekleştirmesi beklenenler ile denetçinin yasalar ve mesleki kurallarla belirlenen görevleri arasındaki farklardır.
 - ii. **Eksik Performans Farkları (Deficient Performance Gap):** denetçinin mevcut görevlerindeki performans standardına ilişkin beklenti ile kamunun denetçinin performansına yönelik algısı arasındaki farklardır.”

*Kanun veya mesleki yayınlarca tanımlanan görevler

**Denetçinin fayda maliyet dengesini gözeterek yerine getirebildiği görevler

Şekil 20– Porter Tarafından Belirlenen Beklenti Farkları Bileşenleri (Porter, 1993 : 50).

“Porter'in çalışması, mali topluluklar (bağımsız denetçiler, finans analistleri ve denetim akademisyenleri vb..) ile genel halk (avukatlar, finans gazetecileri ve genel halk) arasında denetim beklenti farkları olup olmadığını belirlemek üzere, Yeni Zelanda'da yürütülmüştür. Çalışmanın sonuçlarına göre, beklenti farklarının %16'sı eksik performans farklarından kaynaklanmaktadır. İki grup arasındaki algı farkları aşağıdaki görevlerde görülmektedir:

- Bağımsız denetim raporunda işletmenin sürekliliği ile ilgili endişeleri veya şüpheler,
- İşletmenin yöneticileri/üst yönetimin işletmenin sahip olduğu varlıklarını kötüye kullanmasını bağımsız denetim raporunda belirtmek,
- İşletme çalışanlarının işletme hesaplarını direkt olarak etkileyen yasal olmayan davranışlarını tespit etmek.

Ayrıca, denetim beklenti farklarının %34'ü finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetçinin sorumluluklarına ilişkin makul olmayan beklentilerine bağlı olmaktadır. Bu makul olmayan beklentilere aşağıdakiler örnek olarak verilebilir:

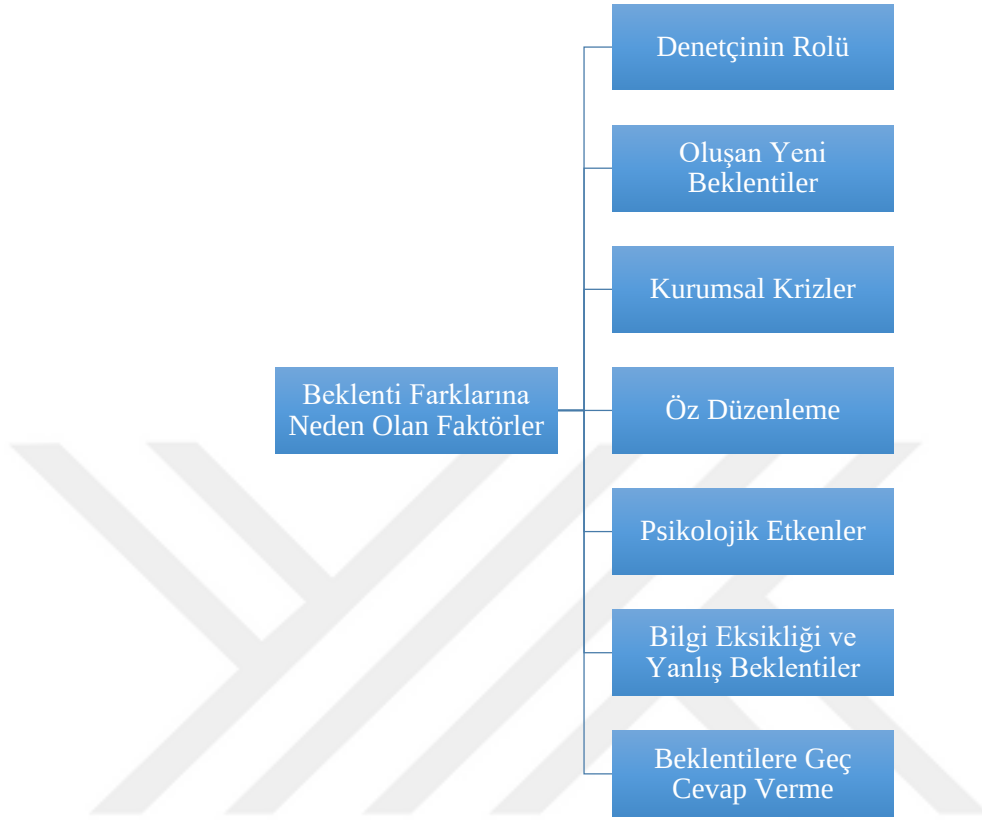
- Denetlenen finansal tabloların doğruluğunu garanti etmek,
- İşletme yönetiminde yer almayan çalışanların işletmenin varlıklarını kötüye kullanmasını bağımsız denetim raporunda açıklamak,
- Denetlenen kurumun finansal durumun sıhhatini garanti etmek.

Buna ek olarak, araştırmanın sonuçlarına göre beklenti farklarının %50'si eksik standartlara bağlıdır. Bu bağlamda, mali topluluklar ve genel halk arasındaki algı farkları aşağıdaki hususlarla ilişkilidir;

- ❖ İşletmenin iç kontrol sistemini incelemek ve rapor etmek,
- ❖ Finansal tahminlerin uygunluğunu incelemek ve rapor etmek,
- ❖ Denetlenmiş ve yayınlanmış altı aylık işletme raporları (Aqel,2013 : 50-70).”

3.6.3 Beklenti Farklarına Neden Olan Faktörler

“Denetim beklenti farkları ile ilgili literatürde yapılan araştırmada birçok faktör belirlenmiştir. Bazı çalışmalarda beklenti farklarının ana unsurunun “kamunun denetimden istedikleri” ve “kamunun denetçinin rolüne ilişkin algısından” kaynaklandığı ifade edilmiş, buna karşın yapılan bazı çalışmalarda beklenti farklarını yaratan en önemli unsurun yetersiz standartlardan kaynaklandığı vurgulanmıştır.” Beklenti farklarını ortaya çıkaran nedenler, temelde beklenti farklarının bileşenlerinden makul fark ve performans farkına neden olan faktörler biçiminde incelenmektedir (Sarısoy, 2019 : 31-73). “Bağımsız denetçinin çelişkili rolleri, bağımsız denetimin finansal tablo kullanıcıları tarafından yanlış anlaşılması, değişen beklentilere uyum sağlamakta gecikilmesi, kurumsal krizler bağımsız denetimin değişen rolleri, bağımsız denetim mesleğinin öz-düzenleme süreci, denetim beklenti farklarının oluşmasına neden olan önemli faktörlerdir.”

Şekil 21– Beklenti Farklarının Nedenleri

3.6.3.1 Bilgi Eksikliği ve Yanlış Beklentiler

“Denetim beklenti farklarına neden olan bir diğer faktör finansal tablo kullanıcılarının denetim fonksiyonunu yanlış anlamasıdır. Bu yanlış anlaşılma, finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetçiden çok çeşitli görevler yürütmelerini beklemelerine neden olmuştur (Aqel, 2013).” “Denetimde makullük, güvenilirlik, önemlilik, risk gibi bazı öznel kavramların kullanılması da denetim hakkında yeterli bilgisi olmayan kesimlerin, denetimi yeterince anlayamaması sonucunu doğurmaktadır (Humphrey, 2007 : 4).”

“Finansal tablo kullanıcılarının bu bilgi eksikliğinin bağımsız denetçinin görevlerine ve sorumluluklarına ilişkin makul olmayan beklentilere neden olma eğilimi vardır.” Finansal tablo kullanıcılarının bilgi eksikliğinden kaynaklı ortaya çıkan hatalı beklentilerin temelde iki nedenden bahsedilmiştir (Saladrigues ve Grano, 2014 : 122);

- I. Denetim raporunda denetimin kapsamı ve denetçinin sorumluluğunun gereğinden fazla sanılması:** Örneğin; denetçilerin tüm mali bilgileri denetlediği düşünülmesi, “önemlilik” veya “örnekleme teknikleri” gibi kavramların bilinmemesi.
- II. Denetçi ve işletme yönetiminin sorumlulukları karıştırılmaktadır.** Örneğin; yıllık hesapların hazırlanmasından işletme yönetimi sorumlu iken denetçinin de bu konuda sorumluluğu olduğunun düşünülmesi.

Sonuç olarak kullanıcıların denetim hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, denetime ilişkin makul olmayan beklentilere yol açmaktadır.

3.6.3.2 Denetçinin Rolü

“Denetçinin işletme ile ilgili herhangi bir organik bağının bulunmaması ve faaliyetlerinde bağımsız ve tarafsız davranması esas olmakla birlikte, denetçinin işletme yönetimi tarafından görevlendirilmesi ve denetim ücretini işletme yönetiminin karşılıyor olması denetçinin rolüne ilişkin bazı önyargılar doğurmaktadır. Bunun yanında denetçinin işe kabul edilme ve denetim ücretleri gibi faktörlerden dolayı bir baskı altında olduğu kabul edilmektedir” (Koo ve Sim, 1999 : 210).

Buna ilaveten denetçinin bağımsız denetim hizmetinden ziyade farklı hizmetler de veriyor olması farklı beklentilere sebebiyet vermekte ve önyargı oluşturabilmektedir.

3.6.3.3 Beklentilere Geç Cevap Verme ve Oluşan Yeni Beklentiler

“Bağımsız denetçiden makul olmayan beklentiler bağımsız denetim mesleğine zarar verebilir ve denetim fonksiyonunun değerinin zedelenmesine sebep olabilir. Bağımsız denetçiden “makul” ve “makul olmayan” beklentiler ayrımını yapmak önemlidir. Bağımsız denetçiden makul olmayan beklentilerin denetçilere ilişkin daha ileri çalışma yapılmasını gerektirmemektedir. Ayrıca bu görevlerin yerine getirilmesi bağımsız denetçi açısından maliyet-fayda dengesini sağlayamayabilir. Kamu bağımsız denetçilerin kendileri için

maliyet-faydalı olmayan bu görevleri yerine getirmesi konusunda ısrarcı olabilir. Bu yüzden, finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetçiden makul olmayan isteklerde bulunması bağımsız denetim beklenti farkları olmasının büyük faktörlerinden biri olmaya devam etmektedir (Lee vd., 2009 : 12)”

Beklentilere geç cevap verme konusunda ise, denetim standartlarında beklentiler neticesinde bazı standartlar revize edilmiş ve bazı yeni standartlar oluşturulmuştur fakat bu işlemler genellikle olumsuz bir durum meydana geldikten sonra ele alınmıştır. Dolayısıyla oluşan beklentilerin erken tespit edilmesinden ziyade, belirli bir tepki ya da talep oluştuğundan sonra, oluşan bu çağrılara yanıt olarak ele alındığını göstermektedir (Humphrey, 2007 : 4). Bu sebeple beklentilere anlık değil geç cevap verildiği görülmektedir.

3.6.3.4 Kurumsal Krizler

“Bağımsız denetim beklenti farklarının olası nedenlerinden biri kurumsal krizlerdir. Kurumsal krizleri çoğu zaman bağımsız denetim firmalarına açılan davalar takip etmektedir. İşletme başarısız olduğunda veya daha sonradan finansal tabloların yanlış içeriğe sahip olduğu belirlendiğinde bazı finansal tablo kullanıcıları bağımsız denetçiye ihmalkârlıkla suçlayabilirler. Bunun nedeni, finansal tablo kullanıcılarının işletme başarısızlığı ile bağımsız denetim başarısızlığını birbirinden ayıramamasıdır (Elder vd., 2010 : 80).”

“Denetlenen işletmenin finansal tablolarıyla ilgili olumlu bir denetim görüşü verildikten hemen sonra firma çöküşü gerçekleştiğinde ise bu durum daha da keskinleşmektedir (Dewing ve O Russell, 2002: 543).”

“Kurumsal krizler her zaman mevcut denetim standartlarında değişiklik yapılması veya yenilerinin eklenmesini takiben oluşmaktadır. Bu da mevcut denetim beklenti farklarını genişleterek yeni beklentilerin oluşmasına yol açmaktadır (Baines vd., 1998 : 472).”

3.6.3.5 Öz Düzenleme

“Bağımsız denetim mesleği diğer birçok meslek dalı gibi bir öz-düzenleme altında işlemektedir. Bu meslekteki öz-düzenleme, meslek mensupları tarafından sağlanan hizmetlerin önemini vurgulayarak bir bilgi alanı üzerinde tekel kurmasını sağlamıştır. Uzmanlar tarafından sağlanan hizmetler önemli kamu sorunlarını çözmek amacıyla yürütülen bir bilim veya sistematik bir bilgi branşıdır. Bu nedenle meslek uzmanları kendilerini organize ederek ve kendilerini uzman hizmet sağlayıcılar olarak sunarak kamu ilgisini korumayı amaçlamaktadırlar.

Aynı yaklaşım bağımsız denetim mesleğine de uygulanmaktadır. Bağımsız denetim standartları oluşturan kurumlar (AICPA ve IAASB) denetim mesleği üzerinde kendi kendine düzenleme yaklaşımını uygulamaktadır. Ayrıca mesleki kurumlar denetim mesleği üzerinde kendi kendini yönetim uygulamaktadırlar. Bu mesleki kurumlar, meslek tarafından ifade edildiği gibi kamu çıkarına hizmet etmek için denetim standartları, meslek ahlak kuralları ve meslektaş gözüyle inceleme (peer review) sürecini ele almaktadır (Aqel, 2013). Bu sebeptir ki öz düzenleme yaklaşımı, denetim mesleğinin düzenlemelerini tekelleştiren ve asgari hizmet kalitesi düzeyini tanımlayan lisanslama kurumlarının oluşturmuştur. Ayrıca bu öz-düzenleme yaklaşımı altında bağımsız denetçi tarafından verilen hizmetin kalitesi müşterilerin kendileri tarafından ölçülememektedir (Lee vd., 2007).”

3.6.3.6 Psikolojik Etkenler

Beklenti farkları, tarafların algı ve farkındalıklarına önemli ölçüde bağlı olduğu için, tarafların kişisel birtakım özellikleri de farklı beklentilerin oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu yönüyle bir kişinin ya da grubun bağımsız denetimine ilişkin beklentisi, söz konusu kişi ya da grubun sosyolojik ve psikolojik özelliklerinden etkilenir.

Genel güven duygusunun düşük olduğu herhangi bir yerde, diğer kurum ya da faaliyetlere ilişkin bir güvensizlik olabileceği için söz konusu ortamdaki kişilerin, bağımsız

denetime ilişkin önyargıları söz konusu olacak ve denetim faaliyetlerine güven duyulma ihtimali azalacaktır. Genel ortam dışında bireysel olarak psikolojik birtakım özelliklerinden dolayı çevresine güvensizlik duyan bir kişinin denetime ilişkin bakış açısı da olumsuzluk içerebilecektir.

Bunun yanı sıra, geçmişte yaşanan önemli muhasebe skandalları, ekonomik bunalımlar, rüşvet, hile ve yolsuzluk gibi durumların olması kişilerde bağımsız denetime yönelik önemli yargıların var olmasına neden olacaktır. Söz konusu bu nedenler, bağımsız denetime yönelik yeni çalışmalar yapılsa da bir takım farklı beklentilerin her zaman olmasının muhtemel olacağı kabul edilmektedir (Sarısoy, 2019 : 44).

3.6.3.7 Bağımsız Denetçinin Hile ve Yasadışı Davranışları Tespit ve Raporlama Sorumluluklarına İlişkin Beklenti Farkları

Denetim faaliyetleri dinamik bir yapıya sahip olmakla birlikte değişen zaman ve konjoktürlerden etkilenecek %100 inceleme yapmak yerine örneklemeye dayalı incelemeler ve denetim kanıtları baz alınarak yapılan yargılardan oluşmaya başlamıştır.

“Denetim faaliyetinin esas amacı hile tespiti değildir. Hilenin yapısı gereği tespit edilememe riski, hata kaynaklı önemli bir yanlışlığın tespit edilememesi riskinden daha yüksektir. Bunun sebebi ise sahtekarlık, işlemlerin kasıtlı olarak kayda geçirilmemesi veya denetçiye kasten gerçeğe aykırı açıklamalar yapılması gibi hilenin saklanması amacıyla dikkatlice tasarlanmış olmasıdır. Ayrıca hile yapılmasına fırsat oluşturan durumlar denetçi tarafından belirlenebilirken, muhasebe tahminleri gibi yargıya dayalı alanlardaki yanlışlıkların hatadan mı yoksa hileden mi kaynaklandığına karar verilmesi daha zordur. Bu sebeple, denetimin amacı hile tespiti olmamakla birlikte, toplumun denetçiden hile odaklı bir yaklaşım sergilemesini beklemekte, bu durum beklenti farklarını yaratan nedenlerin başında gelmektedir” (Sarısoy, 2019 : 45).

3.6.4 Denetim Beklenti Farklarının Azaltılmasına Yönelik Öneriler

“Beklenti farkları, denetçiler açısından önem arz eden bir husus olmakla beraber denetçilerin toplumun kendilerinden beklediklerini tespit etmede başarısız olması ya da bu beklentileri yeterince karşılayamadığı durumda sadece eleştiri ve dava konusu ile karşı karşıya kalmayacak, aynı zamanda toplumun, denetimin işlevine olan güveni zayıflayacak ve denetim mesleği değersiz olarak algılanabilecektir (Lee vd., 2007).” “Bunun sonucunda denetçinin inandırıcılığı ve prestiji düşerek potansiyel kazançları riske girecektir. Bu olumsuz durum denetçiler dışında finansal tablo okuyucularının süreçlerini de etkileyecektir. Bu yönüyle beklenti farkları genel olarak sektörü ve finansal tablo okuyucularını da ilgilendiren önemli bir konudur (Sikka vd., 1998).”

Denetim beklenti farkı ne kadar yüksek olursa, işletmenin finansal tablolar üzerindeki olumsuz etkisi de o kadar yüksek olacaktır. Böylece, denetim beklenti farkı, mali tabloların güvenilirliği konusunda şüphe uyandıracaktır (Otarlar ve Okafor, 2013 : 126).

Yapılan izahatlar ışığında denetim literatürünü incelediğimizde beklenti farklarını azaltabilecek faktörler eğitim ve farkındalığın sağlanması ile denetçi sorumluluğun artırılması ile olacağı saptanmaktadır.

3.6.4.1 Eğitim ve Farkındalık

“Denetimin doğası ve amaçları, denetçinin rolü ve sorumlulukları ve denetimde kullanılan kavramların yeterince anlaşılabilmesi beklenti farklarını yaratan nedenler arasındadır. Bu noktada özellikle denetim hakkında yeterince bilgiye vakıf olmayan kesimin bilgi eksikliğinin eğitimle giderilebileceği ve beklenti farklarının azaltılabileceği birçok çalışmada gündeme getirilmiştir” (Sarısoy, 2019 :45).

Bilgili kişilerin denetçilere daha az sorumluluk yükledikleri görüşünden hareketle (Bailey, 1983), öğrencilerin denetim eğitimi almalarının, denetim raporunu algılamaları üzerinde etkisi olması sebebi ile beklenti farklarını azaltılabileceği kanaatine varılmıştır (Monroe ve Woodliff, 1993 : 62). Bu noktadan hareketle, denetim raporu kullanıcılarının bir başka deyişle finansal tablo kullanıcılarının niteliklerine göre denetim raporu algılayışlarının farklılığı ortaya çıkmıştır.

3.6.4.2 Denetçi Sorumluluğunun Arttırılması

“Denetimin işlevi finansal tabloların güvenilirliğini pekiştirmek, bu raporların kredisini arttırmaktır. Bu doğrultuda denetçinin sorumluluğu, mesleki standartlara uygun bir inceleme yapmak ve bulguları raporlamaktır. Bu süreç denetim raporunu kullananlar tarafından bazen yanlış anlaşılmaktadır. Çoğu kişi denetçinin sorumluluğunun tüm hata, hile ve düzensizlikleri ortaya çıkarmak olduğunu zannetmektedirler (Güredin, 2007 : 5).”

“Denetim, yüzde yüz bilgilerin kontrolünden ziyade, genellikle bilgilerin örnekleme yoluyla seçilip kontrol edilmesi şeklinde gerçekleşir. Bunun yanında bağımsız denetçinin uğraştığı alan, gelecekte ortaya çıkacak olaylar yanında, doğruluğu kontrol edilebilen veya edilemeyen nümerik değerlere de dayanmaktadır. Bu nedenle denetçi denetim sonuçları hakkında tarafları inandırmaya değil ikna etmeye çalışmaktadır. Bağımsız denetçinin yönetimden kaynaklanan hata veya hilelerin tümünü ortaya çıkarması beklenemeyeceğinden, makul güvence mutlak güvence anlamına gelmemektedir (Kardeş Selimoğlu vd., 2008 : 38).”

“Genel olarak, toplumda denetimin amacının hata ve hileleri ortaya çıkarmak olduğu biçiminde yanlış bir değerlendirme bulunmaktadır. Bu yanlış anlaşılma denetimin ilk dönemlerinde denetçilerin zamanlarının çoğunu hile ve hataları ortaya çıkarmak için geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak günümüzde denetim sürecinde denetçi, hata ve hileler ile bunların mali tablolara yapacakları etki derecesiyle ilgilenmektedir. Bu nedenle denetçi, özellikle önemli hata ve hileleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Gürbüz, 1995 : 31).”

O'Malley (1993), denetçilere özellikle de hileyi tespit etmeye ilişkin ilave sorumlulukları getirilmesini önermiştir. O'Malley 'e göre, eklenmesi gereken 4 ilave sorumluluk vardır:

- ❖ “İç kontrol sistemlerinin işletme yönetimi ve bağımsız denetçi tarafından değerlendirilmesi,
- ❖ Uygunluk raporu,
- ❖ Bağımsız denetçilerin düzenleme kurumlarına doğrudan raporlama yapması
- ❖ Denetçilerin ara dönem finansal bilgilerle ilgilenmesi.”

“Avustralya Sertifikalı Muhasebeciler Enstitüsü (The Institute of Chartered Accountants in Australia - ICAA) tarafından hazırlanan raporda (Finansal Tablo Denetimi: Piyasa Beklentilerini Karşılama – 2003) bağımsız denetim mesleğinin denetimin kapsamını genişletmesi gerekmektedir. Böylece bağımsız denetçiler tarafından sağlanan hizmetlerin toplumun beklentileriyle uyuşacağı belirtilmiştir. ICAA raporunda, temel denetim hizmetlerinin ve genişletilmiş denetim hizmetlerinin bu genişlemeye dahil olması gerektiğini belirtmiştir. Temel denetim hizmetleri; iç kontrol, hile ve işletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesiyle ilgilidir. Genişletilmiş denetim hizmetleri içerisinde ise işletme riski, yönetim tartışma ve analizi, muhasebe politikalarının kalitesi, kurumsal yönetim, ve sürekli denetim yer almaktadır (Aqel, 2013 : 62).”

“Finansal tablo kullanıcılarının beklentilerinin yüksek olmasının sonucunda ortaya çıkan algı farklılığını gidermenin yollarından biri de denetçinin sorumluluk alanını genişletmektir. Denetçi sorumluluğunun genişletilmesiyle birlikte, hata ve hileye ilişkin makul güvence vermekten sorumlu olan denetçilerin alanı, tam güvence verme, işletmenin iç kontrolüne yönelik güvence hizmetleri verme, bilgi sistemleri güvenilirliğine ilişkin güvence hizmetleri verme, işletmenin sürdürülebilirliğiyle ilgili güvence hizmeti verme gibi alanlara doğru genişleyecektir” (Altıntaş, 2011 : 97). “Sorumluluk alanı daha geniş tutulan bağımsız denetçiler tarafından yazılan denetim raporları ise daha kapsamlı ve finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçlarını daha fazla karşılayan nitelikte olacaktır (Bulut, 2016 : 54).” Finansal tablo kullanıcılarına ait beklentilerin karşılandığı derecede ise beklenti farkları giderilmiş olacaktır.

3.7 DAVRANIŞSAL DENETİM VE ETİK KURALLAR

“Etik Kavramı, “insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, kuralları doğru-yanlış, ya da iyi-kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplini” olarak tanımlanabilir (Şimşek vd., 2003 : 88).”

“Bir başka deyişle etik davranış, doğru ve yanlış ile iyi ve kötüyü analiz ederek, doğru ve iyi davranışı uygulama ve ahlaklı davranma biçimidir. Toplumun kabul ettiği doğru ve iyi

kurallara bireylerin uygun davranması ahlaklı davranış olarak nitelendirilmektedir (Uyar, 2005).”

Etik, kişilerin nasıl davrandığı ile değil nasıl davranması gerektiği ile ilgilenir. Etik davranan kişiler, kararları veya davranışları için kendi çıkarlarına uygun bahaneler bularak davranışlarını rasyonelleştirmek yerine her zaman her koşulda doğru kararı vermek için çabalarlar (Şengür, 2019).

Bu noktada etik ve etik olmayan davranış tanımları ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen tanımlamaları oluşturmak, insanların üzerinde uzlaşabilecekleri bir karar verme standardının güç olması ve farklı toplumlarda “iyi” ve “kötü” veya “doğru” ve “yanlış” kavramlarının farklı şeyleri ifade etmesi sebebiyle güçtür (Kırel, 2000).

“Toplumların farklı kültürlere sahip olması, etiğin temelini oluşturan, doğru ve yanlış kavramlarının algılanmasında da farklılık gösterebilmektedir. Yalan söylemek, hırsızlık, çevreye zarar vermek, rüşvet, çalışma yaşamında adil olmayan uygulamalar vb. konular birçok toplum için evrensel ve kabul edilemez etik dışı uygulamalardır. Ancak evrensel olarak kabul edilmesine rağmen bu etik dışı davranışlardan bazıları bir toplumda meşru olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla etik ilkeler, içinde bulunulan toplumun kültürel yapısından etkilenmektedir (Filizöz, 2011).”

“Etik değerler toplumda yaşayan insanların diğer insanlara zarar vermelerini önlediği gibi, iş yaşamında da işletmelerin faaliyetlerini dürüst bir şekilde sürdürmelerine yardımcı olur. Bu da işletmelerin finansal tablo kullanıcılarına sunduğu bilgilerin doğruluğunu sağlayarak toplumu olumlu yönde etkiler (Karacan, 2014).”

3.7.1 Etik, Dürüstlük ve Ahlak Kavramları ve Hukuk Kurallarıyla İlişkileri

Bağımsız denetçiler ve muhasebeciler için etik kuralların temel ilkelerinden biri olan dürüstlük ilkesi, denetçi ve muhasebecilerin bütün mesleki ve iş ilişkilerinde dürüst, açık, doğru ve güvenilir olması gerektiğini ifade etmektedir. Dürüstlük aynı zamanda doğru iş yapma ve güvenilir olmayı da içermektedir.

Dürüstlük özellikle muhasebeciler ve denetçiler için oldukça önemlidir, çünkü bu mesleklerde bağlı çalıştıkları kurumdan veya müşterilerden talep ve baskı gelme ihtimali söz konusudur. İşletme yöneticileri muhasebeciden veya denetçiden finansal raporları manipüle etmesini isteyebilir. Bağımsız denetçi, müşterisi tarafından yapılan tüm baskılara karşı koyarak finansal tabloların Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına uygun hazırlanıp hazırlanmadığını objektif bir şekilde değerlendirmelidir. Denetçinin, finansal tablolarda yapılan manipülasyona göz yummadan objektif bir değerlendirme yapması, temel etik ilkelere birisi olan dürüstlük ilkesinin denetçiye verdiği güç ve destektendir. Örneğin, vergi denetimi yapılan işletme yöneticileri bazı gelirleri beyan etmeyerek vergi kaçırmak istemekteyse bu durumu tespit eden denetçiye eğer istediklerini yerine getirmezse seneye vergi denetimini yapmaları için ilgili denetim firmasını seçmeyeceklerini söyleyebilir. Bu durumda, denetçi işletmenin bu talebini yerine getirmeli mi , getirmemeli midir? Eğer denetçi, dürüst bir kişi ise işletme yönetiminin yaptığı baskıyı ve verdiği gözdağını önemsemeden, vergi kanunlarına uygun olarak gelir beyanında bulunulmasını ve doğru miktarda vergi verilmesini sağlamalıdır. Denetçi işletme yönetiminin isteğini yapar ve vergi kaçırılmasına göz yumarsa, mesleki soruşturma açılma ve denetçinin yetkisini kaybetme ihtimali dahi söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle denetçi, müşteri işletmeye sadakat ve etiksel karar verme arasındaki farkı çok iyi şekilde kavramalı ve uygulamalıdır. Dürüstlük, başkalarının istekleri ve baskılarına rağmen etik ilke ve prensiplerine uygun olarak davranabilmeyi gerektirmektedir (Şengür, 2019 : 132).

“Etik, ahlaki görevler ve zorunluluklar ile ilgili olarak neyin doğru, neyin yanlış olduğu ile ilgilenen bir disiplindir. Ahlak ise, iyi ve kötüyü ayırt etmek amacıyla insan davranışları ve karakterinin iyiliği ve kötülüğü hakkında yapılan değerlendirmelerdir (Avcıkurt, 2000 : 77).”

Bir diğer tanıma göre ahlak, “bireyin diğer bireyler ile, bireylerin kurumlar ile, bireyin devlet ile ilişkilerinde toplumun deneyimlerinden, gelenek ve göreneklerinden kaynaklanan akıl ürünü olan, toplumsal uyum, birliktelik ve dayanışmayı artırıcı, dolayısı ile; toplumun ekonomik, sosyal ve politik yapılarına istikrar sağlayıcı prensiplerin, standartların ve değerlerin bütünüdür” (Civelek, 1997 : 10).

“Ahlak genel olarak bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda bulundukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanırken, felsefi anlamda ise “belli bir toplumun belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını tespit eden inceleyen bilim” olarak açıklanmaktadır (Güredin, 1997 :5).”

“Etik, insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru ve yanlış ya da iyi ve kötü gibi açılardan araştıran felsefenin ahlakla ilgilenen dalıdır” (Şengür, 2019). Etik, bir ahlak felsefesi, bir ahlak görüşü veya anlayışdır (Bayrak, 2001). Ahlak, insanın doğru ve yanlış, iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz, umursamamazlık ve vicdan, erdem ve kusur olarak nitelendirilen davranışlarıyla ilgilidir (Helvacı, 2010). Etik ise ahlak felsefesidir. Başka bir deyişle, etik doğru ve yanlış teorisidir, ahlak ise onun pratiğidir.

“Etik, genel geçer evrensel kuralları içermektedir. Yani etik, coğrafyaya, sınırlara ve topluluklara göre şekillenmez. Ahlak ise toplum ve zaman boyutunda uyulması gereken davranış kuralları itibariyle farklılık gösterebilir (Bayrak, 2001).”

Etik ilkeler , toplumda bireylerin uyması beklenen ideal davranışlardır. Etik davranmak ise her zaman kanunlara uymak anlamına gelmemektedir. Etik davranan insanlar genellikle kanunlara uymak için çabalarlar da bazı durumlarda kanun dışı davranmak etik bir davranış olabilmektedir. Bu tür durumlar oldukça nadir olup, kanun dışı davranmak ancak etik bir neden sonucu olmalıdır. Örneğin, bir gidiş ve bir geliş şeridinden oluşan, iki şerit arasında refüj olmayan bir yolda 50 km hızla giden bir aracın önüne ufak bir çocuğun atlaması sonucu ilgili aracın fren yapması durumunda çocuğa çarpma olasılığını öngörerek öteki şeridin de boş olması durumunda karayolları kanunun ihlal ederek öteki şeride geçmesi ve böylece olası bir kazanın önüne geçilmesi. Etik bakış açısıyla, bir çocuğun yaralanmasını önlemek için kanunlara aykırı olsa da öteki şeride geçilmesidir. Etik olarak, bir çocuğun yaralanmasındansa, karayolları kanununa aykırı davranmaktan dolayı trafik cezasına tabi tutulmanın tercih edilmesidir (Mintz ve Morris, 2014).

Kanunlar insanların karşılaştığı tüm olayları kapsayacak şekilde düzenlenmiş olmayabilir. Belirli bir durumla ilgili kanunlar muallak olduğunda etik davranan bir kişi etik

ilkeleri temel alarak nasıl davranacağına karar verir. Bu durumda muhasebe ve denetçiler için meslek etik ilkeler temel alınmaktadır (Şengür, 2019)

“Hukuk, “kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen uyulması zorunlu davranış kuralları bütünü” olarak tanımlanabilir (Yüksel, 2002).” “Hukuk kurallarını ahlak kurallarından ayıran en temel özellik, hukuk kurallarına uyulmaması durumunda devlete tanınmış olan zorlama gücünün devreye girmesidir. Bir toplumun hukuk düzeni sadece devlet tarafından konmuş olan yazılı hukuk kurallarından meydana gelmeyip devletin iradesi dışında oluşan genel hukuk ilkeleri ile örf ve adet kuralları da hukuk düzeninin kapsamındadır. Ahlak kuralları hukuk düzeninin temelini oluşturmakta, ancak bu kuralalrın hepsi hukuk kuralları içinde belirtilmemektedir (Ayboğa, 2001)”. “Ahlak kuralları, biçimi, içeriği ve yaptırımları bakımından hukuktan ayrı niteliklere sahip olsa da, hukuk kurallarıyla arasında yakın bir ilişki vardır (Yüksel, 2002).” Bu ilişki bazen hukuk kurallarının ahlak kurallarına atıf yapması şeklindedir.

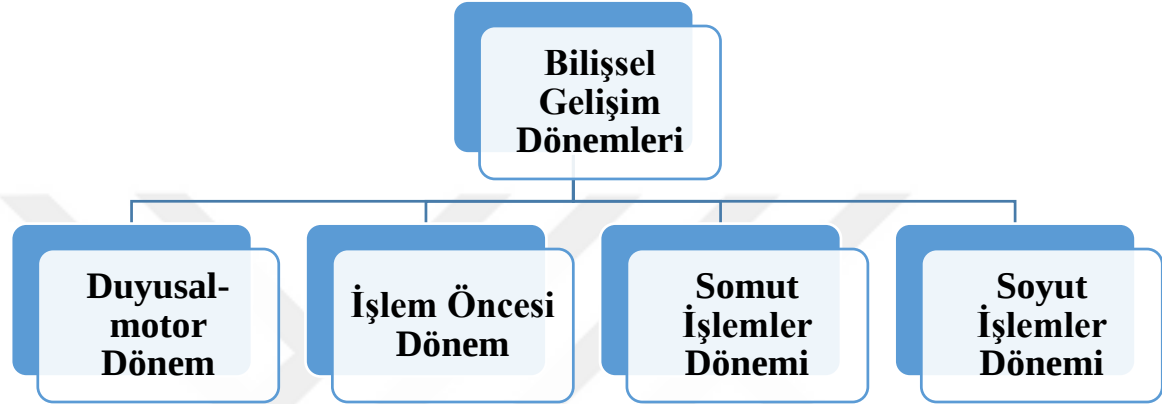
3.7.2 Bilişsel Ahlaki Gelişim Modelleri ve Teorileri

“Ahlak gelişimi; bireyin toplumda etkin bir şekilde kullanacağı bir değerler sistemini oluşturma sürecidir (Çam vd., 2012).” “Muhasebe, denetim ve meslek ahlakı ile ilgili çalışmaların çoğu, Piaget tarafından başlatılan ve Kohlberg tarafından geliştirilen ahlaki gelişim modeline dayanmaktadır (Falk vd., 1999).”

3.7.3 Piaget’in Ahlaki Gelişim Teorisi

Piaget’e göre ahlak gelişimi, bilişsel gelişime paralellik göstererek ilerler. Piaget, çocukları gözlemleyerek bilişsel bir gelişim kuramı geliştirmiştir. Bilişsel gelişimi etkileyen faktörlerin ahlak gelişimini de etkilediğini savunmaktadır. “Bu sebeple, bilişsel gelişim anlayışına dayalı olarak Piaget, ayrıca çocuğun “ahlak yargısını” ele alarak çocukta ahlak yargısının gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Piaget’ye göre çocuğun bilişsel ve kişilik gelişimi yetişkininkinden nasıl farklıysa ahlak gelişimi de aynı şekilde farklılık gösterir. (Çam vd., 2012)” “Piaget’ye göre dönem kavramı yaşa bağlı olarak zihinsel gelişimin doğa ve yapısında ortaya çıkan niteliksel değişikliklerdir (Bayraktar vd., 2002).” “Her bir dönemin,

kendisinden önce gelen dönemlerin özelliklerini de içerdği bu dört bilişsel gelişim dönemi ise aşağıdaki gibidir, (Erden ve Akman, 1998)”

Şekil 23 – Bilişsel Gelişim Dönemleri (Kutluk,2010)

- **Duyusal - Motor Dönemi**, sıfır ve iki yaş dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde bebekler duyuşsal deneyimlerini (görme, duyma gibi) fiziksel ve motorsal eylemlerle (tutma, emme, sallama) koordine ederek dünyayı anlamaya çalıştıkları için dönem duyumotor dönemi olarak tanımlanmıştır. Duyusal-motor dönemin sonunda bebekler nesne sürekliliği kazanırlar. Nesne sürekliliği; nesnelerin görülmediği, duyulmadığı, dokunulmadığı zaman bile var olmaya devam ettiklerini anlayabilme becerisidir. “Nesne sürekliliği ile yapılan araştırmalarda bebeğin ilgisini çeken bir nesne gözden kaybolduğunda, bebeğin o nesneyi arayıp aramaması gözlemlenmektedir. Eğer nesne ortadan kaybolduğunda ilgisi kayboluyor ve nesneyi aramıyorsa nesne sürekliliği kazanılmamış demektir (Yüksel, 2015).”
- **İşlem Öncesi Dönem**, iki ve yedi yaş aralığını kapsamaktadır. Bu dönemde çocuklar, bebeklik dönemindeki dünyayı duyular ve sınırlı eylemlerle algılamının ötesine geçerek dünyayı; kelimeler, imgeler ve çizimlerle temsil ederler. Ancak

Piaget'e göre işlem denilen beceriden yoksundurlar; işlemler daha önce fiziksel olarak yapılanları zihinsel olarak da yapmaya imkan veren içselleştirilmiş eylemlerdir (Yüksel, 2015). “Bu dönemdeki çocuğun düşüncesi benmerkezcidir (Başkale ve Bahar, 2008). Benmerkezcilik, kişinin kendi bakış açısıyla diğerlerinin bakış açısı arasındaki farkı anlayamamasıdır. Çevresindeki olayların farkında olsa da duygularını ifade etmesi sağlanarak ne düşündüğünün açığa çıkarılması önemlidir. (Erden ve Akman, 1998).”

- **“Somut İşlemler Dönemi,** yedi ve onbir yaş aralığını kapsamaktadır.Bu döneme somut işlemler dönemi denmesinin nedeni, çocuğun mantık yeteneklerini somut nesne ve yaşantılar üzerinde uygulayabilmeleridir. Çocuklar belirli ve somut örnekler içeriyorsa mantıksal akıl yürütebilirler (Yüksel, 2015). İlkokul dönemindeki çocuklar, bilişsel yeterlilikler yönünden çok hızlı değişme gösterirler; somut olduğu sürece karmaşık problemleri çözebilirler, ancak soyut problemleri henüz çözemezler (Başkale ve Bahar, 2008).”
- **“Soyut İşlemler Dönemi,** 11 yaşından sonra başlayan ve mantıksal düşüncenin yetişkinler düzeyine ulaştığı dönem olup bu dönemde düşünce sadece gözlenebilir somut durumlarla sınırlı değildir (Bayraktar vd., 2002). Soyut düşünebilme, varsayımlarla düşünme ve düşünceleri hakkında düşünebilme becerileri kazanılır. İdealler belirlenir, kendini diğerleriyle idealize ederek kıyaslayabilirler. Gelecekteki fırsatlar düşünülmeye başlanır. Karşılaşılan problemlere gerçekçi ve sistematik çözümler getirilir (WEB 9, 2019).”

“Piaget’ye göre ahlak gelişimi bilişsel gelişime paralellik göstererek, birbirinden farklı nitelikler taşıyan ve hiyerarşik bir sıra izleyen dönemler içinde ortaya çıkmakta, çocukların doğru ve yanlışla ilişkin yargıları yaşlarına bağlı olarak değişmekte; kuralların yorumlanış

biçimi de yaşlara göre değişmektedir (Erden ve Akman, 1998).” “Piaget çocuklara “Oyunun kuralları nedir?” ya da “Kurallar değişebilir mi?” gibi sorular sorarak onların ahlak gelişim düzeylerini belirlemiştir. Bu sorulara verilen cevapların incelenmesi sonucunda, küçük çocukların kuralları, kutsal ve değişmez olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır.” Kurallar hep vardır ve hiçbir şekilde değişmez. Daha büyük çocuklar ise, kuralların bir şekilde isteğe bağlı ve değişebilir olduğunun farkındadır. Dönemlerle ilgili özellikler aşağıda belirtilen tabloda görülmektedir:

Tablo 7: Piaget’in Ahlaki Gelişim Düzeyleri (Web 4, 2019)

Piaget’in Ahlaki Gelişim Düzeyleri		
Ahlak Öncesi Dönem (0-5/6 yaş)	-	Piaget’e göre okul öncesi dönemde çocuklarda kural kavramı olmadığı için ahlak söz konusu değildir. Bu nedenle ahlak gelişimi 6 yaşa kadar başlamaz.
Dışa Bağımlı Dönem (6-10 yaş)	(Nesnellik, Somut Dönem)	Çocuklar bu dönemde ahlaki yargıları açısından başkalarına bağımlıdırlar. Otorite figürü olan bir yetişkin tarafından konulan kuralları sorgulamadan kabul eder ve hiçbir şekilde değişmeyeceğini düşünürler. Kuralın anlamını kavramazlar.
Bağımsız (Özerk) Dönem (11 yaş üstü)	(Öznellik, Görelilik, Soyut Dönem)	Bağımsız dönemde çocuklar olayları farklı bakış açılarıyla değerlendirebilmektedir. Bu nedenle kuralları sorgular ve kuralların değişebileceği bilincine varırlar. Ahlak yalnızca yetişkinlere dayanmaz, çocukların kendi doğru ve yanlışları vardır. Bir davranışın doğru mu yanlış mı olduğuna karar vermek için kendi değerlendirmelerinin sonucunu kullanır. Kendi kurallarını oluşturabilir ve buna göre davranabilir.

“Piaget bu çalışmayı yaparken ahlaki gelişim ile bilişsel gelişim arasında paralellik kurarak bilişsel gelişim açısından somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçen çocukların ahlaki gelişim açısından dışa bağımlı dönemden bağımsız döneme geçtiklerini ifade etmiştir.” Bir başka deyişle (Web 4, 2019);

Somut İşlemler Dönemi= Dışa Bağımlı Dönem

Soyut İşlemler Dönemi= Bağımsız (Özerk) Dönem

3.7.4 Kohlberg’in Ahlaki Gelişim Teorisi

“Lawrence Kohlberg’in bilişsel ahlak gelişim modelindeki her evrede bireylerin ahlaki davranışlarını ve yargılarını belirleyen temel prensipler, itici güçler bulunur ve birey, herhangi bir davranışı bu prensipten hareket ederek gerçekleştirir. Bu anlamda bireyin hangi niyetle davranışa yöneldiği bilinirse, hangi evrede olduğu da bilinebilir. Dolayısı ile Kohlberg’in ahlak kuramına göre bireyin bir davranışı hangi sebeple gerçekleştirildiği önemlidir (Yıldırım, 2017 : 97).”

“Kohlberg’in çalışmalarında insanların sosyal problemlerle karşılaştığı veya ikilem içerisinde kaldıkları zaman çözüm yolunu ararken, onların zihinsel düşüşünü tespit etmeye çalışılır. Bu anlamda, Kohlberg’in ahlak gelişim evreleri düşünce yapılarında niteliksel değişiklikleri temsil ederler. Örneğin, farklı ahlak gelişim evresindeki iki insan aynı değerlere bağlı olabilir ancak o değere bağlılık nedenleri farklı olacaktır” (Sarıaslan, 2016 : 326).

Ayrıca, Kohlberg farklı bireylerin aynı ahlaki durumlarda farklı kararlar alabildiğini ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise her bireyin ahlaki gelişim aşamalarının farklı düzeyinde olmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Ferrell, 2011 : 11).

“Kohlberg’in ahlak gelişim kuramında ahlak, bilişsel gelişime paralel olarak ilerlemekte ve birey bilişsel gelişimin üst aşamalarına çıktıkça ahlaki düzeylerde üst aşamalara çıkabilmektedir (Yıldırım, 2017 : 97).” “Ahlaki gelişim aşamasının yüksek düzeyinde olanlar sadece doğru ahlaki karar almakla kalmayıp, yanı zamanda bu kararlara uygun yönde hareket etmektedirler. Ahlaki gelişim aşamasının yüksek düzeyindeki birey

daha fazla sorumluluk yüklenmekte ve diğer bireylerin haklarına ve ihtiyaçlarına daha fazla saygı duymaktadır (Bay vd., 2001).”

Kohlberg, insanların altı yargı aşaması geçirdiğini ve bunları üç düzey içerisinde açıklamıştır.

Tablo 8: Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Modelinin Aşamaları

Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Modelinin Aşamaları
1. Gelenek Öncesi Düzey
Ceza ve İtaat Eğilimi
Saf Çıkarıcılık (Araçsal İlişkiler Eğilimi)
2. Geleneksel Düzey
İyi Çocuk Eğilimi (Kişilerarası Uyum)
Kanun ve Düzen Eğilimi
3. Gelenek Sonrası Düzey
Toplumsal Sözleşme Eğilimi
Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi

Kohlberg'in kuramına göre kişilerin ahlaki gelişmeleri her biri iki basamak içeren toplam üç düzeyden oluşmaktadır. Birinci düzeyde (Gelenek Öncesi Düzey) ahlaki muhakemenin birey merkezli olduğu görülmektedir. Birinci düzey, birinci basamakta otorite tarafından koyulan kurallara uyum ve cezadan kaçınma ahlaki akıl yürütmede belirleyici iken ikinci basamakta karşılıklı değişim ve bireysel çıkarlar öndedir. İkinci düzeyde (geleneksel düzey) toplum içinde yaşama kavramının önemini artırmaktadır. İkinci düzey üçüncü basamakta iş arkadaşı ve yöneticileri memnun etmek ön plana çıkarken dördüncü basamakta ise bireyin dışarıdan uygulanan kanunlar ve diğer yasal düzenlemelere sıkı sıkıya bağlılığı söz konusudur. Üçüncü düzey (Geleneksel Ötesi Düzey) kendi kendine belirlenmiş ahlaki muhakeme olarak tanımlanan, ahlaki özerkliğin arttığı gözükmemektedir. Beşinci aşamada ahlaki muhakeme yasal olarak belirlenmiş kanunların ve diğer düzenlemelerin ötesinde yer almaktadır. Altıncı basamakta ise adalet, saygı gibi evrensel ilkeler üzerine odaklanılır. “Kohlberg’e göre ahlaki evreler düzenli bir sıra izlemektedir. Bir sonraki evreye ancak bir önceki aşama bitirilince geçilebilir. (Şengür, 2019 : 130-148).”

Gelenek Öncesi Düzey

“Bu düzey Piaget’nin “dışsal kurallara bağlılık” döneminin özelliklerini yansıtır. Çocuğun, iyi kötü, doğru yanlış konusundaki yargıları, kendisinin yakınında bulunan ve fiziksel üstünlüğe sahip, genellikle anne baba gibi otorite kaynaklarına dayanır. Bu aşamada, doğru ya da yanlış olanı yargımlarken çocuğun kullandığı ölçütler, içsel olmaktan çok dışsaldır. Özellikle, çocuğun eylemlerinin doğru ya da yanlış oluşunu belirleyen, bu eylemlerin sonuçlarıdır. Bu düzeydeki çocuklar, insan yaşamının değerini sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir araç olarak görürler ve kendi ihtiyaçlarını ön planda tutarak, bu ihtiyaçlarını tatmine yönelirler (Gürses ve Kılavuz, 2016 : 98).”

- o **Ceza ve İtaat Eğilimi :** “Ceza ve itaat eğilimi evresindeki çocuklar sadece otoriteye uyar ve cezalandırılmaktan kaçınırlar. Genel olarak olayların dış görünüşüne ve sonuçlarına bakarak karar verirler. Olayın gerisindeki neden önemli değildir. Davranışın fiziksel sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Çocuklar kendilerini henüz bir toplumun üyesi olarak algılamazlar ve ahlâkı, kendilerinin dışında bir olgu olarak görürler” (Gender vd., 1995).
- o **Saf Çıkarıcılık (Araçsal İlişkiler Eğilimi):** Bu basamakta birey doğruyu birinin ihtiyacına hizmet etmek olarak tanımlamaktadır (Mintz ve Morris, 2014 : 7). “Bu basamakta temel dürtü menfaat elde etme ya da bireysel haz tatmini kavramları ile açıklanabilir. Bu evredeki birey kurallara tamamen kendi menfaatleri için uyar (Yıldırım, 2017 : 97).”

Geleneksel Düzey

“Geleneksel düzeydeki birey, gelenek öncesi düzeyin egoist bakış açısından, grup değerlerini ve kurallarını, bilişsel açıdan tanıma düzeyine geçiş yapar. Birey, kişiler arası iyi ilişkiler kurma eğilimine yönelir (Gürses ve Kılavuz, 2016 : 98).”
“Geleneksel düzeye geçişte en önemli bilişsel farklılık, rol alma ya da empati kurma becerisinin oluşup gelişmesidir. Birey kendisini, düşünce düzeyinde bir başkasının yerine koyar ve olaylara onun bakış açısı ile bakar. Bu düzeydeki kişiler, aile üyelerinin şefkati ve empatisi sayesinde, insan yaşamının değerini anlarlar. Başkaları

tarafından sevilmemekten ve onaylanmamaktan kaçarlar. Birey bu düzeyde, diğer insanların da benzer istek ve duygulara sahip olabileceklerini düşünür ve bazı sosyal sistemlerin gerekliliğine inanır (Çırak, 2016 : 22).”

- o **İyi Çocuk Eğilimi (Kişilerarası Uyum):** “Geleneksel düzey içinde yer alan üçüncü aşamada, akran gruplarıyla işbirliği gözlenir. “İyi davranış, başkalarına yardım etmek ya da onları mutlu etmektir. Başkaları tarafından onay görmek, iyi çocuk olmak için önemlidir. Benmerkezciliğin azalması ve somut işlemler dönemine girilmesiyle, olaylara başkaları açısından bakabilme özelliği kazanılır. Ahlâkî yargılarda başkalarının hissettikleri de dikkate alınır. Ancak yapılan davranışlar sadece ceza almamak için değil, aynı zamanda başkalarını mutlu etmek için yapılmaya çalışılır”(Gürses ve Kılavuz, 2016 : 98).”
- o **Kanun ve Düzen Eğilimi:** Değer yargılarının kişinin toplum menfaati için kişisel sorumluluklarını yerine getirmesi ve kurallara birebir uyma eğilimi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla kanunların, yönetmeliklerin değiştirilmesine, ihlaline karşı çıkarlar.

Gelenek Sonrası Düzey

Bireylerin toplumsal kurallar üzerine sorgulayıcı düşünce tarzı geliştirdiği bir ahlaki gelişim düzeyidir. Bu düzeyde toplum ve toplum kuralları bağlayıcı olmamaktadır (Yıldırım, 2017 : 97).

- o **Toplumsal Sözleşme Eğilimi :** Evrensel ahlak ilkesine ulaşan bireyler ideallerine sıkı sıkıya bağlıdır ama aynı zamanda bunları sorgulamaya da açıktır. Bazı durumlarda yasal ve ahlaki görüş noktaları çatışabilir ve bu durumda bireler alacakları kararlarda topluma olan fayda ve zararı düşünmektedir.
- o **Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi:** “Evrensel ahlâk evresinde “doğru ve yanlış”, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlâk ilkeleriyle tanımlanır. Bu ilkeler, somut ahlâk

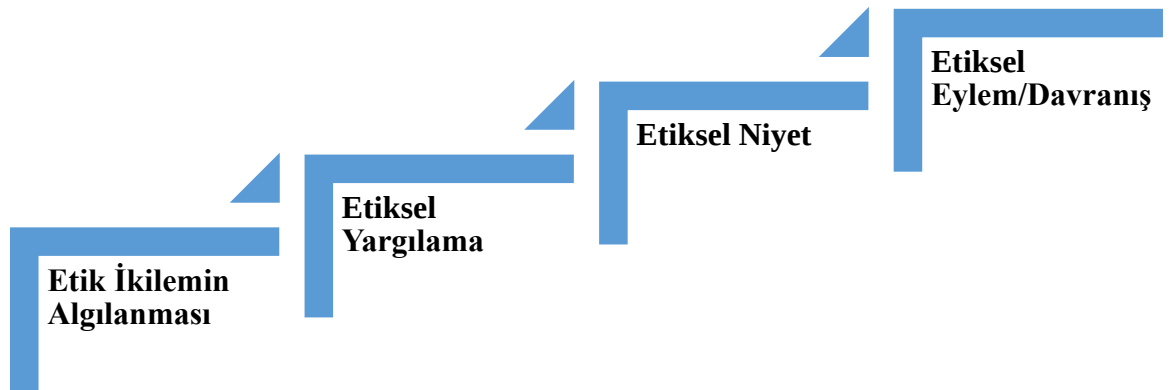
kuralları olmayıp, genel soyut ilkelerdir. Bu ilkeler, evrensel adalet ilkelerini, insan haklarının eşitliğini ve bireysel bir kişi olarak insanın onuruna duyulan saygıyı içermektedir (Gürses ve Kılavuz, 2016 : 98).”

3.7.5 Etik Karar Verme Modelleri

Kohlberg’in bilişsel ahlak gelişim modelinden yararlanılarak geliştirilen Rest ve Thorne’un etik karar verme modelleri bu bölümde incelenecektir.

3.7.5.1 Rest’in Geliştirdiği Ahlaki Karar Verme Modeli

“Rest’in Etik Eylem Modeli, dört bileşenden oluşan etik muhakemeyi ortaya atmaktadır. İlk bileşen, bir durumun ya da ikilemin başkalarının refahını etkileyebileceği farkındalığı üzerinden başlatılan etik ikilemin algılanmasıdır. Etik ikilem bir kez algılandığında birey bu durumda meydana gelebilecek sonuçları değerlendirir ve etik yargılama yapar. Üçüncü bileşen, etik niyet, eyleme niyet oluşturulmasında diğer alternatiflere karşı doğru seçeneğin değerlendirilmesini içerir. Etik eylem modelinin son bileşeni ise, etik eylem/davranıştır (Doğru, 2011 : 5).”

Şekil 24 – Rest’in Etik Eylem Modeli

“Etik karar verme sürecinin başlayabilmesi için, bireyin etik sorunun farkına varması gerekir “(Rest, 1984 : 20). Ahlaki duyarlılık; bireyin davranışlarını başkalarını nasıl etkileyeceğine ilişkin duyarlı ve farkında olmasını ifade eder (Köseoğlu, 2015 : 220). “Kişi bu noktada, karşı karşıya kalınan durumun ilgili tüm tarafların çıkarlarını, refahını ve beklentilerini ne ölçüde etkilediğini değerlendirir (Rest, 1984 : 20).”

“Kişi etiksel bir sorunun varlığını fark ettiğinde, etiksel bir yargılamada bulunur. Modelin ikinci unsuru, “İnsanlar nasıl etiksel yargılama yaparlar?” sorusuna yöneliktir. Bu noktada, Kohlberg’in Bilişsel Ahlâkî Gelişim Modeli geçerli hale gelir. Bu aşama, kişinin, olası eylem biçimlerinden hangisinin, ahlâken doğru, adil ve kişinin ideallerine en uygun olduğuna karar vermesi ile ilgilidir (Seymen ve Bolat, 2007 : 26).”

“Etik Karar verme sürecinde; alternatifler arasında hangi eylemin en doğru olduğuna karar verdikten sonra, ahlaki davranışın gerçekleştirilmesine odaklanılmalıdır. Bazen ahlaki değerler (dürüstlük, güvenilirlik, objektiflik vb), ile diğer değerler (güç, şöhret, zenginlik vb.) arasında farklılıklar olabilir. Ahlaki motivasyon; bireyin ahlaki değerlere diğer değerlerden daha fazla önem verme güdüsüdür. Bireyin ahlaki motivasyonu, etik ikilem karşısında bireyin ahlaki yargısına uygun davranıp davranmamasını etkiler. Bazen birey doğru davranmak isteyebilir ancak baskı vb. nedenlerle etik davranamayabilir. Örneğin, işini veya müşteriyi kaybetme baskısı etik davranmayı etkileyen motivasyon faktörü olabilir (Mintz ve Morris, 2014 : 7).”

“Etiksel davranış ise harekete geçmeyi ve eylem planını uygulamayı içerir. Burada, atılacak adımların, karşı karşıya kalınacak güçlüklerin neler olabileceği belirlenir. Kişi, yılgınlıkların ve hayal kırıklıklarının üstesinden gelmeye çalışır ve onu farklı davranmaya sevk edebilecek durumlarla mücadele eder. Kısacası kişi bu aşamada, diğer değişkenlerin etkileri ile mücadele ederek etiksel davranışa kilitlenir. Azim, kararlılık, cesaret, mücadele, güçlü karakter vb. özellikler bu aşama için gereklidir” (Seymen ve Bolat, 2007 : 26).

3.7.5.2 Jones Tarafından Geliştirilen Etik Karar Verme Modeli

“Thomas Jones, etik karar vermenin, temelde soruna bağımlı olduğunu, dolayısıyla durumsallık yönünün bulunduğunu belirtmektedir. Jones’un öne sürdüğü modelde, diğerlerinden farklı olarak, sorunun kendisine de vurgu yapılmaktadır. Soruna bağlı model, sezgisel, gözlemsel ve deneysel faktörlere dayalı olarak kendi başlangıcını ortaya koyar (Yağmur, 2013 : 65).”

Şekil 25– Jones’un Etik Karar Verme Modeli (Jones, 1991 : 231-248)

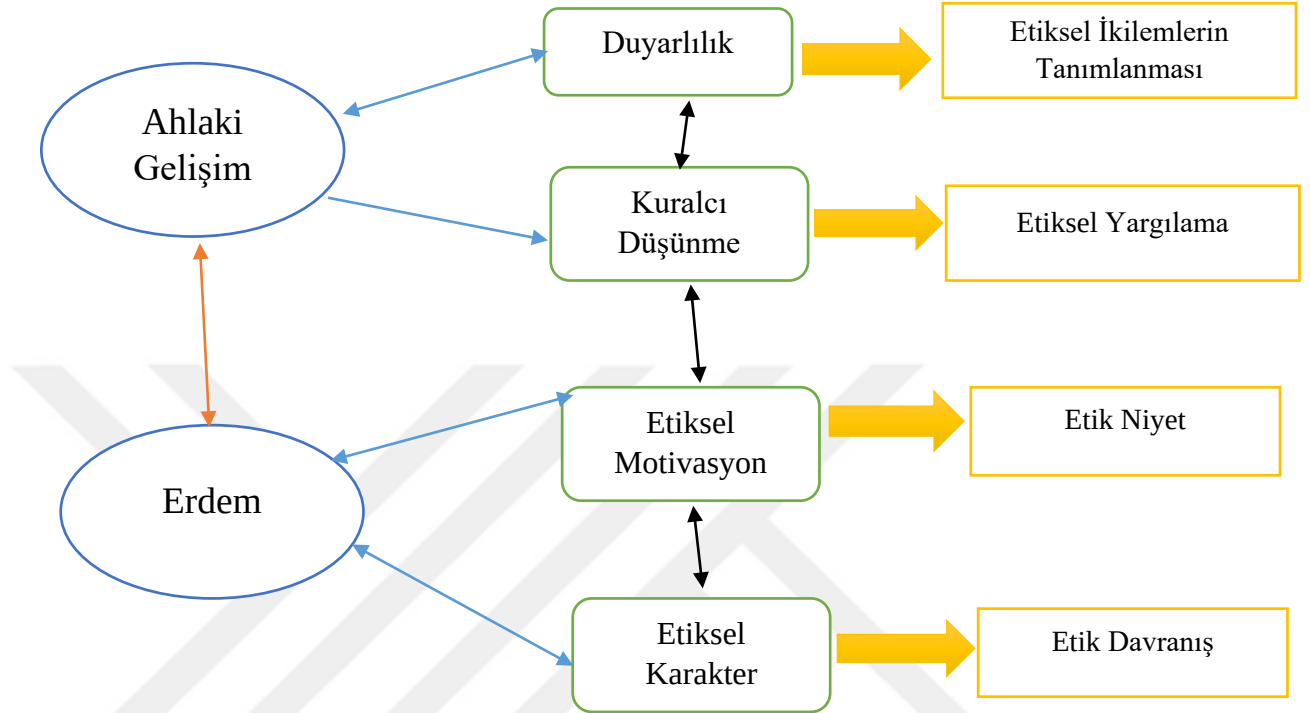
Ahlak yoğunluğu ve etik karar verme süreci arasında ilişki vardır. Bireyler ahlak yoğun olaylarla karşılaştıklarında etik ikileme ilişkin farkındalıklarını, alternatif

davranışlar arasından seçimleri ve nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin yargıları önemli ölçüde etkilemektedir (Lincoln ve Holmes, 2011). Özellikle sosyal uzlaş ve etik karar verme muhasebeyi ilgilendirmektedir çünkü doğru ve dürüst finansal tablo sunulması toplumun etik ile ilgili ortak inancı, beklentisi ve değer yargısıdır. Ancak denetçi, müşterisinin menfaatini toplum menfaati üzerinde tutan bir kültüre sahipse,ahlaki yoğunluk artar ve etik davranış gerçekleştirilemeyebilir (Mintz ve Morris, 2014 : 7).

3.7.5.3. Thorne’un Bütünleşik Etik Karar Verme Modeli

“Thorne, Rest’in modelinin (modelindeki son iki bileşen hariç) denetçinin etik karar verme sürecinde kişisel karakteristik özelliklerin öneminin açıklanmadığı kanaatindedir. Thorne , Rest’in dört unsurlu etik karar verme modelini erdem etiği kuramının ilkeleri ile bütünleştiren bir model önermektedir (Thorne, 1998 : 295).”

Modele göre, etik davranmak için hem ahlaki gelişim hem de erdem gerekmektedir. “Ahlaki gelişim, karşılaşılan ikilemin ahlaki boyutuna karşı hassas ve duyarlı olmayı, ayrıca sorunları muhakeme ederek anlama, sorunlar üzerine düşünme ve etik yargıya ulaşma becerisi gerektirmektedir. Benzer şekilde erdem, bireyin başkalarının menfaatini kendi menfaatinin üzerinde tutmasını ifade eden ahlaki motivasyonu ve ayrıca etik davranışı ortaya çıkaran bireylerin etik karakterini içermektedir” (Armstorg, 2003 : 1-16).

Şekil 26– Thorne’un Bütünleştirilmiş Etik Karar Verme Modeli (Thorne, 2003 : 295).

Ancak bazı konularda yapılan düzenlemeler muallak ve yoruma açık olabilmektedir. Bu tür durumlarda mesleki yargı kullanılarak mesleki değerlere uygun kararlar vermek gerekmektedir. Sağlıklı mesleki yargı yapılabilmesi için sadece teknik yeterlilik değil aynı zamanda muhasebeci ve denetçinin etik değerlerinin de olması gerekmektedir (Mintz ve Morris, 2014 : 7).

3.7.5.4 Davranışsal Denetim ve Etik Hususunda Uygulama Vak’ası

Çalışmada Davranışsal Denetim ve Etik Hususunda Uygulama Vak’ası örneği olarak, merkezi İstanbul’da bulunan bir üretim işletmesinin* piyasaya sunduğu mal ve hizmetler ile bağlantılı olarak depolama süreçleri ele alınmıştır. Uygulamada gerçek olaylardan uyarlanmış bir örnek ile davranışsal denetim ve etik hususu reaktif yaklaşımla ele alınmıştır. Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan

prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması amacını gütmektedir.

İşletmenin faaliyet konusu her türlü beyaz eşya üretimi, ithalat, ihracat, toptan ve perakende alım satımı ile bunlarla ilgili her türlü bakım onarım, eğitim, danışmanlık ve pazarlama hizmetlerini vermektir. Şirket bu hizmetler için yurt içinde ve yurt dışında bayilikler oluşturmaktadır.

İşletme üretimini yaptığı beyaz eşyaları Haziran 2018 tarihinde düzenli olarak çalıştığı müşteri firmasının talebi üzerine sipariş edilen miktar kadarını 50 adet Buzdolabını kendilerine iletmiştir. Söz konusu transfer esnasında işletmenin deposundan depo sorumlusu sevkiyata ilişkin düzenlediği sevk irsaliyesini nakliye firmasına vermiştir. Nakliye firması ise ilgili ürünleri müşteri firmaya zamanında teslim etmiştir. Aradan 3 ay gibi bir geçtikten sonra Müşteri firma ile yapılan mutabakatlaşmalarda fark tespit ediliyor. Söz konusu fark ise sipariş edilen fakat tarafına teslim edilmediğini belirttiği 50 adet Buzdolabına ilişkindir.

Bu noktada İşletme yönetimi bu mutabakatsızlığın sebebini bulmak için adımlar atmıştır. Söz konusu adımlar ise aşağıdaki gibidir,

- Depo Sorumluları ile görüşülmesi,
- Üretilen miktarlar ile sipariş edilen/teslim edilen miktarlar arasında benzer farkların bulunup bulunmadığı,
- Müşteri firmaya teslimatı yapan Nakliye firması ile görüşülmesi
- Muhasebe biriminden söz konusu kayıtların ve irsaliyenin kim tarafından oluşturulduğuna ilişkin bilgi talep edilmesi,
- Müşteri firmayla görüşülmesi.

Depo sorumluları ile depoda atıl vaziyette duran stok olup olmadığını öğrenmek üzere görüşülmüştür. Görüşme esnasında depo çalışanları sürekli sevkiyat olduğunu belirtmiştir. Her yapılan sevkiyata ilişkin irsaliyenin ERP sistemi üzerinden oluşturulduğunu ve nakliye firmasına iletildiği bilgisi alınmıştır. Yapılan görüşmeler çerçevesinde, işletmede ERP üzerinden tüm depo çalışanlarının tek bir kullanıcı adı ile sisteme giriş yaptıklarını ve bu

sebeple kimin irsaliyeyi oluşturduğu tespit edilememiştir. Buna ilaveten Nakliye firması ile görüşüldüğünde ilgili firmanın hem malları alırken teslim tutanağına imza atmadığı hemde teslim ederken tespit tutanağı düzenlemediği, Müşteri firmanın da bu sebeple ilgili mallara ilişkin depo girişi yapmadığı çünkü teslim edilen mal olmadığını savunduğu görülmüştür.

Yapılan incelemeler neticesinde müşteri işletmenin depo sorumlusunun ilgili buzdolaplarını iç piyasaya sunarak haksız bir gelir elde ettiği düşünülmektedir. Fakat ilgili buzdolapları alt bayi yoluyla piyasaya sunulmuştur. Bu sebeple buzdolapları, nihai tüketiciye ancak garanti kapsamı için çalıştırılmaya başlandığı zaman firmayı aradıkları zaman kaybolan buzdolaplarının seri numaraları ile eşleştğinde tespiti yapılmış fakat alt bayiler aracılığı ile alımı yapıldığı görüldüğünden net bir sonuca varılamamıştır.

“Davranışsal Denetim de finansal tablo denetiminde olduğu gibi denetçinin mesleki yargısının önem taşıdığı unutulmamalıdır. Denetçinin deneyimi ile elde ettiği, geliştirdiği mesleki yargısı, hile riskinin yönetilmesi sürecinde ve akabinde uygulanacak denetim prosedürlerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır (Tirta & Sholihin, 2004 : 1-21).” İşletmenin bu kapsamda aldığı aksiyonlar ise aşağıdaki gibidir,

İşletmenin stok tedarik prosedürleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan depo sorumlusu, sipariş formlarının ve irsaliye ile faturaların noksanlığının ne gibi zaiyatlara sebep olduğu hususunda bilgi verilmiştir. Her bir ERP kullanıcılarına görevlerin ayrılığı ilkesi kapsamında ayrı ayrı kullanıcı adı ve şifre tanımlanmıştır. Özellikle mal giriş ve çıkış işlemleri için farklı farklı kişiler görevlendirilmiştir.

Depo sorumlusunun Müşteri firma depo sorumlusu ile birlikte çalışma ihtimali düşünülmüştür. Bu sebeple depo sorumlusunun etik düzenlemelere uyumu hakkında duyulan şüphe kapsamında işten çıkartılmasına karar verilmiştir. Nakliye firması da yarattığı güvensizlik sebebiyle değiştirilmiştir.

Davranışsal açıdan etik tarafında ise ideal dünyada bireylerin nasıl etik karar vermesi gerektiğinden ziyade gerçekte nasıl karar verdiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Mintz ve Morris, 2014 : 7).

“Kişinin değerleri, öncelikleri, tecrübeleri, olaylara bakış açısı, pozisyonu, kıdemi vb. özellikleri etik karar verme sürecini etkileyen olgulardır. Örneğin, kişisel çıkarlarını herşeyin üzerinde tutan kişiler olayları çarpıtma, yalan söyleme, insanları kullanma, haksız rekabet koşulları oluşturma gibi etik dışı yol ve yöntemler kullanmaktan daha az çekineceklerdir (Karacan, 2014 : 5-12).”

“Bu noktadan hareketle, insan kaynakları ünitesi ile görüşülerek personel alımlarında referans kontrolünün yanı sıra, her yıl gerçekleştirilecek memnuniyet anketleri ile mevcut kazanç ve pozisyonundan memnun olmayan personelin tespit edilmesi ve böylece haksız kazanç elde etmeye, hile oluşmasına mahal verecek personelin engellenmesi amaçlanmıştır.”

* “*Bu çalışmada, Davranışsal Denetim ve Etik Hususunda Uygulama Vak’ası incelenen şirketin ünvanı ve şirketin kimliğini ortaya çıkaracak nitelikteki diğer bilgiler verilmemiş, genel olarak şirkette kullanılan prosedürlere ve yaklaşımlara ilişkin bilgiler verilmiştir.*”

BÖLÜM 4. HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA

İşletmeler gelişen ve küreselleşen rekabet ortamında güvenilir, karşılaştırılabilir, anlaşılabilir ve ortak bir dili ifade eden muhasebe standartlarını kullanmaktadır. Finansal tablo ile ilgili bilgilerin doğru, güvenilir, anlaşılabilir, tutarlı ve karşılaştırılabilir olması finansal tablo okuyucularının ve karar vericilerin söz konusu bilgileri etkin bir şekilde kullanmaları açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple finansal tablolara konu edilen bilgilerin/hesapların hatalı veya hileli olması finansal tablo okuyuculara ve karar vericilere yanlış bilgi sunulması anlamına gelmektedir.

“Hata, finansal tablolarda kasıtlı olmayan tutar veya açıklamalarda yapılan yanlışlıkları ifade eder (IFAC,2014). Kamuya açıklanan finansal tablolarda yer alan bilgilerin yanlış sunulması, açıklanması gereken bilgilerin finansal tablolardan çıkartılması şeklinde yapılan yanlışlıklarda kasıt olmaması durumunda bunların sadece muhasebe hatalarından kaynaklandığı düşünülür (Mulford vd., 2002 : 22-36). Hataların kasıtlı yapılmış hali ise hiledir (Sağlam vd.,2014 : 321).”

““Hata” ve “Hile” birbirine yakın kavramlar olsa da ayrımın başarılı bir şekilde yapılması muhasebe denetiminin etkili uygulanması ile mümkün olmaktadır. Muhasebe denetimi, muhasebenin ürettiği mali tabloların muhasebe standartlarına uygunluğunu, yine denetim standartlarına göre inceleyerek muhasebe bilgilerinin güvenilirliğini sağlar. Bu durumda muhasebe denetiminin temel amacı, muhasebe sistemindeki yanlışlıkların ve hilelerin aranmasıdır. Muhasebedeki hatalar unutmalarından, yanlış hesaba kaydedilmesinden, yanlış kayıt ve nakillerden, matematiksel hatalardan, mükerrer kayıtlardan vs. kaynaklanıyor olsa da hileler, alt ve orta kademe personel tarafından yapılmakla beraber şirketin üst yönetimi ve yönetici ortakları tarafından da çeşitli nedenlerle yapılıyor olabilmektedir. Bu sebeple hileyi yapan “bilerek” ve “isteyerek” bu faaliyette bulunduğu hileyi tespit etmesi ve ortaya çıkarılması meşakatli ve uzmanlık isteyen bir süreçtir (Özkul vd.,2011 : 20-40).”

Çalışmanın bu bölümünde muhasebe hataları, muhasebe hileleri ve hileli finansal raporlama tanımları ve türleri incelenmiş olup davranışsal denetim çerçevesinde konu ele alınmıştır.

4.1 MUHASEBE HATALARI

Sözlük anlamı olarak Hata kelimesi “Yanlış”, “İstemeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, kusur, yanılma, yanılğı”, “Kusur” olarak tanımlanmaktadır (Web_6, 2019). Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde yer alan bu tanımdan da anlaşılacağı üzere hata kelimesi, istemeyerek ve/veya bilmeyerek bir başka deyişle içerisinde kasıt unsuru barındırmayan hareket ve davranışlardır.

Hukuk sistemi açısından hata kavramını irdelediğimizde ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır;

Borçlar Kanunu’nda dar anlamda hata; gerçek hakkında bilinçli olmayan yanlış veya eksiklik halidir. Geniş anlamda ise, bilgisizliğide ihtiva eder, bir başka deyişle bilgisizlik hatayı meydana getirir. 6098 sayılı Borçlar Kanunu, eski Borçlar Kanunu’nun hata ile ilgili 23 ila 27’inci maddeinde hükme bağlanmış olan hatayı 30 ila 35’inci maddelerinde hükme bağlamıştır. Hata kelimesi yerine “yanılma” kelimesi kullanılmıştır. Genel olarak yanılma ifadesi, bir kimsenin olayları yanlış algılaması, bunları yanlış değerlendirmesi, beklenti ve tahminlerinin isabetsiz olmasıdır. Bu yönüyle yanılma, daima bilmeme ve istememeyi beraberinde getirir. Kastın, yani bilme veya isteme unsurunun bulunduğu hallerde yanılğıdan söz edilemez. Borçlar Kanunu’nun 30.maddesine göre, “*Sözleşme kurulurken esaslı yanılmaya düşen taraf, sözleşme ile bağlı olmaz.*” şeklinde hükmedilmiştir. Yanılma, irade beyanının istenmeyerek arzuya uygun olmaması veya arzusun (iradenin) oluşmasına etken olan bir hususta düşüncenin (tasavvurun) gerçek duruma uygun olmamasıdır. Birinci halde “açıklamada yanılma” (beyan hatası), ikinci halde ise arzusun oluşmasına yol açan “saikte yanılma” söz konusu olur (Batı,2017).

Buna karşılık Türk Borçlar Kanunu’nunda düzenlenmiş bulunan 30. maddede açıklandığı üzere her yanılma sözleşmenin geçerliliğini etkilemez. Ancak sözleşme yapılırken düşülen esaslı bir yanılma sözleşmenin geçerliliğine etki yapar. Buna ilaveten, esaslı sayılacak yanılma halleri ise “Türk Borçlar Kanunu’nun 31. maddesinde aşağıdaki şekilde belirtilmiştir,

1. Yanılan, kurulmasını istediği sözleşmeden başka bir sözleşme için iradesini açıklamışsa.
2. Yanılan, istediğinden başka bir konu için iradesini açıklamışsa.
3. Yanılan, sözleşme yapma iradesini, gerçekte sözleşme yapmak istediği kişiden başkasına açıklamışsa.
4. Yanılan, sözleşmeyi yaparken belirli nitelikleri olan bir kişiyi dikkate almasına karşın başka bir kişi için iradesini açıklamışsa.
5. Yanılan, gerçekte üstlenmek istediğinden önemli ölçüde fazla bir edim için veya gerçekte istediğinden önemli ölçüde az bir karşı edim için iradesini açıklamışsa.

Basit hesap yanlışlıkları sözleşmenin geçerliliğini etkilemez; bunların düzeltilmesi ile yetinilir (Web_8,2019).”

Türk Borçlar Kanunu’na göre beyana dayalı yanılma (hata) hallerinden birkaçı aşağıdaki gibidir,

Şekil 1.1 Türk Borçlar Kanunu’na göre beyana dayalı yanılma (hata) halleri

Vergi Hukuku açısından hata kavramı, Vergi Usul Kanunu’nun 116 ila 126 maddeleri arasında hükme bağlanmıştır. Bahsi geçen kanunun 116. Maddesinde vergi hatası, “*Vergi hatası, vergiye müteallik hesaplarda veya vergilendirmede yapılan hatalar yüzünden haksız yere fazla veya eksik vergi istenmesi veya alınmasıdır.*” şeklinde tanımlanmıştır (Web_11,2019). Vergi Usul Kanunu’nun belirttiği tanım baz alındığında vergi hataları, hesap hataları ve vergilendirme hataları olarak ikiye ayrılmaktadır.

Vergi Usul Kanunu’nun 117. Maddesinde hesap hataları,

“1. Matrah hataları: Vergilendirme ile ilgili beyanname, tahakkuk fişi, ihbarname, tekalif cetveli ve kararlarda matraha ait rakamların veya indirimlerin eksik veya fazla gösterilmiş veya hesaplanmış olmasıdır.

2. Vergi miktarında hatalar: Vergi nispet ve tarifelerinin yanlış uygulanması, mahsupların yapılmamış veya yanlış yapılmış olması birinci bentte yazılı vesikalarda verginin eksik veya fazla hesaplanmış veya gösterilmiş olmasıdır.

3. Verginin mükerrer olması: Aynı vergi kanununun uygulanmasında belli bir vergilendirme dönemi için aynı matrah üzerinden bir defadan fazla vergi istenmesi veya alınmasıdır.” şeklinde tanımlanmıştır (Web_11,2019).

Yapılan izahatlar ışığında, hesap hatalarının verginin miktarını etkileyen maddi hatalardan veya verginin birden fazla istenmesi veya alınmasından doğabildiği görülmektedir (Kızılot vd.,2006). Matrah hataları, Vergi Usul Kanunu’nda belirtilen belgeler dışında da verginin eksik veya fazla alınmasına sebep olacak şekilde yazılması da matrah hatası niteliğini taşır. Örneğin, Takdir komisyonu tarafından 500.000 ₺ olarak takdir edilen matrah, karar yazılırken yanlışlıkla 50.000 ₺ olarak yazılması durumunda “matrah hatası” meydana gelmiştir (Batı,2017). Vergi miktarında yapılan hatalara ise, Kurumlar Vergisi Beyannamesi hesaplamalarında vergi oranının %22 yerine %20 olarak dikkate alınması örnek verilebilir. Verginin Mükerrer olması konusunda yapılan hatalara örnek olarak, aynı faturanın sehven Katma Değer Vergisi beyannamesine iki kere konu edilmesi verilebilir.

Vergi Usul Kanunu’nun 118. Maddesinde vergilendirme hataları dört başlık altında ele alınmıştır,

“1. Mükellefin şahsında hata: Bir verginin asıl borçlusu yerine başka bir kişiden istenmesi veya alınmasıdır;

2. Mükellefiyette hata: Açık olarak vergiye tabi olmıyan veya vergiden muaf bulunan kimselerden vergi istenmesi veya alınmasıdır;

3. Mevzuda hata: Açık olarak vergi mevzuuna girmiyen veya vergiden müstesna bulunan gelir, servet, madde, kıymet, evrak ve işlemler üzerinden vergi istenmesi veya alınmasıdır;

4. Vergilendirme veya muafiyet döneminde hata: Aranan verginin ilgili bulunduğu vergilendirme döneminin yanlış gösterilmiş veya süre itibariyle eksik veya fazla hesaplanmış olmasıdır.” şeklinde düzenlenmiştir(Web_11,2019).

Vergilendirme hataları konusunda yapılan en genel hatalara ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir;

- ✚ İsim benzerliğinden dolayı verginin asıl borçlusu yerine başka birinden verginin istenmesi veya tahsil edilmesi,
- ✚ Veraset yoluyla mal intikal eden bir kişiden, mirası üç aylık süre içinde reddetmesine rağmen veraset ve intikal vergisi istenmesi,
- ✚ Açık olarak vergi mevzuuna girmeyen veya vergiden müstesna bulunan gelir, servet, madde, kıymet, evrak ve işlemler üzerinden vergi istenmesi veya alınması,
- ✚ 2017 yılına ait olup 2016 yılında peşin tahsil olunan kira bedellerinin ödemenin yapıldığı yıl olan 2016 yılında vergilendirilmesi (Web_12,2019).

4.1.1. MUHASEBE HATALARININ TANIMLANMASI

“Muhasebe bilimi için hata, finansal tablolarda ve muhasebe kayıtlarında yapılan matematiksel yanlışlıklar veya muhasebe ilkelerinin uygulanmasında gözden kaçma ve gerçek verilerin kasıtlı olmayarak yanlış beyan edilmeleridir (Doğan vd., 2015).” Söz konusu hatalar, muhasebe politikalarının yanlış yorumlanması ve buna müteakiben yanlış uygulamaya da sebebiyet verebilir (Jonesci vd., 2016).

“Bir başka deyişle, muhasebe hataları genel olarak kanunlara, yönetmelik ve yönerge gibi yasal mevzuata, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ile işletme politikalarına ve doğruluğu kabul edilen diğer ilke ve prensiplere aykırı ancak kasıt unsuru içermeyen fiil ve davranışlar olarak da ifade edilebilir (Bayraklı vd., 2012 : 19).”

Yapılan izahatlar ışığında, finansal tablolardaki yanlışlıklar hata ve hileden kaynaklanıyor olabilir. 240 numaralı Bağımsız Denetim Standardı, hata ve hileyi birbirinden ayıran hususu, “*yapılan davranışta ve/veya finansal tablolarda yanlışlığa sebebiyet veren eylemin kasıtlı yapıp yapılmadığı*” olarak ifade eder (Web_13,2019). Hata işletme çalışanlarının muhasebe bilgi üretiminde ve finansal tablolarda; değerlendirme, kayıt, raporlama veya açıklama gibi önem arz eden hususlarda bilmeyerek veya istemeyerek, kasıtlı olmadan ifa ettikleri yanlışlıklar olarak tanımlanabilir.

“Hata, şirket çalışanının bilmeyerek veya istemeyerek yapmış olduğu yanlışlıklardır. Unutkanlık, dikkatsizlik, ihmal, bilgisizlik ve/veya tecrübesizlik nedeniyle muhasebe işlemi ve kayıtlarında yapılan hatalardan birkaçı aşağıdaki gibidir (Pamukçu, 2000 : 4-5).,”

- ✚ Şirket personelinin finansal tabloların hazırlanmasına temel teşkil eden muhasebe belgelerini yanlış veya eksik olarak işlemiş olmasıdır. Örneğin, sene sonuna doğru bazı satıcılardan gelen faturaların gözden kaçarak hiç kayıtlara girmemesi veya satış fiyatlarının yanlış girilerek satış veya alacaklar rakamlarının eksik veya fazla olması durumunun ortaya çıkmasıdır.
- ✚ Şirket çalışanının olayları veya bazı durumları yanlış yorumlayarak, bir takım tahminlerin yanlış yapılmasına neden olmaktadır. Örneğin, teknolojik olarak eskiyen ve satılamayacak durumda olan bazı envanterin hala satılabilecek durumda olduğunu düşünerek gerekli karşılıkların ayrılmamasıdır.
- ✚ Şirket çalışanı hesapların tasnif edilmesinde yanlışlıklar yapabilmektedir. Örneğin, bazı masraf kalemi sayılabilecek harcamalar duran varlık hesabına kaydedilmektedir ve ayrıca kısa ve uzun vadeli borçlar birbirinin yerine yazılabilmektedir.

8 No.lu Türkiye Muhasebe Standardı olan “Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar” standardında bu kapsamda önemli hatalar için *“Hatalar, finansal tablo kalemlerinin tanınması, ölçülmesi, sunulması ve açıklaması sırasında ortaya çıkar. Eğer finansal tablolar, önemli bir hata veya işletmenin finansal durumunu, finansal performansını veya nakit akışlarını yanlış göstermeye yönelik önemsiz de olsa kasıtlı yapılmış ön bir hatayı içeriyorsa, TFRS’ye uygun değildir. Cari dönemde yapılan hatalar finansal tablolar onaylanmadan önce saptanırsa cari dönemde düzeltilmelidir. Ancak bazı durumlarda hatalar, sonraki dönemlerde fark edilir ve bu geçmişe yönelik hatalar karşılaştırmalı bilgilerde izleyen dönemlere ilişkin finansal tablolarda düzeltilir.”* bendi yer almaktadır (Web_14, 2019).

4.1.2 MUHASEBE HATALARININ YAPILMA NEDENLERİ

İşletme çalışanlarının muhasebe bilgi üretiminde yapılan muhasebe hatalarını, muhasebe ilkelerine, kurallarına ve prensiplerine uymayan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bu noktadan hareketle, yapılan hatalar/yanlışlıklar işletme çalışanlarının, kendi çıkarları doğrultusunda bilerek veya isteyerek bu hataları gerçekleştirmelerinden kaynaklanmaz. Hatalar işletme çalışanlarının bilgisizlik, tecrübesizlik ve ihmalkarlığından kaynaklanmakta olup muhasebe ile ilgili işlem, kayıt ve hesaplarda düzensizliklere de yol açmaktadır.

Şekil 1.2 Muhasebe Hatalarının Yapılma Nedenleri

4.1.2.1 Bilgisizlik ve Tecrübesizlik

Finansal tabloların gerçeği yansıtabilmesi için tüm kanun, ilke, kavram ve bilgilerin bilinmesi ve doğru olarak kullanılması gereklidir. Bilgisi ve tecrübesi yeterli olmayan bir muhasebe elemanı ya da bunları bilen fakat yanlış yerlerde uygulayan bir muhasebe elemanı, muhasebe de çeşitli hatalara yol açabilmektedir. Muhasebe hatalarının önlenmesinde en önemli faktör eğitimli, dürüst ve deneyimli muhasebe elemanlarının çalıştırılmasıdır (Kirik, 2007). Bu noktadan hareketle, muhasebe çalışanının muhasebenin temel kavramları ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMI)’ne hakim olması ve bu konuda düzenlenen yasal mevzuatlar ile işletmenin muhasebe sistemi ve süreçleri hakkında da yeterli bilgi birikiminin olması gerekmektedir. Örneğin, muhasebe çalışanının sabit değerlere geçirilmesi gereken bir makinanın genel giderlere kaydetmesi durumunda, yapılan hatalı işlem kasıt unsurunu içinde barındırmıyorsa bu durum muhasebe çalışanının muhasebenin temel kavramları ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMI)’ne hakim olmadığı veya tecrübesizliğinden kaynaklı hata yapmış olabileceğini göstermektedir.

4.1.2.2 İhmal ve Dikkatsizlik

Muhasebe işlemlerinde ve mali tablo hazırlanması esnasında muhasebe personelinin gerekli mesleki bilgi ve yeterliliğe haiz olmaları hataların olmaması için tek başına yeterli olmamaktadır. Meslek mensupları ihmal ve dikkatsizlikten doğan hatalar yapabilir. Söz konusu hatalar, irade dışı yapılmak üzere, muhasebe ile ilgili olayların kayıtlara eksik geçirilmesi yada hiç kaydedilmemesinden meydana gelmektedir(Bayraklı vd.,2012 : 19).

“İhmal nedeniyle olan hataların bazıları da bu gibi hatalardan zarar gören üçüncü şahısların hatırlatmaları ile ortaya çıkmaktadır. Kredili alış ve satışlar nedeniyle, ilgili müşterilerin ya da satıcıların gerçek alacak miktarını azaltma veya gerçek borç miktarını artırma şeklinde sonuçlar meydana getiren hatalarda durum böyledir.

İhmalden doğan hataların, mizan sonuçlarında farklılıklara neden olması durumunda çift taraflı kayıt yönteminin otomatik kontrol sistemiyle hemen ortaya çıkarılması mümkündür. Aylık mizanları düzenli bir şekilde çıkartan işletmeler ile kayıtları devamlı şekilde puantaja tabi tutan işletmelerde ihmal ve dikkatsizlik sonucu olan hataları tespit etmek mümkün olmaktadır (Hiçşaşmaz, 1977).”

4.1.3 MUHASEBE HATALARININ SINIFLANDIRILMASI

Muhasebe hataları içerik, sonuç ve finansal tablolara olan etkileri bakımından üç ayrı grupta sınıflandırılmaktadır.

4.1.3.1 Muhasebe Hatalarının İçerik Bakımından Sınıflandırılması

Muhasebe hatalarını içerik bakımından nitel ve nicel muhasebe hataları olarak iki başlık altında incelemek mümkündür (Gürbüz, 1990 : 62).

4.1.3.1.1 Nitel Muhasebe Hataları

Nitel muhasebe hataları, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ile ilgili yasaların koymuş olduğu usullerin tam olarak uygulanmamasıdır. Örneğin, satış faturasında seri ve sıra numaralarının olmaması, ödeme fişinde iki imzadan birinin eksik olması vs. Bu tür yapılan muhasebe hatalarına usul

hatalarında denir. Bu şekilde yapılan muhasebe hataları hesap kalanlarını etkilemez. Ancak nitel muhasebe hataları, nicel muhasebe hatalarının doğmasını kolaylaştırır. Aynı zamanda bir işletmede usul hatalarının çok olması hesap kalanlarının hatalı olabileceğinin önemli bir belirtisidir. Başka bir deyişle, nitel muhasebe hatalarının artması, nicel muhasebe hatalarının da olma olasılığını artırmaktadır (Bayraklı vd., 2012 : 19).

4.1.3.1.2 Nicel Muhasebe Hataları

Nicel muhasebe hataları, hesap kalanlarının mali tablolar üzerinde yarattığı hatalar olarak ifade edilmektedir. Örneğin, Demirbaşlar hesabının sehven olduğundan daha düşük veya daha yüksek olarak hesaplarda yer alması ve raporlama döneminde mali tablolara hesaplar aktarılırken yanlış aktarıma ve dolayısıyla mali tabloların yanlış bilgi içermesine sebebiyet vermesidir.

4.1.3.2 Muhasebe Hatalarının Sonuçları Bakımından Sınıflandırılması

Muhasebe hatalarını içerik bakımından önemli ve önemsiz muhasebe hataları olarak iki başlık altında incelemek mümkündür.

4.1.3.2.1 Önemli Muhasebe Hataları

Muhasebede önemli hatalar, sonucu itibariyle ciddi ve ağır cezalar doğurabilen, reputasyonu zedeleyen hatalardır. Bu kapsamda hatalar, 8 No.lu Türkiye Muhasebe Standardı olan “Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar” standardının rehberliğinde düzeltilmelidir. Bahsi geçen standardın amacı “*muhasebe politikalarının seçilmesine ve değiştirilmesine ilişkin kriterleri belirlemek ve muhasebe politikalarında ve tahminlerinde meydana gelen değişikliklerin ve hataların düzeltilmesine ilişkin muhasebeleştirme ve açıklama esaslarını düzenlemektir. Standart, işletmenin finansal*

tablolarının geçerlilik ve güvenilirliğini artırmayı ve işletmenin önceki dönemlerin finansal tablolarıyla ve diğer işletmelerin finansal tablolarıyla karşılaştırılabilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır” şeklinde yer almaktadır (Web_14,2019).

Örneğin, Bağımsız denetim firması olan ABC işletmesi, yaptığı bir denetim sırasında müşteri işletmenin alacaklarının niteliğine bakmaksızın tamamına karşılık ayırdığı belirlemiştir. Hatanın nedeni araştırıldığında herhangi bir kasıt olmadığı, muhasebe sorumlusunun bilgileri yanlış yorumladığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu hata, finansal tablo henüz onaylanmadığı için düzeltilmiştir (Gönen vd., 2012 : 17).

Buna ilaveten, muhasebe hataları zaman zaman fazladan veya zamanından önce vergi ödemeye, mükelleflere verilen hakların kullanılamamasına, çeşitli avantaj ve olanaklardan yararlanılamaması gibi sonuçlarda doğurabilmektedir. Örneğin, Yasal defterlerde zamanında karşılık ayrılmadığı için tahsili şüpheli hale gelen alacak tutarının matrahtan indirilememesi (Web_15,2019).

4.1.3.2.2 Önemsiz Muhasebe Hataları

Önemsiz muhasebe hataları, mali tablolar üzerinde olumlu yada olumsuz etki yaratmayan bir başka deyişle parasal anlamda veya karar vericilerin/yatırımcıların/ mali tablo okuyucuların kararlarını etkilemeyecek olan hataları ifade etmektedir. Örneğin, mali tablolarda yapılan ufak tefek yazım yanlışları vs. bu konuya örnek verilebilir.

4.1.4 MUHASEBE HATALARININ T RLER 

Muhasebe ile ilgili işlem ve olayların kayıtlarında karşılaşılan muhasebe hataları; matematik hataları, kayıt hataları, devir hataları, unutma ve tekraralama hataları ile finansal tablolara etkileyen hatalarından oluşmaktadır.

4.1.4.1 Matematik Hataları

Muhasebede kullanılan defter ve belgeler üzerinde toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi aritmetik işlemler sonucu yapılan hesaplama hatalarıdır. Bazı hesaplama hatalarına ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir,

- ❖ Tutuluyor ise kasa defterinde yapılan toplama, çıkarma ve nakil hataları,
- ❖ Envanter cetvellerinde çarpma ve toplama hataları,
- ❖ Amortisman, reeskont, yeniden değerleme, hakediş raporları ve diğer hesaplamalarda yapılan hatalar,
- ❖ ücret ve Puantaj bordrolarında yapılan hatalar,
- ❖ Fatura  zerinde KDV,  TV ve/veya iskonto ve indirimlerin hesaplanması sırasında yapılan hatalar. (Taştan, 2018).

Bir diğer deyişle, sürekli envanter yöntemi kullanan bir işletme de, satılan ticari malların maliyeti hesabının kalanını 500.000   yerine 600.000   olarak toplanması ve buna bağlı olarak dönem kar zararı hesabına sehven yanlış miktarın kaydedilmesi muhasebe hatalarına örnek gösterilebilir. Benzer şekilde Genel yönetim gideri hesabının borç bakiyesi 15.000   iken sehven 25.000   olarak toplanması sonucu genel yönetim gideri hesabının dip toplamı dönem karının 10.000   eksik olmasına sebebiyet vererek hatalı hesaplanmasına yol açmıştır.

4.1.4.2 Kayıt Hataları

Belgelerin muhasebeleşmesi esnasında yapılan hesap adı, rakam, tarih vb. yanlışlıklara muhasebe kayıt hataları denilmektedir. Muhasebe kayıt hataları  eşitleri ise aşağıdaki gibidir,

- a) **Rakam Hataları:** Muhasebe işlemlerine konu edilen belgelerin kaydı esnasında belgedeki rakamların sehven yanlış yazılması ile oluşmaktadır. Bu kapsamda en sık yaşanan hata genellikle rakamların içerisinde yer alan sıfır rakamının eksik veya fazla yazılması ve takdim tehir hatalarıdır.

Örneğin, Bilginler A.Ş.'ye tamamı kredili olarak KDV tutarı hariç 21.000 ₺ mal satışı yapılmıştır. (KDV tutarı: 3.780 ₺). Bu işlemin yevmiye kaydı esnasında 24.780 ₺ yerine sehven 25.780 ₺ yazılmıştır. Yapılan hata aynı ay içerisinde farkedilmiş olup kaydın ters kaydı alınarak iptali sağlanmıştır. Olması gereken kayıt doğru tutarlar ile tekrar yevmiye defterine kaydedilmiştir.

- b) **Nakil Hataları:** Kaydedilen hesapta (yardımcı hesapta) yanlışlık yapılmasıyla ortaya çıkabilecek muhasebe hatalarıdır. Örneğin, Bilginler A.Ş. satıcı firmalarından birine olan borcunu ABC bankası aracılığıyla ödemiş ve toplamda 50.000 ₺ lik borcu için bu işlemi kayıt altına almıştır. Kayıt işlemi esnasında yardımcı hesapta ABC bankası yerine başka bir banka olan XYZ bankası seçilmesi durumunda banka ekstresi ile hesaplar arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkacaktır. Söz konusu uyumsuzluk işlemlerin nakli esnasında sehven yapılan bir hatadan meydana gelmiş olacaktır.

- c) **Hesap Hataları:** Muhasebe işlem ve olayların yanlış algılanması, vergi kanunları ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin iyi ve doğru bilinmemesi sebebiyle, kaydedilecek işlemler ait olduğu hesaba değil farklı hesaba kaydedilmekte ve bu da muhasebe hatalarına sebebiyet vermektedir.

Diğer bir ifade ile, muhasebe işlem ve olayları kaydedilirken yapılması gereken, işlemin ait olduğu hesaba kayıdır. İşlem ait olduğu hesaba değil de başka bir hesaba kaydedilirse işlem deftere yanlış kaydedilmiş olur

(Bayraklı vd., 2012). Yanlış kayıt genellikle ilk kayıt sırasında, fiş düzenlenirken ya da yevmiye defterine geçirilirken yapılmaktadır (Kirik, 2007). Özellikle alt hesaplarda bu hatalara rastlanmaktadır. İsimleri birbirine benzeyen alıcılar veya satıcıların karıştırılması olabileceği gibi yanlış alıcı veya satıcı hesaplarının kodları girilerek de hata yapılmasına sebebiyet verilmektedir (Taştan, 2018).

d) **Borç ve Alacak Hesaplarının Karıştırılması:** Alacaklandırılması veya borçlandırılması gereken hesapların kayıt esnasında yanlış kullanımı ve/veya karıştırılması ile ortaya çıkan hatalardır. Örneğin, Bilginler A.Ş. mal satışı yapmış ve daha sonra satıştan doğan senetsiz alacağını senetli hale getirerek müşteri firmadan çek almıştır. İlgili çek tutarı 40.000 ₺ dir. Bu noktada yapılan kayıt ise Alıcılar hesabının 40.000 ₺ borçlandırılmasına müteakip Alacak senetleri hesabının ise aynı tutarda alacaklandırma işlemidir. Buna karşılık yapılması gereken kayıt ise bu işlemin tam tersidir. Bu sebeple ilgili kayıt iki katı tutarlarla tersi alınarak olması gereken hale getirilir.

4.1.4.3 Unutma ve Tekrarlama Hataları

Muhasebenin temel kavramlarından biri olan “Dönemsellik” kavramına göre muhasebe kayıtlarının ait olduğu dönemde kayıtlara alınması zorunludur. Unutma sonucu ilgili döneme kaydedilmeyen veya kayıtlara hiç alınmayan işlemlerde unutma hatası kapsamındadır (Korucu, 2018). Bir kaydın unutulması durumunda hatanın farkına varıldığı tarihte o işleme ait belge ve bilgiler ilgili defterlere usulüne uygun olarak kaydedilirken yapılan hatalar da kayıtlarda yapılacak ters kayıtlar ile düzeltilmelidir (Taştan, 2018). Örneğin, ara dönemde yapılan sigortanın prim ödemelerinin birden fazla dönemi ilgilendireceği unutulmuş ilgili giderin tek bir yıla aitmiş gibi yevmiye kaydının yapılması unutma hatasıdır.

Tekrarlama Hataları, Herhangi bir muhasebe işleminin kayıtlara birden fazla alınması yani mükerrer kayıt yapılmasıdır (Korucu, 2018). Zaman zaman bir belgenin kopyasının dikkate alınması sonrasında aslının da ayrıca kayda konu edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Proforma faturalarda işletmelerde çokça görülebilen bir hatadır (Taştan, 2018). Örneğin, bir işletmenin Haziran – Kasım dönemine ait doğalgaz tüketimi ile ilgili IGDAŞ’tan gelen ihbarnameyi Kasım ayında gider olarak kaydettiği halde ödeme makbuzu eline ulaştığında sehven tekrar kaydetmesi gibi.

4.1.5 MUHASEBE HATALARININ MALİ TABLOLARA ETKİLERİ BAKIMINDAN SINIFLANDIRILMASI

“Finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan verileri toplarken ve bunları analiz ederken yapılabilecek bir yanlışlık, olayların gözden kaçırılmasından veya hatalı yorumlanmasından kaynaklanan yanlış bir muhasebe tahmini ve muhasebe ilkelerini uygularken, değerlendirme, kayda alma, sınıflandırma, sunma veya açıklama konuları ile ilgili yapılabilecek bir yanlışlık hata olarak değerlendirilir (Consulta, 2020).”

Muhasebe hatalarını mali tablolara olan etkileri açısından incelediğimizde, bilanço, gelir tablosu ve nakit akım tablosunu etkileyen muhasebe hataları olarak sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

İşletmelerin iç ve dış kullanıcılara finansal tablolar aracılığı ile sunduğu bilgilerin doğru olması büyük önem teşkil etmektedir. Bilançoda herhangi bir hata olması durumunda ve düzeltilmediği durumda aynı hata dönemden döneme aktarılmış olacaktır. Muhasebe ilkelerine uymayan işlemler aslında muhasebe işlemlerinde hata ve hileye sebebiyet vermektedir.

Örneğin, sermaye hesabına alacak yazılması gereken bir tutar yanlışlıkla dağıtılmayan karlar hesabına kaydedilirse ve bu hata tespit edilirse hemen düzeltme kaydı yapılması gerekir. Söz konusu hata bilançoğu etkilemekte olup, hata düzeltilene kadar oluşturulan bilanço tablosuda hatalı olmaya devam edecektir.

Bilanço hataları; değerleme hataları, kapalı hesapların kullanılması ve netleştirme hataları olarak üç gruptan oluşmaktadır.

- a) **“Değerleme Hataları:** İşletme bilançosunun aktif ve pasifinde yer alan kalemlerin değerlemesi ile amortisman ve karşılık ayrılması gibi konularda muhasebe ilkelerine yasa ve hükümlerine uygun işlem yapılmaması nedeniyle ortaya çıkan hatalara değerleme hataları denilmektedir (Bayraklı, 2012 :21).”

“Bilindiği üzere bir işletmenin; varlık, alacak ve borçları kayıt oldukları değerlerinden bu yana birtakım ekonomik, teknik ve doğal sebeplerden dolayı yıpranırlar, değişime uğrarlar. Örneğin stoklarda meydana gelen bozulmalar, çürümeler, çıkan yangın sonucu oluşan ziyanlar, sel baskını gibi sebepler neticesinde sabit değerlerde aşınma-yıpranma olması durumunda yeniden değerlendirme yapılmalıdır. Bir alacağın tahsilinin şüpheli ya da imkânsız hale gelmesi durumlarında da yeniden değerlendirme yapılması gerekir. Tüm bu gelişmelerin yeniden değerlemeye tabi tutulmaması neticesinde bilanço işletmenin gerçek değerini göstermez “ (Bayrakdar, 2019 : 52).

“Yeterli bilgiye sahip olunmadığı zaman bilançonun aktif ve pasif taraflarında yanlış değerlendirme hataları ortaya çıkar. Örneğin, dönem stoklarının noksan değerlendirilmesi gibi aktifleştirilmesi lazım olan bir harcamanın gider yazılması, muhasebecilerin çoğu zaman yaptığı değerlendirme hataları olarak gösterilir” (Kaval, 2008 : 7).

Yabancı paralarla takip edilen hesapların dönem sonlarında ortaya çıkan kurlarla güncellemesinde döviz alış kuru yerine efektif kur alınması, alış kuru yerine satış kuru alınması, Amerikan doları ile oluşan bir borç veya alacağın Avro kuru ile hesplanması dönem sonlarında ki değerlendirme süreçlerinde ortaya çıkabilecek hatalardır.

Değerlemelerde yapılacak hatalar, dönem sonunda varlıkların veya kaynakların olduğundan daha yüksek veya olduğundan daha düşük gösterilmesine neden olacaktır.

Muhasebe uygulamalarının yeterince kavranamaması nedeniyle varlık olarak bilançoda yer alması gereken değerlerin gider olarak kar zarar hesaplarına aktarılmış olması veya tersi işlemler kast unsuru içermediği sürece hata olarak kabul edilebilir (Taştan, 2018).

Yapılan izahatlar ışığında, değerlendirme hatalarının mahiyetleri gereği dönem sonucunu doğrudan etkileyebilmektedir.

b) **Kapalı Hesapların Kullanılması Hatası:** Bilançoda niteliği belirsiz ve kapalı hesapların bulunmasıdır (Taştan, 2018). Bu hesapların torba hesap ve/veya geçici hesap olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Bu hesaplar, bilançonun açık ve anlaşılır olma niteliklerine aykırı bir durum oluşturur ve bu sebeple mali tablo okuyucuları doğru ve etkin bir analiz gerçekleştiremeyebilirler.

c) **Netleştirme Hataları:** İşletmelerin, yapmış olduğu işlemlerle ilgili kayıtları Tek Düzen Hesap Planı çerçevesinde ayrı hesaplara kaydedilmesi önem arz etmektedir. Hesapların bir tek hesap altında kaydedilmesi veya birbiriyle mahsup edilmesi sonucunda hatalar meydana gelmektedir. Bu hatalara netleştirme hataları da denilmektedir. Bilanço düzenleme ilkelerine göre birbiriyle bağlantısı olup olmadığına bakılmaksızın bazı hesapların muhasebeci tarafından birleştirilmesi alacakların ve borçların tam olarak netliğini engelleyen birtakım hatalı düzensizlikleri oluşturur (Ece, 1998 : 16). Örneğin, Vizyon İşletmesinin Bilginler İşletmesine olan hem borcu hem de alacağı için 120 Alıcılar ve 320 Satıcılar hesaplarını kullanması gerekirken bir başka deyişle ilgili tutarları ayrı ayrı hesaplarda izlenmesi gerekirken 120 Alıcılar hesabının borç ve alacak tarafına kaydederek tek hesapta göstermesi alacakların ve borçların tam ve ayrıntılı olarak görülmesini engellemektedir. Dolayısıyla hataya sebebiyet verebilmektedir. Bir başka örnek ise, satın almak üzere stoklarla ilgili yapılan avans ödemelerinin izlendiği hesap

olan “159 Verilen Sipariş Avansı” ile gelecekte yapacağı mal ve hizmet teslimlerinin izlendiği hesap olan “340 Alınan Sipariş Avansı” hesabının kayıtlarının ayrı olarak izlenmesi gerekirken işlemin tek hesap altında netleştirilmesi gibi.

Gelir tablosu açısından etkileri incelendiğinde, sadece gelir tablosunu etkileyen hataları da görmek mümkündür. Örneğin, faiz gelirleri hesabına alacak yazılması gereken bir tutar yanlışlıkla satışlar hesabına alacak yazılabilir. Bu durum ise gelir tablosunun hatalı olmasına neden olur. Bu hatanın düzeltilmesi için satışlar (geçici) hesabından faiz gelirleri (geçici) hesabına aktarma yapılması gerekir. Tespit edilen hata düzeltilmez ise, ilgili dönemin gelir tablosu hatalı olacaktır. Ancak, gelecek dönemlere ait finansal tablolar bu muhasebe hatasından etkilenmeyecektir. Bunun nedeni, hatanın yalnızca geçici hesapları etkilemesi ve geçici hesapların dönem sonlarında kapatılmasıdır.

Hem bilanço hem de gelir tablosunu etkileyen muhasebe hataları uygulamada en sık görülen hatalardır. Örneğin, amortisman giderlerinin yanlış hesaplanması. Bu hata sonucunda birikmiş amortisman ve dağıtılmayan karlar hesapları hatalı olacaktır. Bu hata düzeltilinceye kadar veya ilgili varlık tamamen amorti edilinceye/elden çıkartılana kadar devam edecektir. Gelir tablosu ise sadece hatanın yapıldığı dönemde etkilenecek, sonraki dönem gelir tabloları ise hatasız olacaktır (Bayraklı vd., 2012 : 21).

“Hem bilanço hem de gelir tablosunu etkileyen muhasebe hataları aslında kendi içlerinde dengelenen ve dengelenmeyen hatalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Personelin süpheli alacaklara karşılık ayırmasında ve stok değer düşüklükleri vb. konularda hata yapması sonucu oluşmaktadır. Personel bu gibi durumlarda yorum, tahmin, gözden kaçırma gibi yanlış muhasebe tahminlerinde bulunur. Dengelenen hatalar ise birbirini izleyen iki dönem devam eden sonrasında kendi içinde dengelenen hatalardır. Peşin ödenen gider ve gelirler, ödenecek gider ve gelirler arasında, tahakkuklar sırasında oluşmaktadır (Genç, 2009 : 21).”

Nakit akım tablolarında ise en sık yapılan hataların başında işletme faaliyetlerinden (operasyonel) elde edilen nakit akımlarını yüksek gösterme gelmektedir. Örneğin, bir işletmenin sahip olduğu bağlı ortaklığı satışa çıkarması işlemine müteakip satış işlemi gerçekleştiğinde, bağlı ortaklığın ne kadara satıldığını bir başka deyişle karını yatırımlardan elde edilen nakit akımları kısmında göstermesi gerekir. Eğer yatırımlardan elde edilen nakit akımları kısmında göstermemesi durumunda söz konusu kar işletme faaliyetlerinden (operasyonel) elde edilen nakit kısmında kalabilir ve bu durumda nakit akım tablosunda hem yatırımlar hem de operasyonel kısmında geçişme yaşanır.

4.2 MUHASEBE HİLELERİ

4.2.1 HİLE TANIMI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

“Muhasebe hataları, kayıtlar üzerinde yapılırken muhasebe hileleri ağırlıklı olarak belgeler üzerinde ve isteyerek yapılır. Hilelerin belgeler üzerinde ve bilinçli olarak yapılması nedeniyle muhasebe sistemi içerisinde kendiliğinden ortaya çıkarılması mümkün olamaz (Alptürk, 2008 : 208).”

Sehven yapılan bir yanlışlığın tespit edilmesi halinde düzeltilmesi gerekir. Düzeltilmeyen bu hatanın üzerinin örtülmesi ve hata ile oluşan bu yanlışlıktan dolayı menfaat sağlama veya sağlanmış bir menfaate sessiz kalınması halinde artık bu yanlışlık hata olmaktan çıkıp hileye dönüşmüş olacaktır. Hatanın fark edildiği tarihten itibaren bu yanlışlık hile olarak adlandırılacaktır. Öte yandan bilinçli olarak yapılan hatalar veya gerçekte bilinerek yapılan ancak hata süsü verilen yanlışlıklar hata olarak değil hile olarak değerlendirilecektir (Taştan, 2018).

Bu kapsamda hile tanımlamaları aşağıdaki gibidir,

Türk Dil Kurumu (TDK), “hile” kavramını “birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, entrika” , “aldatmak” ve “çıkar sağlamak amacıyla birşeyin saflığını bozmak” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2019).

Hile, işletme varlıklarıyla ilgili bilgilerin mali tablolara gerçeği yansıtmayacak şekilde yanlış ve eksik yansıtılmasıdır (Kaval, 2005).

Hesap ve muhasebe hileleri, vergi matrahının azaltılması amacıyla, gerçek ilişki, işlem ve hesapların, defter kayıtları ve belgeler üzerinde kasıtlı hareketlerle gizlenmesi olarak tanımlanabilir. Hesap ve muhasebe hileleri uygulamada birbirinden ayırma oldukça güçtür (Kızılot, 1994).

“Hile; Muhasebe ile ilgili olayların oluşumu, belgelenmesi, kaydedilmesi ve işletme ile ilgili çıkar çevrelerine rapor edilmesi aşamasında kötü niyetle, ilgili çıkar çevrelerinin bilgisi dışında ve onları maddi zarara uğratacak şekilde basılı ve dijital ortamda ulusal ve uluslararası mevzuata aykırı davranmak, davranmaya teşvik etmek veya böyle bir ortamda suça iştirak etmektir (Çalıyurt, 2007).”

Sertifikalı Hile Araştırmacıları Kuruluşu (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE)’nin tanımına göre hile, başkalarını aldatarak kazanç elde etmek veya çalışanlar tarafından işletme varlık ve kaynaklarının zimmete geçirilmesidir (Schwartz, 2010).

“Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 240 numaralı Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları standardında ilgili tanımlar aşağıdaki gibi yapılmıştır (BDS 240, 2020);

Hile: Yönetim, üst yönetimden sorumlu olanlar, çalışanlar veya üçüncü taraflardan bir veya birden fazla kişinin, haksız veya yasalara aykırı bir menfaat elde etmek amacıyla yaptığı aldatma içeren kasıtlı eylemleridir.

Hile riski faktörleri: Hile yapmaya teşvik eden, hile için baskı oluşturan veya hile yapma fırsatı sağlayan olay veya durumlardır”

Hile veya bir başka deyişle Aldatma, Türk Borçlar Kanunu Madde 36’da “*Taraflardan biri, diğerinin aldatması sonucu bir sözleşme yapmışsa,yanılması esaslı olmasa bile sözleşmeye bağlı değildir. Üçüncü bir kişinin aldatması sonucu bir sözleşme yapan taraf, sözleşmenin yapıldığı sırada karşı tarafın aldatmayı bilmesi veya bilecek durumda olması halinde sözleşmeyle bağlı değildir*” şeklinde hüküm altına alınmıştır (Şahin, 2012 : 172).

Yapılan izahatlar ışığında muhasebe hilesini doğuran esas unsur, yapılan işlem ve olayın kasıtlı olarak yapılmasıdır.

“Sonuç olarak, hile muhasebe verilerinin manipülasyonu ve varlıkların çalınması şeklinde gerçekleşebileceği gibi işletmeye ait önemli verilerin kişisel bir menfaat sağlamak amacıyla işletme dışına çıkartılması şeklinde de gerçekleşebilir. Hile ve hata terimleri sıklıkla karıştırılsa da aralarındaki temel fark işlemin ardındaki niyet- kasıt unsurudur (O’Regan, 2004 : 122).”

4.2.2 HİLENİN ÖZELLİKLERİ

Hile, mevcut olan düzenlemelere, hesap işleyişlerine ve kayıt düzenlerine aykırı işlem yapılmasıdır. “Hilede mutlaka karşı tarafa finansal açıdan bir zarar verilmektedir. Diğer bir ifadeyle hilenin tanımında da belirtildiği gibi mutlaka bir fayda sağlama amacı vardır. Hilenin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri de güven unsurudur. Hile ile ilgili olaylarda hile yapan kişi genellikle güvenilen kişiler olduğu görülmektedir “(Terzi, 2012).

Bu husustan hareketle genel karakteristik özellikleri aşağıdaki gibidir,

- ❖ Hile, hilekâr tarafından gizlice yapılan bir faaliyettir.
- ❖ Hile eyleminin sonucunda hilekâr kendine bir fayda sağlar.
- ❖ Hilede, hatadan farklı olarak niyet unsuru bulunmaktadır.
- ❖ Hile eylemi sonucunda (eylemin türüne göre) şirket, çalışan, banka veya kamu zarar görür (Bozkurt, 2016).

- ❖ Hile eylemi bir organizasyon içerisinde, bir organizasyonda veya bir organizasyon için yapılmış olmalıdır.
- ❖ Hile eylemi iç ve dış kaynaklı olmalıdır.
- ❖ Hile eylemi kasti ve gizli olarak yapılmalıdır.
- ❖ Hile eylemi yasa dışı veya görevi /güveni kötüye kullanma şeklinde olmalıdır (Taştan, 2018).

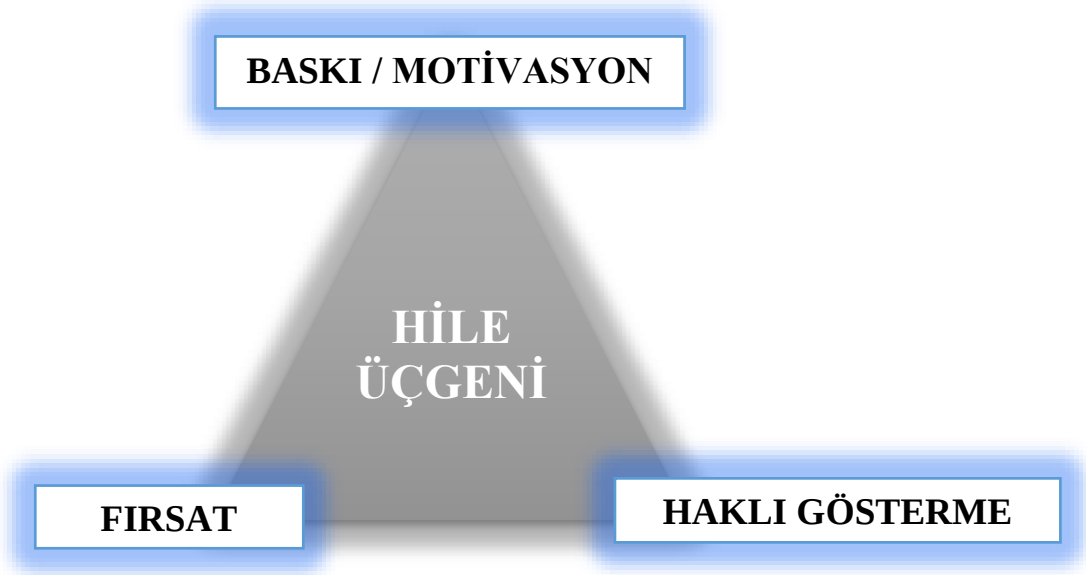
4.2.3 HİLENİN UNSURLARI

4.2.3.1 Hile Üçgeni - 1950

Literatürde suistimallerin / hilelerin nasıl meydana geldiğini ortaya koyan model olarak Hile Üçgeni teorisi kullanılır. Hile üçgeni kavramı 1950’li yıllarda suç bilimci Dr.Donald Cressey tarafından ortaya atılmıştır. Teori genel çerçevede temelinde güvenilir insanların güveni suistimal eden bireylere dönmesinin altında hangi faktörlerin yattığını anlamaya çalışır ve bunu fırsat, baskı ve haklı gösterme olarak üç nedene bağlar. Özellikle şirket içi dolandırıcılık, üç temel nedenin varlığı durumunda ortaya çıkabilecektir (Cressey, 1953: 30).

Hile eyleminde bulunan üç adet unsurun bir araya gelmesi ile hile, çoğunlukla kaçınılmaz olmaktadır. Çok kesin bir dille söylenemese de bu üç unsurun tümünün veya birkaçının olmaması hileyi ortadan kaldıracak veya olma olasılığını azaltacaktır (Bozkurt, 2000 : 45).

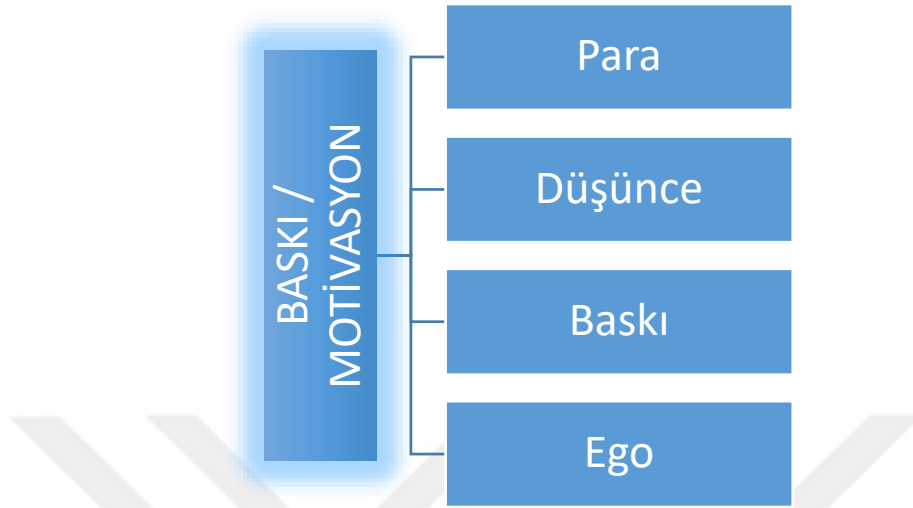
Hile üçgeni teorisi, hile vakalarının nedenlerini inceleyen bir kanıdır (Khasanah, 2017). Hile üçgeni genellikle hile riskini tanımlama ve değerlendirme sürecinin bir parçası olarak kabul edilir (Vona, 2008).

Şekil 27– Hile Üçgeni Bileşenleri

Şekil 27’de belirtildiği üzere, bu modelin üç unsuru, bireylerin hileye yönelmelerin altında yatan temel faktör olarak ifade edilmektedir.

Baskı / Motivasyon Unsuru: Motivasyon; çalışanı harekete geçiren ve çalışanların hareketlerinin yönünü tayin eden, çalışanın düşünceleri, umutları, inançları, arzuları, ihtiyaçları ve korkularıdır. Bu öğelerin tatmini, çalışanlar için işe bağlılığı ve kendini işe ait hissetme adına önem arz eder. Zira çalışanlar, işlerinin kendi duygusal ihtiyaç, arzu ve isteklerine yeterli olmadığını hissettikleri anda başka çıkış yolları aramaya başlayabileceklerdir. Bu da zaman zaman hile yaparak maddi çıkar sağlamaya yöneltebilmektedir (Ertuğrul, 2014 : 114). Baskı/motivasyon unsuru, personeli hileyi yapmaya iten asıl sebeptir. Bu baskı, finansal olabileceği gibi kişisel hırslar da olabilir (Coenen, 2008 : 10-65). Kişisel hırsları ise kötü alışkanlıklardan doğan baskılar ve işle ilgili baskılar olarak gruplanabilmektedir. Hile üçgeni üzerinde yer alan baskı /motivasyon unsurunu bu sebeple Para, Düşünce, Baskı ve Ego olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır. (Dorminey ve Fleming, 2012 : 555)

Şekil 28– Hile Üçgeni Bileşenlerinden Baskı / Motivasyon Unsurunun Çeşitleri

Bir başka ifadeyle hile, işletme çalışanını bir nedenle hile yapmaya yönlendiren “motivasyon” ile başlamaktadır. Motivasyon, çalışan üzerinde bir nedenle baskı unsuru oluşturmaktadır. Hile için birkaç tane temel motivasyon unsuru bulunmaktadır. Bunların başında ihtiyaçlar gelir. Bu ihtiyaç bazen çok insancıl ve duygusal da olabilir. Örneğin, ölümcül bir hastalığı bulunan çocuğunu veya eşini tedavi ettirmek için gerekli olan para ihtiyacı bu motivasyonu sağlayabilir. Bunun yanında kişinin kendisi için ihtiyaç olup da başkaları tarafından veya toplum tarafından ihtiyaç olarak görülmecek birçok olguda bulunmaktadır. Örneğin, alkol veya madde bağımlılığı gibi. (Taştan, 2018).

Finansal baskı ise, ücretlendirmede performansa dayalı sistem, işletmenin yüksek kar hedefi, yönetici ve patronların yüksek beklentileri, finansal kayıplar olarak sayılabilir. Hileli finansal baskı durumunu arttıran diğer unsurlar ise finansal sıkıntı, tazminat baskıları, teşvikler ve dolandırıcılık öyküsü olarak sayılabilmektedir (Altunöz, 2020).

Fırsat Unsuru: Kişi için hile yapacak şartların veya ortamın bulunması durumudur. Yapılan araştırmalar çalışan hilelerinin en önemli sebebinin işletmelerdeki fırsat olduğunu göstermekle beraber, çalışanların hayatla ilgili memnuniyetsizliği de

onların hile yapmasını dolayısıyla suç işlemesini mümkün kılmaktadır (Wells, 2001). Fırsatın ele geçmesiyle, kişi suçu işlemekte ve suçu işlerken yakalanmayacağına, yakalansa dahi ceza almayacağına, ceza alsa da cezadan kendini rahatlıkla kurtarabileceğine inanmaktadır (Altunöz, 2020).

“Kişiler sıklıkla işletmelerdeki iç kontrol sisteminde bir eksiklik veya zayıflık gördüklerinde hile yapmak için fırsat bulmaktadır (Wells, 2001).”

“Bir işletmede hile yapılmasına neden olan fırsat unsurları aşağıdaki gibidir;

- İşletmede hileyi önleyecek veya ortaya çıkartabilecek bir kontrol yapısının zayıf olması,
- Zayıf ahlak politikaları,
- Üçüncü kişilerle ve ortaklarla yapılan gizli anlaşmalar,
- Çalışanların yaptıkları işlerin kalitesini değerlemede yetersizlik,
- Hile yapanların cezalandırılacağı disiplinli bir ortamın sağlanmaması,
- İşletmede çalışanlar arasında bilgi akışının zayıf olması,
- Tepe yönetiminde var olan cahillik, umursamazlık ve yetenek eksikliği,
- Sağlıklı denetim çalışmalarının olmaması (Bozkurt, 2011).”

Kişinin varlıklara erişme yetkisi, muhasebe kayıtlarıyla istediği gibi oynayabilmesi, iç kontrol sistemindeki aksaklıklar kişinin hile eylemini gerçekleştirebilmesi için ona fırsat sağlarlar (Coenen, 2008).

Haklı Gösterme Unsuru: Üçgenin son unsuru ise haklı göstermedir. Baskı ve fırsat unsurundan sonra kişi hileyi yapar ve bu hile sonucunda yaptığı eylemi kendine göre haklı gösterir. Böylece, yaptığı için yanlış olmadığına, kısa bir süre sonra bu olayı düzelteceğine kendini inandırır (Coenen, 2008).

“Hileli davranışta bulunanlar, kişisel ahlak anlayışlarına uygun olarak hileli davranışlarını meşrulaştırabilir ya da mazur göstermeye çalışabilirler. Bazı kişilerin ahlaki anlayışları onların bilerek ve isteyerek dürüst olmayan davranışlar

sergilemesine izin verebilir. Diğer taraftan yeterli ölçüde baskının olduğu ortamlarda, kendisinden bu tür davranışlar beklemeyen kişilerin bile hileli davranışta bulunması söz konusu olabilir. Teşvik ve baskı ne kadar büyükse bir kişinin hileye bulaşma fiilini meşrulaştırma ihtimali de o derece büyük olacaktır (Küçük ve Uzun, 2009).” Örnek meşrulaştırma ifadeleri ise aşağıdaki gibidir,

- “Parayı borç almıştım, daha sonra ödeyecektim”,
- “Bu işletmeye yaptıklarımın karşılığıdır”,
- “Bu olay sonucunda kimse incinmedi”,
- “Zaten diğer işletmelerde benim gibi çalışanlara iki kat ücret veriyorlar”,
- “İşletme bunu hak etmişti”
- “Suç olduğunu bilmiyordum”
- “Bu parayı aslında iyi bir amaç için almıştım ve bir seferlik geçici bir durum idi”.

Hile üçgeninin üç aşamasını bir örnekle açıklarsak,

Baskı: Çalışan kumarda büyük bir para kaybetmiş ve kaybettikçe borçlanmış ve içinden çıkılmaz bir borcun içine girmiştir. Borçlarını ödeyemedikçe tefecilere baş vurmuş ve tefeciden aldığı borcu da ödeyememiştir. Tefecilerden devamlı tehdit almaya başlamıştır.

Fırsat: İç Kontrol yapısının zayıf olduğu bir organizasyonda çalışanların hile yapma eğilimi daha fazla olmaktadır. Örneğin fiziksel olarak hafif fakat pahalı ağır varlıkların bolca olduğu bir organizasyonda bu varlıklara ulaşım kolay ise hile vakaları da fazladır.

Haklı Gösterme: Hile yapan ve hile yaptığı açığa çıkan bir kişinin yaptığı işin ahlak değerlerine uymadığını bilmesine rağmen parayı sonradan yerine koyacağını ve bu olayın suçlanmasını gerektirecek bir olay olmadığını söylemesi ve bu yönde bahaneler üreterek kendini haklı gösterme çabası içine girmesi. (Altunöz, 2020)

Baskı

- Kumar Alışkanlığı
- Tefeciden Alınan Borç
- Tefecinin Tehditleri

Fırsat

- İç Kontrol Sisteminin Zayıflığı
- Fiziksel Olarak Hafif Fakat Pahada Ağır Varlıklar
- Pahada Ağır Varlıklara Erişim Kolaylığı

Haklı Gösterme

- Parayı sonradan yerine koyacağını düşünmesi ve bu sebeple suçlanmasını gerektirecek bir unsur olmadığı kanaati.

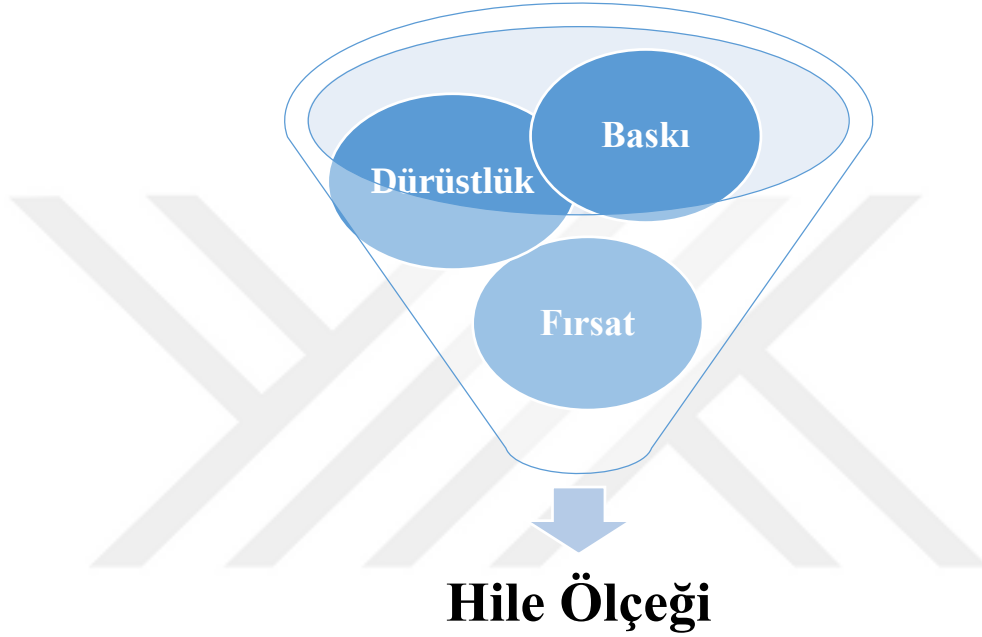
Şekil 29– Hile Üçgeni Bileşenleri Örnek Uygulama

Kişileri hileli davranışlara yönelten nedenleri kuramsal olarak çevreleyen hile üçgeni teorisi takiben paradigma değişimi yaratan çok sayıda model geliştirilmiştir. Söz konusu modeller bu bölümde kronolojik olarak ele alınacak Hile ölçeği, Hile Küpü, Hile Elması, Hile Beşgeni, ABC Modeli, Örgütsel Hile Üçgeni, Hile Karesi, MICE Modeli, Hile Altıgeni olarak yer almaktadır.

4.2.3.2 Hile Ölçeği - 1984

Hile üçgeninden yaklaşık 30 yıl sonra ortaya atılan hile ölçeği modelinde Albrecht, Howe ve Romney (1984) insanların hile yapması konusunda hile üçgeni teorisinin teşvik ile fırsat unsurlarını kabul ederken Zihinsel Meşrulaştırma kavramı yerine insanların ahlak

seviyelerini ifade eden kişisel bütünlük kavramını kullanmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle hile üçgenini genelde kabul ederlerken hile üçgenindeki zihinsel meşrulaştırma unsurunu kişinin dürüstlüğüne bağlamaktadırlar. Bir başka deyişle, bireyin hileli eylemlere yönelik yaklaşımlarıdır.

Şekil 30– Hile Ölçeği Unsurları

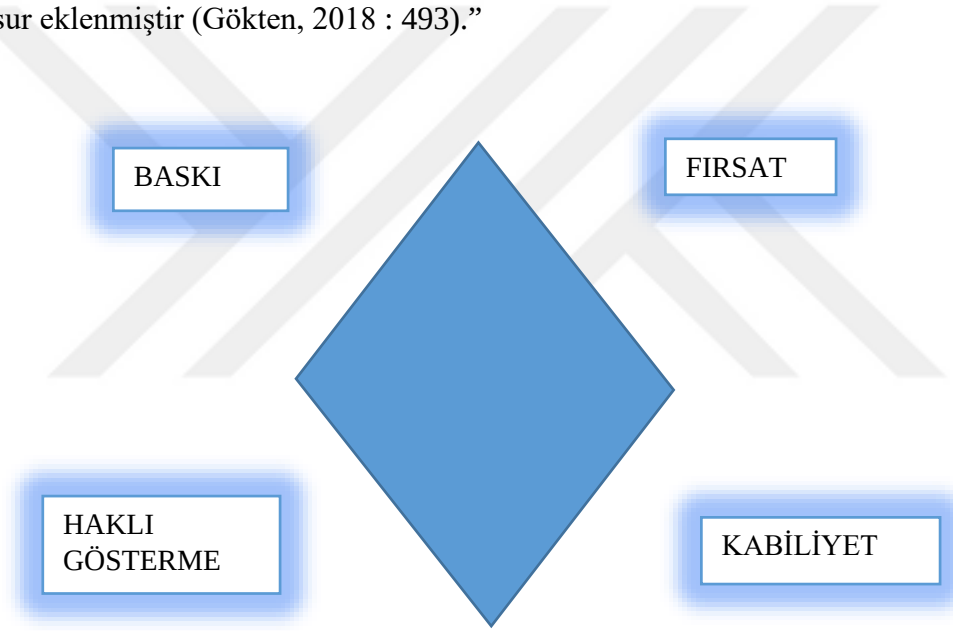
Bundan dolayı Albrecht, Howe ve Romney suistimal yapan çalışanlarındaki Baskı, Fırsat ve Dürüstlük unsurlarına etki eden faktörleri tespit etmeye çalışmaktadırlar (Altunöz, 2020 : 20).

4.2.3.3 Hile Küpü - 1990

“1990 yılında Doost tarafından ortaya atılan hile küpü modelinde bilgisayar suçlarına yol açan üç temel boyut ele alınmıştır. Bunlar ilişki, uzmanlık ve motivasyondur (Vassiljev ve Alver, 2016). Modelde bireyin diğer kişilerle olan ilişkileri, konusundaki uzmanlık seviyesi ve onu motive edecek bir durumun söz konusu olması boyutlarının hileli davranışlar sergilemedeki etkisi ortaya konulmaktadır (Gökten, 2018).”

4.2.3.4 Hile Elması / Karosu / Dörtgeni – 2004

Modeller arasında en fazla kabul gören teori olan hile üçgeninden sonra en bilenen model hile elmasıdır. “Wolfe ve Hermanson (2004) çalışmalarında hile üçgenini oluşturan unsurlara dördüncü bir boyut ekleyerek hile elması modelini meydana getirmişlerdir. Şekil 31’de görüleceği üzere hile üçgeninde yer alan baskı, fırsat ve haklı gösterme kavramları hile elmasında da aynen yer alırken; ek olarak burada kabiliyet olarak nitelendirilen dördüncü bir unsur eklenmiştir (Gökten, 2018 : 493).”

Şekil 31– Hile Elması / Karosu / Dörtgeni Unsurları (Gökten, 2018 : 493).

“Wolfe ve Hermanson’a (2004) göre hilenin gerçekleşebilmesi için hileli eylemde bulunma potansiyeli olan kişinin dördüncü boyut olan hile yapma becerisine, kabiliyetine ve kişisel özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Hile elması teorisine göre burada yer alan dört unsurun birden sağlanamaması durumunda hilenin gerçekleşmesini beklemek yanlış olacaktır.” Wolfe ve Hermanson (2004) çalışmalarında; “fırsatın hilenin gerçekleşebilmesi için kapıyı açtığını; teşviklerin, baskının ve meşrulaştırmanın kişiyi hileli eyleme doğru yönlendirdiğini; fakat en

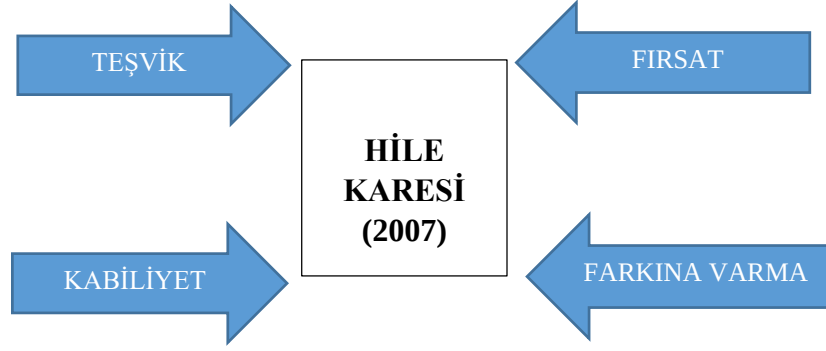
önemlisi kişinin açık kapının farkına vararak o kapıdan içeri doğru girebilme kabiliyetinin olması gerektiğini savunmaktadır. Suistimal faili olma olasılığı yüksek kişileri aşağıdaki şekilde belirtmektedirler”;

- Çalıştıkları kurumda var olan herhangi bir boşluğu kötüye kullanabilecek veya bu tür bir boşluk oluşturabilecek mevkide ya da yetkiye sahip olan kişilerdir.
- Diğer çalışanlar üzerinde etkili olup onları kandırarak suistimale yönlendirebilecek yeteneğe sahip kişilerdir.
- Yalan söyleme kabiliyeti yüksek olup bu yalanlarda tutarlı olan kişilerdir.
- Stres yönetiminde başarılı olan kişilerdir.
- Belli bir zeka seviyesine sahip olup şirketle ilgili var olan bir boşluğu fark edip kullanan kişilerdir.
- Yakalanmayacağına inanan, yakalansa da çeşitli yalan ve bahanelerle bu durumun üstesinden gelebilecek olan kişilerdir (Altunöz, 2020 : 28).

Yapılan izahatlar ışığında kabiliyet unsurunun, genel olarak hile yapan kişinin hile yapabilmesine ilişkin kişisel ve teknik yeterliliği veya yatkınlığı ifade ettiği görülmektedir.

4.2.3.5 Hile Karesi – 2007

Bressler ve Bressler 2007 yılında hile karesi modelini geliştirmişlerdir. Hile karesinin dört ayağı bulunmaktadır: Teşvik, fırsat, kabiliyet ve farkına varma (Mackevicius ve Giriunas, 2013 : 152).

Şekil 32– Hile Karesi (2007) Unsurları

Bu noktada göze çarpan husus hile karesinin, hile elması ile oldukça benzer olduğu ve tek farkının hile elmasında ki meşrulaştırma unsurunun yerini farkına varma unsuruna bırakması olduğu saptanmaktadır.

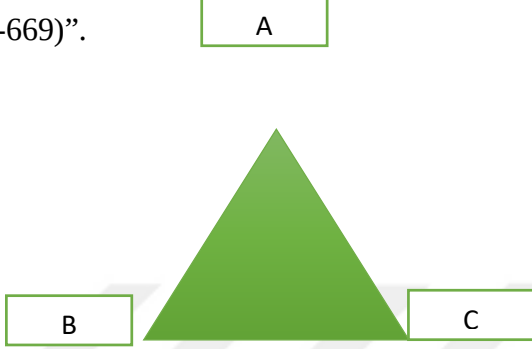
“Farkına varma, psikolojik olarak kişinin mevcut durumu kabullenmesi şeklinde izah edilebilir. Bu bağlamda kişinin stresle ve acıyla mücadele etme şeklidir (Gökten, 2018 : 655-669).”

4.2.3.6 Örgütsel Hile Üçgeni – 2007

Free, Macintosh ve Stein ortaya attıkları örgütsel hile üçgeni yaklaşımında, üçgenin köşelerini oluşturan boyutlar liderlik, yönetim kontrolleri ve kültürdür. Liderlikten kastedilen performans hedeflerine ulaşılması için kurulan baskı iken; yönetim kontrolleri verimlilik sağlamak için entegre edilen süreçler ve sistemlerdir. Yönetim kontrolleri ne denli sıkı ise hile ortamının yaratılması o denli zor olmaktadır. Kültür ise işletmenin benimsediği kuralları ve yıllar itibariyle benimsediği yaklaşımları ifade etmektedir (Free, 2015 : 177).

4.2.3.7 ABC Modeli – 2008

Ramamoorti ise, mevcut çalışmaların hile ile ilgili güncel durumu net yansıtmadığını kanaati ile kendi ABC Modelini bir üçgen ile literatüre sunmuştur (Ramamoorti, 2013). ABC Modeli geliştirilmiştir. A harfi hile yapanların kişisel özelliklerini ifade ederken; B harfi grup halinde gerçekleştirilen hilelerin dinamiklerini; C harfi ise hileli

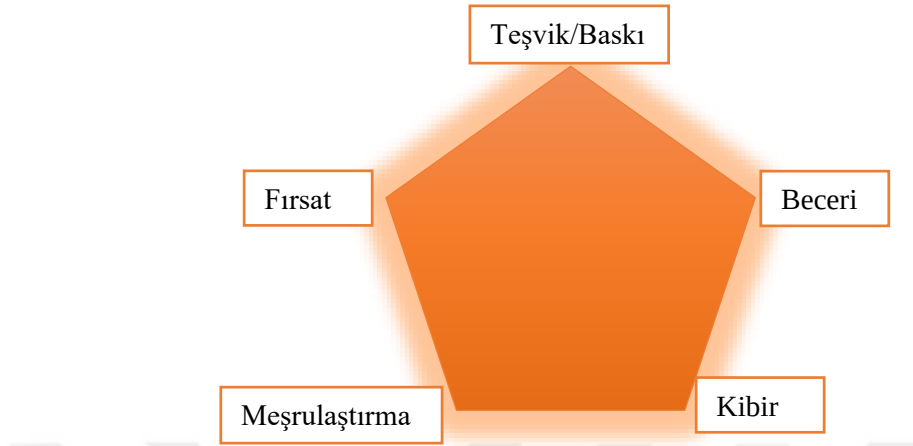
davranışlara yol açan toplumsal faktörleri temsil etmektedir (Vassiljev ve Alver, 2016). “Bir başka deyişle A hileye yol açan çekirdek unsurları gösterirken, B olayın boyutlarını biraz daha geniş ele almaktadır. C’de ise çember çok daha geniştir (Gökten, 2018 : 655-669)”.

Şekil 33– ABC Modeli Unsurları

Ramamoorti bu modeli geliştirirken, zayıf etik kuralları, şirket tarafından çalışanların şirket dışında çalışma isteklerinin göz ardı edilmesi, zayıf iş performansları, aşırı derecede hırs, data ve anahtar dökümanlar konusunda aşırı korumacılık, en önde olma arzusu, moral bozukluğu vb. etkenleri dikkate almıştır (Ramamoorti, 2013).

4.2.3.8 Hile Beşgeni – 2009

2000’li yılların işletme karakteristiğinin mevcut hile modelleri ile tam olarak açıklanamaması sebebiyle Marks 2009 yılında literatüre hile beşgeni modelini kazandırmıştır. Marks’a göre hile üçgeninin sahip olduğu unsurlar hile eyleminin nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle hile eylemini anlayabilmek için şekildeki beşgende görülen tüm unsurların analiz edilmeksi gerekmektedir. Şekilde dikkat edilecek husus, hile üçgenine beceri ve kibir unsurlarının eklenmiş olmasıdır (Altunöz, 2020 : 30).

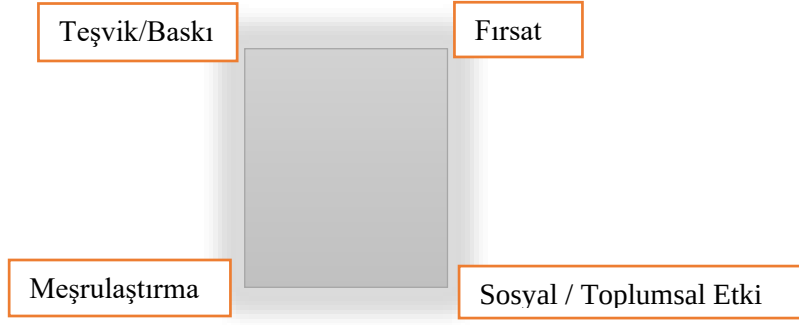

Şekil 34– Hile Beşgeni Unsurları (Marks,2009).

“Beceri, hileli davranışta bulunma eğiliminde olan kişinin işletmenin iç kontrol sistemini kendi lehine çevirebilme ve hileyi gerçekleştirebilme yeteneğini ifade etmektedir. Kibir ise hileli davranışta bulunma eğiliminde olan kişinin kendini diğerlerinden üstün görerek yapacağı faaliyetin gerçekleştirilebilir olduğuna inanması ve ben yapıyorsam doğrudur yaklaşımında olmasıdır (Gökten, 2018 : 655-669).”

4.2.3.9 Hile Karesi – 2010

Bressler ve Bressler’in 2007 yılında ki modeli ile aynı isimle fakat 3 yıl sonra Cieslewicz tarafından geliştirilen Hile Karesi modelinde hile üçgenine toplumsal /sosyal etki unsuru da eklenerek bir kare oluşturulmuş olup söz konusu kare de insanların hileli davranışlara yönelmelerinde bu unsurun büyük önem teşkil ettiği savunulmaktadır.

Şekil 35– Hile Karesi Unsurları (2010).

4.2.3.10 M.I.C.E – 2012

“2012 yılında Dorminey, Fleming, Kranacher ve Riley hilenin oluşmasına neden olduğunu düşündükleri dört kavramın baş harflerini kullanarak M-IC-E yaklaşımını geliştirilmişlerdir. Buna göre M parayı (Money), I ideolojiyi (Ideology), C zorlamayı (Coercion), E egoyu (Ego) ifade etmektedir (Dorminey ve diğerleri, 2012).”

“Dorminey ve diğerlerine (2012) göre para ve ego hileli davranışlara en sık yol açan unsurlar arasında yer almaktadır. Kişi fazladan para kazanabilme durumu ile karşı karşıya kaldığında hileli davranışa daha sıcak bakar hale gelmektedir. Aynı şekilde yüksek egoya sahip kişilerin egoları çoğu zaman ahlak görüşlerinin önüne geçebilmekte ve bu da onları hileye yönlendirmektedir. Buradaki ego kişinin kendisini mükemmel görmesinden kaynaklanmaktadır. İdeoloji ise hileli davranışta bulunma potansiyeli olan bireyin inandığı fikirleri ve değerleri ifade etmektedir. Zorlama ise üst yönetimin çalışanlar üzerinde kurdukları baskılarıdır. Bu doğrultuda çalışanlar hileye yönelebilmektedir (Dorminey ve diğerleri, 2012)”

Bir başka deyişle modelde ,paylaşılamayan finansal baskı unsurlarını derinlemesine incelenmiştir.

4.2.3.11 Hile Ölçeği – 2013

1984 yılında gündeme gelen Hile Ölçeği kavramı baskı, dürüstlük ve fırsat ögelerinden oluşmaktayken 2013 yılına gelindiğinde Mackevicius ve Giriunas tarafından tekrardan gündeme getirilen Hile Ölçeği kavramı; dürtüler, koşullar, olasılıklar ve farkında olma ögelerinden oluşmakta olduğu görülmüştür.

Şekil 36– Hile Ölçeği Unsurları (2013)

“Mackevicius ve Giriunas (2013) hile riskini arttıran önemli koşulları yedi başlık altında toplamıştır. Bunlar:

1. **Şirket yöneticilerinin dürüstlüğü, yetkinliği ve eylem tarzına ilişkin koşullar:** Etkin denetim kurulunun bulunmaması, çalışma disiplininin olmaması, yöneticilerin sürekli yüksek riskli işlere girme eğiliminde olmaları, düzensiz yönetim sisteminin olması vb.
2. **Şirket çalışanlarına ilişkin koşullar:** Çalışanlar arasındaki olumsuz ilişkiler, çalışanların izne ayrılmasına izin verilmemesi, çalışanların önemli işlerden izole

edilmeye çalışılması, çalışanların kişisel problemleri, çalışanların yasal haklarının göz ardı edilmesi vb.

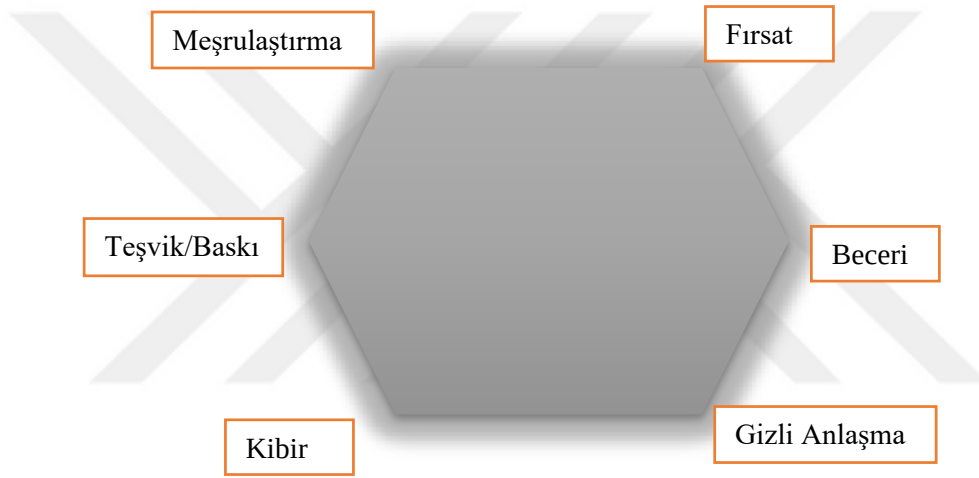
3. ***Şirketin örgüt yapısına ilişkin koşullar:*** Güvenlik sisteminin yetersiz olması, şirket departmanları arasındaki bilgi akışının yetersiz olması, departman sayısının gereğinden fazla ya da az olması vb.
4. ***Şirketin finansal durumu ve faaliyet sonuçlarına ilişkin koşullar:*** Ödeme gücünün zayıf olması, kısa ve uzun vadeli yükümlülüklerde meydana gelen hızlı artış, yüksek işletme kayıpları, yetersiz işletme sermayesi, nakit akışlarındaki gerileme, karlılığının olması gerekenin çok altına düşmesi vb.
5. ***Şirketin örgütsel ve endüstriyel faaliyetlerine ilişkin koşullar:*** Yakın zamanda kökten değişim yaşanacak alanlara gereksiz yere yatırım yapılması, bir veya az sayıda ürüne-tedarikçiye-müşteriye bağımlılık, danışmanlık-avukatlık gibi dışarıdan alınan hizmetlere gereğinden fazla yapılan ödemeler vb.
6. ***Şirketin muhasebesi, denetimi ve iç kontrol sistemine ilişkin koşullar:*** Şirketin muhasebe politikalarında yapılan sık değişiklikler, veri yetersizliği, bağımsız denetimin yapılmaması, iç denetim kontrollerinin zayıf olması vb.
7. ***Dış koşullar:*** Ülkedeki istikrarsız ekonomik ve siyasi durum, mevzuattaki eksiklikler, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, vergi sistemindeki değişiklikler, faiz oranlarındaki değişiklikler, yüksek enflasyon oranları, yüksek işsizlik oranları vb. (Mackevicius vd., 2013 ve Ökten, 2018).”

Yapılan izahatlar ışığında hile ölçeği kavramının bu sefer dürtü ögesinin aslen finansal zorluklardan doğabileceği gibi kişisel hırslardan da olabileceği görülmektedir. Bu modelde yer alan olasılık unsuru ise kişinin, hileyi yapmasına uygun ortamın oluşmasına müteakip hileyi gerçekleştirmesi için sağlanan imkanları ifade etmektedir. Bu durumu kabullenmesi ise farkındalığı oluşturmaktadır.

4.2.3.12 Hile Altıgeni

Günümüzde şirketlerin finansal riskler, tedarik zinciri riskleri vb. sayısız risklerle karşı karşıya kalması sebebiyle ve gitgide bu risklerin yapısal değişiklik kazanması ile hile

modelinde de değişiklik yapılması ihtiyacı hasıl olmuştur. Kişinin hile yapmasına sebebiyet unsurların oluşması bir yana, bahsedilen firmaların yaşaması muhtemel riskli alanları üzerine gizli anlaşmalar yaparak hile işlemini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu sebeple, en güncel model olarak bilinen hile altıgeni ise, hile beşgeni unsurlarına bir unsur daha eklenerek oluşmuştur. Bu modelin oluşturulmasında gizli anlaşma faktöründe hileyi oluşturan önemli bir öge olduğuna kanaat getirilmesidir.

Şekil 37– Hile Altıgeni Unsurları (Vousinas, 2018).

4.2 HİLE TÜRLERİ

“ACFE’nin en son yayınlanan raporunda “Fraud Tree” (Hile Ağacı) adını verdiği sınıflandırmaya göre hileler üç ana başlık altında toplamaktadır. Bunlar; varlıkların kötüye kullanımı, yolsuzluk ve finansal tablo hileleridir (ACFE, 2020).” Bahsi geçen hile türlerini aşağıdaki gibi gruplanabilmektedir,

Tablo 9: Hile Türleri (Bozkurt, 2011 :120).

Hile Türü	Hile Türünün Alt Sınıflandırması	Kurban	Hileyi Yapan	Açıklama
Varlıkların Kötüye Kullanımı	Çalışan Hileleri	İşveren	Çalışanlar	Çalışanın hırsızlık ve/veya hile yapması
Finansal Tablo Hileleri	Yönetim Hileleri	Finansal Tablo Hileleri	Tepe Yöneticileri	Finansal Tablolar Olduğundan Farklı Gösterilmesi
Finansal Tablo Hileleri	Yatırım Hileleri	Yatırımcılar	Bireyler	Yatırıma Para Yatırılması
Yolsuzluk	Satıcı Hileleri	Alım Yapan İşletmeler	Satıcılar	Fiyatların Şişirilmesi, Sevk olmadan paranın alınması
Yolsuzluk	Müşteri Hileleri	Satış Yapan İşletmeler	Müşteriler	Satıcının Aldatılması

4.3.1 Varlıkların Kötüye Kullanılması (Çalışan Hileleri)

“Varlık; TMS ‘ye göre, geçmişte olan işlemlerin sonucunda ortaya çıkan ve halihazırda işletmenin kontrolünde olan ve gelecekte işletmeye ekonomik fayda sağlaması beklenen değerler olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin sahip olduğu, bilançonun aktifinde yer alan ve para ile ifade edilebilen değerlerin izlendiği hesaplara da varlık hesapları denilmektedir. Varlıkların kötüye kullanılması ise bir işletme çalışanının işletme varlıkları çalması veya kendi yararına kullanması biçiminde ortaya çıkan hile biçimidir (Taştan, 2018).”

Bir başka deyişle, İşletme çalışanlarının işletmenin varlıklarını, kaynaklarını veya bulunduğu konumu kasıtlı olarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları mesleki

suiistimal veya çalışan hilesi olarak tanımlanabilir. Çalışan hileleri Doğrudan Yapılan Hileler ve Dolaylı Yapılan Hileler olarak sınıflandırılabilir.

- **Doğrudan Yapılan Hileler:** “İşletme çalışanının işletmeden para, mal, demirbaş ve buna benzer maddi varlıkları çalması doğrudan yapılan hilelere örnek olarak verilebilir” (Yurt, 2019 : 19). “Bu işlemi hayalet işletme oluşturarak yapıldığı görülmüştür. Örneğin, hayali işletmesi aracılığı ile mal vermeden, vermiş gibi göstermekte ve bunun ödemesini almaktadır. Doğrudan yapılan hilelerde üçüncü bir taraf bulunmamaktadır” Çalışan varlık doğrudan çalışanın cebine gitmektedir (Bozkurt, 2011 : 120).
- **Dolaylı Yapılan Hileler:** “İşletme çalışanı, satıcılara veya müşterilere yarar sağlayarak karşılığında rüşvet alabilmektedir. Dolaylı hile yoluyla, satıcılardan yüksek fiyatla mal alınmakta, mallar eksik kabul edilmekte, hiç alınmamakta veya olması gerekenden daha düşük kaliteli mal alımı yapılabilmektedir (Yurt, 2019 : 19).” Bu noktada ise üçüncü bir taraf yer almaktadır. Çalışan hileyi işletmesi aracılığı ile yapmakta bir başka deyişle dolaylı hilelerde yarar üçüncü kişilerden sağlanmaktadır.

4.3.2 Finansal Tablo Hileleri (Yönetim Hileleri)

ACFE tarafından hileli finansal raporlama; kasıtlı ve planlı bir şekilde mali verileri olduğundan farklı göstermek veya karar alıcılar için önem taşıyan bilgileri finansal tablolara dahil etmeyerek finansal tabloları kullanacak kişileri yanlış yönlendirmek olarak tanımlanmıştır. Hileli Finansal Raporlama ile Yönetim Hileleri kavramları yönetimin finansal tabloların hazırlanmasından sorumlu olması nedeniyle birbirleri yerine kullanılabilmektedir (Rezaee ve Riley, 2010 : 40) . Yöneticileri hileye teşvik eden unsurların başında; ödül, prim, terfi, ikramiye gibi yöneticilerin kendilerini finanse etmeleri açısından yarar sağlayacak faktörler gelmektedir (Özkul ve Özdemir, 2011 : 32). Bir başka deyişle, finansal tablolarda yapılan sahtecilik eylemi ile, işletmenin durumu ya olduğundan iyi ya da olduğundan kötü gösterilmektedir.

Finansal tablo hileleri aşağıdaki hileleri içerebilmektedir (Zhou ve Kapoor, 2011; Stalebrink ve Sacco, 2007);

- Muhasebe kayıtlarının manipüle edilmesi,
- Finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan işletmenin tüm muhasebe kayıt ve belgelerinde, hesaplarında ve/veya önemli bilgilerinde kasıtlı bir şekilde yapılan ihmal,
- İşletmenin tüm muhasebe kayıt ve belgelerinde ölçüm, tanımlama, raporlama ve gösterme için kullanılan muhasebe ilkeleri, politikaları ve prosedürlerinin suistimal edilmesi,
- Finansal tablo ve dipnotlarındaki açıklamaların yeterli olmaması.

“Yatırım Hileleri ise, Gerçekte var olmayan, değersiz olan, hiç yapılmayan veya işe yaramayan yatırımlara para yatırması konusunda yatırımcıları ikna etmek suretiyle yapılan hilelerdir. Yönetim hileleriyle ilgili bir hile türü olan yatırım hilelerinde daha çok güven unsuru istismar edilmektedir (Yurt, 2019 : 19).”

“Örneğin, 02 Aralık 2001 günü dünyanın en büyük doğalgaz boru hattı şirketlerinden biri olan Enron beklenmedik bir biçimde iflas etmiştir. Enron firmasının çöküşünde aşağıdaki faktörler dikkat çekmiştir.

- Şirketin yoğun olarak kullandığı Özel Amaçlı Varlıkların (Special Purpose Entity - ÖAV) muhasebeleştirilmesindeki hata ve hileler,
- Şirketin şarta bağılı yükümlölüklerin değerlemesindeki ve muhasebeleştirilmesinde ki hatalar,
- Şirketin faaliyetinin son yıllarında yoğun olarak kullandığı türev araçlar ile enerji satış sözleşmelerinin makul değerlerinin tespitinde ve muhasebeleştirilmesinde yapılan hatalar.

Ayrıca Enron’un çöküşünde en önemli etmen, ÖAV’ların kullanılmasında yapılan hile ve hatalardır. Kurum ÖAV’ları bilanço dışı finansman için kullanmış yalnız söz konusu varlıkların muhasebe sistemine entegrasyonunda genel kabul görmüş muhasebe standartlarına karşı çeşitli oyunlar yapmıştır (Dinç ve Cengiz, 2014 : 221-236).”

4.3.3 Yolsuzluk (Satıcı ve Müşteri Hileleri)

Avrupa Konseyi Yolsuzlukla Mücadele Özel Hukuk Sözleşmesinin (2009) ikinci maddesinde yer alan tanımına göre yolsuzluk:

“...doğrudan veya dolaylı yollardan yasadışı bir çıkar sağlayan kişinin sahip olduğu görevlerin yasalara uygun olarak yerine getirilmemesine yol açan rüşvet veya her türlü yasadışı menfaatin talep edilmesi, teklif edilmesi, sunulması ve alınıp verilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Ataman ve Aydın, 2017).

TDK’ya göre ise yolsuzluk: *“Yolsuz olma durumu, Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanma ve Parasızlık”* olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020).

Bu bölümde yolsuzluk kavramı hem satıcı hem de müşteri açısından ele alınmıştır:

- I. **Satıcı Hileleri:** Firmaya mal veya hizmet satışı gerçekleştiren satıcıların yapmış oldukları hile çeşitidir. Bu hileler, dünya çapında en çok kamu kurumları aleyhine baş göstermekte olup, özellikle savunma sanayi ve diğer kamu ihalelerinde yapılmış hileli işlemler çokça ülke/dünya gündemlerinde yer almıştır. Satıcı hileleri, satıcıların bir işletme çalışanının işbirliği ile yaptıkları hileler ve tek başına yaptıkları hileler olarak ikiye ayrılmaktadır.
 - Satıcılar ve Çalışan İşbirliği ile Yapılan Hileler: İşletme çalışanlarına komisyon veya hediye vererek, satıcı seçiminde işletme ortak veya yönetiminin haberi olmadan çalışan etki altına alınabilir. En sık karşılaşılan satıcı hilesi yolsuzluğu olarak karşımıza rüşvet çıkmaktadır. Aynı veya nakdi rüşvet veren satıcının diğer rakip işletmeler arasından seçilmesi yasalara uygun bir yöntem değildir.
 - Tek Başına Hareket Eden Satıcılar Tarafından Yapılan Hileler: Bu hile yöntemi şirketler farkına varmadan hırsızlık yapmanın en kolay yoludur ve genellikle, eksik teslimat, faturaların olduğundan fazla gösterilmesi, yüksek fiyatla mal satışı, siparişi veya sevki gerçekleşmemiş emtialar dolayısıyla belge tanzim etme, ikinci kalite malların teslimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sebze ve meyve gibi tarım ürünlerinde iyi malın görünür yere kalitesiz malın görünmez arka plana yerleştirilerek satılması

veya teslim edilmesi gibi mal cinsine göre farklı biçimlerde uygulanabilmesi bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Yurt, 2019 : 44).

Yapılan izahatlar ışığında, satıcı hilelerinin işletmeye mal veya hizmet satanların yaptığı hile olarak sınıflamak mümkündür. Satıcı hileleri tek başına gerçekleştirilebildiği gibi işletme içerisinde bir kişinin yardımı ile de gerçekleştirilebilir.

II. **Müşteri Hileleri** Alıcı firmaların mal/hizmet alımında bulundukları firmalara yönelik olarak gerçekleştirilen ve satışı gerçekleştiren firmanın zarara uğramasına sebep olan hile türüdür. Müşteri hilelerinde, müşteriler, satıcı firmalara daha az tediye yapmak amacıyla kandırma amacı güderler. “Müşteri hileleri alıcı firma veya satıcı firma personeli ile beraber hareket etmesi halinde ortaya çıkabilmektedir. Müşterilerin tek başına yaptığı en sık rastlanan hile türleri bozulmuş/hatalı veya eksik teslim alınmış mallar konusunda gerçeğin dışında yanıltıcı ve aldatıcı iddiaları ortaya atmalarıdır. Müşterinin işletme içinden bir çalışanla işbirliği ile yaptığı hilelerin en sık görülenleri emtiaların daha ucuza alınması, ödeme yapmadan emtia satın alınması olarak karşımıza çıkmaktadır” (Yurt, 2019: 44).

Yapılan izahatlar ışığında, müşterilerin mal veya hizmet satın aldıkları işletmelere karşı yapmış oldukları hile türüne müşteri hileleri denilmektedir. Müşteri hileleri tek başına gerçekleştirilebildiği gibi işletme içerisinde bir kişinin yardımı ile de gerçekleştirilebilir.

4.4 HİLE YÖNTEMLERİ

Muhasebe hile yöntemleri çok sayıda olmakla birlikte, bu yöntemleri Kasdi Hatalar, Kayıtdışı İşlemler, İşlemden Önce veya Sonra Kayıt Yapılması, Gerçek Olmayan Hesaplar, Belge Sahtekarlığı ve Bilançonun Maskelenmesi olmak üzere altı grup altında toplamak mümkündür.

4.4.1 Kasdi Hatalar

“Muhasebe hataları bilgisizliğe ve dikkatsizliğe dayanır. Ancak, bu yanlışlıklar belli amaçlarla sistematik olarak yapılırsa kasdi hata olur ve muhasebe hilesi sayılır. Bu yöntemde, işlemler veya hesaplamalar üzerinde bilerek bir takım yanlışlıkların yapılması söz konusudur. Dolayısıyla, burada yapılan hata değil, hiledir. Ancak, yapılan yanlışlığın hata mı yoksa hile mi olduğunun tespiti genellikle çok zordur. Yapılan yanlışlıkta kasıt unsuru ispat edilemiyorsa, o yanlışlığı muhasebe hatası olarak kabul etmek gerekir (Açık, 2012 : 351-366).”

Örneğin, bir benzin istasyonunda personelin kasadan 500 ₺ çalması ve bu parayı müşterinin kayıtlarında kredili satış olarak göstermesi durumunu incelersek, bu olayda hem muhasebe kayıtları üzerinde oynama yapılmış hem de zarar borçluya aktarılmıştır. İşletmenin satışları, karı ve envanteri etkilenmemiştir (Bozkurt, 2011 : 120). Fakat bu örnekte kasıt unsuru bulunmaktadır.

4.4.2 Kayıtdışı İşlemler

İşletmenin her türlü mali işlemleri ile muhasebe kayıtlarının belgelere dayanması, muhasebe ilkelerine göre bir zorunluluktur. Bu nedenle muhasebe işlemlerinin bir kısmının resmi belge olmaksızın yapılması ya da bir kısım işlemlerin muhasebe kayıtlarına yansıtılmamasına kayıt dışı işlem denir. Bir işletmenin bu gibi işlemleri yapması o işletmenin defterlerinin gerçek durumunu göstermemesine neden olmaktadır.

“Kayıt dışı işlem, işletme için yapılan alımlarda fatura almamak, alınan faturayı muhasebe kayıtlarına alınmaması yada işletmeden yapılan satışların bir kısmının fatura olarak yapılmasıdır. Kayıt dışı işlemler çoğunlukla satış gelirlerini gerçekten daha az göstererek vergi kaçırma amacı ile yapılır (Bayraklı vd., 2012 : 21). Kayıt dışı işlemlerle sağlanan kaynaklar ya işletme dışında bir yerde (bankalardaki özel hesaplar gibi) toplanır yada bilançonun pasifinde yer alan kapalı hesaplar içinde gizlenir (Altındağ, 2001 : 41).”

4.4.3 İşlemden Önce veya Sonra Kayıt Yapılması

“İşletme faaliyetleri düzenli bir biçimde ve zamanında defterlere kaydedilmelidir. İşlemlerin yapıldığı tarih önemlidir ve kayıtların o tarih itibariyle yapılması gerekir. İşlemin gerçekleşme zamanı ile kayıt altına alınma zamanı karıştırılmamalıdır (Açık, 2012 : 351-366).”

Mali İşlemler Vergi Usul Kanunu (VUK)’nda belirtilen sürede kaydedilmesi gerekirken, kayıt işlemi gerçekleşme tarihinden önce veya sonraki herhangi bir tarihte gerçekleşirse, bu durum kasıtlı bir amacın varlığını gösterir (Bayraklı vd., 2012: 21).

Bir hizmet ve/veya üretim işletmesinin mal stoklarının fazla görünmemesi için yıl sonlarında alınan malların kaydının bilanço gününden sonraki bir tarihe bırakılması gibi işlemler örnek gösterilebilir.

4.4.4 Gerçek Olmayan Hesaplar

“İşletmelerde karşılaşılan hilelerden biriside hasılatı gizlemek veya maliyetleri olduğundan daha fazla göstererek vergi kaçırmak için gerçek olmayan kişiler adına uydurma, gerçek olmayan, yanıltıcı hesap açılmasıdır. Uydurma/Gerçek olmayan hesapların gerçek amacı belgesiz ve kayıt dışı olarak yapılan işlemleri denkleştirmektedir. Burada bahsedilen hesapta ise hem işlem hem de belge vardır. Ancak yapılan işlem ile eldeki belgenin içeriği birbirinden farklıdır. Bu hesaplar aracılığı ile işlemler olduklarından farklı şekilde yansıtılmış olur. Bu amaçla açılmış olan gerçek olmayan hesaplar daha sonra uygun bir hesapla karşılaştırılarak kapatılır (MHUD, 2004).”

“İşletmeler gerçek bir kişiye faturasız olarak yüksek bir bedelle satılan bir mal, gerçek olmayan bir isme düşük bedelle satılmış gibi fatura edilir. Burada elde edilen hasılat ile fatura edilen tutar arasındaki farkı gizlenmiş olur veya faturasız satılmış bir malın gerçek olmayan bir kişiye hammadde olarak satılmış gösterilebilir. Böylece gerçek satış bedeli ile faturadaki fark, gerçek olmayan hesaplar aracılığı ile kayıt dışı bırakılmış olunur (Bayraklı vd., 2012 :21).”

En sık karşılaşılan gerçek olmayan hesaplar ile yapılan işlemlere, gerçekte var olmayan kişilerden mal veya hizmet alınmış gibi belge düzenlemek, alım ve satımlarda olmadığı halde sanki komisyon varmışcasına hareket edilmesi ve komisyon giderinin tahakkuk ettirilmesi vb. unsurlar örnek gösterilebilir.

4.4.5 Belge Sahtekarlığı

“Belge sahtekarlığı, belgeler yoluyla yapılan bir muhasebe hilesi türüdür. Belge sahtekarlığı, muhasebe hile yöntemleri içinde en çok başvurulan yöntemlerden biridir. Belge sahtekarlığı iki şekilde gerçekleştirilebilir. Birincisi, hem belgenin kendisinin hem de içeriğinin gerçek olmamasıdır. Bu, tam anlamı ile sahte belge kullanımıdır. İkincisi ise, belgenin kendisinin gerçek olup, içeriğinin gerçek olmamasıdır. Bu yöntemde, belgede yer alan miktar veya fiyat, olduğundan farklı gösterilir. Dolayısıyla, belge gerçekleşen işlemi olduğundan farklı gösterir. Bu tür belgelere de muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge denir. Sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanımının tespit edilip, ortaya çıkarılması oldukça güç bir iştir. Bu nedenle, belge sahtekarlığı en çok başvurulan muhasebe hile yöntemlerinden biridir” (Açık, 2012 : 351-366).

En sık karşılaşılan belge sahtekarlıklarına, gerçek değerinden düşük belge düzenlenmesi, miktarı yüksek ve buna paralel fiyatı düşük belge düzenlenmesi, alınmayan mal ve hizmetler için belge temin edilmesi vb. unsurlar örnek olarak gösterilebilir.

4.4.6 Bilançonun Maskelenmesi

“VUK ve genel kabul görmüş muhasebe ilke ve esaslarına uyulmadan düzenlenen blançolar işletmelere çeşitli menfaatler sağlamaktadır. İşletmenin mali durumunun olduğundan farklı olarak gösterebilmek amacıyla, bilançoda usul ve esaslara aykırı olarak yapılan düzenlemelere bilanço maskeleymesi denilmektedir. Bilanço maskeleymesi hem bilançonun iyileştirilmesi hem de bilançonun kötüleştirilmesi şeklinde olabilmektedir

(Bayraklı vd., 2012 : 21).” “Bir başka deyişle ise, İşletmenin mali yapısı ile kârlılık ve likiditesi hakkında yanlış, yanıltıcı bilgi vermek ya da bu yönde imaj oluşturmak amacıyla bilançonun olduğundan farklı düzenlenmesine bilançonun maskelenmesi denilir.”

“Bilanço çıkarmak envanter çalışmalarının bir parçası ve son aşaması olduğundan bilançonun maskelenmesine yönelik işlemler dönem sonunda değerleme sırasında yapılır. Bilançonun maskelenmesi olumlu ve olumsuz yönde olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Değerleme yapılırken işletmenin mevcut kıymetleri, stokları olması gerekenden yüksek değeri alırsa, amortisman ile karşılık ayrılmasından vazgeçilirse, işletmenin likiditesi artırılır ve borçları azaltılırsa bilanço olumlu yönde maskelenmiş olur. Kıymetlerin düşük değeri alması halinde ise bilanço olumsuz maskelenmiş olur. Olumsuz yönde maskelenmede, maliyetler şişirilir, giderler artırılır, gelirler olduğundan düşük gösterilir ve böylece işletmenin kârı olduğundan daha az gösterilmiş olur. (Açık, 2012 : 351-366).”

Bilanço maskelenmesi aslında işletme sermaye sahiplerinin ve/veya yöneticilerinin taraflı davranması ile finansal tablolarda ve/veya muhasebe işlemlerinde işletme aleyhine veya üçüncü kişiler aleyhine menfaat temini için işletmenin güncel durumunu olduğundan farklı gösteren hile işlemleridir.

Bilançonun Maskelenmesi İşlemlerinin Karşılaştırılması ise aşağıdaki gibidir,

Tablo 10: Bilançonun Maskelenmesi İşlemlerinin Karşılaştırılması

Bilançonun Olumlu Yönde Maskelenmesi Aktif Kıymetlerin Yüksek Değerlemesi	Bilançonun Olumsuz Yönde Maskelenmesi Olması Gerekenden Fazla Karşılık Ayrılması
Amortisman Ayrılmaması	Amortismanın Olması Gerekenden Fazla Ayrılması
Şüpheli Alacaklara Karşılık Ayrılmaması	İşletme Karının Azaltılmaya Çalışılması
Giderlerin Aktifleştirilmesi	Giderlerin gerçek dışı bir şekilde arttırılması vb.

İşletme bilançosunu olduğundan daha iyi gösterecek şekilde yapılan güzelleştirmelerin amacı, daha fazla kredi alabilmek, daha fazla kar dağıtabilmek, işletmenin finansal tablo okuyucularına karşı olan güvenini arttırmak, yatırım çekebilmek vb. unsurlardan oluşurken,

işletmenin bilançosunu olduğundan daha da kötü göstererek sağlamaya çalıştığı menfaatleri ise, vergi kaçırmak, kar dağıtmamak veya mümkün olduğunca az kar dağıtmak, işletme hakkında spekülasyonlar yaratmak vb. amaçlar oluşturmaktadır.

4.5 HİLE YAPANLARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ (HİLEKAR PROFİLİ)

Herhangi bir olayı net olarak algılayabilmek için, onun neye benzediğini bilmek gerekmektedir. Hilelerin farklı biçimlerde meydana geldiği, çok çeşitli işletme yapıları, muhasebe sistemleri ve belgeleme biçimleri bulunmaktadır. Bu sebeple, bir hilekarın taşıdığı özellikler kesinlikle nihai sonuç olarak algılanmamalıdır. “Bu özellikleri taşıyan bir işletme çalışanının hile yaptığı veya yapacağı gibi bir kesin saptama olmayacağı gibi bu özellikleri taşımayanların da hile yapmayacağının bir garantisi bulunmamaktadır. Bu özellikler, hile konusunda araştırma yapmak veya çalışmak durumunda olanlar için bir belirtir veya çıkış noktasıdır (Bozkurt,2011).”

“Hileli eylemler neticesinde yakalanan işletme çalışanlarının taşıdıkları özellikleri ACFE’ nin 2018 ve önceki yıllarda yapmış olduğu araştırmalara göre aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (ACFE, 2018):”

- “Hilekârlar risk alma eğilimlidirler ve risk almaktan kaçınmamaktadırlar.
- Hile yapan erkekler toplam hile yapanların %70’den fazlasını oluşturmaktadır. Bu oran erkelerin kadınlara oranla daha çok hile yaptıkları ortaya koymuştur.
- İşletme çalışanlarından her yaş grubunun hileye karışmakta olduğu görülmekte olup hile yapanların ileri yaşlarda oldukları görülmüştür ve en çok hile yapan grubun 40-50 yaş aralığında ki grup olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu yaş grubundaki kişiler işletmede üst düzeylerde olup belirli yetkileri elde etmiştir.
- Evli kişilerin bekârlara göre daha fazla hile yaptıkları ve mutlu evlilikleri olduğu görülmüştür.

- Hilekârların %50'ye yakını üniversite mezunları ile lise mezunlarını oluşturmalarına rağmen parasal açıdan en büyük zarar lisansüstü seviyede eğitim almış kişilerden gelmektedir.
- Hilekârların zeki olduğu ya da bu iddiada bulundukları raporlanmıştır. Kendilerini zeki sanan bu kişiler, sisteme meydan okumak adına hile yoluna gitmektedirler.
- Kuralları ihlal etme eğiliminde olanların hile yapmaya daha meyilli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kişiler işle ilgili aşırı meraklı olup oldukça azimli oldukları, dolayısıyla da ilgi düzeylerinin çok yüksek olduğu gözlemlenmiştir.
- Hilekârların stresli, sinirli ve sorunlu oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca kumar, içki ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıkları olduğu görülmüştür.
- Hilekârlar egoist yapıda olup ve kendilerini diğer çalışanlardan daha önemli biri gibi görme eğilimindedirler. Üstlerine ve diğer çalışanlara karşı küçümseyici bir şekilde davranmaktadırlar.
- Hilekârların işte geç saatlere kadar vakit harcamakta oldukları ve tatile çıkmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bunun yanında rahat bir yaşam, pahalı hobiler, bol para harcama tutkusu hile eğilimini artıran göstergelerdir. Ayrıca çalışanın hayat standartlarının sebepsiz olarak yükselmesi hile fiilinin habercisi olabilmektedir (ACFE,2018).”

4.6 HİLE BELİRTİLERİ (KIRMIZI BAYRAKLAR)

Kırmızı Bayrak, gerekli kanıt olmadan bazı şeylerin yanlış olabileceğini ortaya koyan bir göstergedir. Kırmızı bayraklar, denetçiler veya diğer ilgililer tarafından, hile riskinin değerlendirilmesinde bir “*erken uyarı sistemi*” olarak kullanılmaktadır (Bozkurt, 2011). Bu sebeple kırmızı bayraklar ibaresi bazı kaynaklarda “*hilenin parmak izi*” olarak da geçmektedir (Taştan, 2018).

“Her hile belirtisi doğasında bir anormallik, olağan olmayan bir durum veya olması gerekenden önemli bir sapma görüntüsü taşımaktadır. Örneğin, bir çalışanın şüpheli hareketlerde bulunması, yaşam düzeyinin olağan olmayan biçimde yükselmesi, önemli bir belgenin kayıp olması, hesaplar arasında anormal dalgalanmalar olması veya bir ihbar gibi.

Görülen hile belirtilerinin sonucunda, kesinlikle fiili bir hile eyleminin ortaya çıkartılması gibi bir kabul bulunmamaktadır. Çalışanın yaşam düzeyinin yükselmesinin bir açıklaması olabilir, belge doğal nedenlerle kaybolmuş olabilir, ihbar asılsız çıkabilir (Bozkurt, 2011).” Bu sebeple tedbiren, Tüm yönetici, çalışan ve denetçiler, kırmızı bayrak olarak adlandırılan bu erken uyarı sistemine dikkat etmeli ve düzenli olarak kontrol etmelidir (Mangala ve Kumari, 2015).

Bir başka deyişle, hile eylemi gerçekleştirildiğinde suçlu ve suç, suçun işlendiği olay yerinde bir iz bırakır ya da hile eylemini gerçekleştirenin yaşamı, hile yerinde bırakılan izlerden çok daha fazlasını barındırır. Kırmızı bayraklar çeşitli türlerde olmakla beraber bazı temel kategorilere ayrılırlar (Singleton ve Singleton, 2010). Bu temel kategoriler aşağıdaki gibidir (Kranacher, Riley and Wells, 2010);

- ❖ İzah edilemeyen muhasebe anormallikleri,
- ❖ İç kontrol zayıflıklarından istifade etme,
- ❖ Finansal olmayan bilgilerin finansal bilgiler ile uyuşmamasından kaynaklı analitik anormallikler,
- ❖ Göze çarpan aşırı yaşam biçimi,
- ❖ Gözlenebilen olağan olmayan davranışlar,
- ❖ Şikayet ve ihbarlar ile ortaya çıkan anormallikler.

Çeşitli uluslararası mesleki kuruluşları ve yazarlar tarafından çok sayıda hile belirtisi sınıflaması yapılmıştır. Genel olarak yönetimle ilgili hile belirtileri aşağıdaki gibi gruplanmıştır (Bozkurt, 2011);

- Faaliyetlerin Yürütülmesi ile İlgili Anormallikler,
- Yönetim Özellikleri ile ilgili Anormallikler,
- İşletme Yapısı ile ilgili Anormallikler,
- Üçüncü Kişiler ile ilgili Anormallikler.

4.6.1 Faaliyetlerin Yürütülmesi ile İlgili Anormallikler

Faaliyetlerin yürütülmesi ile ilgili anormallikler, işletmenin mali tablolarının analiz edilmesi ile ortaya çıkan anormalliklerdir.

Kırmızı bayrakların aktif kullanıldığı organizasyonlarda hile riski, kullanılmadığı durumlara göre daha az olmaktadır. En yararlı olduğu zaman, hilenin henüz ortaya çıkmadığı zamandır (Tschakert ve Needles, 2016).

Faaliyetlerin yürütülmesi ile ilgili anormallikler belirteçleri ise aşağıdaki gibidir;

- Mali tablo verileri üzerindeki ve rasyolarda tespit edilen tutarsızlıklar,
- Yetersiz sermaye yapısı,
- Satışlarda ki normal olmayan bakiyeler,
- Yüksek borç ve faiz kısılacı,
- Karşılıklar ile ticari alacakların uyuşmaması,
- Bilanço dışı işlemler,
- Alacak tahsil sürecinde yaşanan sıkıntılar,
- Marka yaşanan prestij kaybı,
- Nakit sıkıntısı vb.

4.6.2 Yönetim Özellikleri ile İlgili Anormallikler

Yönetim özellikleri ile alakalı olan anormalliklerinin en başında işletme yöneticilerinin dürüst olmayan davranışları gelse de aşağıdaki belirteçlerde sıklıkla görülmektedir;

- Yapılan işlere gereken mesleki özen ve dikkati göstermeyen yöneticiler,
- Mali başarısı, işletme başarısına sıkı sıkıya bağlı olan yöneticiler,
- Kumar vb. kötü alışkanlıklara meyilli yöneticiler,
- Aşırı derecede kazanma hırslı olan yöneticiler,
- Yüksek tutarda borcu olan ve/veya hastalık vb. sebeplerle yüksek tutardaki paraya ihtiyaç duyan yöneticiler,
- Aşırı derecede lüks tüketimi artan yöneticiler vb.

4.6.3 İşletme Yapısı ile İlgili Anormallikler

İşletme yapısı ile alakalı olan anormalliklerinin en başında aşırı derecede karmaşık işletme yapıları gelse de, iç kontrol – iç denetim zayıflıkları, teknolojik zayıflıklar, görevlerin ayrılığı ilkesinin oluşturulmasında yaşanan başarısızlıklar, mali tablolarda yaşanan son dakika düzeltmelerinin sıklığı, etik yapının zayıflığı vb. belirteçlerde sıklıkla görülmektedir;

Firmada sağlam bir etik yapının olmaması, personel eğitimlerinin yetersiz olması, ücretlerin piyasa ortalamasına göre çok düşük olması, mobbing, muhasebe kayıtlarının düzgün tutulmaması da iç kontrolün çalışanlar ile ilgili kırmızı bayraklarıdır (Coenen, 2008 : 10-65).

Donelson (2017), bağımsız denetçi veya iç denetçinin yazdığı raporda, iç kontrol fonksiyonun hakkında yazılan olumsuz görüşün bir kırmızı bayrak olarak düşünülmesi gerektiğini bildirmiştir (Donelson ve Ege, 2017 : 47).

“Yönetim ve muhasebe ile ilgili kırmızı bayraklar ise, görevleri ayrılığının tam olmaması, iç kontrol eksikliği, dönemsellik ilkesinin ihlali, olağandışı tutarda kayıtlar, yüksek bütçe fiili tutar sapmaları, finansal tablolarda önceki dönemlere göre yüksek sapmalar, gelir-gider dengesizlikleri olarak gösterilebilir “ (Coenen, 2008 : 10-65).

4.6.4 Üçüncü Kişiler ile İlgili Anormallikler

Günümüzde oldukça karmaşık bir yapıda olan iş hayatı, hem işletme sahipleri ve/veya yöneticileri ile üçüncü taraflar arasında açık ve dürüst olmayan ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece işletme sahipleri ve/veya yöneticileri ile üçüncü taraflar arasında çok rahat bir şekilde hile yapma potansiyeli doğabilmektedir.

Üçüncü kişiler ile alakalı olan anormalliklerinin en başında aynı anda birden fazla banka ile çalışılması gelse de çok sık denetim firması değiştirilmesi veya ısrarla aynı firmayla çalışmaya devam edilmek istenmesi, çeşitli maliye idareleri ile sorunlar yaşaması, denetçilere çok fazla bilgi vermek istememesi vb. belirteçlerde sıklıkla görülmektedir.

4.7 HATA VE HİLELERE NEDEN OLAN RİSK FAKTÖRLERİ

“Hileli finansal tabloları tespit etmek ve finansal tablolarda hileyi önlemek için denetçilerin veya diğer ilgililerin hile ile ilgili olayların nasıl veya kimler tarafından işlendiğini ve kimleri etkilediğini etraflıca incelemelerinde fayda bulunmaktadır. Bu nedenle hileden korunmak için, denetim sürecinde denetçilerin, hangi risk göstergelerinin hilenin ortaya çıkartılmasında daha önemli ve uygun olduğunu belirlemeleri gerekmektedir.

İşletmelerin finansal tablolarında veya faaliyetlerinde hile olup olmadığını gösteren kendi başına yeterli tek bir risk faktörü bulunmamaktadır. Bununla beraber, hile riskine ışık tutacak çeşitli göstergeler kombinasyonu vardır (Ata vd., 2009).”

“Hile riski, gerek varlıkların suistimal edilmesi (çalma, işletmenin almadığı mallar için ödeme yapılması, zimmete geçirme vb.) gerekse hileli finansal raporlama ile ortaya çıkan risktir. Denetim Standartları Beyannamesi’nde (Statement on Auditing Standards-SAS) veya SAS 82 olarak da bilinen bu standartta hile riskinin denetim riskinin bir parçası olduğunu belirtilmektedir. SAS 82, finansal raporlamada ve varlıkların suistimali ile ilgili hile riskinin belirlenmesini ve bu belirleme ile denetimin planlanması ve programlanması gerektiğini belirtmektedir (Sipahi, 2011).”

“Hile riskini değerlendirme ise, denetçinin mesleki şüphecilik yani sorgulayıcı bir düşünce ve denetim kanıtlarının dikkatlice tayin edilmesini içeren bir davranış içerisinde risk faktörlerini dikkate alarak, işletmenin finansal tablolarının hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini belirlemesi sürecidir (Kiracı, 2005).”

Amerika Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Enstitüsü (AICPA) tarafından yayınlanan risk faktörleri “Yönetimin Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi”, “Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri” ve “Endüstri Koşulları” olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır.

4.7.1 Yönetimin Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi

“Yönetimin kontrol çevresi üzerindeki etkisi ile ilgili risk faktörleri aşağıdaki gibidir,

- ❖ Bir işletmenin yanlış muhasebe uygulamalarına bağlı olarak önemli tazminat ve cezalar ödemesi,
- ❖ Yönetimin iç kontrol ile ilgili uygun davranış göstermede başarısızlığı,
- ❖ Finans dışı yönetim birimlerinin genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri veya finansal kararlar üzerindeki etkisi,
- ❖ Bir işletmede üst yönetimin yüksek ciro elde etmesi,
- ❖ Denetçi yönetim ilişkisindeki gerilim,
- ❖ Geçmiş mevzuat ihlalleri (Ata vd., 2009).”

4.7.2 Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar ile ilgili Risk Faktörleri

Faaliyet özellikleri ve finansal istikrar ile ilgili risk faktörleri aşağıdaki gibidir;

- ❖ İşletmenin kısa vadeli ve/veya uzun vadeli borçlara çok fazla bağımlı olması,
- ❖ Sehven hata ihtimalinin yüksek bulunduğu hesapların çokluğu,
- ❖ İflas durumunun söz konusu olması,
- ❖ İşletme varlıklarının ve dolayısıyla karlılık oranlarının sektöre göre yüksek olması,
- ❖ İşletmenin organizasyonel yapısındaki karmaşıklık ve dolayısıyla hem yönetim hem de denetim esnasında yaşanan zorluklar vb.

4.7.3 Endüstri Koşulları ile ilgili Risk Faktörleri

Endüstri koşullarıyla ilgili risk faktörleri aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür (Erdoğan, 2002 : 17):

- ❖ Aşırı derecede rekabet ve pazar doygunluğu ile birlikte kar paylarının azalması,
- ❖ Teknolojinin hızlı değişimi ve ürünlerin çabuk bir şekilde modasının geçmesi gibi endüstride meydana gelen hızlı değişimler,
- ❖ İşletmenin finansal istikrarını ve karlılığını zayıflatma ihtimali olan yeni muhasebe, yasal zorunluluk ve yönetmelikler,
- ❖ İşletme başarısızlıklarının artması ve müşteri taleplerinde önemli azalmalarla beraber endüstrinin de zayıflamasıdır.

4.8 HATA VE HİLE ARASINDAKİ FARKLAR

Hata ve hileler finansal tablolarda yanlış sunum olarak ifade edilmekle beraber aralarında bariz farklılıklar bulunmaktadır. Hilenin olup olmadığından bahsedebilmek için yapılan fiil ve davranışların bilinçli olarak ve belirli bir hedefe yönelik olarak yapılması gereklidir. Burda bahsi geçen bilinç aslında niyet/kasıt unsurudur.

Bu noktadan hareketle, hileyi hatadan ayıran başlıca özellik, finansal tabloların yanıltıcı şekilde beyan edilmesiyle sonuçlanan eylemin altında kasıt olup olmadığıdır (Erdoğan, 2002 18). Hata da ise bilgisizlik, ihmal ve dikkatsizlik bulunmakta ama kasıt unsuru bulunmamaktadır. Hile ise, temeli kar elde etmeye dayanan bir eylem biçimidir. Hile yapan kişi yada kişilerin amacı, kendilerinin veya başkalarının hakkı olmadığı halde bir fayda elde etmektir. Hata yapanlar birilerine zarar vermekte; ancak ortada kendi menfaatleri bulunmamaktadır. Hile yapanlar ise başkalarına zarar vermekle birlikte kendilerine de fayda sağlamak amacındadır (Dumanoğlu, 2005 : 349).

Kamu Gözetimi Kurumu tarafından yayınlanan 240 numaralı Bağımsız Denetim Standardı olan “Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları”nda, finansal tablolardaki yanlış beyanlar, hile ve hatadan kaynaklanabilmektedir. “Hata” kelimesi finansal tablolarda kasıtsız yapılan, bir tutarın veya bir açıklamanın atlanması gibi yanlışlıklardır (BDS 240, 2020). “Hile” kelimesi ise, yönetim kademesindeki birey veya bireylerin, işletmeyi idare etmekle görevlendirilenlerin, çalışanların veya üçüncü şahısların kasıtlı olarak bir hileye başvurmak

yoluyla haksız veya yasal olmayan bir avantaj sağlamaları anlamına gelmektedir (Altıntaş, 2010 : 95).”

“Muhasebe hileleri, muhasebe hatalarının aksine bilerek, isteyerek ve çıkar elde etmek için bilinçli olarak yani kasıtlı olarak yapılır. Muhasebe hilelerinde eylem, yapan tarafından daha önceden planlanmakta, kurgulanmaktadır (Bayraklı vd., 2012 :21).”

Hata ve hile kavramlarına, muhasebe hesaplarının işleyişi ve kayıt düzeni açısından bakıldığında her ikisi de muhasebe ilkelerine aykırı kayıt tutulması anlamına gelmektedir. Fakat hata ve hile arasında suçun manevi unsurunun oluşmasında farklılık ortaya çıkmaktadır. Aslında maddi unsur aynı olsa da manevi unsurdaki farklılık bu iki fiili birbirinden ayırmaktadır. Muhasebe hata ve hilelerinde kastın varlığını tespit etmek güçtür ancak aşağıdaki hallerin olması durumunda kastın var olduğu kabul edilmektedir; (Erdoğan vd., 2014 : 68).

- ✓ Olağan olmayan durumlar dışındaki önemli yanlışlıklar. Örneğin, bir işletmenin yıllık satışlarının veya aktif büyüklüğünün %5’inin üzerinde bir tutarda olan yanlışlık önemli bir yanlışlıktır.
- ✓ Muhasebe kayıtlarında tespit edilebilen bir yanlışlığın başka bir yanlış kayıt ile örtülmeye veya gizlenmeye çalışılması. Örneğin, ilk kayıt hata ile yapılmış olsa dahi ikinci kayıt hilenin varlığını göstermektedir.
- ✓ Hatalı işlemin sıkça tekrarlanması. Örneğin, hatanın bir dönemin içerisinde defalarca tekrar etmesi veya art arda gelen dönemlerde süreklilik arz edecek şekilde yapılması.

Hata ve hileler genel olarak incelendiğinde; hataların genellikle personel tarafından kasıt unsuru olmadan yapıldığı, ancak hilelerin ağırlıklı olarak şirketin üst yönetimi ve yönetici ortakları tarafından çeşitli nedenlerle yapıldığı görülmektedir (Erol, 2008 : 231).

Buna ilaveten, hata veya hilenin değerlendirilmesinde önemlilik düzeyi esas alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle finansal tablolarda yapılan hilenin finansal tablo kullanıcılarının alacakları kararları etkileyebilecek düzeyde olması gerekmektedir. Önemli düzeyde olmayan hat aveya hileler, değerlendirilmeye alınmamakta ve herhangi bir yaptırıma tabi tutulmamaktadır (Terzi, 2012).

4.9 HATA VE HİLELERE İLİŞKİN STANDARTLAR

“Hata” ve “Hile” birbirine yakın kavramlar olsa da ayrımın başarılı bir şekilde yapılması muhasebe denetiminin etkin bir şekilde uygulanması ile mümkün olmaktadır. Muhasebe denetimi, muhasebenin ürettiği mali tabloların muhasebe standartlarına uygunluğunu, yine denetim standartlarına göre inceleyerek muhasebe bilgilerinin güvenilirliğini sağlar (Uzay vd., 2009 : 126). Bu durumda muhasebe denetiminin temel amacı muhasebe sistemindeki hata ve hilelerin aranmasıdır. Hata ve hilelere ilişkin düzenlemeler hem 8 no lu Türkiye Muhasebe Standardı hemde 240 numaralı Bağımsız Denetim Standardı açısından irdelenmiştir;

- **“Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalara İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 8)”** in amacı, *muhasebe politikalarının seçilmesine ve değiştirilmesine ilişkin kriterleri belirlemek ve muhasebe politikalarında ve tahminlerinde meydana gelen değişikliklerin ve hataların düzeltilmesine ilişkin muhasebeleştirme ve açıklama esaslarını düzenlemektir. Standart, işletmenin finansal tablolarının geçerlilik ve güvenilirliğini artırmayı ve işletmenin önceki dönemlerin finansal tablolarıyla ve diğer işletmelerin finansal tablolarıyla karşılaştırılabilirliğini sağlamayı da ayrıca amaçlamaktadır (TMS 8, 2020).*”

“TMS 8’e göre geçmiş dönem hataları; İşletmenin bir veya daha önceki finansal tablolarında, güvenilir bilgiyi kullanmaması veya yanlış kullanması sonucu ortaya çıkan aşağıda sıralanan, ihmaller veya yanlış bilgilendirmelerdir. **Güvenilir bilgi;**

- (a) Finansal tabloların onaylanması sırasında mevcut olan ve
- (b) Finansal tabloların hazırlanması ve sunulması esnasında elde edilebilir olması ve dikkate alınmış olması beklenen bir bilgi olmalıdır.

Bu tip hatalar; matematiksel hataları, muhasebe politikalarının uygulanmasındaki yanlışlıkları, yolsuzlukları ve bilgilerin yanlış yorumlanmasından veya yönetilmesinden kaynaklanan etkileri içerir (TMS 8, 2020).”

“İşletmenin önceki döneme ait hataları fark edildiyse, onaylanacak ilk finansal tablo seti geriye dönük olarak düzenlenmelidir. Düzeltme işlemlerinde dikkat edilecek hususlar şu şekildedir (Akalın, 2017);”

- “Hatanın içinde bulunduğu döneme ve yapıldığı döneme ait tutarları karşılaştırılıp yeniden düzenlenmeli,
- Geçmiş dönemlere ilişkin hataların düzeltilmesinde, hatanın farkına varıldığı dönemin kâr ya da zararına eklenmez, geçmiş döneme ilişkin bütün bilgi mümkün olan en eski döneme kadar geriye doğru gidilip tekrardan düzenlenmelidir.
- Muhasebe tahminlerindeki değişiklikler hataların düzeltilmesinden ayrı olarak tutulmalıdır. Muhasebe tahminleri yaklaşık tutarlarla ifade edildiği için, ek bilgiler öğrenildiğinde tahminlerde değişiklik yapılması ortaya çıkmaktadır.
- Hatalı olarak sunulan tablo en eski mali tablo döneminden daha önce ortaya çıkmış ise, söz konusu döneme ait varlıkların, yabancı kaynakların ve öz kaynakların açılış tutarları tekrardan düzenlenmelidir.”

Muhasebe politikasındaki değişikliklerin ve muhasebe tahminlerindeki değişikliklerin etkilerinin ileriye dönük olarak uygulanması;

(a) Yeni bir muhasebe politikasındaki değişikliğin işlemlere, olaylara ve koşullara, söz konusu politikanın değiştirildiği tarihten sonraki dönemlerde uygulanmasını,

(b) Muhasebe tahminlerindeki değişikliklerin etkilerinin değişiklikten etkilenen cari ve gelecekteki dönemlerde finansal tablolara alınmasını gerektirir (TMS 8, 2020).

- Kamu Gözetimi Kurumu tarafından yayınlanan **240 numaralı Bağımsız Denetim Standardında** “*Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları*” ele alınmıştır. Söz konusu standart hata ve hile

kavramlarının arasındaki farkı “*Finansal tablolardaki yanlışlıklar, hata veya hileden kaynaklanabilir. Hata ile hileyi birbirinden ayıran unsur, finansal tablolarda yanlışlığa sebep olan eylemin kasıtlı olarak yapılıp yapılmadığıdır.*” Şeklinde tanımlamıştır (BDS, 240).

BDS 240’a göre ise hile; yönetim, üst yönetimden sorumlu olanlar, çalışanlar ya da üçüncü kişiler tarafından bir veya birden fazla kişinin, yasalara aykırı çıkar sağlamak için yaptığı kasıtlı eylemlerdir (BDS-240 madde 11). İşletme varlıklarının bilerek çalınması, suiistimal edilmesi veya yanlış kullanılması işletme finansal tabloların sonuçlarını değiştirebilir ve bu tablolara bakarak karar veren kişilerin kararında etkili olabilmektedir (Akalin, 2017).

“Bağımsız denetim standartları denetçiye; hile ve usulsüzlüklerin tespit edilmesinde;

- İşletme yönetimi ve yönetimden sorumlu kişilerin doğruluğu ve dürüstlüğü ile ilgili geçmiş tecrübesi olsa dahi, hile ve usulsüzlük nedeni ile önemli yanlışlıkların olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak mesleki şüphecilik tutumunu korumasını,
- İşletmenin finansal tablolarının hile ve usulsüzlüklerden kaynaklanan önemli yanlışlıkları içerme olasılığı karşısında bağımsız denetim ekibi arasında fikir alışverişinde bulunulması ve görüşmeye katılmayan diğer ekip üyelerini görüşme konuları hakkında sorumlu ortak baş denetçi tarafından bilgilendirilmesi hususlarında karar alınmasını,
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerinin tanımlanmasını ve tespitini, tespit edilen hile ve usulsüzlük nedeni ile önemli yanlışlık riskleri için, ilgili kontrol faaliyetleri de dahil olmak üzere işletmenin ilgili kontrollerinin tasarımını değerlendirmesini ve uygulanıp uygulanmadığını belirlemesini,
- Finansal tablolarda hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerinin tespiti ile ilgili tüm hususların belirlenmesini; işletme tarafından kullanılan muhasebe politikalarını dikkate almasını ve uygulanacak bağımsız denetim tekniklerinin yapısı,

zamanlaması ve kapsamının seçilmesi sırasında tüm bu unsurların tahmin edilememe riskini de göz önünde bulundurmasını,

- İşletme yönetiminin kontrolleri aşması riskine karşılık olmak üzere, gerekli bağımsız denetim teknikleri tasarlamasını ve bunları uygulamasını,
- Tespit edilmiş olan hile ve usulsüzlük nedeni ile önemli yanlışlık risklerine karşı gerekli yaklaşımı belirlemesini,
- Tespit edilmiş bir yaklaşım hile ve usulsüzlükten kaynaklanıp kaynaklanmadığını ortaya koymasını,
- İşletme yönetiminden hile ve usulsüzlüğe ilişkin yazılı teyit mektupları almasını ve,
- İşletme yönetimi ve yönetimden sorumlu kişilerle iletişim kurmasını gerektirir” (Erdoğan, 2018 : 119).

“Hile çok geniş bir hukuki kavram olmakla birlikte, BDS’lerin amaçları açısından denetçi, finansal tablolarda önemli bir yanlışlığa sebep olan hileyle ilgilenir. Denetçiyi ilgilendiren iki tür kasıtlı yanlışlık bulunmaktadır: Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan yanlışlıklar ve varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan yanlışlıklar. Her ne kadar denetçi hilenin varlığından şüphelenebilir veya ender durumlarda hilenin varlığını tespit edebilirse de, hilenin gerçekten olup olmadığına dair yasal bir hüküm veremez (BDS, 240).”

4.10 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA

“Finansal tablolar; varlıklar ve kaynaklardaki değişiklikler ile gelecekteki nakit akımlarını değerlendirmede bilgi sağlayan, işletmenin durumu hakkında bilgi veren ve yöneticilere, ortaklara, yatırımcılara, kredi verenlere ve diğer ilgilenenlere karar almalarında

yol gösterecek bilgiler bulunan, muhasebe ilkelerine uygun bir şekilde düzenlenen tablolardır (Genç, 2009 : 14).”

Muhasebe sistemi uygulama genel tebliğinde düzenlenmesi istenen finansal tablolar şu şekildedir (Akdoğan ve Tenker, 2010 : 55);

Temel Finansal Tablolar

- Bilanço
- Gelir Tablosu
- Satışların Maliyet Tablosu
- Bilanço ve Gelir Tablosu Dipnot ve Ekleri

Diğer Finansal Tablolar

- Fon Akım Tablosu
- Nakit Akım Tablosu
- Kâr Dağıtım Tablosu
- Öz Kaynak Değişim Tablosu

“Bir tarafta işletme tarafından hazırlanan finansal bilgiler, diğer tarafta ise çok farklı bilgilere ihtiyaç duyan finansal tablo kullanıcıları bulunmaktadır. Bu iki grup arasındaki bilgi akışı finansal tablolar aracılığıyla sağlanmaktadır. İşletmeler tarafından hazırlanan finansal tabloların yanlış veya hatalı bilgiler içerebilme olasılığı bulunmaktadır. Hatalı veya yanlış bilgiler içeren finansal tablolar, işletmeler tarafından kendi amaçları doğrultusunda kasten yapılabileceği gibi işlemlerin karmaşık ve çok olması, yöneticinin ve personelin bilgi düzeyi gibi birçok yapısal özelliklerin sonucu olarak da ortaya çıkabilmektedir (Kaval, 2008 : 7).”

“İşletmelere ait finansal tablolar, işletmenin gerçek durumunu yansıttığı ölçüde anlamlıdırlar. Muhasebe hilelerinin, finansal tablolara yansımaları durumunda başta yatırımcılar, işletme sahip ve çalışanları olmak üzere, devlet, kredi kuruluşları, işletmeyle ticari ilişkisi olan tüm kesimler zarar görür (Altıntaş, 2010 : 151).” “Bir başka deyişle, bir işletmede güvenilir finansal raporlama yapılması, işletmenin hisse senetlerine yatırımcı çekmek ve işletmeye kredi bulmak şartı olup, işletmenin piyasada çeşitli sözleşmeler yapması ve belirli tedarikçilerle çalışabilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle, kredi verenler, yatırımcılar, müşteriler, tedarikçiler işletme yönetiminin performansını değerlendirmek ve diğer yatırımcılar ve işletmelerle karşılaştırmak için güvenilir finansal

raporlar istemektedir. Güvenilir finansal raporlama, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve standartlara uygun olarak düzenlenmiş ve gerçeğe uygun finansal bilgiler içeren tablolar hazırlamaktır (Erkan ve Arıcı, 2011 : 30).”

Hileli finansal raporlama, “*Finansal tablolara yanlış bilgilerin dahil edilmesi veya dahil edilmesi gereken tutarların veya açıklamaların kasıtlı olarak finansal tablolara dahil edilmemesi sonucu meydana gelen yolsuzluklar*” şeklinde tanımlanmaktadır (Güredin, 2010).

Yukarıda da belirtildiği gibi hileli finansal raporlamada önemli olan temel nokta “kasıt” unsurudur. “Özellikle işletmelerin kasıtlı olarak finansal tablolardaki bilgileri değiştirerek, üzerinde oynama yaparak veya gerçek kanıtları silerek, finansal bilgi kullanıcılarını yanlış yönlendirmek ya da aldatmak amacıyla finansal tablolarını hazırlamalarını ve bunları sunmalarını ifade etmektedir. Bu husus da hileli finansal raporlamanın başta işletme yöneticilerinin finansal tabloların hazırlanışı sırasında doğru ve güvenilir bilgi sunma sorumluluğunu taşıyamaması veya finansal raporlama sürecinin kaliteli ve dürüst yapılmasını engellemesi ya da finansal tabloların denetim sürecinde hilenin tespit edilmemesi veya önlenememesi gibi durumlarda ortaya çıkmakta olduğunu belirtilmektedir (Uçma, 2011 : 30)”

4.10.1 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN OLUŞUMU VE NEDENLERİ

“Hile, genel anlamda birini yanıltmak için yapılabilecek her türlü adımı içeren geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsama finansal araçlar vasıtasıyla yapılabilecek hileler girmekle birlikte finansal araçlar dışında günlük ve iş hayatında kullanılan araçların kötüye kullanımını da içermektedir. Hile kavramı değerlendirildiğinde yasalara aykırılığın da her zaman var olduğu hatırlanmalıdır (Atan, 2015 : 21).”

“Muhasebenin ürettiği bilgilerin önemi dikkatli bir şekilde düşünüldüğünde, muhasebenin şirketler açısından ne denli önem arz ettiği çok bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Muhasebe, muhasebenin ürettiği bilgiyi kullananlar açısından işletmenin ne derece iyi yada kötü yönetildiğinin resmini vermektedir. Yönetimi üstlenen kişiler, işlerin kötüye gittiği

dönemlerde, muhasebeyi, işletme performansından daha iyi göstermek gibi hukuki olmayan bir biçimde kullanabilmektedir. Bazı durumlarda işletme yöneticileri muhasebedeki esnekliklerden yararlanarak, işletme varlıklarını ve karlarını şişirmek suretiyle kendi çıkarlarını maksimum hale getirmeyi amaçlayabilmektedirler (Zengin, 2018 : 33).”

“Hileli finansal raporlamanın gerçekleşme sürecinin iyi anlaşılması, hileli finansal raporlamanın engellenmesine veya hileli finansal raporlamanın riskinin azaltılmasına temel sağlayıcı niteliktedir. Bu bağlamda hileli finansal raporlamaya yol açan nedenler ile hileli finansal raporlama hedeflerinin bilinmesi gerekmektedir (Küçük ve Uzay, 2009 : 240).”

“Hileli finansal raporlama çoğunlukla işletmenin finansal durumunun olduğundan daha iyi göstermesi hedefiyle gerçekleştirilmektedir. Yönetim genellikle işletme varlıklarının olduğundan daha fazla gösterilerek işletme karını fazlalaştırma yoluna gidebilmektedir. Özellikle aile ve şahıs işletmeleri vergiyi en aza indirmek için karı önemli tutarda azaltma yolu tercih edebilmektedir (Güredin, 2010 :5).”

“Finansal tablo hileleri ile bir takım kazançlar elde edilmek istenmektedir. Hile yapanlar ödül olarak; olumlu yönde değişen hisse senedi değeri, düşük sermaye maliyeti, oynak olmayan hisse senedi fiyatları, artan kurum değeri, artan kredi miktarı, yüksek kredi derecelendirme notu, düşük borçlanma maliyetleri, yöneticilerin raporlanan kara bağlı olarak aldıkları primleri maksimize etmek istedikleri, vergiden kaçınma ve daha az vergi ödeme gibi daha birçok ödüle sahip olacaklardır. Bu noktadan hareketle aşağıdaki gibi işlemlerin yapıldığı görülmektedir (Zengin, 2018 : 33);

- Faaliyet sonuçlarında hile yaparak hedeflere ulaşmak amacıyla, özellikle muhasebe döneminin sonuna doğru gerçek olmayan yevmiye kayıtları yapmak,
- Değerlemede kullanılan tahmin, varsayım ve yargıları uygun olmayan biçimde değiştirmek,
- Raporlama döneminde meydana gelen olay ve işlemleri finansal tablolara yansıtmamak veya zamanından önce yada sonra yansıtmak,
- Finansal tablolarda yer alan tutarları etkileyebilecek hususları gizlemek veya açıklamamak,

- İşletmenin finansal durumunu veya performansını olduğundan farklı göstermek amacıyla kurgulanmış karmaşık işlemler gerçekleştirmek,
- Önemli ve olağan dışı işlemlerin şartlarını ve bunlarla ilgili kayıtları değiştirmek.”

Hileli finansal raporlama ile ilgili yapılan tanımlarda, hile eyleminin olumsuz etki ettiği taraflara değinilebilmektedir. Bazı tanımlarda işletme dışı tarafların hileli finansal raporlamanın kurbanı olduğu vurgulanmaktadır. Bundan başka, işletme içi taraflar olarak çalışanlar, iç denetçiler, denetim komitesi, idari personeller, yönetim kurulu üyeleri ve yöneticiler de hileli finansal raporlamadan olumsuz şekilde etkilenebilmektedir. Bu olumsuz etki, makam ve mevki kaybından ziyade itibar kaybına da neden olabilmektedir. Makam ve mevki kaybının kişileri maddi olarak zarara uğratmasına sebep olurken, itibar kaybı kişilerin kariyerlerinin zedelenmesine neden olmaktadır. Hileli finansal raporlamanın olumsuz etki ettiği işletme dışı taraflar ise bir tek yatırımcı ve kredi verenler olmamaktadır. Bunlar tedarikçiler, müşteriler, iş ortakları, dış denetçiler, hukuk müşavirleri, kamu organları, sigortacılar ve borç verenler olarak sıralanabilir (Küçük, 2009 : 249).

Finansal tablo hileleri de bir tür muhasebe manipülasyonudur ve muhasebe manipülasyonlarına ve yasal düzenlemelere aykırı olan muhasebe manipülasyonlarıdır. “Finansal tablo hilesi genellikle kendisi bir sonuç olmaktan çok bir sonuca gitme aracıdır. Buna ilaveten, finansal tablolarda yapılan hileler genellikle aktiflerin, gelirlerin ve karların fazla bildirimi ve pasiflerin, giderlerin ve zararların eksik bildirimi şeklinde kendini göstermekle birlikte bunun tam tersinin yapıldığı durumlarda görülmektedir (Çıtak, 2009 : 18)” Hile yapılmasındaki nedenler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 11: Hileli Finansal Raporlamanın Nedenlerinin Kategorize Edilmesi (Michael, 2011)

Gelirleri Fazla Gösterme	*Gerçekleşmemiş Satışları Kaydetme.
Maliyetleri Düşük Gösterme	*Şirketin karşılıklarını olduğundan daha az göstermek, ** Faiz giderlerini fazladan aktifleştirmek,
Varlıkları Fazla Gösterme	*Fazla şerefiye kaydetmek, **Varlıkları olduğundan fazla değerli kaydetmek,
Yükümlülükleri Düşük Gösterme	*Bilanço dışı finansman

Bu bölümde ele alınacak başlıca hileli finansal raporlamanın amaçları aşağıdaki gibidir;

- Finansal Analistlerin Şirket Karı Hususundaki Tahminleri
- İlk Halka Arzlar
- Şirket Yöneticileri için Oluşturulan Ödüllendirme Sistemleri
- Finansal Açıdan Zor Durumda Bulunan Şirketler
- Vergi Yükümlülüğü
- Borçlanma Maliyetlerinin Azaltılması
- İşletme Birleşmeleri Öncesinde Hasılat Raporlaması
- Politik Etkiler ve Yasal Düzenlemeler

4.10.2 Finansal Analistlerin Şirket Karı Hususundaki Tahminleri

“Yatırımcılar ve analistler tarafından muhasebe bilgilerinin gelecekteki hisse senedi değerlerini tahmin etmek amacıyla yaygın bir şekilde kullanılması, yöneticileri kısa vadeli hisse senedi fiyat performansını etkilemek için kârı manipüle etmeye yöneltmektedir. Yöneticilerin bu etki altında yaptıkları finansal tablo manipülasyonu veya hilesi esasen,

yatırımcıların şirketle ilgili risk ve getiri algılarını yöneterek ve etkileyerek; yatırımcıları şirketin hisse senetlerini almaya yönlendirmek ve bu yolla şirketin değerini arttırmaya çalışmaktır (Yörük ve Doğan, 2009 : 33).”

“İşletmelerin finansal durumları borçlanma maliyetlerine önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu nedenle işletmeler hileli finansal raporlamalar ile kredi koşullarının iyileştirilmesini sağlama yoluna gidebilmektedirler. Yüksek raporlanan kâr, yüksek kara eşlik eden büyük tutarlı varlıklar, düşük tutarlı yükümlülükler ve daha yüksek özsermaye miktarı; tahvil yatırımcısında ya da işletmeye borç ve kredi sağlayan diğer kişi ve kurumlarda, işletmenin kredi kalitesinin geliştiği izlenimini yaratabilmektedir. Bu nedenle işletmeler hileli oluşturdukları finansal tablolar ile kurumsal borçlanma maliyetlerinin düşürülmesini sağlamaya çalışmaktadırlar (Mulford ve Comiskey, 2002 : 22).”

4.10.3 İlk Halka Arzlar

“İşletmelerin varlığı, belirlenmiş minimum ödenmiş sermayenin yerine getirilmesi ile mümkündür. Özellikle alacakların güvencesi için öz sermaye düzeyi önem kazanmaktadır. Bu durum işletmenin devamlılığını sürdürebilmesi ve risklerden korunması içinde önem arz etmektedir. Başlangıç sermayesinin ortaklar tarafından ödenmesi veya sermaye artırımları ile sağlanan kaynaklar işletmenin finansman fonksiyonunu üstlenmektedir. Güçlü bir öz sermaye işletmeye duyulan güveni de artırmaktadır (Ayık, 2009 : 25).”

“Enflasyonun yaşandığı ülkelerde, işletme sermayelerinin erimesi ve sermaye birikiminin yetersizleşmesi işletme ile birlikte ülkelerin ekonomik gelişim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle de işletme sermayelerinde yaşanan erime işletmeleri işletme dışındaki finansal kaynaklara yöneltilmektedir. İşletme dışından elde edilen finansal kaynaklar beraberinde bir faiz yükünü getirmekte ve bu faiz yükü işletme sermayesinde yaşanan erimeyi hızlandırmaktadır. İşletmelerin sermayelerini güçlendirebilmelerinin ve ihtiyaçları olan finansmanı düşük maliyetli olarak elde etmelerinin yollarından biri de hisse senedi ihraç etmeleridir (Sipahi, 2001 : 57).”

Firmalar finansman açısından hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymet ihracı yöntemiyle fon bulma yöntemini uygun buldukları takdirde sermaye piyasalarından faydalanmaları gerekecektir.

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanun'ununda yer alan İhraç ve halka arz kavramları aşağıdaki gibidir; (2499 sayılı Kanun, 2020).

İhraç: Bu kanunun uygulanmasında ihraç, sermaye piyasası araçlarının ihraççılar tarafından çıkartılıp, halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışdır.

Halka Arz: Sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan halka çağrıda bulunulmasını; halkın bir anonim ortaklığa katılmaya veya kurucu olmaya davet dilmesini; hisse senetlerinin borsalar veya teşkilatlanmış diğer piyasalarda devamlı işlem görmesini; bu Kanuna göre halka açık anonim ortaklıkların sermaye artırımları dolayısıyla paylarının veya hisse senetlerinin satışını ifade eder.

“Halka açılmada temel amaç finansmandır. Halka açılan bir şirket, yeni ortaklardan toplayacağı fonlarla ya yeni yatırımlara girer ya da mevcut borçlarını öder veya bu ikisini birlikte gerçekleştirebilir. Ancak halka açılmada finansman dışında başka nedenlerde olabilir. Örneğin şirket hisse senetlerinin likiditesini artırmak ve şirketin geniş kitlelerce tanınmasını sağlamak gibi nedenler de halka açılmaya sebep olarak gösterilebilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde vergi ve benzeri konularda avantaj sağlanması da halka açılmayı özendirici unsurlar arasında yer almaktadır (Berk, 2003 : 323).”

“Düşük maliyetle özkaynak sağlama motivasyonu, kâr manipülasyonunun ekonomik olarak en önemli nedenlerinden birisidir. Şirketlerin sermaye artırımlarının hisse senedi fiyatlarının en yüksek olduğu zamanlara rastlaması bu bulgunun en önemli kanıtıdır. Halka yeni açılan şirketin hisse senetleri için bir piyasa fiyatı yoktur. Dolayısıyla finansal bilgi kullanıcılarının halka yeni açılan şirketin hisse senedini alma kararları verebilmek için başvurabilecekleri tek bilgi kaynağı finansal tablolarıdır. Bu durumda, hileli finansal tablolar ile halka açılan şirketin ortakları açısından yanlış bilgilerle şahsi servetlerini artırmak için önemli bir fırsat olmaktadır (Bayırlı, 2006 : 36).”

4.10.4 Şirket Yöneticileri için Oluşturulan Ödüllendirme Sistemleri

“Yöneticilerin göstermiş olduğu performanslarına dayalı olarak prim sistemlerinin uygulandığı şirketlerde, bu durum şirket yöneticilerini finansal tabloları manipüle etmeye güçlü bir şekilde teşvik etmektedir. Genellikle finansal tablo manipülasyonunun yönetici çıkarlarına yönelik olarak gerçekleştirilmesine yönetici performanslarının kâra dayalı olarak ölçüldüğü durumlarda rastlanmaktadır (Yörük ve Doğan, 2009). Yöneticilerin ücret paketleri ya da teşvik primlerinin kamuya açıklanan kâra bağlı olarak değişmesi durumunda, yöneticiler alacakları ücret ya da teşvik primi tutarını artırmak için finansal tabloları manipüle edebilmektedirler (Küçüksözen, 2004).”

4.10.5 Finansal Açıdan Zor Durumda Bulunan Şirketler

“Günümüzde özellikle finansal açıdan zor durumda bulunan şirketler, halka açık şirket hissedarlarının haklarını koruma ile hisse senetlerini halktan geri almayı şirket için mümkün olduğunca az maliyetli hale getirme amaçları arasında kalmaktadır (Küçüksözen, 2004).” Böylece, hisselerin piyasadan geri alınması işleminden önce şirket yönteminin kimi zaman karı azaltacak ve/veya hisse senedi fiyatını düşürecek veya bir başka deyişle şirketin ele geçirilme maliyetini azaltacak hileli finansal raporlama yaptığı durumlar ile karşılaşılabilir.

4.10.6 Vergi Yükümlülüğü

“Vergi matrahını azaltmak amacıyla yapılan hileli finansal raporlamalar, vergiye tabi gelirin ve/veya ödenmesi gereken verginin kısmen veya tamamen azaltılması amacıyla, normal bir vergi incelemesi sırasında ortaya çıkarılmasını güçleştirecek şekilde, muhasebe kayıt ve tekniklerinin kullanılması suretiyle gizlemeye yönelik olarak yapılan işlemlerdir (Oral, 2010)”

“İşletmelerin hileli finansal raporlamaya başvurma nedenlerinin başında vergi kaçırma eylemi gelmektedir. İşletmeler az olan giderlerini yüksek, fazla olan gelirlerini de düşük göstererek daha az vergi ödemek suretiyle vergi kaçırma eylemini

gerçekleştirmektedirler (Akalin, 2017). Hileli finansal raporlama yapılma nedenlerini işletmelerin paydaşlarının durumları belirler. Hileli finansal raporlamanın nedenleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Şevkin, 2011)”

Tablo 12: Vergisel Amaçlı Hileli Finansal Raporlama Nedenleri (Şevkin,2011 ve Özçelik, 2018).

Hileyi Gerçekleştirenler	Hilenin Muhatapları	Hilenin Nedenleri
Yönetim	Devlet	Vergi Kaçakçılığı veya teşviklerden yararlanma isteği,
	Ortaklar	Karın olduğundan farklı gösterilerek prim alınabilmesi veya daha az kar dağıtarak aradaki farktan yararlanma isteği,
	Yatırımcılar	Şirket performansını olduğundan iyi göstererek şirketi yatırım için cazip gösterebilmek veya mevcut durumu koruyabilmek,
	Müşteriler	Sahte çekler ve iadeler ile müşterilerden daha fazla tahsilat yapabilmek,
	Satıcılar	Sahte fatura ve iadeler ile daha az tediye yapabilmek,
	Sigorta Şirketleri	Sahte uygulamalar ile daha fazla zarar tazminatı alabilmek,
	Diğer Çalışanlar	Karı olduğundan düşük göstererek daha az prim veya ikramiye dağıtmak,
Çalışanlar	İşletme	İşletmeden hırsızlık yaparak nakdi veya aynı menfaat elde etmek,

Rakipler	İşletme	İşletme de çalışanlar ile anlaşarak işletmeden sahte belgeler veya tahrif edilmiş kayıtlar ile daha fazla tahsilat yapabilmek,
		İşletmenin ticari sırlarına vakıf olabilmek,
		İşletme kayıtlarında sahte müşterilere satış yaptırılarak gerçek müşterileri rakip şirkete çekmek,
Müşteriler	İşletme	İşletme de çalışanlar ile anlaşarak işletmeden sahte çekler ve iadeler ile daha azediye yapabilmek,
Satıcılar	İşletme	Sahte fatura veya iadeler ile daha azediye yapabilmek.

Yapılan izahatlar ışığında, dönem karının azaltılarak dönem karı üzerinden ödenecek vergi tutarının azaltılması amacıyla hileli finansal raporlama işlemlerine başvurulduğu görülmektedir.

4.10.7 Borçlanma Maliyetlerinin Azaltılması

“İşletmelerin finansal durumları borçlanma maliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Yüksek raporlanan kâr, yüksek kara eşlik eden büyük tutarlı varlıklar, düşük tutarlı yükümlülükler ve daha yüksek özsermaye miktarı; tahvil yatırımcısında ya da işletmeye borç ve kredi sağlayan diğer kişi ve kurumlarda, işletmenin kredi kalitesinin geliştiği izlenimini yaratabilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002)”. Böylece oluşturulan hileli finansal raporlar ile kurumsal borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmaktadır.

4.10.8 İşletme Birleşmeleri Öncesinde Hasılat Raporlaması

Bir işletme birleşmesi gerçekleşeceğinin bildirilmesi üzerine, hedef işletmeden hasılatların saklanması istenebilir. Bunun gerçekleştirilmesi halinde işletmelerin

birleşmesinin ardından gizlenmiş olan hasılatın ortaya çıkarılması ile aslında birleşme öncesinde elde edilmiş hasılatın birleşme sonrasında elde edilmiş gibi hileli biçimde kayıt altına alınması sağlanmaktadır. Bu tarz işlemlere örnek kırmızı bayraklar ise aşağıdaki gibidir (Mengi, 2013).

- ✚ Bu tip hileli finansal raporlama yapan işletmeler, içinde bulundukları sektörde yer alan işletmelerle kıyaslandıklarında, daha hızlı büyüdükleri ve olağandışı yüksek karlılıkta faaliyet gösterdikleri görülmektedir.
- ✚ İşletme finansal tablolarında kazançlarını ve kazançlarındaki artışı belirtirken, faaliyetlerinden olan nakit akışlarının sürekli negatif olması ya da işletmenin pozitif nakit akışı sağlamayı başaramaması,
- ✚ İlişkili taraflar ya da normalde işletmenin ilişki içerisinde bulunmadığı, bağımsız denetimden geçmeyen ya da farklı bir denetim firması tarafından denetlenen özel amaçlı şirketler ile gerçekleştirilen belirgin işlemler bulunması,
- ✚ Özellikle dönemin kapanmasına yakın tarihlerde gerçekleşen, özün önceliği kavramı hakkında zor sorular sorulmasına neden olacak nitelikte, anlamlı, olağandışı veya çok karmaşık işlemlerin mevcut bulunması,
- ✚ Ortalama tahsil süresinde olağan dışı bir artış görülmesi,
- ✚ Varlığı ve mülkiyeti hakkında bilgi sahibi olunamayan işletmelere önemli miktarlarda satış yapılmış olması,
- ✚ İşletme içerisinde az sayıda kişi ya da genel merkezin kaydettiği satışlar ile alışılmadık bir dalgalanma oluşturulmasıdır.

4.10.9 Politik Etkiler ve Yasal Düzenlemeler

“Politik ve yasal düzenlemeler sektörden sektöre farklılık göstermektedir. Finans sektöründe faaliyet gösteren şirketler ile faaliyetleri stratejik öneme sahip, enerji, gaz ve telekom gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketler diğer şirketlerden daha farklı yasal düzenleme ve denetim sistemine tabidirler. Bu kapsamda banka ve aracı kurumların

muhasebe verileri ile ifade edilen sermaye yeterliği düzenlemelerine uymaları, sigorta şirketlerinin asgari bir finansal yapıya sahip olmaları ve enerji ve telekom şirketlerinin uygulayacakları fiyatlar için ilgili otoritenin belirleyeceği tarifelere göre hareket etmeleri zorunluluğu vardır (Mulford ve Comiskey, 2002).” Dolayısıyla bu tür şirketler açısından, tabi oldukları mevzuatın gerektirdiği şartları sağlamakta yine hileli finansal raporlama amaçlarından birini oluşturmaktadır.

4.11 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA VE KAZANÇ YÖNTEMİ

“Şirket finansal tablo kullanıcılarının izlenimleri son derece önemlidir. Yöneticiler, yönettikleri şirketin piyasada iyi bilinmesi için şirketin kazançlarıyla oynayabilmektedirler. İşletme yöneticileri karar alma yetkilerini kullanarak, işletmenin ekonomik performansı hakkında işletme sahipleri başta olmak üzere diğer paydaşları yanıltmak amacıyla kazanç yönetimine başvurumaktadırlar.”

“Kazanç yönetimi, daha çok işletmenin hisse senedi fiyatlarının artması beklentisi, borç sözleşmelerindeki şartlara uyulduğunu gösterebilmek gibi nedenlerden dolayı gerçekleşmektedir. Kazanç yönetimindeki temel hedef, zararları önlemek, kazançlardaki azalmayı önlemek, analist tahminlerini karşılamak, analist tahminlerini geçmek olarak sıralanabilir. Kazanç yönetimi tekniklerinden en önemlilerden biri gelirin düzgünleştirilmesi olup işletme için normal olarak kabul edilen gelirdeki dalgalanmaların bilinçli olarak azaltılması şeklinde tanımlanabilir. Yöneticiler, düzgün kazancın daha fazla değerli olduğunu, düzgün kazançların olası borç ve temettü anlaşmalarının ihlalleri riskini azalttığını, yönetim ikramiyelerini artırdığını düşündükleri için yönettikleri işletmelerin gelirlerini düzgünleştirmeye çalışmaktadırlar” (Çıtak, 2009 : 18).

“Şirket kazançlarını finansal raporlarda yüksek gösterme ihtiyacı duyan bir yönetimin zaman zaman “saldırgan (gelir artırıcı sonuçlar doğuran) muhasebe yöntemlerini kullanmak” ile “hileli gelir artırıcı yöntemlere başvurmak” arasında kalan bazı yollara başvurdıkları bilinmektedir” (Küçük ve Uzay, 2009 :239).

Kazanç Yönetiminde koşullar ve teşvik edici unsurlar aşağıdaki gibi özetlenebilir;

Tablo 13: Kazanç Yönetiminde Koşullar Ve Teşvik Edici Unsurlar (Çıtak, 2009 : 18).

Koşullar	Teşvik/Bahane
Kazançlar, piyasadaki kazanç tahminlerinden az,	Hisse senedinin piyasa fiyatındaki potansiyel büyük düşüşü önlemek,
İşletme, hisse senetlerini ilk kez halka arza hazırlanıyor,	Hisse senedinin satılacağı fiyatı en üste çıkarmak için mümkün olan en iyi kazanç görünümünü vermek,
Kazançlar, teşvik ödemesi alma seviyesinin hemen üstünde veya ek herhangi bir ödeme alınamayacak azami sınırın üstünde,	Kazançların asgari ve azami sınırlar arasında kalmasını sağlayarak azami teşvik ödemesini elde etmek,
İşletme, kredi veya borç anlaşmasında kazançla ilgili finansal sözleşmeyi ihlal etme durumuna yakın,	Örneğin faiz oranı artırımı gibi anlaşma ihlalinin ters etkilerini önlemek için teminat veya acil geri ödeme talebinde bulunulması,
Yönetimin erişilebilir olacağına inandığı seviyenin biraz altında veya üstünde uzun vade kazanç trendi,	Piyasanın tepkisini önlemek için kazançları aynı seviyede gerçekleştiriyormuş gibi gösterilmesi,
İşletmenin üst yönetiminde değişiklik olması.	Yeni yönetimin gelişliyle büyük iptaller almak, böylece gelecekteki ödemelerin sonuçlarından kurtulmak ve suçun giden yönetime atfedilmesine izin vermek.

“Yapılan araştırmalar neticesinde genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri sınırları içerisinde kalan kazanç yönetimi uygulamalarını teşvik eden şartlar ile hileyle ilişkili şartların benzer olduğunu göstermektedir. Nitekim Hileli Finansal Raporlama önceleri, önemsiz olarak nitelendirilebilecek küçük tahrifat ve kazanç yönetimi uygulamalarıyla başlamakta, daha sonraları ise Hileli finansal raporlama olarak nitelendirilebilecek önemli hileler haline gelmektedir (Howe, 1999; Rezaee, 2002).”

Şirketlerin kazanç yönetiminden ziyade hileli finansal raporlamaya başvurma sebepleri ise aşağıdaki gibidir (Howe, 1999).

- Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri sınırları içerisinde kalan uygulamalarda muhasebe politikalarındaki değişikliğin açıklanması gerekir. Hâlbuki Hileli finansal raporlama uygulamasında böyle bir durum söz konusu değildir.
- Hileli Finansal Raporlamanın gelir artırıcı etkisi çok daha büyüktür.
- Hileci şirketlerin kullanabileceği gelir artırıcı Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri seçenekleri daha azdır.

4.12 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA TEKNİKLERİ

“İşletmeler tarafından sunulan bilgilerin güvenilir, ihtiyaca uygun, anlaşılır ve karşılaştırılabilir olması, bu bilgilere bakarak çeşitli kararlar alacak olan finansal tablo kullanıcılarını yanıltmayacak seviyede doğru ve makul bir şekilde sunulduğunun göstergesidir. Doğru ve makul bir şekilde sunulmuş olan bilgiler finansal tablo kullanıcılarının ihtiyacını karşılayacak faydalı bilgiler olma özelliği taşımaktadır. Fakat bilgilerin niteliksel özelliklerini ortadan kaldıran, finansal tabloların ve tablolarda yer alan bilgilerin doğru ve makul sunumdan uzaklaşarak gerçeği yansıtmamasına engel olan ve böylelikle bilgilerin yanıltıcı olmasına neden olan bir takım engeller de mevcuttur (Zengin, 2018 : 20-60).”

“Finansal tablolarda yer alan bilgiler belli bir dönem için hazırlanmakta ve bu tablolarda yer alan işletmenin finansal durumunu, finansal performansını, nakit yaratabilme gücünü gösteren, kar – zarar, varlık – kaynak yapısını, nakit akışı gibi bilgiler, muhasebenin temel kavramları, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, muhasebe standartları ve yasal düzenlemelerde yer alan kurallar, değerlendirme ölçülerine göre hesaplanmaktadır. Fakat ilkeler, standartlar ve yasal düzenlemeler de yer alan kurallar ile değerlendirme ölçüleri esnek olmakta ve bazı eksiklikler söz konusu olmaktadır (Ocak ve Güçlü, 2014).” İşletme yönetimi kendi istediği sonuca ulaşabilmek için kimi zaman muhasebe standartları ve/veya mevzuattaki boşluklardan, eksikliklerden

yararlanabildiği gibi kimi zamanda bunların dışına çıkarak hile yolunu da tercih etmektedir.

Hileli finansal raporlama temelde iki amaca yönelik olarak gerçekleştirilmektedir. Bunlar işletmenin olduğundan iyi ya da olduğundan kötü gösterilmesidir. İşletmenin olduğundan iyi gösterilmesine yönelik gerçekleştirilen hileli finansal raporlama genellikle iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Bahsi geçen yöntemler aşağıdaki gibidir (Mengi, 2013 : 72);

✚ **Varlıkların ve Hasılatın Yüksek Gösterilmesi:** Bu yöntem bir işletmeyi gerçekte olduğundan daha güçlü göstermeye yönelik olarak, gerçek olmayan varlıklar ve sahte hasılat kullanılmakta, varlıklar olduğundan yüksek değerelebilmekte henüz gerçekleşmemiş hasılatlar kayıt altına alınarak hasılat tutarı yükseltilebilmektedir.

✚ **Yükümlülük ve Giderlerin Düşük Gösterilmesi:** Bu yöntemin kullanılması çeşitli gider kalemlerinin ya da finansal yükümlülüklerin göz ardı edilmesi suretiyle işletmeyi olduğundan daha iyi durumdaymış gibi göstermeyi hedefler.

Her iki yöntemin kullanılması da işletmenin net değerinin ve özkaynaklarının artmasını sağlayabileceği gibi, işletmenin hisse başı kazancını veya ortakların kar paylarını da arttıracaktır. Bunların dışında bu yöntemler, işletmeye daha istikrarlı bir duruş sağlayacaktır.

Hileli finansal raporlama çoğu zaman işletmenin olduğundan daha iyi gösterilmesine ilişkin uygulansa da kimi zaman işletmeyi olduğundan kötü göstermekte tercih edilmektedir. Bunun sebebi ise vergisel amaçlı olabildiği gibi kar payı dağıtmamak ve/veya az dağıtmak ve hisse senetlerinin fiyatını düşürmek vb. amaçlar da olabilir.

İşletmenin karlılık düzeyi ile ilgili olarak yanlış ya da aldatıcı raporların varlığı tespit edildiğinde, piyasa ani tepki vererek, hisse senedi ve tahvil fiyatlarında sert düşüşler meydana gelmektedir. Hileli finansal raporlama'nın karlılığa etkisinin yanı sıra, işletmenin borç-sermaye yapısından kaynaklanan ve karındaki değişime ilişkin riskten farklı olarak yapısal risk olarak da ifade edilebilen kaldıraç etkisi üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Muhasebe

hesaplarının derinlik analizi ile yapılan çalışmanın sonuçlarına göre daha iyi bir imaj yaratmak ve yatırımcıları daha düşük bir getiri oranına razı etmek için hesapların manipüle edildiği tespit edilmiştir (Stolowy ve Breton, 2000 : 28)

“Hileli finansal raporlama için kullanılan başlıca mali tablolar, gelir tablosu, bilanço ve nakit akış tablosudur. Gelir tablosu üzerinde gerçekleştirilen hileli finansal raporlama genellikle kar rakamı üzerinden gerçekleştirilecek hileler için kullanılmaktadır. Kar rakamının arttırılması isteniyorsa bu amaca ulaşabilmenin iki temel yolu bulunmaktadır; gelirlerin arttırılması ya da giderlerin azaltılması. Bilanço ise işletmenin net değerinin arttırılması için kullanılabilir. Bunun için varlıkların arttırılması, yükümlülüklerin ise azaltılması gerekmektedir. Nakit akış tablosu üzerinde gerçekleştirilecek hileli finansal raporlamada ise amaç, işletmenin faaliyetlerinden olan nakit akışlarının arttırılmasıdır. Ancak nakit akışlarının arttırılması karın arttırılması kadar kolay olmamaktadır “ (Jones, 2011 : 55).

“Hileli finansal raporlama, finansal tabloların kasti olarak çarpıtılmasıyla karşılaşılan bir suçtur. Yapılmadığı halde yapılmış gibi gösterilen satışlar, dönemi olmadığı halde gelecek yıla ait gelirin cari yılda kazanılmış gibi gösterilmesi harcamaların uygun olmayacak şekilde aktifleştirilmesi veya cari yıla ait harcamanın gelecek yıla aitmiş gibi sunulması bu kapsamda değerlendirilebilir (PwC, 2020).”

En yaygın kullanılan hileli finansal raporlama teknikleri ise aşağıdaki gibidir,

- Finansal Tablo Kalemlerinin Gerçek Nitelikleri Dışında Tablolara Yansıtılması
- Varlıklara İlişkin Hileler
- Giderlere İlişkin Hileler
- Çalışanlara İlişkin Hileler
- Yükümlülüklerin Finansal Tablolara Yansıtılmasına İlişkin Hileler
- Birleşme İşlemlerinde Hileler
- Diğer Hileler

4.12.1 Finansal Tablo Kalemlerinin Gerçek Nitelikleri Dışında Tablolara Yansıtılması

İşlemlerin vadelerinin olduğundan farklı gösterilmesi suretiyle, kısa vadeli ve uzun vadeli varlık veya kaynak ayrımının gerçeği yansıtmasının engellenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu uygulama şirketlerin finansal tabloları üzerinden gerçekleştirilen oran, yüzde ve trend analizi gibi yöntemlerin yanlış sonuçlar vermesine ve alacak ve borç kalemlerinin vadeleri baz alınarak hesaplanan alacak ve borç reeskontları ile gelir ve gider tahakkuklarının gerçek olmayan bir biçimde hesaplanmasına yol açacaktır.

“Finansal varlıkların gerçek niteliği dışında finansal tablolarda gösterilmesi de kullanılan metodlardan biridir. Örneğin, bir finansal varlığın, uluslararası standart uyarınca vadeye kadar elde tutulacak varlıklar, alım satım amaçlı varlıklar veya satılmaya hazır finansal varlıklar olarak sınıflandırılma konusunda yönetimin yargıda bulunma yetkisi bulunmaktadır. Bu sınıflandırma varlık ilk alındığında belirlenmekte ve belirli durumlar ortaya çıktığında değiştirilmesi mümkün bulunmaktadır. Örneğin bir borç senedi, satılmaya hazır varlık olarak sınıflandırması durumunda makul değer/piyasa değeri ile değerlendirilmekte, değişiklikler doğrudan gelir tablosunda değil özkaynaklar içerisinde gösterilmektedir. Ancak vadeye kadar elde tutma amaçlı olarak alınması durumunda iskonto edilmiş değeri ile değerlendirilmekte ve değerindeki değişiklikler gelir tablosuna aksettirilmektedir.”

Sahip olunan maddi varlıklar normal olarak kullanımı durumunda alternatif yöntemin kullanılmaması halinde kayıtlı değerleri ile yansıtılıp, faydalı ömürleri dikkate alınarak amortisman tabi tutulmak suretiyle finansal tablolarda gösterilmektedir. Ancak, satılmak üzere tutulan bir varlık olarak sınıflandırılması durumunda, amortisman ayrılmasını durdurma imkanı bulunmaktadır. Varlığın bu şekilde sınıflandırılmasına ilişkin değerlendirme de şirket yönetimi tarafından yapılmakta olup, yapılan bu sınıflandırma değişikliği ile kar tutarları etkilenebilecektir. Verilen sipariş avansları da şirketlerden bir takım fon çıkışlarının gizlenmesi yanında, alacaklara ilişkin değerlendirme hükümlerinden kaçınmak için kullanılabilir.

“Olağanüstü gelir ve karların gerçek niteliği dışında, şirketin temel faaliyetlerinin sonucunu oluşturan faaliyet karları arasında gösterilmesi veya faaliyet giderlerinin unsurlarının diğer giderler arasında gösterilmesi kullanılan yöntemlerinden biridir. Satılan malın maliyeti kaleminde yer alması gereken giderlerin satış, pazarlama ve genel yönetim giderleri arasında gösterilmesi de hile yöntemlerine örnek olarak verilebilir.

Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı olarak bilançonun varlık ve kaynak yapısını yansıtan hesapların mahsup edilmesi de bazı hesap kalemlerinin finansal tablolara yansıtılmaması veya finansal tablolarda yer alan hesapların şirket işlemleri içerisindeki gerçek hacminin gizlenmesine neden olacaktır. Yapılan hileli işlemler nedeniyle aktif ve pasif arasında meydana gelen farkı kapatmak amacıyla finansal tablolarda aktif ve pasif karakterli çeşitli gerçek dışı hesaplar yaratılması da bir yöntemdir. Vadesi geçmiş senetlerinin, vadesi bilanço tarihiymiş gibi hazır değerler kalemine alınması ile gerek alacak senetleri için şüpheli alacak karşılığı ayrılması yükümlülüğünden kaçınılması, gerekse şirketin likiditesinin yüksek gösterilmesi de mümkün olabilmektedir (WEB 18,2020).”

4.12.2 Varlıklara İlişkin Hileler

Bilançoda varlık yapısının sağlam olması, sektörel ortalamalara uygun olması, mevcut veya potansiyel yatırımcılar, kreditorler, analistler ve daha birçok paydaş tarafından işletmenin güvenilir bir işletme olarak algılanma açısından önemlidir. Örneğin, bir ticaret işletmesinin sahip olduğu dönen varlıkların duran varlıklardan fazla olması istenir. Ticaret işletmesinin dönen varlıkları duran varlıklarından az ise bu durumda işletmenin duran varlıklara aşırı ve gereksiz bir yatırım yapmış olduğu, varlıklarını etkin kullanmadığı anlamına gelmektedir (Yüksel ve Kayalı, 2019 : 99).

“Bilançoyu daha sağlam bir yapıya kavuşturmanın ilk yöntemi varlıkları arttırmaktır (Aygün, 2013 : 59). Muhasebe biliminin doğası gereği belli başlı hesap tutarları için bazı tahminler yapmak gerekmektedir. Bunlara örnek olarak bir varlığın hurda değeri, amortismanına tabi varlığın kullanım ömrü, alacak hesaplarının tahsil edilemeyen kısmı ya da envanter fazlalığı ve atıl kısmı verilebilir. Tahmini değerler söz konusu olduğunda;

varlıkların değerleri hakkında yanlış bilgi vermek suretiyle hile yapmak da mümkün olmaktadır. Varlıklara ilişkin değerlerin olduğundan yüksek gösterilmesi; varlık/borç ilişkisiyle hesaplanan oranların (cari oran, likidite oranı vb) yüksek gösterilmesi suretiyle; bankalar ve kredi kuruluşları gibi işletmenin borçları karşılama gücünü esas alan mali tablo kullanıcılarının aldatılmasına neden olmaktadır. Varlık değerlemesindeki hileler genellikle stoklar, alacak hesapları, şirket birleşmeleri ve duran varlıklar hesaplarında meydana gelmektedir (Albrecht, 2011 : 497).”

Varlıkların ve borçların yanlış raporlanması kapsamında, yıllık amortismanına tabi olmayan alıcılar hesabı, stoklar ve yatırımcılar gibi varlık kalemleri yer almaktadır. Bu tip varlıklar, gerçek değerlerinin üzerinde değerlendirilerek giderler ve zararlar minimize edilmektedirler (Tanç, 2004 : 30)

Nakit ve Menkul Kıymetlerin yüksek gösterilmesi hususu da sıkça görülen varlıklara ilişkin hilelerden biridir. Bankalar ve diğer finansal kurumlar ile doğrulama yapılması oldukça kolay olduğundan işletmenin nakit parasını hileli finansal raporlamada kullanmak pek kolay olmamaktadır. Ancak menkul kıymetler de kullanılarak işletme varlıklarının olduğundan yüksek gösterilebilmesi yapılabilmektedir. Hileli finansal raporlama menkul kıymetlerin büyük borsalarda işlem gören kısmı üzerinde gerçekleştirilemese de tezgahüstü piyasalarda işlem gören ve piyasa değeri tam olarak hesaplanamayan menkul kıymeler için manipülasyon yapılması ve bu varlıkların gerçek değerlerinin üzerinde değerlendirilerek mali tablolara yansıtılması mümkün olabilmektedir (Albrecht ve Albrecht, 2003 : 405).

Varlıklara ilişkin yapılan hilelerin başlıcaları; Maddi ve Maddi olmayan varlıklar, stoklar ve alacaklar kalemlerinde görülmektedir.

4.12.2.1 Maddi ve Maddi Olmayan Varlıklara İlişkin Hileler

4.12.2.1.1 Maddi Duran Varlıklara İlişkin Hileler

“Maddi duran varlıklar:

(a) Mal veya hizmet üretimi veya arzında kullanılmak, başkalarına kiraya verilmek veya idari

amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere elde tutulan ve

(b) Bir dönemden daha fazla kullanımı öngörülen, fiziki kalemlerdir” (TMS 16, 2020).

“Bir başka deyişle, işletme faaliyetlerinde kullanılmak üzere temin edilen, bir yıldan daha uzun süre kullanılacak olan arazi ve arsalar, yer altı ve yer üstü düzenleri, binalar, tesis makine ve cihazlar, taşıtlar ve demirbaşlar maddi duran varlıklar olarak sınıflandırılmaktadır. Maddi duran varlıklar ile ilgili ortaya çıkabilecek ve muhasebe kayıtlarına alınması gerekecek durumlar şunlardır,

- Maddi duran varlık satın alınması,
- Maddi duran varlıkların kaybı veya kullanılamaz hale gelmesi nedeniyle kayıtlardan çıkartılması,
- Maddi duran varlıkların yenileme amaçlı veya yenileme amacı olmadan satılması,
- Maddi duran varlıklar için amortisman ayrılması,
- Maddi duran varlıkların yeniden değerlemeye tabi tutulması” (Yüksel ve Kayalı, 2019 : 90 -100).

Maddi duran varlıklara ilişkin yapılan hilelerin başında maddi duran varlıkların olduğundan daha yüksek raporlanması gelmektedir. Bunun içinde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerin arasında en çok kullanılanı ise, varlıklara değer düşüklüğü testi uygulanmaması veya değer düşüklüğü ayrılmaması amortisman giderlerinin düşük raporlanması veya hurda değerinin olduğundan yüksek gösterilmesidir. TMS 16 “Maddi Duran Varlıklar” standardı gereğince amortisman tutarı hurda (kalıntı) değer dikkate alınarak ayrılmaktadır. Maddi duran varlıkların amortisman tutarlarının düşük gösterilmesinin yolu, faydalı ömürlerinin uzun tahmin edilmesi veya hurda değerinin yüksek gösterilmesidir (Terzi, 2012).

“Bir başka deyişle, önemli ölçekteki yapılmakta olan yatırımların kullanılabilir hale gelip varlık olarak kayıtlara alınmasında, ortaya çıkabilecek yüklü amortisman giderinden kaçınmak amacıyla, şirketler maddi varlıkların kayıtlara alınmasını geciktirebilmektedirler. İşletmede yapımı süren ve tamamlandığında maddi duran varlık

niteliğini kazanacak olan değerler için yapılmış bulunan çeşitli madde ve malzeme ile işçilik ve genel gider harcamaları, yapılmakta olan yatırımlar hesabında izlenmektedir. Bu hesabın içerisinde yer alan giderlerin, ilgili sabit varlığın maliyet bedeli içinde yer verilebilecek unsurlardan oluşup oluşmadığının tespiti, gider kaydırmaları için kullanılabileceğinden önem taşımaktadır. Bu hile yönteminin kullanılması durumunda, ilgili maddi varlık kalemi finansal tablolarda olması gerekene göre yüksek bir tutarda gösterilecektir (Web 18, 2020).”

Yapılan izahatlar ışığında maddi duran varlıklar hesabında birkaç farklı şekilde hile yapılabilir;

- Hayali varlıkların kaydı,
- Varlık değerlerinin yanlış yapılması,
- Envanteri ve başlangıç maliyetlerini hatalı bir şekilde aktifleştirme (Wells, 2014 : 326).

Hayali duran varlıkların yaratılması işletmenin bilançosunu etkilemektedir. Yaratılan hayali duran varlığın kaynağı çoğu zaman sermaye hesaplarıdır. İşletmenin varlıklarının birden fazla yerde bulunabilmesi, bu hilenin çoğunlukla gözden kaçmasına sebep olabilmektedir. Hayali duran varlıkların yaratılması süreci çoğu zaman hayali belgeler yaratılması ile gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında duran varlıkta gerçekte işletmenin olmamasına (kiralınmış olması gibi) rağmen bu gerçeğin bağımsız denetim çalışması sırasında açıklanmaması da önemlidir. Duran varlıkların hayali oldukları, ilgili varlıkların işletmeye dahil edilmesinin hiçbir artı değer sağlamamasından yola çıkılarak ortaya çıkarılabilir (ACFE, 2014).

Duran varlıklar maliyet değerleri ile kayıt altına alınmaktadır. Varlıkların değerinde bir artış meydana gelse de bu artış genellikle işletmenin finansal raporlarında yer almamaktadır. Pekçok hileli finansal raporlama olayı duran varlıkların satın alma maliyetleri yerine daha yüksek olan piyasa değeri üzerinden hatta daha da şişirilmiş tutarlar ile değerlendirilmesi

nedeniyle meydana gelmektedir. Varlıkları olduğundan farklı gösterilmesine ilişkin hileler diğer hileler ile iç içe gerçekleştirilir (ACFE, 2014).

Varlık değerlerinin yanlış yapılmasına ilişkin hileler maddi duran varlıklar hesabında ve ayrıca işletme birleşmelerinde görülebilmektedir. İşletme varlıklarının kayıtlı değerlerinin üzerinde gerçekleştirilen her satış işlemi işletme kayıtlarına kar olarak yansır.. İşletmenin sırf bu nedenle varlıklarının değerini gerçekdışı biçimde düşük olarak kayıt altına alması sonrasında ilgili varlıkların satış işlemini gerçekleştirdiğinde burada ortaya oldukça önemli tutarlarda kar çıkacaktır (Schilit, 2002).

Envanteri ve başlangıç maliyetlerini hatalı bir şekilde aktifleştirme hususu ise, işletmenin satın alınma süreçlerinde satın alınan işletmenin çok önceden satın alınmış aktifine kayıtlı varlıklarının piyasa değerinin altında bulunması, satın alan işletmenin bu işlemin tamamlanmasının ardından düşük değerlenmiş bu varlıkların piyasa değerinden satışını gerçekleştirmektedir (Schilit, 2002). Ayrıca Duran varlıklara ilişkin kullanılan yöntemlerden birisi de aynı tip varlıkların değiştirilmesi suretiyle gelir yaratılmasıdır. Böylece herhangi bir nakit girişi veya çıkışı olmadığı halde aynı değerdeki varlıkların takası alım satım gibi değerlendirilerek hem varlıkların değeri hem de satış nedeniyle elde edeceği geliri faaliyetlerinden elde etmiş gibi muhasebeleştireceğinden kar rakamını da yükseltecektir.

Yukarıda belirtilen hususların dışında, işletmelerin sahip olmadıkları varlıkları da aktifinde göstermeleri de bir diğer maddi duran varlık hilelerinden biridir. Örneğin henüz tapuya tescil edilmeyen varlığın maddi duran varlıklar hesabında gösterilmesi gibi veya satışı olmuş bir varlığın hala daha maddi duran varlıklar hesabında izlenmesi gibi.

4.12.2.1.2 Maddi Olmayan Duran Varlıklara İlişkin Hileler

Şerefîyeler, haklar, özel maliyetler ve diğer maddi olmayan duran varlıklar işletmenin yararlandığı ancak herhangi bir fiziksel varlığa sahip olmayan varlıklardır. Marka değeri, bilinirliği, müşteri portföyünün genişliği işletmenin mevkisi gibi sebeplerle işletmenin net defter değeri ile rayiç bedeli arasındaki farklar Şerefîye olarak adlandırılmaktadır. Peştemaliye olarak da adlandırılan şerefîye 260 no lu şerefîye hesabında izlenir. Bununla birlikte işletmenin sahip olduğu marka, patent, telif hakkı, ünvanı gibi maddi olmayan duran

varlıklar da 260 no lu hesapta izlenmektedir. “Şerefiye, satın alınan varlığın daha düşük değerle aktifleştirilmesi durumunda artar, ve faydalı ömrü boyunca şerefiyenin amortismanı gelecek yılların sonucunu etkilemektedir (Yadav, 2013 : 185).

“Şerefiyenin kaydedilmesine yönelik uygulamalar bağlamında ülkelerarası farklılıkların mevcut olduğu ifade edilmektedir. “ABD uygulamalarına göre, şerefiye ortaya çıktığında aktifleştirilmekte ve değer kaybı ortaya çıkmadıkça bilançonun aktifinde gösterilmektedir. İngiltere gibi diğer bazı düzenleyici rejimlerde ise, borsaya kayıtlı olmayan işletmeler şerefiyeyi amortismanına tabi tutabilir. Bu duruma bağlı olarak, amortisman yoluyla gider yazılan tutar arttırılıp, azaltılabilineceği gibi raporlanan kar rakamı değiştirilebilir” (Jones, 2011 : 55).

Maddi olmayan duran varlıklar kapsamında yer alan bir diğer hesap Haklar hesabıdır. “Haklarla ilgili muhasebe alanında yaşanan en büyük problem, değerlemeleriyle ilgili şeffaf ve kendi kendini doğrulayan bir yol olamamasıdır. Bu nedenle haklar sübjektifliğe oldukça açık bir unsur olup ihtiyaç duyulması halinde haklarla ilgili raporlanan rakamlar değiştirilebilmekte ve manipüle edilebilmektedir.” (Aygün, 2013 : 59).

Bu noktada işletmenin sahip olduğu haklar eğer yüksek değerle aktifleştirilirse buna bağlı olarak bilançodaki varlık değeri de artacaktır.

4.12.2.2 Stoklara İlişkin Hileler

Stoklar;

“(a) İşin normal akışı içinde (olağan işletme faaliyetleri kapsamında) satılmak için elde tutulan;

(b) Satılmak üzere üretilmekte olan ya da

(c) Üretim sürecinde ya da hizmet sunumunda kullanılacak ilk madde ve malzemeler şeklinde bulunan varlıklardır”(TMS 2, 2020).

“Stoklar maliyet ve net gerçekleşebilir değerden düşük olanı ile değerlendirilmelidir. Net gerçekleşebilir değer; bir işletmenin, işin normal akışı içinde, stoklarının satılması sonucunda elde etmeyi beklediği net tutarı ifade etmektedir ve işletmeye özgü bir değerdir. Stokların maliyeti ise stoklara ilişkin tüm satın alma maliyetlerini, dönüştürme maliyetlerini ve stokların mevcut durumuna ve konumuna getirilmesi için katlanılan diğer maliyetleri içermektedir. Hizmet sunan işletmelerde ise stokların maliyeti, kontrol işlemlerini yürüten personel dahil olmak üzere, hizmetin sunulmasında doğrudan görev alan personelin işçilik ücretleri ve diğer maliyetleri ile bunlarla ilişkili olabilecek genel giderleri içermektedir (Mengi, 2013 : 73).”

İşletmelerde stoklar kullanılarak gerçekleştirilen hileli finansal raporlama temelde aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir;

❖ **“Stokların Olduğundan Yüksek Gösterilmesi** ile otomatik olarak satılan malın maliyeti olduğundan düşük gösterilebilmektedir. Bunun için yapılan apılan stok değerlemesinde hile, stokta kalan malların fiziki değerini artırma veya değeri düşen stoklar için karşılık ayırmayı erteleme yöntemleri kullanılabilir. Stokların fiziki olarak sayısını artırmak, sayımda değersiz varlıkların düşülmemesi ve alakasız varlıkları paketlemek veya başka yanıltıcı işlemlerle stokların sayımına dahil etmek suretiyle gerçekleştirilebilir. Bunun yanında, kayıtlarla oynayıp açıkça sahte bir isim altında yeni stoklar yaratıp bunların değerlemeye dahil edilmesini sağlayarak ve hatta toplam stok tutarını değiştirmeden stok kayıtlarında yapılan hile ile stok sayısının artırılması suretiyle birim başına stok maliyeti düşürülüp dönem içerisinde satılan malın maliyetine giden tutarın azaltılması gibi yöntemlerle de stok değeri artırılabilir (Web 18,2020).”

Bir başka deyişle, stoklar için ayrılan karşılıkların düşük tutarda ayrılması sonucunda bilançoda yer alan menkul kıymet hesaplarının değeri yüksek görünecektir. Buna karşılık değeri düşen stokların kayıtlardan çıkarılmaması durumunda stoklar sınıfında kayıtlara alınan varlıklar bilançoda yüksek değerde görünecektir (Yüksel ve Kayalı, 2019, 99).

Yıl sonunda stokların olduğundan yüksek gösterilebilmesi için birçok yöntem kullanıldığı görülmektedir. Bunlar sayım tutanakları üzerinde gerçekleştirilebilecek değişiklikler, sayım yapıldığına ilişkin hazırlanmış hayali satım tutanaklarının oluşturulması, aynı stokları birden fazla kez sayımını gerçekleştirerek, gerçekte depoda bulunmayan varlıkları boş kutuların içerisinde varmış gibi sayarak gerçekleştirebilir. Bunun dışında bir bilgisayar programı yardımı ile gerçekte de var olmayan hayali stoklar oluşturabilmektedir. Hatta hayali bir satıcı oluşturularak işletmeye stok girişi yapılmış gibi gösterilerek, işletmenin bir iştirakine ait stokları kendi işletmesine aitmiş gibi göstererek gerçekleştirebileceği gibi, konsinye malların da stoklar içerisine dahil edilmesi işletmenin stok mallarının bilançoda olduğundan fazla görünmesini sağlamaktadır. Stoklarda yer alan malların yanlış biçimde etiketlenmesi ile stokların şişirilmesi, stoklardan işletme tarafından üretilen mallara ilişkin işçilik yüklenmesi, birim maliyetlerin yükseltilmesine neden olacak satıcı faturaları veya benzer dökümanlar kullanarak değişiklikler yapmak şekillerinde gerçekleştirilebilmektedir (Zack, 2013 : 19 37).

- ❖ **Satış Sırasında Stokların Maliyetinin Olduğundan Düşük Gösterilmesi** ile gelir tablosunda yer alan net kar rakamının olduğundan yüksek görülmesine sebep olmaktadır.

Ayrıca, Stokların finansal tablolarda, kullanımları veya satılmaları sonucunda elde edilmesi beklenen tutardan daha yüksek bir bedelle izlenmemesi gerekmektedir. Bu durumda fiyat düşüşleri, stoğun fiziki olarak değer yitirmesi gibi nedenlerle şirketlerin stoklarındaki değer düşüklükleri gerekli karşılıkların ayrılması ile gelir tablosuna yansıtılmalıdır. (Web 18,2020).

Bu kapsamda stok kalemlerinin kişisel kullanım amaçlı çalınması veya zimmete geçirilen varlıkların stok hesaplarında gizlenmesi de stok hilesi olarak görülebilmektedir.

4.12.2.3 Alacaklara İlişkin Hileler

Varlık hesapları içerisinde yer alan alacakların uygun olmayan biçimde değerlendirilmesi de hileli finansal raporlama için kullanılan bir yöntemdir. İşletmenin alacaklarını uygun olmayan şekillerde değerlemesi genellikle, gerçekte var olmayan/hayali alacaklar yaratılması ve değersiz hale gelen alacaklar için gerekli kayıtların yapılmaması şeklinde gerçekleştirilebilir. Hayali alacaklar genellikle hayali satışlar nedeniyle oluşur. Alacaklar genellikle net gerçekleştirilebilir değer üzerinden kayıt altına alınmalıdır. Net gerçekleştirilebilir değer, toplam alacaklardan, tahsil edilemeyeceği tahmin edilen tutarın çıkarılması ile bulunmaktadır (ACFE, 2014).

“Alacak kalemin oluşumu hasılat kayıtları ile doğrudan ilgilidir. Sahte veya abartılmış satışlar sonucunda gösterilen alacaklar ile aynı nitelikte alacakların oluşmasına yol açabilecektir. bu kalemler değerlendirirken gerekli karşılığın ayrılması da hem varlığın yüksek gösterilmesine, hem de ilgili karşılığın gelir tablosuna yansıtılmaması nedeniyle karların yüksek gösterilmesine yol açacaktır. Alacaklar için ayrılacak şüpheli alacak karşılığı tutarının belirlenmesi, şirket yönetiminin değerlendirmesini gerektiren bir husustur. Alacak yoğun bir şirkette karı yüksek göstermek için bu kaleme ilişkin gerekli şüpheli alacak karşılığının ayrılması bir hile yöntemi oluşturacaktır. alacakların vadesinin doğru gösterilmemesi de onlardan kaynaklanan reeskontların doğru hesaplanmamasına ve dolayısıyla hem gerekli gelirlerin tutar olarak tabloya doğru yansıtılmamasına, hem de vade açılması nedeniyle alacaklara ilişkin oluşan faiz gelirinin hasılattan uygun biçimde ayrıştırılmamasına yol açacaktır (WEB 18, 2020).”

Alacaklara ilişkin hilelerde bir diğer önemli unsur ise, hilekarların hayali müşteriler için oluşturdukları iletişim bilgilerinin kendilerine ait olmasıdır. Bu noktada denetçi alacaklar kaleminde yer alan bir bakiyeyi doğrulamak için doğrulama mektubu/mutabakat yazısını müşteriye iletğinde aslında ilgili yazı doğruca hilekarın eline gidebilme durumu

oluşmaktadır. Dolayısıyla hilekar aslında var olmayan ama var olduğu iddia edilen hayali borç –alacak ilişkisini onaylayabilir. Bu tip durumda gerçeği ortaya çıkarmak için telefon kayıtları, işletme kaydı vb birçok unsur kullanılabilir.

4.12.3 Giderlere İlişkin Hileler

“Giderlerin kontrol edilmesinde kullanılabilecek dört temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar; giderlerin aktifleştirilmesi, giderlerin dağıtımı konusunda farklı anahtarlar kullanılması, giderlerin çeşitli karşılıklarla kapatılması ve/veya ertelenmesi giderlerin olduğundan az gösterilmesidir.

Giderlerin aktifleştirilmesi ile cari yıla yansıtılması beklenen giderler, aktifte tutularak aktif büyütülmekte, cari yıl karında artışa yol açan bu işlem, giderin aktifleştirildiği varlığın satışı ile ilgili yılın veya belirlenen amortisman veya itfa yöntemine göre gelecek yılların karının azalmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, aktifleştirme yöntemi yanında aktifleştirilen giderlerin itfasında belirlenen yöntem de finansal tabloların gerçekliği açısından önem taşımaktadır.

Giderlerin ertelenmesi de şirketler tarafından finansal tablo hilelerine başvurmak için kullanılan yöntemlerden birini oluşturmaktadır. Örneğin, gelecekte şirkete fayda sağlanması beklenmeyen değersiz hale gelmiş varlıkların aktiften çıkarılarak gelir tablosuna yansıtılmasının, cari yılda gerçekleştirilmeyerek bir sonraki döneme aktarılması da cari yıl giderlerinin azaltılması sonucunu doğuracaktır. Aynı şekilde çeşitli varlık kalemlerindeki değer düşüklüklerini yansıtmak için reeskont veya gerekli karşılıkların ilgili dönemde ayrılması da gelir tablosuna yansıtılacak giderleri azaltacaktır. Şüpheli alacaklar için karşılık ayrılması veya eksik ayrılması bu kapsamda en sık rastlanılan finansal tablo hilelerindendir. Şirketler alacaklarının tahsil kabiliyetini yitirdiğinin öğrenmesine karşın gerekli karşılıkları ayırmayarak karşılıklarını düşük gösterip, karını yüksek gösterebilmektedir (WEB 18,2020).”

Buna karşılık giderlere ilişkin yapılan hileler de işletmelerin finansal açıdan iyi olduğu dönemlerde ayırdıkları karşılıkları finansal açıdan kötü oldukları dönemde giderlerin kapatılması için kullandığı da görülmektedir. Bu noktada işletmelerin olması gerekenden fazla karşılık ayırıp ileriki dönemlerde azaltarak gelirini arttırmaya yönelik davranışları tespit edilmektedir.

4.12.4 Çalışanlara İlişkin Hileler

İşletmelerin ileride çalışanlarına sağlayacağı çeşitli faydalar için karşılıklar ayırması gerekmektedir. Bu noktada en çok hile saptanan kısım kıdem tazminatı karşılığıdır. Örneğin çalışan sayılarının ve maaşlarının gerek belge gerekse kıdem tazminatı tablolarında farklı gösterilmesi ve buna bağlı olarak finansal tablo okuyucularının yanlış yönlendirilmesi gibi.

4.12.5 Hasıllatlara İlişkin Hileler

Hasılat; “Ortakların sermayeye katkıları dışında, özkaynakta artışla sonuçlanan ve işletmenin dönem içindeki olağan faaliyetlerinden elde edilen brüt ekonomik fayda tutarıdır”. (TMS 18,2020).

Hasılatların tanımlanmasına ilişkin sorunlar aslında temel iki başlık altında toplanabilmektedir;

5 Hasılatın zamanından önce kayıt altına alınması ve ,

6 Niteliği şüpheli ve şişirilmiş hasılatlar.

Hasılatın zamanından önce tanınması, işletmenin sunması gereken hizmetler tamamlanmadan hasılat kaydını gerçekleştirmesi, yükleme ve müşterinin teslim alma işlemi gerçekleştirilemeden hasılat kaydı düzenlemesi ile mümkündür.

Niteliği şüpheli ve şişirilmiş hasılatlar ise bağlı ortaklara gerçekleştirilen satışların hasılat olarak kayıt altına alınması, müşteri ile gerçekleştirilen satış işleminde satılan malın yanında verilen değerli varlıkların bulunması ve bu değerli varlıkların bedelinin de hasılat içerisine

dahil edilerek kaydın bu şekilde gerçekleştirilmesi ve hasılatın şişirilmesi sonucu ortaya çıkar (Schilit, 2002: 99).

Bu noktada 240 numaralı Bağımsız Denetim Standardı olan “Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları” standardında hâsılatın finansal tablolara alınmasına ilişkin hile riskleri aşağıdaki gibi görülmektedir,

- *“Hâsılatın finansal tablolara alınmasına ilişkin hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlıklar, örneğin çoğunlukla hâsılatın gerçekleşmeden finansal tablolara alınması veya gerçek olmayan hâsılatın kaydedilmesi yoluyla hâsılatın olduğundan fazla gösterilmesinden kaynaklanır. Bununla birlikte söz konusu yanlışlıklar, hâsılatın doğru olmayan bir şekilde daha sonraki bir döneme kaydırılması yöntemiyle, olduğundan az gösterilmesinden de kaynaklanabilir.*
- *Hâsılatın finansal tablolara alınmasına ilişkin hile riskleri, bazı işletmelerde diğerlerine göre daha yüksek olabilir. Örneğin, performansın yıldan yıla hâsılat veya kâr artışına göre ölçüldüğü borsada işlem gören işletmelerde yönetim üzerinde, hâsılatın doğru olmayan bir şekilde finansal tablolara alınarak hileli finansal raporlama yapması yönünde baskı veya teşvik olabilir. Benzer şekilde, hâsılatının büyük bir bölümünü nakit satışlar yoluyla elde eden işletmelerde, hâsılatın finansal tablolara alınmasına ilişkin hile riskleri daha fazla olabilir*
- *Hâsılatın finansal tablolara alınmasında hile risklerinin bulunduğu varsayımının aksi ispat edilebilir. Örneğin, tek tip basit bir hâsılat doğuran işlemin bulunduğu durumda denetçi, hâsılatın finansal tablolara alınmasında hile kaynaklı önemli bir yanlışlık riskinin bulunmadığı sonucuna varabilir. Kiraya verilen tek bir mülkten elde edilen kira hâsılatı bu duruma örnek olarak verilebilir. (BDS 240, 2020)”*

Hasılatlar konusunda gerçekleştirilecek olan hileli finansal raporlamada seçim işletmenin muhasebeyi ne derece saldırgan kullanılarıyla bağlantılıdır. Gerçekleşmiş olan hasılatın erken tanınması, ortada gerçek bir satışın mevcut olduğu durumda geçerlidir. Hayali hasılat tanıma durumunda ise, ortada gerçekleşmiş herhangi bir satış olmaksızın, satış yapılmış gibi kayıt gerçekleştirilecektir. Yapılacağı düşünülen satış karşılığında oluşacağı düşünülen hasılat

ilişkin gerçekleştirilen satış kayıtları da hayali hasılat tanınması şeklinde kabul edilmektedir. İşletme yöntemleri bu yönde gerçekleştirdikleri hileli finansal rapırlamanın üstünü örtmek için faturaların tarihlerinde değişiklik yaparak daha erken tarihe çekerler, yükleme tarihlerini değiştirirler ya da tamamen yanlış kayıt oluştururlar (Mulford, Ve Comiskey ,2005 : 22).

4.12.6 Yükümlülüklerin Finansal Tablolara Yansıtılmasına İlişkin Hileler

Şirketlerin yükümlüklerinin tümünü finansal tablolarına yansıtılmamak için kullanabilecekleri; gelirlerin kaydedilip bundan kaynaklanan yükümlülüklerin finansal tablolara yansıtılmaması, şarta bağlı veya beklenen yükümlülüklerin tahakkuk ettirilmemesi veya bunların tam olarak kamuya duyurulmaması ve borçları kayıt dışında tutacak işlemler yapılması şeklinde üç temel yöntem bulunmaktadır.

“Muhasebe ilkelerinden ihtiyatlılık çerçevesinde işletmelerin, muhtemel giderleri, zararları ve borçları için karşılık ayırmaları gerekirken, pek çok işletme tarafından bu ilkenin ihlal edildiği görülmektedir. Şarta bağlı olayların getireceği yükümlülüklerin finansal tablolara yansıtılması hususu bunlardan birini oluşturmaktadır. Finansal tablolarda yer alan yükümlülüklerle ilişkin vade farkı, faiz, kur farkı veya gecikme faizi gibi gider unsurlarının finansal tablolara yansıtılmaması da, yükümlülüklerin olduğundan daha az, karın ise daha yüksek gösterilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca banka kredilerinin veya diğer borçların kayıt dışı izlenmesi de yükümlülüklerin finansal tablolara tam olarak yansıtılmaması sonucunu getirecektir.”

“Şirkete geleceğe dönük bir takım yükümlülükler getiren önemli uzun dönemli anlaşmaların, yaratabileceği yükümlülüklerin finansal tablolarda ayrıntılı olarak açıklanmaması da şirketin gerçek finansal yükünün anlaşılmasını engelleyebilmektedir.

Finansal piyasalardaki gelişim, şirketlere çeşitli araçlar vasıtasıyla bilançolarına yansıtmadan kaynak temin etme imkanı getirmiştir. Bilanço dışı finansman borçlanma oranının düşürülmesi yanında, şirketin gelecekteki yatırım planları için kaynak temini olasılığının artırılması için de kullanılabilir. Ancak işlemler finansal tablo

kullanıcılarının şirketin gerçek finansal pozisyonunu görmelerini engellemektedir (Web 18,2020).”

4.12.7 Birleşme İşlemlerinde Hileler

Şerefiye, işletmelerin birleşmesi ve devir alınması sürecinde ortaya çıkan, edinilen varlıklar ile bu varlıkların kayıtlı değerleri arasında ki farktır. Edinilen varlıkların, gelecekte sağlayacağı faydalanın, kayıtlı değerinden fazla olması temeline dayalı olarak ortaya çıkar. Şerefiyenin itfa oranı üzerinde gerçekleştirilen manipülasyonlar dönem kar ve zararı üzerinde etki yaratmaktadır.

“İşletmelerin birleşme ve satın alım süreçlerinde varlıklar üzerinde gerçekleştirilecek diğer çeşitli hileli finansal raporlama yöntemleri de bulunmaktadır. Bu yöntemler aşağıdaki gibidir,

- İşletme varlıklarının kayıtlı değerleri üzerinden değil de piyasa değeri üzerinden kayıt altına alınması,
- Satın alan firma konusunda yanlış tanımlama yapılması ve,
- Kayıtlı değerlerin varlıklar üzerinde yapılan dağılımlarını yanlış biçimde gerçekleştirerek, uzun süreli amortismanı tabi tutulacak ya da hiç amortismanı tabi olmayan varlıklara kayıtlı değerlerinin üzerinde bir değer yükleyip, kısa sürede amorti edilecek varlıkların ise kayıtlı değerlerinin altında gösterilmesidir “ (Mengi, 2013 : 73).

Satın alan şirketin yanlış tanımlanması da ortaya bir hileli finansal raporlama olayının çıkmasına neden olabilmektedir. Satın alma sürecinde gerçekleştirilen değerleme çalışmalarında satın alınan işletmenin varlıklarının değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan sonuç, satın alan işletmenin varlıklarının ötesine geçebilmektedir. Bu durumda, süreçte hangi işletmenin satın alan ve hangisinin satın alınan olduğuna yönelik bir çelişkiye sebep olmaktadır. Bu gibi şirket birleşmelerinde satın alan ve alınan tarafların değiştirilmesi ve varlıklarının piyasa değeri yüksek olan işletmenin varlıkları üzerinde herhangi bir düzeltme kaydı gerçekleştirilmesi gereklidir (Albrecht ve Albrecht, 2003 : 405).

4.12.8 Diğer Hileler

4.12.8.1 Zamanlama Farkları

Finansal tablolarda yapılan hilelerde en çok kullanılan yöntemlerden biri zamanlama farklarıdır. Zamanlama farklarını, gelirlerin veya giderlerin uygun olmayan periyodlarla kaydedilmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu hile yöntemi ile yapılmaya çalışılan, ilgili dönemin karını istenilen düzeyde ayarlayabilmek yada azaltabilmektir bunu yapabilmek içinde gelirleri veya giderleri olması gereken periyottan veya yıldan önce ya da sonra kaydetmektir. Bu tür uygulamalara kar ayarlaması da denilmektedir (ACFE, 2014).

4.12.8.2 Ertelenmiş Vergide Hileler

“Şirketlerin finansal tablolarındaki bazı kalemlerin farklı dönemlerde vergi yükü doğurması söz konusu olabilmekte, bu zamanlama farklılığı ertelenmiş vergiyi gündeme getirmektedir. Ertelenmiş vergiler için gerekli karşılığın ayrılmaması şirketlerin vergi yükünün finansal tablolara tam olarak yansıtılmasını engellemektedir. Bunun yanında, zarar eden ve gelecekte faaliyetlerini sürdürme ihtimali zayıf olan şirketlerin vergi aktifi kaydetmesi de bir hileli işlem olarak kabul edilebilir (Web 18, 2020).”

4.13 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİT EDİLMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

İşletmeler açısından işletme içi ve dışı hilelerin maliyetleri gün geçtikçe artmaktadır.

Hile gizli saklı bir eylem olduğundan dolayı ortaya çıkarılması bir hayli güçtür. Çünkü hileyi yapan ortaya çıkmaması için aynı zamanda bunu gizleme planları da yapmaktadır. Günümüzde artık finansal konularda birçok hilenin işletmelerin bilgi sistemleri üzerinde yapıldığı gerçeği de unutulmamalıdır. Bu nedenle hileyi tespit etmeye çalışan kişilerin konu ile ilgili mesleki, bilgi , tecrübe ve deneyimi buna yeterli olmalıdır. Bilgi sistemleri konusunda yetkinlik sahibi bir kişinin gerçekleştirdiği hilelerde, bunu ortaya çıkarmaya çalışan kişiler bu konuda en az hilekar kadar yetkin olmalıdır (Ataman ve Aydın, 2017 : 22).

Hileleri gerçekleştirmeden önce önlemek için ve gerçekleştirdikten sonra ortaya çıkarmak için reaktif ve proaktif yaklaşımlar kullanılmaktadır.

4.13.1 Reaktif Yaklaşımlar

“Hile denetiminde reaktif yaklaşımda, hile iddiaları var ise incelemelere başlanılır ve uygulanan yöntemler var olan iddiaları çözmek üzere oluşturulur. Reaktif yaklaşımlarda hile oluşmadan herhangi bir önlem alınmadığından dolayı bu yaklaşım, pasif bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Son zamanlarda görülen hile artışları nedeniyle proaktif yaklaşımlar tercih edilmekte ve iddia neticesinde hile incelemesi yapmak yerine, hile oluşmadan önce ya da oluşuktan hemen sonra tespit edilmeye çalışılmaktadır” (Rasgen, 2016 :42). Bir başka deyişle reaktif yaklaşımlar hile iddialarının neticesinde yapılır ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaları çözmeye yönelik oluşturulur.

4.13.1.1 Hilelerin Tesadüfen Tespit Edilmesi

“Hilelerin tesadüfen tespit edilmesi, bir hile gerçekleştirildikten sonra, denetçinin deneyimi ya da çalışmalarından bağımsız olarak hilenin şans veya tesadüfî olarak ortaya çıkmasıdır. Hile yapan kişinin masasında, ortak kullanım alanında veya buna benzer bir yerde unutmuş olduğu bir doküman, belge ve benzeri bir şeyin bulunması sonucunda hilenin ortaya çıkarılması gibi bir örnek verilebilir” (Akçay ve Uysal, 2019 :49).

Hileli finansal raporlama gerçekleştiren işletme yönetimleri veya hilekarlar genellikle bunu gizleyebilmek ve denetçinin hileyi ortaya çıkarmasına engel olmak için çaba sarf ederler fakat kimi zaman tesadüfî bir şekilde yakalanırlar.

4.13.1.2 Hile Belirtilerinin Tespit Edilmesi

“Hile yapmak bir suçtur, fakat; hilelerin açık bir şekilde gözlenememesi hileyi suç türlerinden yırmaktadır. Hilelerin doğası gereği gizli olması ve gözlenememesi dolayısıyla somut ve net kanıtlar bulmak oldukça zordur. Hile eyleminde genellikle sadece hilelerin gerçekleştiğine dair şüpheli belirtiler bulunmaktadır” (Akçay ve Uysal, 2019 :49).

Görüldüğü üzere, reaktif yaklaşımlarda hile oluşmadığı takdirde bunun için bir önlem alınmamaktadır(Elhakan, 2017 : 65)

4.13.2 Proaktif Yaklaşımlar

Proaktif yaklaşımlar, hile yapmak için olası fırsat ve tehditler oluşmadan görebilmek, olabilecekleri tahmin ederek önlem almak amacıyla uygulanan yöntem ve tekniklerdir(Ertikin, 2017 : 72). Bir başka deyişle Proaktif yaklaşım, bir duruma karşı olayın meydana gelmesinden önce kontrol etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır.

“Bu yaklaşımda hilenin tespitine yönelik araştırmalar herhangi bir hile iddiası veya hilenin gerçekleşmesine sebep olabilecek bir kontrol zayıflığı olmadan başlatılır.

Proaktif yaklaşımı benimseyen denetçiler, ortada bir hile iddiası veya hilenin gerçekleştiğine yönelik herhangi bir kontrol zafiyeti bulunmasa bile gerçekleşmiş muhtemel hileleri de araştırmak üzere çalışmasını planlar. Bu yaklaşım aynı zamanda işletmeler tarafından hile riskine yönelik bir karşılık olarak da kullanılabilir.

Hile denetiminde proaktif yaklaşımlar, işletmenin hile politikalarının haricinde gelecekte gerçekleşme ihtimali bulunan risklere yönelik önlemlerin işletme ile paylaşılmasını içermektedir. Bu açıdan bakıldığında hile denetiminin kendisi de proaktif bir yaklaşım olarak işletmelerce kullanılabilmektedir. İşletme içerisinde yer alan hile unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler, hilenin gerçekleşme olasılığını minimuma indirecektir (Erol, 2016 : 52).” Bir başka deyişle Proaktif yaklaşımlar ; fırsat ve tehditleri doğmadan görmek, olabilecekleri öngörmek ve önlem almak amacıyla uygulanan yöntem ve tekniklerdir.

“Hilenin ortaya çıkartılması için kullanılan proaktif yöntemleri iki grupta toplayabiliriz. Bunlar, tümevarım ve tümdengelim yöntemleridir. Hilenin tespit edilmesinde kullanılan ikip roaktif yöntem birbirlerine benzer özelliklere sahiptir. Bu yöntemler, geniş çaplı veri tabanlarının araştırılması yoluyla hilenin neden olduğu anormallikleri ortaya çıkarmaktadırlar. İki yöntem, özel bir hileden şüphelenilmemesine rağmen bir şey çıkacak ümidiyle yapılır. Tümevarım yöntemlerinin uygulanmasında veri madenciliği

yazılımlarından ve dijital analiz tekniklerinden (benford yasası) yararlanılmaktadır (Terzi, 2007 : 118)”

Bu bölümde proaktif yaklaşımlardan Veri Madenciliği, Analitik İnceleme Prosedürleri, Veri tabanının Dijital Analizi – Benford Yasası, İstisna Testleri ve Doğruluk Testleri ve Örneklem Yöntemi ele alınmaktadır.

4.13.2.1 Veri Madenciliği

Veri madenciliği, 1990’larda ortaya çıkan ve dünya da yeni yaygınlaşan bir kavramdır. Veri madenciliği uygulamalarında kullanılan ve büyük hacimlerde verilerin tutulduğu veri ambarı projeleri de benzer şekilde son yıllarda önem kazanan projelerdir. Veri madenciliği, veri ambarlarında tutulan çok çeşitli verilere dayanarak daha önce keşfedilmemiş bilgileri ortaya çıkarmak, bunları karar vermek ve eylem planını gerçekleştirmek için kullanma sürecidir. Bundan dolayı kendi başına bir çözüm değil, çözüme ulaşmak için verilecek karar sürecini destekleyen, problemi çözmek için gerekli olan bilgileri sağlamaya yarayan bir araçtır (Özmen, 2007). Diğer bir ifadeyle veri madenciliği, verilerin içerisindeki örüntülerin, ilişkilerin, değişimlerin, düzensizliklerin, kuralların ve istatistiksel olarak önemli olan yapıların keşfedilmesidir (Özkul ve Pektekin, 2009).

Veri madenciliği istatistik biliminin teknolojiyle bütünleşmesi sonucu oluşturulan bir araçtır bu sebeple veri madenciliğini; kümeleme/bölümleme, verilerin grafiksel gösterimi, öngörü modellemesi, bağlantı analizi, sapma tespiti, bağımlılık analizi, özetleme gibi başlıklarla sınıflandırılabiliriz.

“Veri madenciliği ile normların, standartların ya da beklentilerin dışında kalan eğilim ve gelişmeler saptanmaya çalışılmaktadır. Veri madenciliği analizi diğer analitik tekniklerden farklıdır, çünkü diğer teknikler toplulaştırılmış finansal bilgiler kullanırken veri madenciliği analizi, hesaplar ya da diğer müşteri bilgileri içinde bireysel olarak olağandışı kalemleri bulmaya yönelik olarak sorgulama ya da araştırma yapmaktadır (Kandemir ve Kandemir, 2012)”

“Denetim şirketleri ve prosedürleri, şirketlerdeki hile ve usulsüzlükleri tespit etme ve önlemede yeterli değildir. Özellikle denetim şirketlerindeki standart denetim prosedürleri, çoğu durumda hile ve usulsüzlüklerin tespiti için yeterli olmamaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi ve şirketlerde özellikle yönetim hilelerinin tespiti amacıyla veri madenciliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla çok sayıda veri madenciliği algoritmaları veya yöntemleri hile tespiti için şirketlere adapte edilmektedir. Veri madenciliği algoritmaları ile sadece hile ve usulsüzlükler tespit edilmemekte, ayriyeten hile ve usulsüzlüklerin önlenmesi de mümkün olmaktadır (Gill ve Gupta, 2009 : 56).”

Veri madenciliğinin amacı da anlamlı bilgiler elde etmek ve bunu eyleme dönüştürecek kararlar için kullanmaktır. İlgilendiği ana kütle örneğin mevcut veya potansiyel müşteriler olabilir. Müşterilerin profillerini, satın alma eğilimlerini, bir ürünü veya hizmeti kabul etme veya etmeme ihtimallerini tahmin etme veri madenciliğinde hedeflenen amaçlar arasındadır. Bu tahminlerin ise ana hedef olan strateji belirlemek için çeşitli kararlar vermek için kullanılır. “Veri madenciliği yazılımları belirtilen ifade edilen amaçlar için kullanılabileceği gibi, veri tabanlarındaki anormallikleri inceleyerek hileleri ortaya çıkarmada da kullanılabilir. Audit Command Language (ACL) gibi ticari veri madenciliği yazılımlarında kullanılan en popüler ortaya çıkarma yaklaşımları, veri tabanlarındaki anormallikleri aramak içindir. Böyle yazılımların uygulanışını göstermek için “XYZ Anonim şirketi” nin durumunu incelenmiştir. Satıcılardan alıcılara kardan hisselerde (komisyonlarda) belirtilen hile için yüksek risk alanı olduğuna inanarak, XYZ çeşitli ürünlerin satın alınma eğilimlerini incelemek için bir veri madenciliği paketi kullanmıştır. Kendi kayıtlarını satıcı ve hacim olarak tanzim ederek (bu yazılım gelmeden önceki çok büyük bir iş), bir satıcıdan toplam alımların arttığını, buna karşın diğer bütün satıcılardan yapılan toplam alımların azaldığını gözlemlemiştir. Daha ileri bir analizde, şirket ayrıca avantajlı (iltimaslı) satıcının fiyatlarının daha hızlı bir oranda arttığını bulmuştur Bu örnekler, özellikle bu satıcının ürünleri hakkındaki şikayetlerin sayısı dikkate alındığında şüphe vericiydiler. XYZ daha ileri bir araştırma yaptı ve alıcılarının kardan hisse (komisyon) kabul ettiklerini keşfetti. Rüşvetçilik XYZ A.Ş.’nin 11 milyon dolardan fazla ihtiyaç olmayan madde ve malzeme alımı yapmasına neden olmuştur. Satın alma örnekleri sık sık komisyon hilelerine işaret

etmektedir. Çünkü bir alıcı komisyon almaya bir kez başlarsa, raporların (kayıtların) kontrolü alıcıdan satıcıya yer değiştirir. Satıcı bir kez bağlantıları kontrol altına alırsa, fiyatlar sık sık yükselir, avantajlı (iltimaslı) satıcının satış hacmi artar, diğer satıcılardan alımlar azalır ve bazen satın alınan malların kaliteleri de azalır (Çatıkkaş ve Çalış, 2010 : 147)”

Bu noktada veri tabanında yer alan şüpheli alımlar hilenin ispatı değil, belirtileridir. Veri madenciliği, veri tabanları üzerinde yer alan anomalilerin tespitinde oldukça fayda sağlamaktadır.

4.13.2.2 Analitik İnceleme Prosedürleri

“Çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler ile işletmenin kayıtları arasındaki anlamlı ilişkilerin incelenmesiyle elde edilen bilgilerin, denetçi tarafından geliştirilen beklentilere uyup uymadığına bakılması işlemlerine analitik inceleme prosedürleri adı verilmektedir (Bozkurt, 2018 : 151).”

“Analitik İnceleme Prosedürleri işletme içinden ve dışından elde edilen finansal ve finansal olmayan bilgiler arasında var olan mantıklı ilişkileri inceleyerek, mali tablolardaki yanlışlıkları saptamaya yönelik çalışmalardır (Meigs, 1989 : 237).”

Denetim yılındaki mali oranları bir önceki yıl ile karşılaştırılır. Bir önceki yılın müşteri kaynaklarından karşılaştırılabilir bilgiler ,finansal raporlar, yayınlanmış endüstri istatistikleri ve bütçeler planlama amacıyla kullanıldığı zaman analitik prosedürler, denetçinin müşteri işinin finansal özellikleri anlamasını kolaylaştırır. Ortaya çıkan çıkan açılı düzenlilikler bu karşılaştırma sonucu belirlenebilir. Analitik İnceleme Prosedürleri inceleme sırasında özellikle dikkat edilmesi gereken noktaları saptayarak diğer denetim prosedürlerinin zamanlaması niteliği ve kapsamını belirtmekte kullanılırlar (Çalış, 2011).

Yapılan izahatlar ışığında görülüyor ki analitik inceleme prosedürleri daha çok mali tablo hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılmaktadır. Bu sebeple bu yöntemde en çok kullanılan tekniklere oran analizi ve eğilim yüzdeleri analizi örnek olarak gösterilebilir.

4.13.2.2.1 Oran Analizi (Rasyo Analizi)

“Anlamlı ilişki içinde olan mali tablo kalemlerinin birbirlerine oranlanmasıyla bulunan rasyoların, geçmiş yıl sonuçları, benzer işletme oranları veya sektör oranları ile karşılaştırılmasıdır. Oran analizinde yıllar itibariyle oranlarda meydana gelen büyük değişiklikler ya da diğer şirketlerden ya da sektör ortalama değerlerinden belirgin sapmalar, hileli durumlara yönelik uyarılara işaret edebilmektedir” (Ertikin, 2017 :77).

Bir başka deyişle oran analizi, işletmelerin mali tablolarında bulunan kalemlerin rakamsal büyüklüklerinin birbirine bölünerek matematiksel olarak değerlendirilmesidir. Bu noktada birbiri ile ilişki içerisinde olan ve/veya ilintili olan kalemlerin karşılaştırılması önemlidir.

4.13.2.2.2 Eğilim Yüzdeleri Analizi (Trend Analizi)

Mali tablolarda bir yıl, baz yıl olarak kabul edilmekte, o yıla ait tutarlar $\underline{=100}$ olarak kabul edilerek bunu izleyen dönemlere ilişkin aynı tür değerlerin baz yıla göre yüzde olarak değişimi hesaplanmaktadır. Ancak analizin anlamlı sonuçlar verebilmesi için baz olarak alınacak yılın her bakımdan işletme faaliyetlerini yansıtacak normal bir yıl olması gerekmektedir (Lazol ve Çabuk, 2016)

Bu yöntem mali tabloların dinamik bir yaklaşımla analizine de imkân vermektedir. Eğilim yüzdeleri analizinde, işletmenin mali tablolarında yer alan kalemlerin dönemler arasında göstermiş olduğu artış veya azalışlar saptanmakta ve bu değişikliklerin temel yıla göre oransal önemleri ortaya konularak işletmenin gelişme yönü incelenmektedir. Trend yönteminin mali tablolara uygulanmasında karşılaşılan başlıca güçlükler; Temel dönemde negatif olan bir kalem izleyen dönemde pozitif olmuşsa ya da tersi olmuşsa, o kalem tutarı için trend hesaplanmaz. Temel dönemde bir tutarı olan kalem, başka dönem sıfıra düşerse, değişim yüzde yüz olur (Ertikin, 2017).

Bir başka deyişle, bir işletmenin aralarında ilişki olan mali tablo kalemlerinin uzun sürede gösterdikleri eğilimleri karşılaştırmak suretiyle yapılan incelemeye trend analizi denir. Trend analizin başlıca amacı işletmenin uzun vadeli başarı – kar durumunu ölçmek, yatırım için gerekli kararların alınıp alınmadığının ölçülmesi, finansal kaynakların ve varlıkların yeterli olup olmadığı vb. unsurların ölçülmesidir.

4.13.2.3 Veri Tabanının Dijital Analizi –Benford Yasası

Adını fizikçi Frank Benford’dan alan bu kanun, bir istatistik verisinde her bir rakam için rastlanma olasılıklarını veren bir matematik kuralıdır (Güneş, 2014)

Benford Yasası, hileli işlemlerin ve muhasebe ortamında çıkabilecek düzensizliklerin tespitinde kullanılan proaktif hile tespit yöntemidir. Bu kanunun temeli, rakamların ortaya çıkış sıklıkları (rakamların frekansları) ile gerçek bir muhasebe evreninde ortaya çıkan ilk rakamların sıklıklarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Rakamların sıklıkları Benford Yasası’na uygun olmayan bir şekilde değişiklik gösterdiğinde, bu durum kasıtlı bir eylemi yani finansal tablo hilelerinin varlığını gösterdiği kabul edilmektedir (Terzi ve Kasap, 2007).

Bir veri analizi olan sayısal (dijital) analizde, sayılarda normal olmayan oluşumların varlığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu data analizinde Benford Yasası kullanılmaktadır (Johnson, 2005).

Finansal tabloları oluşturan muhasebe bilgileri içinde yer alan hileli işlemleri, istatistiki bir yöntem olan Benford Kanunu ile tespit etmek mümkündür. Benford Kanunu’na göre eğer istatistik verisinden ya da herhangi bir sayı kümesinden rastgele bir sayı seçerseniz bu sayının ilk hanesinin 1 olma olasılığı, bütün sayıların aynı olma olasılığının aksine %30,1’dir. Bu sayının ilk hanesinin 2 olma olasılığı ise %17,6’dır, böyle takip ederek 9 olma olasılığı ise %5’dir. Bu tespit zaman içinde muhasebe denetiminde kullanılmaya yönelik çalışmalara konu olmuş ve Benford Kanunu hileli işlemlerin bulunmasında yol gösterici bir unsur olmaya başlamıştır (Demir, 2014)

Bir veri kümesi içerisinde rakamların ortaya çıkma sıklıklarında Benford Kanunu’na uymayan bir durum söz konusu ise, bu uyumsuzluğa neden olan bir dış etken olduğu düşünülebilir. Bu ise muhasebe verileri üzerinde kasıtlı olarak yapılan bir girişime işaret olabilmektedir (Özkul & Pektekin, 2009)

Hileyi ortaya çıkarmak için kullanılan Benford Yasasının başlıca avantajı hem kullanımının hem de uygulamasının düşük maliyetli olmasıdır. Bu yöntem şirketin veri tabanına uygulanmaktadır. Olası şüphelilerin hile tespiti için kullanıldığını anlama olasılıkları

düşüktür ve hileyi yapmaya devam ettikçe yakalanmaları da kolaylaşmaktadır (Erdoğan, 2001).

Dijital Analiz, muhasebe verilerindeki hileli sayıların tespitinde denetçiyi hedefe doğru yöneltten önemli bir sistemdir. Muhasebe denetiminde Dijital Analiz uygulamaları iç ve dış denetime uygulanabilmektedir. İç denetimde Dijital Analiz örnek olarak; hayali mal ve hizmetler ve hayali satıcılara ödenen bedeller ile hileli işgören tazminatlarını tanımlamakta kullanılabilir. Amaç tuhaf rakam şablonları veya aşırı tekrarlamayı içeren şüpheli ilişkilerin odaklarının ırgulanmasıdır. Örneklemeler; satıcılar, personele yapılan iç ödemeler, yöneticiler ve maliyet merkezleri olabilir. Denetimin dikkati kanuni sebepler ve hilekarlıktan kaynaklanan anormallikler üzerine odaklanmaktadır Dijital Analiz ayrıca yöneticilerin satın almadaki ihlalleri ve satın alınan mal miktarlarının nasıl dağıtıldığını da tanımlamakta ve incelemektedir. Dış denetimciler açısından bakıldığında, Dijital Analizin; denetim için örneklem seçmede, hayali envanterler ve uydurma muhasebe kayıtlarını kontrol etmede kullanıldığı söylenebilir (Alagöz ve AY, 2002).

4.13.2.4 İstisna Testleri ve Doğruluk / Eş (Kopya) Testleri

İstisna testleriyle denetçi, işletmedeki hile yapılma olasılığı olan olağandışı kalemler veya istisnai durumlar ve olaylar üzerine yoğunlaşabilir. Doğruluk ve eş (kopya) testleri, hayali veya ayrılmış çalışanları belirlemede kullanılmaktadır. Bilgisayar destekli denetim teknikleri programı aracılığıyla çalışanların sosyal güvenlik numaraları ve adlarının uygun olup olmadığı kontrol edilebilir veya doğrudan kullanılan banka hesap numarası için bu kontrol yapılabilir (Kardeş, 1996).

Özellikle alıcılar ve satıcılar gibi hesaplar için ise mutabakat mektupları ile sağlıklı kontroller yapılabilir. İlgili firmadan cari hesap dökümü veya belli tarih itibarıyla hesap bakiyesi yazılı olarak istenir. Herhangi bir hile ve usulsüzlüğün var olması olasılığına karşılık cevabın da yazılı olarak ve yönetim kurulu üyeleri veya doğrudan denetçinin adresi gibi işletme dışında farklı bir adrese gönderilmesi istenir. Bu şekilde elde edilen bilgiler, işletme kayıtları ile kontrol edilerek, varsa tutarsızlıkların nedeni araştırılır (Demir, 2014).

Bu noktadan hareketle, istisna testleri ve doğruluk testleri ile işletme içerisindeki hile yapılma ihtimali olan olağandışı kalemler ya da istisnai durum ve olaylar üzerine yoğunlaşabilme imkanı sağlar.

4.13.2.5 Örneklem Yöntemi

Klasik denetimde yöntem, kitleyi oluşturan birimlerin tamamının incelenmesidir. Bu yöntemde göre; hatalar minimuma indirilir, sonuçlar sağlam temellere dayandırılır fakat uygulamadaki zorluklar, zaman ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle kullanışlı değildir.

Diğer taraftan bir ana kitleden tesadüfi olarak seçilen daha az birimlerin oluşturduğu örneklem incelenmesi hem zaman ve hem de ekonomik açıdan daha avantajlıdır. Örneklem yöntemlerinin denetimde kullanılması, sonuçları itibarıyla oldukça yararlar sağlayabilmektedir (Sağlam vd., 2011; 19).

Anormallikler içeren bir veri kümesinin örneklem alınarak incelenmesi anlamlı olabilir ancak hileli rakamlar içeren bir veri kümesinden örneklem alınarak incelenmesi her zaman anlamlı olmayabilir. Sadece birkaç tane hileli işlem içeren büyük bir veri kümesinden %5 örneklem alındığında hileyi tespit edememe riski %95 olacaktır. Bu nedenle hile tespitinde tüm veri kümesinin incelenmesine ihtiyaç olup, bu da ancak bilgi teknolojilerinin kullanımı ile mümkün olabilir (Albrecht vd.,2012, 497)

Denetimde örneklem denetçiye, örneğin alındığı ana kütleyi ilgilendiren sonuçlara varılmasında yardımcı olması için seçilmiş kalemlerin bazı özellikleri hakkında denetim kanıtı elde etmeye ve değerlemeye imkan verebilecektir. Denetim işletmelerinin ana ütleği oluşturan birimlerin bir kısmına uygulanması işlemine “örneklem yöntemi” adı verilir. Örneklem ile ana kitleden belli sayıda örnek birimleri alınarak değerlendirilir ve bulunan sonuç ana kütleye genelleştirilir. Örneklem yönteminde önemli olan, seçilecek örneklem grubunun ana kütleyi temsil eder nitelikte olmasıdır. Bu da örneklem büyüklüğü oluştururken, kanıt sayısına etki eden unsurların titizlikle ele alınması ile sağlanabilir (Çil, 2013 : 17).

Bu sebeple örnekleme yönteminin diğer iradi yöntemlere karşı sağladığı faydalar aşağıdaki gibidir,

- Örnekleme sonuçlarının objektif olarak değerlendirilmesi imkanı,
- Maliyet ve zaman tarasarrufunun sağlanması,
- Ana kütleden seçilecek örnek birimlerinin önceden belirlenebilmesi ve hata- hile olasılıklarının tahminine imkan sağlamasıdır.

4.14 HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN ÖNLENMESİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

“İşletmelerde önleyici ve ortaya çıkarıcı teknikler olmasına rağmen hile ve suistimaller işletmenin her seviyesinde ortaya çıkabilmektedir. Hile konusunda işletmeler bir takım tedbirler almaktadırlar. Bu tedbirler hileyi önlemek ve ortaya çıkarmak için alınan tedbirlerdir. Burada kullanılan “önleme” ve “ortaya çıkartma” kavramları aynı anlama gelmemektedir. Önleme kavramı; politikaları, prosedürleri, eğitim ve iletişimi kapsarken, ortaya çıkarma kavramı; gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan hile ve suistimleri belirlemeye yönelik faaliyetler ve programlar olarak tanımlanabilir. Hile önleme teknikleri, hilenin gerçekleşmeyeceğini garanti etmez, ancak hile riskinin minimize edilmesinin başlıca adımlarından biridir” (Özkul ve Özdemir, 2010 : 85).

Hilenin ortaya çıkarılması için gerçekleştirilen iç kontroller, bağımsız denetimler, vergisel denetimler, dış denetimler, çeşitli yazılımlar, bunu kullanabilen nitelikli personelin ve harcanan zaman gibi değişkenlerin maliyeti, hileyi önlemek için önceden alınan önlemlerin maliyetinden oldukça yüksektir. Literatürde hilenin önlenmesi konusunda çeşitli görüş ve öneriler mevcuttur.

“Hilenin yapılmasının altında öncelikle çeşitli psikolojik etmenler yatmaktadır. Hileyi önlemek için de öncelikle bu psikolojik nedenleri anlayarak buna göre gerekli ve uygun tedbirleri almak çok daha verimli sonuçlar verecektir “ (Vardar,2019 : 63).

“Hileden sağlanacak yarar, onun için katlanılacak maliyetten fazla olduğu sürece hile eylemi gerçekleşmektedir.” (Bozkurt, 2009). Bu kabul, bir fayda maliyet analizi olarak da

açıklanabilir. Hileden elde edilebilecek yararın etkisi, hile yapmayı düşünen kişinin yoldan çıkmasında tetikleyici etki yapmaktadır. Diğer taraftan kişinin hile sonucu yakalandığında katlanacağı cezaların etkisi de onu yoldan çıkmama konusunda frenlemektedir. Yarar, maliyetten fazla olduğu sürece büyük olasılıkla hile eylemi gerçekleşmektedir. Tersine, maliyet yarardan fazla olduğu sürece de çoğunlukla hile eylemi gerçekleşmektedir. Yarar ve maliyet unsurlarını bir biçimde formüle edersek, aşağıdaki dengeler ortaya çıkmaktadır (Bozkurt, 2009);

Hileden Beklenen Yarar: Ödül x Fırsat x Tekrarlanma Oranı

Hileden Beklenen Maliyet: (Ortaya Çıkma Olasılığı) x Cezalar + Giderler + Etik Maliyetler

Yapılan izahatlar ışığında, eğer hilekarın hile yaparken yapacağı maliyetin kazanımından daha fazla olacağına inanması durumunda hile riskini en aza indirileceği görülmektedir.

Buna ilaveten, işletmelerde dürüst davranışların düşük olduğu bir ortamın olması, iç denetimin yetersiz oluşu, çalışanlar üzerinde yüksek baskıların olması vb. gibi nedenler insanların hile olasılığını arttırmaktadır. Yüksek seviyedeki yöneticilerin dürüst olmayan davranışları alt çalışanlara kötü örnek olmakta ve onları da dürüst olmaya özendirilmektedirler. İşletmeler yaptıkları uygulamalar ile ya hile riskinin az olduğu bir ortam ya da hile riskinin yüksek olduğu bir ortam yaratmış olacaktırlar (Albrecht vd., 2009). Hile riskinin az olduğu bir ortam yaratabilmek için hileyi önleme çalışmalarını bu bölümde İşletmede Dürüstlük, Şeffaflık ve Yardımlaşmaya Dayalı Kültürün Yaratılması, İç kontrol sistemi kurmak, İhbar hattı kurmak, Sürekli denetim, keşif yöntemi ve Fısıltı yöntemi olarak ele alınacaktır.

4.14.1.1 İşletmede Dürüstlük, Şeffaflık ve Yardımlaşmaya Dayalı Kültürün Yaratılması

İşi daha başında sıkı tutmak için dürüst adayların işe alınmasının sağlanması, bu süreçte önemli bir başlangıçtır. Bilindiği gibi düşük oranlarla da olsa her durumda hileye başvuranlar ile hiçbir durumda hileye başvurmayan çalışanlar da bulunmaktadır. Diğer

büyük grubu oluşturanlar ise fırsatını bulduklarında hile yapmaktadırlar. İşe alım sürecinde esas amaç, her durumda hile yapan grubu işletmeden içeri sokmamak, hiç yapmayanları ise işe alabilmektir (Bozkurt, 2009).

Bir başka deyişle, işe alınacak personelin uygun pozisyona ve niteliklerine uygun bir göreve getirildiği takdirde bu personelin diğer personelle ve işletmeye karşı tutum ve davranışları olumlu yönde ve yapıcı olur. Buna karşın uygunsuz seçim ve atamalar çoğunlukla huzursuzluğa, moral bozukluğuna ve sonuç olarak işten ayrılmalar nedeniyle yüksek bir personel devir hızına yol açar. Üstelik çalışanlar arasında etkileşimin fazla olması nedeniyle, işinden tatmin olmayan bir kimse etkileşimde olduğu diğer bir personelin morali üzerinde hayli olumsuz bir etki yapar (Abdioğlu, 2018).

Bu sebeple işletmelerin insan kaynakları departmanları hem çalışanların referans ve iş tecrübelerinin gerçekliğini araştırmaları, hileden kaçınma eğitimleri vermeleri , performans ve buna bağlı olarak ücretlendirme unsurlarını sık sık gözden geçirmeleri önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar işletmenin çalışanlarına kötü muamele gösterdiğinde çalışanların olumsuz davranma ihtimallerinin arttığını göstermektedir. Çalışanların önemsenmemesi ve iyi muamele görmüyor olmaları hile riskini düşürmektedir (Terzi, 2012).

Bu sebeple işletme içerisinde eğer yetersiz ücret politikası, terfi imkanının olmaması, adaletsiz uygulamaların olması, üst yönetimin uygunsuz tavırları, yapılan işin kıymetinin olmaması gerekli takdirin çalışanlara yansıtılmaması vb unsurlar hile olasılığını arttırıcı etkiye sahiptir.

4.14.1.2 İç kontrol sistemi kurmak

İşletme de hile riskini en aza indirmek için alınacak tedbirlerin en başında iç kontrol sisteminin kurulması yer almaktadır. Bir işletmede iç kontrol sisteminin yeterli ölçüde var olduğunun göstergesi olan bileşenler aynı zamanda iç kontrol sisteminin unsurları olarak da anladırılmaktadır (Zengin, 2018).

İç kontrol yapısı; işletme varlıklarının korunması, hata ve yolsuzlukların önlenmesi ve ortaya çıkartılması, muhasebe bilgilerinin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlanması, işletme faaliyetlerinin belirlenmiş yönetim politikalarına uygunluğunun sağlanması amaçlarına yardımcı olması bakımından işletme yönetimince kabul edilmiş politikave kurallardır (Türedi, 2001). Hile bir iş riskidir ve ortaya çı kartılması son derece zordur. Bu sebeple iç kontrolde etkinlik sağlanıp düzenli olarak riskler ra porlanmalıdır (Europeen Confederation of Institutes of Internal Auditing, 1999).

Bir işletmede hilelerin önlenmesine ve ortaya çıkartılmasına yönelik en önemli araç işletmede oluşturulacak iç kontrol yapısıdır. Bu kaçınılmaz bir koşuldur. Yapılan bütün araştırmalar bu alandaki en önemli unsurun kuvvetli bir iç kontrol yapısının olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda işletmede bir iş başından sonuna kadar bir kişi üzerinde toplanmamalıdır. Örneğin; bir sabit varlığın alımına bir kişi karar verirken, başka bir kişi bunun kaydını yapmalı, bir diğeri de varlığı koruma görevini üstlenmelidir (Bozkurt, 2000).

Buna karşılık, bağımsız denetçi ve iç denetçilerin ortak çalışma alanı olan iç kontrol sisteminin kalitesinin ve yeterliliklerinin artırılması hem işletmenin ulaşma hızını arttıracak hem de hile önleyici ve tespit edici görevi üstlenecektir.

4.14.1.3 İhbar hattı kurmak

Hileleri önlemek için kurulan ihbar hatları, şirketlere daha etkili denetim yapmaları için gerekli yollardan birisidir. Söz konusu haberleşme araçları şirket için daha fazla masraf ve bazende rahatsızlık veren aramalar anlamına geliyorsa da, ihbar hatlarının sağladığı kolaylıklar, dezavantajlardan çok daha fazladır. Yapılan hileleri ortaya çıkarma da en çok kullanılan yöntem ihbar hatlarıdır. Birtakım işletmeler ihbar hatlarını organizasyonlarda gerçekleştirirken bazı işletmelerde bunu dışardan sağlamaktadırlar, bu işle uğraşan şirketlerle anlaşarak onlara yaptırmaktalar. Bu tür yapıların mevcut olduğu organizasyonlarda daha önce bulunmayan çoğu hile olayı ortaya çıkarılmaktadır (Abdioğlu, 2018).

İhbar hatları aslında telefon görüşmesi anlamına geldiğinden ötürü hem daha az masraflı ve yasal olmakta hem de içeriden ve dışarıdan olası hile yapılma ihtimallerini ortaya çıkarmaktadır.

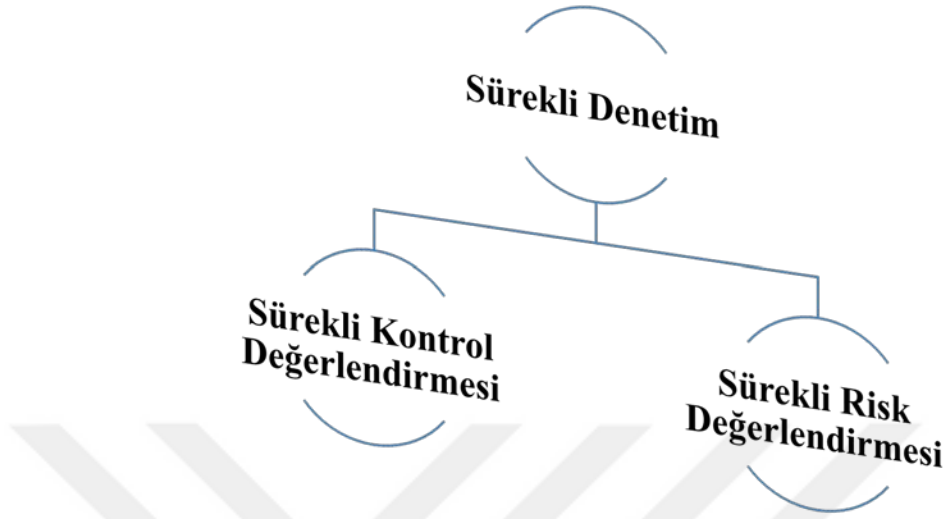
4.14.1.4 Sürekli denetim

Sürekli denetim, fiziki belge olmadan gerçek zamanlı muhasebe sistemi altında gerçek finansal tabloların ortaya çıkmasına temel olacak şekilde elektronik denetim kanıtları toplamaya yönelik sistematik bir süreçtir. Sürekli denetim, işletme varlıklarının korunması, veri bütünlüğünün sağlanması ve güvenilir finansal bilginin üretilmesi konularında gerçek zamanlı muhasebenin etkinliğini belirlemeye yönelik kanıtların toplanması ve değerlendirilmesi süreci olarak da tanımlanabilmektedir (Rezaee vd., 2001).

Sürekli denetim, riskli alanların erken bir zamanda tespit edilmesini, risk yönetim stratejileri uygulamalarının ve kontrol noktalarındaki eksikliklerin ortaya çıkarılmasını yaparak en erken zamanda gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır.

Sürekli denetimde gerçek zamanlı verilerle çalışıldığı için “şirketlerin gerçek dünya”sına ulaşma imkanı elde edilir. Bu yolla, sadece potansiyel riskeri ve bunların muhtemel etkileri değil, aynı zamanda realize olmuş risklerin matematiksel büyüklükleri de görülebilmekte, sorunların yaşandığı alanlar noktasal olarak tespit edilebilmekte ve çözümler geliştirilebilmektedir. Örneğin, bir muhasebe sistemi tüm yevmiye kayıtlarını hafta veya saat bazında zaman açısından etiketlendirdikten sonra test eden ve raporlayan bir modüle sahip olabilirler. Çünkü muhasebe kayıtlarındaki hileler genellikle rutin çalışma saatleri dışında yapılır (Bishop ve Frank, 2009).

Sürekli denetimse kontrol ve risk analizlerinin otomatik olarak gerçekleştirilmesidir. Sürekli denetim, örnek işlemlerin belirli dönemlerle (örneğin yıllık, altı aylık, üç aylık veya aylık) incelenmesinden ziyade, işlemlerin tamamının sürekli incelemeye konu edilmesinden dolayı denetim dizilerini değiştiren bir yaklaşımdır. Sürekli denetimin iki ana bileşeni vardır (Cankar,2006).;

Şekil 38– Sürekli Denetim Bileşenleri

- **Sürekli Kontrol Değerlendirmesi:** Sürekli kontrol değerlendirilmesi, kontrole dayalı teminatın sağlanması için denetçilerce kullanılan eylemleri kapsamaktadır. Sürekli kontrol değerlendirilmesi denetçilere -yönetim ve denetim komitesine- kontrol mekanizmalarının işlerliği konusunda sürekli değerlendirme raporu sunma imkânı sağlar. Sürekli denetimin, işletmenin kontrol sistemini sürekli olarak takip etmesi, herhangi bir sapma durumunda erken müdahale imkânı tanıdığı için önemlidir (Coderra, 2005)
- **Sürekli Risk Değerlendirmesi:** işletme içerisindeki risk seviyelerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda denetçilerin gerçekleştirdikleri eylemleri kapsamaktadır. Bu yöntem sayesinde denetçiler; kurumun riskli alanlarını tespit etmekte, bu türden riskleri derecelendirmekte ve sınırlı denetim kaynaklarının daha etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktadırlar (Cankar, 2005)

Bu sebeple sürekli denetim yaklaşımı işletmenin kontrol ve risk faktörlerinin sürekli olarak değerlendirilmesini öngörmektir.

4.14.1.5 Fısıltı yöntemi

İşletmedeki yasa ve etik dışı bir davranışı reddederek bu tür davranışların değiştirilmesi için yapılması gereken vicdani ve insani bir faaliyet olan whistleblowing, “ispiyonculuk”, “jurnalcilik”, “ajanlık”, “gammazlama”, “sorun çıkarıcı”, “ hain” gibi negatif anlam yüklü kelimelerle ifade edilerek sorunlu ve caydırıcı bir kavram algısı oluşturulmaktadır (Aktan, 2006). Meslek etiğine sahip bir çalışanın örgütte mevcut olan yanlış uygulamalara, yolsuzluklara karşı duyarlı olması ve böyle bir durumla karşılaştığında bunu yetkili otoritelere bildirmesi, işyerine karşı sadakatsizlik başta olmak üzere bu gibi olumsuz anlamlarla değil, etik bağlamda dürüstlük olarak değerlendirilmelidir. Whistleblowing ahlaki bir davranıştır. (Meriç, 2020).

Whistleblowing olarak da adlandırılan fısıltı yöntemi ABD de yaygın olarak kullanılmakta ve çalışanlarında desteğinin alınıp hile önleme sürecine onların katılmasını sağlamaya yönelik uygulamaları içermektedir (European Confederation of Institutes of Internal Auditing, 1999).

Yanlışla dair olarak işletmenin birimine yapılan bildirim iç fısıltı, işletme dışına (medya ve düzenleyici kuruluşlara) yapılan bildirim ise dış fısıltıdır. İç fısıltı, farkedilen yanlışla ilgili gerekli düzeltmeyi gerçekleştirebilecek organizasyon içindeki kişiye yapılır (Byington, 1995). İç fısıltının, dış fısıltıya göre avantajları vardır. Şöyle ki: iç fısıltı, işletme içindeki yanlışların büyüyen bir skandal haline gelmeden yine organizasyon içinde halledilmesini sağlar. Bunun dışında iç fısıltı işletme içinde etik bir atmosfer yaratarak, çalışanların etik dışı davranışları bildirmesi için cesaret verir (King, 1999).

Hilenin ortaya çıkartılmasında esas kaynak çalışan şikayetleridir. Hile yapanların organizasyondaki konumuna göre değerlendirme yapıldığında düz çalışan, yönetici ve ortak şeklinde bir sıralama yapılırken, hilenin işletmeye verdiği zarar ortak, yönetici ve düz çalışan şeklinde değişmektedir. (Bozkurt, 2011). Bu durumda yaptıkları hileleri gizlemek için çeşitli imkanlara sahip işletmedeki ortak ya da yöneticinin yaptığı hilelerle mücadelede çalışan şikayetleri çok önemli olmaktadır.

Çalışanlar, yanlış bir uygulamayı ihbarda bulunmaları halinde gerçekten de etkili önlemlerin alınacağına inanmak ve sonucunda kendilerine yansiyacak herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmayacaklarına dair güven duymak istemektedirler. Whistleblowing, çalışanların kaygılarını ortadan kaldırabilmek için işletme içerisinde gerekli düzenlemelerle kurumsallaşmalıdır. İşletme içi ihbarı mümkün kılacak her türlü imkan sağlanmalıdır. Böylece işletme içinde iç kontrol kendiliğinden sağlanmış olur. Her çalışan, yapacağı yanlış uygulamanın iş arkadaşları tarafından üst yönetimlere ihbar edileceğini bilecek ve bu tür hatalara yönelmeyecektir. Whistleblowing'in kurumsallaşması için bir takım öneriler sunulabilir (Çiğdem, 2012 : 73).

Yapılan izahatlar ışığında anlaşılıyor ki fısıltı yöntemi hile denetiminde bilgi sahibi olunmayan durumlarda bilgi sahibi olmak, saptayıcı tedbirler almak ve uygulamalar hakkında bir geri bildirim alma imanı sağlayacaktır.

4.14.1.6 Keşif yöntemi

Keşif yönteminde hile bulgularından elde edilen sonuçlar çerçevesinde hilenin varlığına ilişkinaraştırmalar gerçekleştirilmektedir. Yöntem sa-yesinde işletmenin faaliyet konusu, çalışma or-tamı, iş ve süreçlerin işleyişi, iç kontrol sisteminin zayıf ve güçlü yanları gibi hileli işlemlerekarşı işletmenin durumu ortaya konulmakta vebuna göre elde edilen bulgular çerçevesinde hile denetimine yön verilmektedir (Abdioğlu, 2007 : 46).

Keşif yöntemi,öncelikli olarak özel bir durumda ne gibi hilelerin ortaya çıkabileceğini belir-ler, sonra teknoloji ve diğer yöntemleri kullanarak hilenin varlığını araştırır. Yöntemim işleyişi operasyonel süreçlerdeki hileyi saptamak, hilenin oluşacağı koşulları anlamak, tespit edilen bulguları araştırma gibi benzeri süreçleri kapsar.

BÖLÜM 5. DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMANIN TESPİTİNE İLİŞKİN UYGULAMALAR

Geleneksel olarak hileli finansal raporlamanın tespiti yaklaşımlarında, hileyi inceleyen kişinin aklında herhangi bir hile türü bulunmamaktadır. Hile şüphesi oluşturacak anormallikler, araştırmalar sırasında görülmekte ve öğrenilmektedir. Buna karşılık davranışsal denetim çerçevesinde hileli finansal raporlamanın tespitinde ise, hile şüphesi olabilecek hususların işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları açısından incelenerek tespiti ele alınır.

Günümüzün globalleşen ticaret ortamında doğal olarak işletmeleri ulusal ve uluslararası düzeylerde organizasyonel yapılarını yatay olarak genişletmek durumunda kalmaktadırlar.”Bunun sonucunda işletme merkezinden uzak ortamlarda yapılanmalar oluşmakta ve zorunlu olarak günlük faaliyetlerde daha fazla bağımsızlık verilmektedir. Bunun sonucunda ise hile eylemleri de doğru orantılı olarak artmaktadır “(Bozkurt , 2016: 135). Bu kapsamda görülen risklerden en sık olanları aşağıdaki gibidir,

- Uzak ortamlarda bulunan işletme varlıklarının kişisel kullanımlarını korumaya yönelik yetersiz prosedürler,
- Görevlerin ayrılığı ilkesini oluşturmada yaşanan başarısızlıklar,
- Bağımsız kontrollerin yeterince yapılamaması,
- Yetkilendirmelerde ve onay süreçlerinde yaşanan yetersizlikler,
- İşlemlerin tam ve zamanında olarak kayda alınamaması,
- Denetim faaliyetlerinin yapılmasında yaşanan düzensizlikler,
- Kayıtlarda ve beyanlarda yapılan son dakika düzeltmeleridir.

Bu çerçevede Görevlerin ayrılığı ilkesini oluşturmada yaşanan başarısızlıklar hususundan hareketle banka hesaplar arası yapılan hile, satıcı kodları arasında yapılan hile ve işletme stoklarında hile uygulamalarına bu bölümde yer verilerek davranışsal denetim çerçevesinde nasıl tespit edilebileceğine ilişkin hem proaktif hemde reaktif yaklaşımlara yer verilmiştir.

Çalışmada yararlanılan firmalar İstanbul’da bulunmakta olup firmaların talebi doğrultusunda firma bilgileri gizli tutulmuş ve sembolik olarak adlandırılmıştır. Uygulaması incelenen firmaların ünvanı,

yönetim kurulu ve çalışanların adları ve soyadları değiştirilmiş, firmaların kimliğini ortaya çıkaracak nitelikli bilgiler ya boş bırakılmış ya da sembolik isimler kullanılmıştır.

5.1 ÇALIŞANIN BANKA HESAPLARI ARASI GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Çalışmada Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak'ası örneği olarak, merkezi İstanbul'da bulunan bir üretim işletmesinin* finans süreçlerinde tespit edilen çalışan hilesi ele alınmıştır. Uygulamada gerçek olaylardan uyarlanmış bir örnek ile davranışsal denetim ile hileli finansal raporlamanın tespitinde hem proaktif hem de reaktif yaklaşımlar ele alınmıştır. Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması amacını gütmesidir. Proaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise, hilelerin olası bir ihtimalle gerçekleşme durumuna karşılık alınan önlemleri içermesidir.

İşletmenin faaliyet konusu her türlü beyaz eşya üretimi, ithalat, ihracat, toptan ve perakende alım satımı ile bunlarla ilgili her türlü bakım onarım, eğitim, danışmanlık ve pazarlama hizmetlerini vermektir. Şirket bu hizmetler için yurt içinde ve yurt dışında bayilikler oluşturmaktadır.

İşletme de finans/hazine departmanı içerisinde meydana gelen vak'a detayları aşağıdaki gibidir,

- İşletme personellerinden Alparslan Bilgin yaklaşık 10 yıldır hazine departmanında görev almaktadır,
- Alparslan Bilgin çalıştığı süre boyunca hemen hemen aynı görevi yapmış olup kendi iş konusu hakkında yetkinleşmiştir,
- Alparslan Bilgin çok nadir olarak yıllık izinlerini kullanmayı tercih etmektedir.
- İş yoğunluğu sebebiyle Alparslan Bey, sık sık eve iş götürüp evden de çalışmaktadır.
- Alparslan Bilgin'in görevinin bir bölümü banka hesapları arası Türk Lirası ve yabancı para üzerinden virman işlemlerini ve buna bağlı olarak muhasebe süreçlerini yönetmektir,

- Alparslan Bilgin söz konusu vak’a da görevi kapsamında banka hesapları 102 Bankalar (TL) hesabı ile 102 Bankalar (USD) hesabı arası transfer işlemlerini yürütmektedir.
- Vak’a işlemine konu edilen hile ise, Alparslan Bilgin’in 102 Bankalar (TL) hesabı ile 102 Bankalar (USD) hesabı arası transfer yaparken 102 Bankalar (EUR) hesabının TL bakiyesini arttırıp buna bağlı olarak ödenecek avans hesabına da kayıt atmıştır. Ay sonu hesaplamalarında 102 Bankalar (USD) hesabının TL bakiyesini doğruya getirip aradaki farkı kur farkı giderlerine yansıtmıştır. Akabinde ise, avans hesabından kendi banka hesabına ilgili tutarları iletmiştir.
- Çalıştığı şirket bilgi sistemi olarak yaygın olarak kullanılan kurumsal kaynak planlaması olarak adlandırılan ERP (Enterprise Resource Planning) sisteminden SAP yazılımını kullanmaktadır.

**Bu çalışmada, Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak’ası incelenen şirketin ünvanı ve şirketin kimliğini ortaya çıkaracak nitelikteki diğer bilgiler verilmemiş, genel olarak şirkette kullanılan prosedürlere ve yaklaşımlara ilişkin bilgiler verilmiştir.*

5.1.1 UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Uygulamanın amacı davranışsal denetim bakış açısı ile hileli finansal raporlama tekniklerinin hem reaktif hem de proaktif açıdan incelenmesidir.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak örnek olay yöntemi, nitel görüşme (derinlemesine görüşme) ve inceleme metodu kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin en temel nedeni, yöntemin çalışmanın amacıyla uygun olması, davranışsal denetim çalışmalarında denetim alanına dayalı özel bir durumun veya örneğin sistematik bir araştırmasını yapan etkili bir yöntem olmasıdır. Ülkemizde bu konu ile ilgili yeterli sayıda çalışma yapılmamış olması nedeniyle çalışmanın tartışmalı noktaları aydınlatılması ve sunulan uygulama ve açıklamaları ile hem literatüre hemde bu alanda çalışanlara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

5.1.2 UYGULAMA VAK'ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI

5.1 Uygulama Kapsamında belirtilen Alparslan Bilgin'in yapmış olduğu çalışan hilesinin detayları bu bölüm kapsamında paylaşılacaktır.

5.1.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları

İşletme çalışanlarının, işletme varlıklarını ve kaynaklarını haksız bir kazanç elde edebilmek için kasıtlı olarak uygun olmayan biçimde kullanması veya ele geçirilmesidir (Özkul ve Özdemir, 2013). İşletme çalışanları tarafından gerçekleştirilen bu hile türünde hileye maruz kalan taraf işverenlerdir.

Bir başka deyişle, çalışan hileleri olarak tanımlanan hile kapsamının özünde işletme varlıklarının çalışanlar tarafından çalınması ve/veya zimmete geçirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu noktada işletme varlıklarının şahsi amaçla kötü niyetle kullanımı da bu kapsama girmektedir.

Alparslan Bilgin'in yapmış olduğu çalışan hilesinin aşamaları defteri kebir hesapları üzerinden bu bölümde detaylandırılmıştır,

(İşlem tarihinde işleme konu edilen tutarlarda kur olarak 1 USD = 4 TL olarak baz alınmıştır. Vak'a kapsamında başlangıç işlemi 100.000 USD tutarı bir başka deyişle 400.000 TL olarak yer almaktadır.)

1. Vak'a kapsamında 102 Bankalar TL hesabında borç bakiyesi olarak mevcut durumda 500.000 TL bulunmaktadır. 1. İşlem olarak 102 Bankalar TL Hesabından 100.000 USD tutarını (400.000 TL) 102 Bankalar USD hesabına iletme için Alparslan Bey, arabanka hesabına ilgili bakiyeyi çekmiştir.

102 Bankalar Hs. (USD)	
450.000,00 ₺	(2. İşlem)
450.000,00 ₺	

102 Bankalar Hs. (TL)	
500.000,00 ₺	400.000,00 ₺ (1. İşlem)
100.000,00 ₺	

Arabanka Hs. (TL)	
400.000,00 ₺	(1. İşlem)
400.000,00 ₺	

2. Alparslan Bey, ikinci işlem olarak Arabanka hesabı yardımı ile TL bazındaki bakiyeyi (400.000 TL) yabancı para cinsinden (100.000 USD) olarak gönderiyor. Kuru bu noktada Alparslan Bey sistemde kendi ayarlamaktadır.

Arabanka Hs. (TL)	
400.000,00 ₺ (1. İşlem)	450.000,00 ₺ (2. İşlem)
-50.000,00 ₺	

Normalde kur 1 USD= 4 TL olduğundan 100.000 USD karşılığı 400.000 TL iken Alparslan Bey kur üzerinde sistemde oynama yaparak arabanka hesabı yardımı ile 450.000 TL ‘yi 102 Bankalar USD hesabına iletmektedir.

3. Alparslan Bey, sonraki işlem olarak Arabanka hesabı yardımı ile 102 Bankalar USD hesabına ilettiği fazlalık olan 50.000 TL için ayrı bir işlem yapmaktadır.

Arabanka Hs. (TL)	
400.000,00 ₺ (1. İşlem)	450.000,00 ₺ (2. İşlem)
50.000,00 ₺ (3. İşlem)	
0,00 ₺	

196 Personel Avansları Hs.	
-	50.000,00 ₺ (3. İşlem)
	50.000,00 ₺

Alparslan Bey, yapmış olduğu üçüncü işlem ile hesapta biriken 50.000 ₺’yi 196 Personel Avansları hesabına aktarmaktadır.

4. Alparslan Bey, bir önceki işlem ile fazladan işleme koyduğu 50.000 ₺’yi 196 Personel Avansları hesabına aktardığından dolayı bu aşamada bahsi geçen bu tutarı kendi hesabına aktarımı için hem 102 Bankalar Hs (TL) hem de 196 Personel Avansları hesabından çıkışı yapmaktadır. Söz konusu bakiye çıkışı ile 50.000 TL yi hard copy ödeme belgesi ile kendi hesabına aktarılmasını sağlamıştır.

196 Personel Avansları Hs.

50.000,00 ₺ (4. İşlem)	50.000,00 ₺ (3. İşlem)
	0,00 ₺

102 Bankalar Hs. (TL)

500.000,00 ₺	400.000,00 ₺ (1. İşlem)
	50.000,00 ₺ (4. İşlem)
50.000,00 ₺	

5. Alparslan Bey, ilgili ay sonu hesap değerlemelerinde 102 Bankalar USD Hesabının TL bakiyesini olması gereken rakama getirmektedir. Aradaki farkı da kur farkı giderine yansıtmaktadır.

Kur Farkı Gideri Hs.

50.000,00 ₺	(5. İşlem)
50.000,00 ₺	

Hilekar'ın
işlemler

tüm bu
boyunca hile

102 Bankalar Hs. (USD)

450.000,00 ₺ (2. İşlem)	50.000,00 ₺ (5. İşlem)
400.000,00 ₺	

uygulayabilmesinin başlıca sebebi işletmenin o dönemde yabancı para cinsinden çok yoğun bir şekilde işlemler yapıyor olmasıdır. Ayrıca belgeyi giren ve ödeme onayını veren kişinin de aynı olması görevlerin ayrılığı ilkesinin bulunmadığını göstermektedir. Bu noktada daha önceden işletmenin çalışanlarına gerektiğinde elden avans veriyor olması sebebiyle daha önceki davranışlarına istinaden hilekara karşı oluşan bir güven duygusu da bulunmaktadır. Bunun dışında avans hesabının bakiyelerini işletme ay sonlarında kontrol ettiğinden dolayı ve hesaplar ay sonunda kendini sıfırladığından dolayı hilekar uzun bir süre farkedilmemiştir. Hilekar iş başlarda tüm yıl boyunca çaldığı miktar 100.000 TL iken panik yapmaya başladıkça tek kalemde 50.000 TL çalmakta veya en sonuncu davranışında 500.000 TL bakiyeyi tek seferde çalmıştır. 500.000 TL lik işlemi ise artık hileli davranışının tespiti sonucunu doğurmuştur.

5.1.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar

Hileyi ortaya çıkarmak için somut ve belirleyici kanıtları elde etmek zor olmakla beraber hilenin yapıldığına dair bazı belirtiler bulunmaktadır. Bu uyarıcı nitelikteki belirtilere kırmızı bayraklar adı verilmektedir.

Kırmızı bayraklar sonuca götürmekten ziyade hilenin söz konusu olabileceğine ilişkin ipuçları verir. Kırmızı bayrakların tespit edilmesi yalnızca ilk adımı oluşturmakta olup yeterli değildir. Denetçi tek başına önemli görülmese de topluca değerlendirildiğinde hata, hile ve yolsuzluğun göstergesi olan kırmızı bayrakları bir bütün olarak değerlendirmektedir. Değerlendirme süreci tamamlandığında doğru sonuca yönelik anlamlı karar verilebilmektedir (Erdoğan, 2018).

Hilelerin belirlenmesi veya ortaya çıkarılması için kullanılan yöntemlerden birisi olan kırmızı bayraklar, kesin kanıt niteliği taşımasada dikkat çeken normalitenin üzerinde olan hususları göstermektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki hile suçunu işleyebilmek özellikle de yüksek tutarlı ve srekliplik arz eden hileler için hilekarın ihtiyaç duyacağı bazı temel yetkinlikler şunlardır:

- ❖ Hile eylemini gerçekleştirecek kişinin zeki olması, iç kontroller ile ilgili zayıf noktaları belirleyebilmesi ve bu kontrol zayıflıklarını kullanabilmesi açısından oldukça önemlidir
- ❖ Hile eylemini gerçekleştirebilen kişiler yüksek ego sahibi ve kendine güvenen kişilerdir. Hileyi zekice planladığı için yakalanmayacağına inanmakta, yakalansa bile ceza almadan kurtulabileceğine inanacak kadar kendine güvenmektedir. Böylesine yüksek bir güven duygusu, kişinin hile yapmadan önce gerçekleştireceği fayda-maliyet analizini etkileyerek kişinin hilenin maliyetini düşük hesaplamasına neden olur ve maliyetin düşük hesaplanması hilenin gerçekleştirilmesi ihtimalini arttırır.
- ❖ Hilekar ikna yeteneğini kullanarak diğer kişileri de kendisine katılmaya ya da hileyi görmemeye, gizlemeye mecbur bırakırlar. Bu kişiler genelde kendilerini çevrelerinde saygı ile değil korkutarak kabul ettirmeyi tercih ederler.

- ❖ Hilekar sürekli ve etkili biçimde yalan söyleme yeteneğine haizdir. Gerçekleştirdiği hileli eylemin ortaya çıkmasını engelleyebilmek için denetçilerin, yatırımcıların ve diğer kişilerin gözünün içine bakarak yalan söylemeyi başarabilmektedir. Kişi ayrıca söylediği yalana ilişkin hikayeyi tamamlayarak durumun geçerliliği konusunda şüphe bırakmamaktadır.
- ❖ Hilekar stres ile baş edebilmektedir. Bir hile yapmak, her an ortaya çıkma riski bulunan bir hileyi uzun bir süre sürdürmek ve gizlemek oldukça stresli bir durumdur (Aytekin vd., 2015).

Buna karşılık hilenin, kaynağını gizlemesi ve ilk etapta çok büyük etkilerinin olmamasından dolayı tespiti diğer suçlara göre daha zordur. Ayrıca işletmedeki düzensizliğin tespiti yapılsa dahi bunun hatadan mı yoksa hileden mi kaynaklandığını anlamak da pek kolay olmamaktadır. İşletmelerde hilenin ortaya çıkarılması, bazı belirtilerin veya göstergelerin yani kırmızı bayrakların varlığıyla başlar . Çalışanlarla ilgili bazı kırmızı bayraklar aşağıdaki gibidir,

- Önemli miktarda kişisel borç ve kredi sorunları
- Suiistimale açık birimlerde yüksek çalışan devir hızı
- Yıllık izin veya hastalık izni kullanmayan çalışanlar
- Hileye açık alanlarda görevlerin ayrılığı ilkesinin uygulanmıyor olması
- Altında çalışan insanlardan borç alan kişiler
- Uyuşturucu, kumar, alkol vb. kötü alışkanlıklara sahip olan çalışanlar
- Çabuk sinirlenmek ve agresiflik belirtileri
- Üzerinde olağanın dışında fazla para taşıyan çalışanlar (Web 17, 2020).

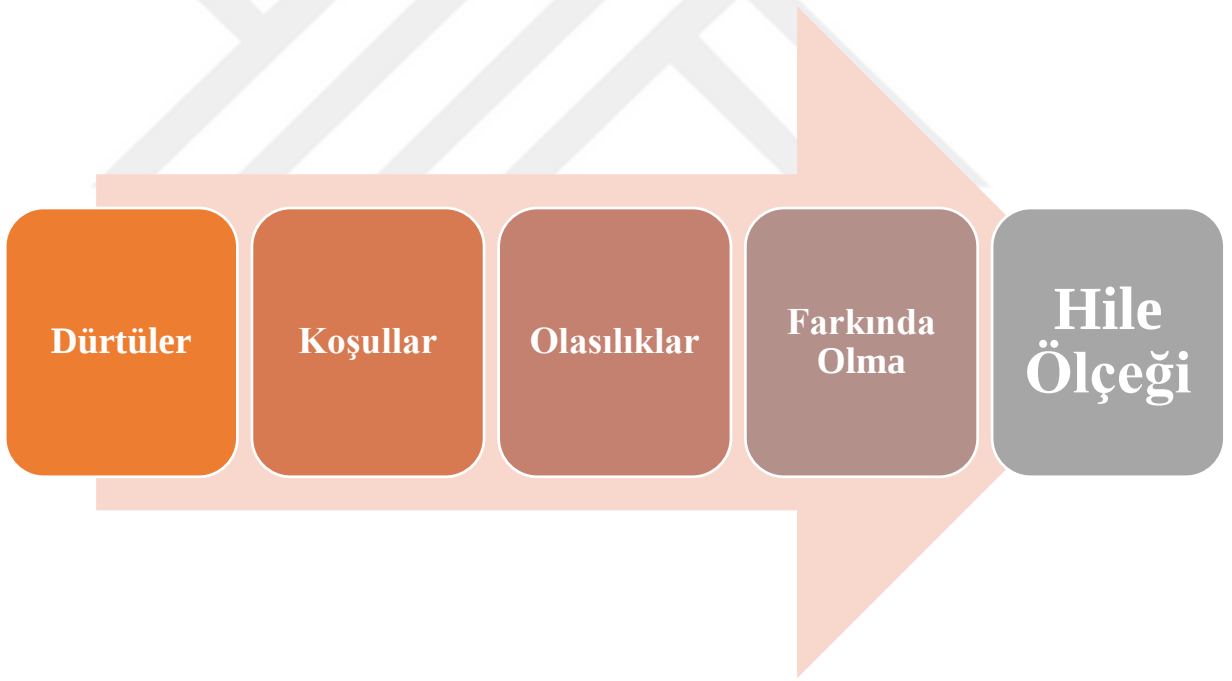
5.3.1. bölümde belirtilen ve uygulamaya konu edilen çalışan hilesi için bu vaka özelinde kırmızı bayraklar aşağıdaki gibidir,

- Alparslan Bey, uzun zamandır izin kullanmamıştır.
- Yaklaşık 10 yıldır hemen hemen aynı görevi ifa eden Alparslan Bey, kendi sorumluluk alanına bir başkasını dahil etmeden monopol çalışmayı tercih etmektedir.

- Alparslan Bey, yoğun çalışma saatleri sebebiyle eve iş götürmektedir.
- Şirkette 3 yıl boyunca açıklanamayan kur farkı giderlerinde artış görülmektedir.
- Alparslan Bey'in eşi kanser hastası olduğundan ve durumu kötüleştiğinden hem maddi açıdan hem de manevi açıdan zorluklar yaşamaktadır. İş verimliliğinde düşüşler ve motivasyon kayıpları görülmüştür.

5.1.2.3. Hile Ölçeği Metodu

Uygulama da yer alan hilenin unsurlarının anlaşılabilmesi için bu bölümde Hile Ölçeği metodu kullanılmıştır. Hile Ölçeği kavramı; dürtüler, koşullar, olasılıklar ve farkında olma öğelerinden oluşmakta olduğu görülmüştür.

Şekil 39– Hile Ölçeği Unsurları (2013) - Uygulama

Alparslan Bilgin'in yapmış olduğu hilenin hile ölçeği metoduna göre detayları aşağıdaki gibidir,

Dürtüler, kişinin yaptığı hilenin altında bir nedenin yatmasıdır. Bu nedenler çok çeşitli olabilmekte olup aniden beliren finansal problemler, borçlar, kredi alımları, alkol, uyuşturucu, ailesel sorunlar gibi nedenlerdir. Alparslan Bilgin'in yapmış olduğu hileye ilişkin dürtü unsuru ise,

- ❖ Alparslan Bilgin'in eşinin kanser olması ve durumunun günbegün kötüye gitmiş olması,
- ❖ Alparslan Bilgin'in gerek hastane ve diğer ihtiyaçları içine artan nakit ihtiyacı,
- ❖ Yaptığı eylemin ahlaki olmadığını bilse dahi parayı daha sonra yerine koyacağını ve dolayısıyla suçlanabileceğini düşünmemesi,
- ❖ Alparslan Bilgin'in aynı hileyi birden fazla yıl sürdürmesi sonucu nakit eğiliminin gitgide artması ve kullandığı arabayı lüks bir araç ile yenilemesi vb. unsurlardır.

Koşullar, daha çok globalleşen dünyada hilenin yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda koşullar; farklı bölgeler arasında sermaye akışı, şiddetli rekabet, iş hayatındaki hızlı değişimler, pazarda tutunabilmenin belirsizliği gibi faktörlerdir. Uygulama vak'asında ki koşullar ise aşağıdaki gibidir,

- ❖ Alparslan Bilgin, yaklaşık 10 yıldır aynı görevde bulunmaktadır.
- ❖ İşletmede sağlıklı işleyen bir iç kontrol sistemi ile denetim mekanizması bulunmamaktadır.
- ❖ Alparslan Bilgin, finans - hazine departmanı içerisinde kendini izole edilmiş, görünmez hissetmektedir.

Olasılıklar, hilekârın hile yapabilmesi için ona sağlanan imkânlar olarak tanımlanabilir. Bunlar kişinin çalıştığı pozisyon, diğer kişilerle ilişkileri gibi nedenler olabilir. Bu vak'a da ise,

- Alparslan Bilgin'in uzmanlaştığı görev ve pozisyonu dahilinde monopol çalışıyor olması,

- İşletmede, görevlerin ayrılığı ilkesi net bir şekilde uygulanmamaktadır. Muhasebe kayıtları ile ödeme onayını aynı kişinin yapabiliyor olması,
- İşletmeyi denetleyen denetçiler tarafından kur farkı gideri hesabının önem sıralaması altında kalması,
- İşletmenin o yıllarda yabancı para cinsinden dövizini çok yaygın olarak kullanmakta olması,
- İşletmenin ödeme belgelerinde o dönemde e-imza kullanmıyor olması,
- Ödeme belgelerinde imza mührü uygulamasının bulunması

Farkında Olma, literatürde aslında haklı gösterme faktörü olarak tanımlansa da kişinin hileyi yapmaya ahlaki değerler olarak ne kadar müsait olup olmadığı ile alakalıdır. Bahsi geçen vak'a da farkında olma hususları aşağıdaki gibidir,

- Alparslan Bilgin, işletme de 10 yıldır çalışmasına rağmen hak ettiği pozisyonda olmadığını düşünmesi,
- Kendi ücretini piyasa koşulları ile karşılaştırdığında zaten daha fazlasını hakediyordum düşüncesine sahip olması,
- Departman içinde kendini herkesten uzak tutmaya meyilli olduğundan dolayı ekip çalışmalarında zayıf halka olması ve gitgide tekil çalışmaya eğiliminin artması,
- Yaklaşık 3 yıl boyunca sürdürdüğü hile politikasının ilk başta eşinin tedavisi için olsa da son dönemde kendi lüks harcamaları için olması.

5.1.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Tespiti ve Uygulanan Yöntem

Davranışsal Denetim metodolojisinde denetçiler ve diğer katılımcıların nasıl karar verdikleri, denetimle ilgili verilen karar ve yargılarda denetçiler ve diğer katılımcıların ne kadar yeterli ve etkili oldukları, hangi bilgi, inanış, algı ve davranışların denetçi ve diğer katılımcıların karar ve yargılarını nasıl etkilediği araştırılmaktadır.

Denetçiler, denetim çalışmalarını başkalarının etkisi altında kalmadan, önyargısız, objektif ve tarafsız bir şekilde gerçekleştirmeli, çıkar çatışmalarından uzak durmalı ve mesleki etik

ve ilkeler çerçevesinde denetim görüşünü oluşturmalıdır. Denetçi, tarafsızlığa zarar verebilecek durumlarla karşı karşıya kalabilir. Bu tür durumların hepsinin önceden öngörülmesi mümkün değildir. Herhangi bir durum veya ilişkinin, denetim hizmetiyle ilgili muhakemenin tarafsızlığını bozması veya aşırı derecede etkilemesi durumunda denetçi, söz konusu denetim hizmetini yerine getirmemelidir (Şengür, 2019)

Yapılan izahatlar ışığında, uygulamaya konu edilen vak'a ile davranışsal denetim ile hileli finansal raporlarmanın tespitinde hem proaktif hem de reaktif yaklaşımları bu bölümde incelenmiştir.

5.1.2.5 Reaktif Yaklaşımlar Çerçevesinde Davranışsal Denetim İle Hileli Finansal Raporlarmanın Tespiti

Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi hile iddialarına yönelik soruşturma olmasıdır.

Uygulama vak'a sında işlenen çalışan hilesinde yaklaşık 3 yıl boyunca kur farkı giderinde önem derecesinin altında kalan fakat git gide artan bir bakiye mevcuttur. Bu noktada vak'a da hile, denetçi kendi deneyimi ya da çalışmalarından bağımsız olarak tesadüfî olarak tespit edilmektedir.

İşletme personeline hile yapma fırsatını sağlama, hilenin doğmasında en önemli etkenlerden biri olmaktadır. Vak'a ya konu edilen çalışan hilesi ise aslında hileden elde edilecek yarar, katlanılacak maliyetten daha çok olduğu sürece hile eyleminin oluştuğunu göstermektedir.

Reaktif yaklaşıma istinaden oluşan hile iddiaları ise aşağıdaki gibidir,

- ❖ Hilekar'ın gitgide zenginleşmesi,
- ❖ 3 yıl boyunca açıklanamayan kur farkı giderlerinde yaşanan artış oranı,
- ❖ Hilekar'ın izne çıkmak istememesi - görev yerinden ayrılmak istememesi,

- ❖ Paniklemeye başladıkça hilekar'ın çaldığı tutarlarda bir başka deyişle kur farkı giderlerinde yaşanan artış miktarı.

Bu noktada görülüyorki davranışsal açıdan hileyi aslında 5 ana unsur oluşturmaktadır: Hileyi yapan kişi, Hilekarın hile yapma isteği, birinin bir varlığı gözardı etmesi, gözardı edilen varlığın hileye konu edildiğinde farkedilmemesi, hilekarın sağladığı çıkar miktarı.

Hilenin ortaya çıkarılmasının güç olduğu kabul edilse bile, hileli mali tabloların hazırlanması genellikle tahmin edilebilen belirli yollar izlerler. Bu hileler çoğunlukla mali yıl sonuna doğru yapılan olağan olmayan işlemlerle oluşturulur ve genellikle hızlı değişimlerin olduğu kalemlerde yapılmaktadır.

Bu noktada işletmenin etkin bir iç kontrol yapısına sahip olmaması, denetçinin belirlediği önem miktarının alt sınırında kalması ve görevlerin ayrılığı ilkesinin işletme içinde uygulanmaması ve hilekar ın kendi görev alanında ki tüm detaylara hakim olması hilekarı hile yapmaya müsait bir ortam oluşturmuştur.

Denetçi'nin davranışsal olarak hileli finansal raporlamayı tespiti bu noktada aşağıdaki durumlarla karşılaşmıştır,

- ❖ İşletmeyi daha önce denetlediğinden dolayı avanslar hesabında önemlilik oranının altında kalan kalemleri incelemeyi gerek görmemesi hileyi geç farketmesine sebep olmuştur.
- ❖ Mesleki yargılarını ve tecrübesinden hareketle uzun süredir izne ayrılmayan, görev yerini terketmeyen personelden şüphelenmesi gerekirdi.
- ❖ Denetçi bu noktada en büyük hatayı yapmıştır. Hilekar'a bu hesapla ilgili artışın sebebini sorup, "Döviz satış kuru - döviz alış kuru değerlendirme farkından mı bu arbitraj farkı gitgide artmakta?" şeklinde kendi kendine sorup karşı taraftan onay beklemiş. Bu noktada denetçi en büyük denetçi hatasını yapmıştır. Sebebini sormak yerine aslında kendi kendine sorup cevap üreterek hilekarı yönlendirmiştir.

- ❖ Denetçi hile belirtilerinden şüphelenerek kendisinin aklına takılan ve görev yerini terketmeyen personelin yoğunlukla çalıştığı kayıtları incelemiştir. Bu noktada hilekarın 3 yıl boyunca işletmeden para çaldığı tespit edilmiştir.

Reaktif yaklaşımın doğrultusunda hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu noktada denetçi daha önceden denetlediği işletmeye oluşan güven duygusunu bir kenara bırakarak daha detay denetim yaomaya başlamaktadır. İşletme de kendi içinde daha etkin bir iç kontrol sistemi kurmayı amaçlamıştır.

5.1.2.6 Proaktif Yaklaşımlar Çerçevesinde Davranışsal Denetim İle Hileli Finansal Raporların Tespiti

Hile, doğası gereği gizlenme eğilimi taşıdığından, geleneksel denetim yaklaşımının uygulanarak hileyi gerçekleştikten sonra ortaya çıkartmaktan ziyade hilenin önlenmesi ve önüne geçilmesi üzerine yoğunlaşılması, işletmelerin karşı karşıya kalacakları maddi ve manevi kayıpları azaltacaktır. Bu sebeple, Hile ile ilgili bir şikayet alındıktan sonra ya da hileli bir durumun ortaya çıkmasından sonra yapılan hile incelemesi reaktif bir yaklaşımın sonucu iken daha tehditler doğmadan öngörerek önlem alan yaklaşım proaktif bir yaklaşımın sonucudur. Dolayısıyla proaktif yaklaşım ile hileye karşı sistematik ve düzenli bir şekilde yürütülen bir denetim mekanizması mevcuttur.

“Proaktif yaklaşımı benimseyen denetçiler, ortada bir hile iddiası veya hilenin gerçekleştiğine yönelik herhangi bir kontrol zafiyeti bulunmasa bile gerçekleşmiş muhtemel hileleri de araştırmak üzere çalışmasını planlar. Bu yaklaşım aynı zamanda işletmeler tarafından hile riskine yönelik bir karşılık olarak da kullanılabilir” (Erol, 2016 : 51-60).

“Proaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise, hilelerin olası bir ihtimalle gerçekleşme durumuna karşılık alınan önlemleri içermesidir. Bu noktada, denetim ekibi finansal

tabloların hile denetimi sürecinde hile riski ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara dikkat etmektedir:

- ❖ Riskleri belirlemek için bilgi toplanması,
- ❖ Risklerin belirlenmesi,
- ❖ Risklerin değerlendirilmesi,
- ❖ Risklere karşılık verilmesi “(Erol, 2016 : 51-60)

Uygulama vak’ası baz alındığında davranışsal denetim nezdinde incelenen sürece müteakip işletmenin alabileceği proaktif önlemler aşağıdaki gibidir,

- İşletme de görevlerin ayrılığı ilkesinin uygulanması gerekmektedir. Her bir ERP sistemi kullanıcısının ayrı ayrı kullanıcı adı ve şifresinin olması gerekmektedir. Buna ilaveten, muhasebe işlemlerini yürüten kişi ve/veya üniteler ile ödeme yapacak / bankaya talimat iletecek ünitelerin birbirinden farklı olması önem arz etmektedir.
- İnsan kaynakları departmanının yürüteceği özgeçmiş araştırmaları, işe alımlardan önce yapılacak karakter analizleri, etik kültürünün yerleştirilmesi ve personel eğitimlerinin verilmesi gibi uygulamalar da çalışan hilelerinin önüne geçilmesinde etkili olacaktır. Davranışsal denetim çerçevesinde uygulama vak’asındaki hilekarın davranışları, özgeçmiş ve karakter analizlerinin detaylıca analiz edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca insan kaynakları ünitesi ile görüşülerek personel alımlarında referans kontrolünün yanı sıra, her yıl gerçekleştirilecek memnuniyet anketleri ile mevcut kazanç ve pozisyonundan memnun olmayan personelin tespit edilmesi ve böylece haksız kazanç elde etmeye, hile oluşmasına mahal verecek personelin engellenmesi amaçlanmıştır.
- İşletmelerin hile ile karşılaştıktan sonra değil, henüz ortada gerçekleşmiş bir hile yokken muhtemel tehditleri kavrayıp bu tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik önlemleri proaktif yaklaşımlarla işletme genelinde uygulamaya koyabilmelerinin önemi çok yüksektir. Bu sebeple çalışanların hileli eylemlerde bulunmasının arka

planında yatan nedenlere ulaşmak için hilekâr profilinin iyi derecede anlaşılması hileyi önleme noktasında hayati derecede önem taşıyacaktır. Burdan çıkarılacak sonuç ile diğer çalışanlara olan davranışların da değiştirilmesi gerekebilecektir.

- Uygulama vak’asında hilekarın ödeme belgelerinde hard copy belge/kayıt kullandığı görülmektedir. Davranışsal denetim kapsamında olay detaylıca irdelendiğinde işletmenin o dönemde imza mührü ve hatta imza mührü olmadığına bankaya tek imza olan evraklar iletilerek ödeme talebinde bulunulduğu tespit edilmiştir. Bu noktada bankanın da bu ödeme taleplerini kabul etmemesi gerektiği denetçi tarafından belirtilmiştir. Bu noktada denetçi ve işletme hilenin önüne geçebilmek adına, ödeme onaylarının elektronik imza ile yapılmasına ve yetki dağılımını tekrar organize ederek muhasebeden farklı bir ünite tarafından bankaya iletilmesi kararına varmıştır. Örneğin, seyahat avansı talebinde bulunup kaydı giren işletme personeli artık banka hesaplarına ödeme için kayıt atamayacak, söz konusu kaydı başka departmandan yetkili bir kişi girebilecek ve/veya onaylayabilecektir. Bir başka örnek ise, Banka işlemi yapan personel ise en fazla arabanka hesaplarına yetkili olabilecek diğer hesaplara erişim hakkı olmayacaktır.
- Denetçi kendi yargılarından kaynaklı önem derecesinin altında kalan kur farkı gideri için ERP sistemi kullanılan işletmede yabancı para girişlerinde sistemde kur kontrolü oluşturuldu. Artık sürekli olarak kur girişi kontrol edilecektir.
- Denetçi, çalışanların durumlarını ve hileye eğilimlerini daha iyi gözlemlemeliydi. Uzun zamandır izin kullanmayan ve işine aşırı hakim olan hilekarın avanslar hesabında yapmış olduğu hile, aslında o hesaba ilgili ay içerisinde detaylıca bakılsaydı farkedilebilirdi. Fakat ay sonlarında hesap kendini sıfırladığından tespiti çok geç olmuş bulunmaktadır.
- Denetçi, hem hilekar hemde işletme ile yaptığı görüşmelerde aslında işletmenin daha önceden bu avans durumunu işletme içerisinde “elden” verildiğini daha sonradan banka yolu ile verilme yöntemine geçildiğini saptamıştır. Bu noktada hilenin

önlenmesi amacıyla banka yolu ve mümkünse çift imza ile yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir.

- Denetçi, İşletmenin kur farkından korunmak için forward işlemini kullandığından hem kur farkı giderinin hem de faiz giderinin de olması gerektiği kanaatinde imiş. Fakat bu noktada mesleki yargı ve tecrübesi ile bu hesaplara daha detaylı bakarak hileyi tespit edebilirdi. Denetçi burda kendi kendine neden-sonuç ilişkisi kurmuştur.
- Aynı kişiye çok sık ve çok yüksek ödeme yapılıp yapılmadığı hususunda ERP sistemi üzerinde kontrol mekanizması geliştirilmiştir.
- Denetçi, baskı faktörü sebebiyle çalışanların hile eğilimini önlemek adına insan kaynakları departmanının çalışanlar özelinde zor durumda olanların (haciz, hastalık vs.) daha detaylı takip edilmesi ve birim yöneticilerine bu çalışanlar hakkında bilgilendirme yapması önem arz etmektedir.
- ERP sisteminde bankacılık işlemleri ile entegrasyon yoluna gidilerek işletme hesabına para geldiği an muhasebe ye de aynı anda bilgi gelmesi, para hangi müşteriden iletiliyse ilgili tutarın direkt müşteri hesabına gönderilmesi gibi geliştirmeler yapılmıştır.

Sonuç olarak davranışsal denetim ile işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olacaktır. Proaktif yaklaşım ile gerek veri madenciliği gerekse analitik inceleme prosedürlerinden daha fazla yararlanıp artış veya azalış gösteren kalemlerin daha iyi incelenmesi ve işletme koşullarının daha dikkatli gözetilmesi gerekmektedir.

5.2 ÇALIŞANIN SATICI KODLARINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Çalışmada Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak'ası örneği olarak, merkezi İstanbul'da olan ve organizasyon hizmeti veren bir işletmenin muhasebe ve finans süreçlerinde tespit edilen çalışan hilesi ele alınmıştır.

Uygulamada gerçek olaylardan uyarlanmış bir örnek ile davranışsal denetim ile hileli finansal raporlamanın tespitinde reaktif yaklaşımlar ele alınmıştır. Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması amacını gütmektedir.

İşletmenin faaliyet konusu; Ulusal ve uluslararası sanatsal organizasyonlar düzenlemek, bu alanlarda etkinliklerde bulunmak, resim, heykel, seramik, fotoğraf film, grafik, müzik ve el sanatları ile sanatsal ve bilimsel kapsamlı faaliyet ve organizasyonlar düzenlemektir. Şirket bu hizmetler için yurt içinde ve yurt dışında şubeler oluşturmaktadır.

İşletme de muhasebe ve finans departmanı içerisinde meydana gelen vak'a detayları aşağıdaki gibidir,

- İşletme personellerinden Berra Yılmaz yaklaşık 3 yıldır muhasebe departmanında görev almaktadır,
- Berra Yılmaz çalıştığı süre boyunca hemen hemen aynı görevi yapmış olup kendi iş konusu hakkında yetkinleşmiştir,
- Berra Yılmaz çok nadir olarak yıllık izinlerini kullanmayı tercih etmiş ve doğum yapması sebebiyle işten ayrılmak istediğinde yerine bu alanda kendini yetiştirmiş ve mevcut durumda iş arayan kardeşi Ayşe Yılmaz'ın getirilmesini önermiştir,
- İş yoğunluğu sebebiyle işletme yönetimi Berra Yılmaz'ın önerisine sıcak yaklaşmıştır.
- Görevi devralan Ayşe Yılmaz, işletmeye gelen faturaları muhasebe sistemine girerek satıcı kodları ile eşleştirerek ödeme işlemlerinin yapılmasını sağlamaktadır,

- Ayşe Yılmaz söz konusu vak'a da görevi kapsamında hem yeni satıcı ve/veya tedarikçi kodlarını sisteme tanımlama yetkisine hemde ödeme işlemlerinin yapılması için sistemden onay verme yetkisine sahiptir,
- Vak'a işlemine konu edilen hile ise, Ayşe Yılmaz'ın muhasebe sisteminde muhtelif satıcılar hesabına kendi eşinin firmasını da ekleyerek düzenli olarak ufak tutar ile ödeme çıkışının yapılmasını sağlayarak hile yapmasıdır. Hem muhasebe sistem blokaj onayının hemde finans ödeme blokaj onayının yetkisine haiz olduğundan söz konusu hile imkanına kolaylıkla erişebilmiştir.

**Bu çalışmada, Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak'ası incelenen şirketin ünvanı ve şirketin kimliğini ortaya çıkaracak nitelikteki diğer bilgiler verilmemiş, genel olarak şirkette kullanılan prosedürlere ve yaklaşımlara ilişkin bilgiler verilmştir.*

5.2.1 UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Uygulamanın amacı davranışsal denetim bakış açısı ile çalışanın satıcı kollarında gerçekleştirdiği hilenin reaktif açıdan incelenmesidir.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak örnek olay yöntemi, nitel görüşme (derinlemesine görüşme) ve inceleme metodu kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin en temel nedeni, yöntemin çalışmanın amacıyla uygun olması, davranışsal denetim çalışmalarında denetim alanına dayalı özel bir durumun veya örneğin sistematik bir araştırmasını yapan etkili bir yöntem olmasıdır. Ülkemizde bu konu ile ilgili yeterli sayıda çalışma yapılmamış olması nedeniyle çalışmanın tartışmalı noktaları aydınlatılması ve sunulan uygulama ve açıklamaları ile hem literatüre hemde bu alanda çalışanlara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

5.2.2 UYGULAMA VAK'ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI

5.2 Uygulama Kapsamında belirtilen Ayşe Yılmaz'ın yapmış olduğu çalışan hilesinin detayları bu bölüm kapsamında paylaşılacaktır.

5.2.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları

Davranışsal denetim yapan denetçiler, işletmenin iç kontrol sistemlerini inceleyerek olası açıkların nerelerde bulunduğunu, hangi alanda hile, yolsuzluk ve suistimal gibi faaliyetlerin meydana gelebileceğini araştırır. İyi bir davranışsal denetçi aslında işletmede olabilecek hileli davranış tiplerini belirleyerek üretim, muhasebe, satın alma veya pazarlama gibi işletme bölümleri ile ilişkilendirebilmelidir. Bu kapsamda, diğer işlemlerden az da olsa farklılık arz eden işlem ve davranışları incelemeli ve hileli işlemler varsa hile kapısını aralamalıdır (Gerekan ve Çankaya, 2009:93).

İşletmelerde yapılan hileler, çalışanların işletme varlıklarını kendi çıkarları için kullanmaları şeklinde ortaya çıkabileceği gibi, işletme yöneticileri tarafından faaliyet döneminde ortaya çıkan olayların mali tablolara gerçeğe aykırı şekilde yansıtılması şeklinde de gerçekleştirilebilir. Şirketlerin belirlibir ülkenin sınırları içerisinde kurulmuş olmaları ve bu sadece bu ülke içerisinde faaliyet göstermeleri ile ulusal boyutta hile, bahsi geçen ülkeninde dışında diğer ülkelere de sıçrayabiliyorsa uluslararası hileye maruz kalabilecekleri ifade edilebilir. (Gülten ve Toraman, 2020:21).

Yapılan izahatlar ışığında Ayşe Yılmaz'ın yapmış olduğu çalışan hilesinin aşamaları aşağıdaki gibidir,

- İşletme personelinden Berra Yılmaz (Vak'a bahsi geçen Ayşe Yılmaz'ın ablası) işletmede 3 yıldır muhasebe departmanında görev almış ve çalıştığı süre boyunca hemen hemen aynı görevi yapmış olup kendi iş konusu hakkında yetkinleşmiştir. Çok nadir olarak da yıllık iznine çıktığından işletme içinde görev paylaşımı yapmayı reddetmiş kendi rolünü büyük bir özveri ile yerine getirmeye gayret etmiştir.
- Berra Yılmaz'ın doğum yapması sebebiyle işten ayrılmak istediğinde yerine bu alanda kendini yetiştirmiş ve mevcut durumda iş arayan kardeşi Ayşe Yılmaz'ın getirilmesini önermiştir.

- Hem İş yoğunluğu hem de Berra Yılmaz'ın özverili çalışması düşünüldükçe işletme yönetimi Berra Yılmaz'ın önerisine sıcak bakmıştır.
- Berra Yılmaz'ın görevini devralan kardeşi Ayşe Yılmaz, işletmenin bilgi sistemi olarak yaygın olarak kullanılan kurumsal kaynak planlaması olarak adlandırılan ERP (Enterprise Resource Planning) sisteminden SAP yazılımını hakim bir muhasebe uzmanıdır.
- Ayşe Yılmaz'ın göreve başlamasına müteakip ablası görev devrini eksiksiz bir şekilde yaparak Ayşe Yılmaz'ın muhtelif satıcılar kodu ile işletmenin tek seferlik alım yaptığı satıcıların faturaların girişlerini yapması , muhasebe ve ödeme onaylarının tamamlanması süreci başlatılır. Ayşe Yılmaz bu görevini muhasebe sistemine hakim olmasının da getirdiği avantajla yürütmektedir.
- Ayşe Yılmaz'ın işe girmesine müteakip belirli bir süre sonra eşinin durumunun çok daha iyiye gittiğini belirterek zenginleşmesi ünite arkadaşlarının dikkatini çekmiştir.
- Ünite personeli tarafından dönem sonunda gelecek yılın bütçe kalemleri çalışıldığında bazı hesap kodlarında artışlar tespit edilmiştir. Bu sebeple hesapların denetiminin yapılmasını üst yönetime tavsiye etmişlerdir.
- Gelen denetim ekiplerinin denetim çalışmaları kapsamında, aynı yıl içinde sipariş kaydı olmayan satıcı kodu açılmamış muhtelif satıcılar hesabı üzerinden aynı firmaya/kişiyeye aynı yıl içerisinde birden fazla ödeme yapıldığı dikkat çekmiştir.
- Muhtelif satıcılar hesabından belirli aralıklarla yurtdışındaki bir işletmeye belirli tutarlar ödendiği tespit edilmiştir. Ödeme işlemleri incelendiğinde hem muhasebe blokaj onayları hemde ödeme blokaj onayları Ayşe Yılmaz tarafından yapıldığı görülmektedir.
- Ayşe Yılmaz'ın eşinin Bulgaristan'da bir işletme sahibi olduğu ve Ayşe Yılmaz'ın bu işletmeye belirli aralıklarla önce ufak tutarlar ardından büyük tutarların transferini gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Ayşe Yılmaz bu işlemleri hem muhtelif satıcılar hesabına eşinin işletmesine ödeme yapılacak şekilde giriş sağlayarak muhasebe onayını tamamlamış hemde ödeme işlemlerini tamamlamak için ödeme blokajını da onaylama yetkisine sahip olduğundan ödeme onayını da kendi tamamlamıştır. Böylece eşinin işletmesine belirli aralıklarla ödeme yapılmasını sağlamıştır. Çalıştığı

işletmenin hacmi büyük olduğundan gelen fatura sayısında fazla olduğundan bu işlemleri bütçe çalışmasına dek dikkat çekmemiştir.

- Hilenin tespitine imkan sağlayan belirti ise Muhtelif satıcılar hesabının bir önceki yıl bakiyesi 2.000.000 ₺ iken bir sonraki yıl 3.000.000 ₺ olarak artış göstermesidir.

5.2.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar

Kırmızı bayraklar tekniğinde, şüphe uyandıran bir durum söz konusudur ve u şüpheli durumu ortadan kaldırmak için denetçi araştırmalarını yaparak hilenin var olup olmadığı hususunda netlik oluşturulmaktadır (Sabuncu, 2019:83).

Hilelerin belirlenmesi veya ortaya çıkarılması için kullanılan yöntemlerden birisi olan kırmızı bayraklar, kesin kanıt niteliği taşımasada dikkat çeken normalitenin üzerinde olan hususları göstermektedir.

5.2.1. bölümde belirtilen ve uygulamaya konu edilen çalışan hilesi için bu vaka özelinde kırmızı bayraklar aşağıdaki gibidir,

- Ayşe Hanım, görevini ablasından devralmış olup sistemi de bilmesinin gerektirdiği bir özgüvene sahiptir,
- Yaklaşık 3 yıldır aynı görevde aynı koşullarla ablasının çalışmasının beraberinde getirdiği imkan ile hemen hemen aynı görevi ifa eden Ayşe Hanımda kendi sorumluluk alanına bir başkasını dahil etmeden monopol çalışmayı tercih etmiştir,
- Ayşe Hanım, yüksek ego ve özgüvene sahip biridir.
- Ayşe Hanım'ın eşinin yurtdışında çalışmasından dolayı iş verimliliğinde düşüşler ve motivasyon kayıpları görülmüştür.
- Daha sonra ise eşimin işleri düzeldi diyerek daha lüks tüketimlere yöneldiği departman arkadaşlarınca farkedilmiştir.
- Bütçe çalışmalarının ve hesap incelemelerinin yapıldığı dönemde işletme içinde bilgisayarını ofiste bırakmamaya çalıştığı gözlemlenmiştir.

Yapılan izahatlar ışığında, işletme varlıklarının işletme çalışanları tarafından kötü amaçlı kullanımı maalesef ki sıklıkla yaşanabilen bir durumdur. Bu durumun en belirgin uygulaması ise Hileli Ödemeler ile yapılmaktadır. Bahsi geçen yöntem ile işletme çalışanı işletme içi konumunu ve erişim haklarını kullanarak sahte ve/veya işletmeye ait olmayan ödemeleri işletme hesabından ödemesi olarak yapılmaktadır. Belirtilen işlem için ise en fazla kullandığı metod fatura hileleri olduğu görülmektedir.

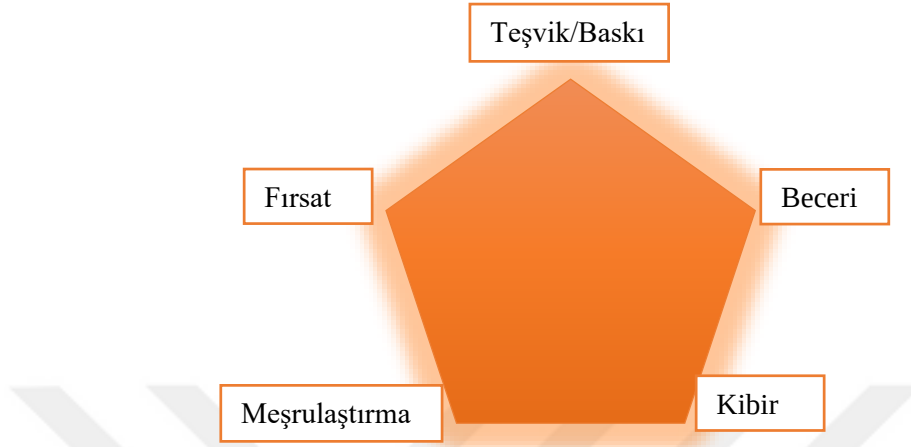
Bozkurt'un görüşüne göre, "Fatura hilelerinde adı sıkça geçen *sahte işletme*, hile yapma amacı ile hilekar çalışan tarafından yaratılan işletmeler olarak kabul edilmektedir. Bu işletmeler ticari anlamda *gerçek işletme* olarak kabul edilmemelidir. Bunlar çoğunlukla bir fiziksel yapılanmaya sahip olmayıp, mal veya hizmet üretimi de yapmamaktadır. Genellikle kağıt üzerinde kurulmuş olan ve tek amaçları hile yapmak olan işletmelerdir. Bu tür işletmelerin oluşturulmasında genellikle aşağıdaki sıralama izlenmektedir,

- Bir işletme kurulur,
- Bir posta adresi oluşturulur,
- Bir banka hesabı açılır." (Bozkurt, 2016, 216).

Sonuç olarak, bahsi geçen sahte işletme tamamen hayalet olarak değil her ülkenin mevzuatına göre kurulan işletmelerden biri de olabilir. Kuruluş amacı hile yapılmasına olanak sağlamak olduğundan dolayı, Fiziken var olup tüketiciye sunabileceği bir mal veya hizmeti bulunmamaktadır.

5.2.2.3 Hile Beşgeni Metodu

Uygulama da yer alan hilenin unsurlarının anlaşılabilmesi için bu bölümde Hile Beşgeni metodu kullanılmıştır. Hile Beşgeni kavramı; baskı, beceri, kibir, fırsat ve meşrulaştırma öğelerinden oluşmakta olduğu görülmüştür.

Şekil 34– Hile Beşgeni Unsurları (Marks,2009 :18).

Ayşe Yılmaz’ın yapmış olduğu hilenin hile beşgeni ölçeği metoduna göre detayları aşağıdaki gibidir,

Baskı, kişisel nedenlerle, işletmeden kaynaklanan nedenlerle işletme çalışan veya yöneticileri üzerinde bir mali baskı ortaya çıkmaktadır. Kişisel nedenler, para ihtiyacı, açgözlülük, suç işlemeye yatkınlık, uyuşturucu, kumar gibi kötü alışkanlıklar ve aylık gelirinin üzerinde lüks yaşam biçimidir. İşletmesel nedenler ise kişiye hak ettiği ücreti vermeyen, terfi politikaları eksik veya yetersiz çalışan, çok işe az ücret yaklaşımı, çalışanların avans gibi taleplerine ret yanıtı veren sistemler, işverenden hoşnutsuzluk duyulduğu ortamlar, çalışan ve yöneticiler üzerinde olumsuz bir mali baskı oluşturular (Gülten ve Toraman, 2020:41). Ayşe Yılmaz’ın yapmış olduğu hileye ilişkin baskı unsuru ise eşinin işletmeninin nakde ihtiyacı olması ve lüks yaşam isteğidir.

Fırsat ise, hilekarın üzerinde sadece mali bir baskı ile bu işlemin gerçekleşmeyeceği hilelnin gerçekleşebilmesi için hileye uygun bir ortamın olduğu durumu ifade eder. Ayşe Yılmaz’ın bu hikeye ilişkin fırsat unsurları ise aşağıdaki gibidir,

- Ayşe Yılmaz’ın işletme içi pozisyonu ablasından dolayı güven teşkil etmektedir,
- Yaptığı işin normal akışında önemli kontrol mekanizmalarının olmaması,
- Ayşe Yılmaz’ın yaptığı işe ve sap sistemine hakim olması,

- Finansal raporlama süreci ve iç kontrol sistemlerinin sık sık gerçekleşmemesi,
- Muhtelif satıcılar hesabının kullanımının prosedüre bağlanmaması,
- Hem ödeme hemde muhasebe onayı yetkisine haiz olmasıdır.

Kibir, hilekarın yapılan iş için en iyisini ben bilirim şeklinde düşünce yapısından kaynaklanan düşünce şeklidir. Bu vakada Ayşe Yılmaz'ın işine olan yetkinliği ve sistem uzmanlığı bu hilenin tespit edilemeyeceği yönündeki kibrini arttırmıştır.

Meşrulaştırma, Hilekarın kendini haklı gösterme çabası ve buna göre geliştirdiği gerekçelerden doğmaktadır. Bu noktada iş ahlakı oldukça zayıftır. Ayşe Yılmaz'ın bu uygulama nezdinde meşrulaştırdığı düşünce ise, işletmenin oldukça iyi durumda olması ve eşinin ihtiyacının giderilmesinin işletmenin karlılığını bariz bir şekilde etkilemeyecek olmasıdır. Bu tutarı işletmeden ödünç aldığını ve ilerleyen zamanlarda eşinin durumu düzelince geri ödeme yapacağını düşünmektedir.

Beceri ise, bu vakada Ayşe Yılmaz'ın hem muhasebe süreçlerine hem de sap sistemine yetkin olmasından doğmaktadır. Muhasebe belge onaylarının süreçleri ve ödeme onay süreçlerine hakim olmasa idi bu hile için uygun ortamı da oluşturması mümkün olmayacaktı.

5.2.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Reaktif Yaklaşımlar Açısından Tespiti

Davranışsal Denetim metodolojisinde denetçiler ve diğer katılımcıların nasıl karar verdikleri, denetimle ilgili verilen karar ve yargılarda denetçiler ve diğer katılımcıların ne kadar yeterli ve etkili oldukları, hangi bilgi, inanış, algı ve davranışların denetçi ve diğer katılımcıların karar ve yargılarını nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi hile iddialarına yönelik soruşturma olmasıdır.

Uygulama vak'a sında işlenen çalışan hilesinde yaklaşık 1 yıldır yapılan işlemler neticesinde bütçe hesaplarında muhtelif satıcılar hesabının tutarının normalden yüksek seyretmesi dikkat çekmiştir. Bu sebeple üst yönetime bu hesapların incelenmesi denetlenmesi önerilmiştir. Bu iddia neticesinde işletme içi soruşturma başlatılmıştır.

Reaktif yaklaşıma istinaden oluşan hile iddiaları ise aşağıdaki gibidir,

- ❖ Hilekar'ın gitgide zenginleşmesi,
- ❖ 1 yıl boyunca yapılan işlemler neticesinde hesabın nedensizce artışı,
- ❖ Hilekar'ın izne çıkmak istememesi - görev yerinden ayrılmak istememesi,
- ❖ Paniklemeye başladıkça hilekar'ın ofiste bilgisayarını bile bırakmak istememesi,

Bu noktada işletmenin etkin bir iç kontrol yapısına sahip olmaması, görevlerin ayrılığı ilkesinin işletme içinde uygulanmaması ve hilekar ın kendi görev alanında ki tüm detaylara hakim olması hilekarı hile yapmaya müsait bir ortam oluşturmuştur.

Denetçi'nin davranışsal olarak hileli finansal raporlamayı tespiti bu noktada aşağıdaki durumlarla karşılaşmıştır,

- ❖ İşletmenin bütçe işlemlerine kadar bu hesapların denetimine ihtiyaç duymaması hilekar için uygun ortam oluşturmaya sevk etmiş gözükmektedir.
- ❖ Mesleki yargılarını ve tecrübesinden hareketle uzun süredir izne ayrılmayan, görev yerini terketmeyen personelden şüphelenmesi gerekirdi.
- ❖ Denetçi hile belirtilerinden şüphelenerek kendisininde aklına takılan ve görev yerini terketmeyen personelin yoğunlukla çalıştığı kayıtları incelemiştir. Bu noktada hilekarın bilerek, planlayarak 1 yıl boyunca işletmeden para çaldığı tespit edilmiştir.
- ❖ İşletme yönetimi görevlerin ayrılığı bilincini oluşturmadığı için işletme içi süreçlerine fazlaca güven duymamalıydı. Denetçinin de prosedüre bağlanmayan ve hem ödeme hemde muhasebe onaylarını elinde tutan işletme personeline daha fazla dikkat etmeliydi.
- ❖ İşlem hacmi büyük olan işletmelerde her işlemin faturalarla desteklenememesi ve bu tutarların diğer işlemler karşısında tutarının az olması sebebiyle denetçinin gözünden kaçması.

Reaktif yaklaşımın doğrultusunda hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme

kavuşturulması gerekmektedir. Bu noktada denetçinin tavsiyeleri doğrultusunda aşağıdaki önlemler alınmıştır,

- İşletme personellerinin maddi açıdan zorluk çektiği öğrenildiğinde departman yöneticisi ile görüşülerek yaptığı işlerin daha detay bakılması,
- İzne çıkmayan personelin izne gönderilmesi,
- Düzenli olarak yapılan işlerde rotasyon sağlanması,
- Muhtelif satıcılar hesabı ve tedarikçi hesapları için belgeyi giren personelin belge onayının bir başka ünite tarafından yapılması, ödeme onayının ise muhasebeden ziyade finans birimi tarafından yapılması,
- İşlem hacmi büyük olan işletmelerde her işlemin faturalarla desteklenmesi, eki olmayan belgelerin onay işlemlerinin tamamlanmaması gerektiği,
- Tek kerelik muhtelif satıcılar hesabının kullanımının prosedüre bağlanması ve söz konusu hesaba kaydedilecek kayıtlar için departman yöneticisinden onay alınması,
- Belirli aralıklarla tüm hesapların gözden geçirilmesi,
- Genellikle bir faturadaki veya ERP sisteminde yer alan satıcı kartında ki eksiklikler, sahte bir işletmeye ait olduğunun belirtisi olabilir. Bu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir,
- Genellikle bir faturadaki veya ERP sisteminde yer alan satıcı kartında ki mal ve/veya hizmet satışı detaylarına yer verilmemesi durumunda bu detayın sorgulanması,
- Satıcı işletmeye ait telefon ve adres bilgilerinin doğru olmaması durumunda satıcı kartını sisteme giren ve ödemesini onaylayan kişi veya kişilerin hileli işlem yapabileceği düşünülerek davranışlarının ve çalışmalarının irdelenmesi ve takip edilmesi.

Sonuç olarak, satıcı kodlarında yapılan fatura hileleri var olan satıcılar aracılığıyla rüşvet alma, öde ve geri al yöntemleri ile yapılabildiği gibi bu uygulamada yer alan daha önce kaydı

bulunmayan ve çalışanın kendi oluşturduğu satıcı hesapları üzerinden de yapılabilmektedir. Bazı işletmelerde sahte işletmeyi kurup, hileli satın alma faturasını sisteme işleyen, hem satın alma sözleşmesini yapma hem de satın alma işlemlerini onaylama yetkisini sahip bulundurmaktadır. Bu durum maalesef ki hileye karşı davetiye çıkarmakla eş değer bir durumdur. Satın alma süreçlerinde yer alan süreçlerin mümkün olduğunda Görevlerin Ayrılığı İlkesine uygun olması gerekmektedir. Aksi halde işletme çalışanı sahte faturayı sisteme işleyip, onaylamakta ve ödemesini sağlamaktadır. Bu noktada davranışsal denetçi ancak şüphelendiği çalışan kapsamında davranışlarını inceleyerek aşağıdaki hususlara dikkat etmektedir,

- Sahte işletmeler genellikle çalışanın ailesinden birinin ismini taşıyabilir. Bu noktada davranışsal denetçi, şüphelendiği çalışanın ailesinden birinin ismini taşıyan bir işletme tespit ettiğinde,
- Sahte işletmelere ait imzalar genellikle çalışanın imzasına benzerdir .Bu noktada davranışsal denetçi, şüphelendiği çalışanın imzasına yakın bir imza tespit ettiğinde,
- Sahte işletmelerin adres bilgileri genellikle çalışanın veya ailesinden birinin adres bilgisinden oluşabilir. Bu noktada davranışsal denetçi, şüphelendiği çalışanın veya ailesinin adresi ile aynı bir işletme tespit ettiğinde,
- İşletmelerden çok şahıs hesaplarına yapılan ödemeler tespit ettiğinde,
- Bir fatura ödemesinin birden fazla kez satıcıya ödenmesini ve/veya bilinçli olarak başka bir satıcıya ödemesinin yapıldığını şüphe ettiğinde/ tespit ettiğinde,
- Bütçe rakamlarını aşan durumların yaşandığı hesapları tespit ettiğinde bu hususları kırmızı bayrak olarak kabul eder.

Çalışma sonucunda görülüyor ki hile faktörlerinin ve kırmızı bayrakların davranışsal denetim çerçevesinde daha iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle ise, davranışsal denetim faaliyeti ile denetçilerin hile tespitinde tek değişkene odaklanmamaları diğer tüm değişkenleri sorgulayarak değerlendirmeye almaları önem arz etmektedir.

5.3 ÇALIŞANIN İŞLETME STOKLARINDA GERÇEKLEŞTİRDİĞİ HİLENİN DAVRANIŞSAL DENETİM ÇERÇEVESİNDE TESPİTİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Çalışmada Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak'ası örneği olarak, merkezi İstanbul'da bulunan bir üretim işletmesinin* finans süreçlerinde tespit edilen stok hilesi ele alınmıştır. Uygulamada gerçek olaylardan uyarlanmış bir örnek ile davranışsal denetim ile hileli finansal raporlamanın tespitinde reaktif yaklaşımlar ele alınmıştır. Reaktif yaklaşımın seçilme sebebi ise hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması amacını gütmesidir.

İşletmenin faaliyet konusu her türlü beyaz eşya üretimi, ithalat, ihracat, toptan ve perakende alım satımı ile bunlarla ilgili her türlü bakım onarım, eğitim, danışmanlık ve pazarlama hizmetlerini vermektir. Şirket bu hizmetler için yurt içinde ve yurt dışında bayilikler oluşturmaktadır.

İşletme de muhasebe ve depo departmanı içerisinde meydana gelen vak'a detayları aşağıdaki gibidir,

- İşletmenin ürettiği beyaz eşyaların sevkiyatı ve depodan çıkış işlemlerinden Depo Sorumlusu Ahmet Doğan Bey, yaklaşık 5 yıldır aynı görevi ifa etmektedir.
- Ahmet Doğan'ın çalıştığı süre boyunca hemen hemen aynı görevi yapmış olup kendi iş konusu hakkında yetkinleşmiş ve uzmanlaşmıştır,
- Ahmet Doğan'ın çok iyi anlaştığı ve özel hayatında da görüşmeyi devam ettirdiği departman çalışanları bulunmaktadır,
- Ahmet Doğan'ın ekonomik koşulları çok iyi olmasa da sık sık izne çıkmayı tercih etmektedir.
- Ahmet Doğan çalıştığı süre boyunca beyaz eşyaların sevkiyatı kapsamında depolar ve bayiler arasında sıkı ilişkileri bulunmaktadır.
- Ahmet Doğan depodan çıkış işlemi verdiği beyaz eşyaların tüketiciye ulaşmasına binaen iade edilen ürünlerinde depoya kabul işlemleri süreçlerinde yürütmesi görevinin dahilindedir. İşletmede iade kontrol mekanizması bulunmamakta onun

yerine depo sorumlusunun teknik birim ile arızalı olan ve arızalı olmayan beyaz eşya ayrımı yapması beklenmektedir. İadesi kabul olan ve arızalı olan beyaz eşyaların hurdaya gönderilmesi, arızalı olmayan beyaz eşyaların ise tekrardan piyasaya sunulması gerekmektedir.

- İlgili uygulama vak’asında Ahmet Bey, depoya geri gelen iadelerden 100 adet olan beyaz eşyayı 80 adet olarak muhasebe departmanına bildirmiştir.
- Elinde kalan 2 adeti ise sıkı ilişkilerini getirerek kullanarak piyasaya sunarak haksız kazanç elde etmiştir. Bu davranışı sürekli hale ciddi oranda bir gelir elde etmiştir.
- Ayrıca aynı yöntemi izleyerek belirli oranda Arızalı olan beyaz eşyaları ise hurda çıkış formu olmaksızın işletmenin stoklarını çalarak piyasaya sunmuş ve hurda olarak satarak gelir elde etmiştir.
- İşletmenin muhasebe departmanının yıl sonunda yaptığı stok sayımına müteakip işletme stoklarında noksanlar tespit edilmiştir. Bu kapsamda iade ürün sayısı ile irsaliye/fatura sayılarında uyumsuzluklar görülmüştür.

**Bu çalışmada, Davranışsal Denetim Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlamanın Tespitine İlişkin Bir Uygulama Vak’ası incelenen şirketin ünvanı ve şirketin kimliğini ortaya çıkaracak nitelikteki diğer bilgiler verilmemiş, genel olarak şirkette kullanılan prosedürlere ve yaklaşımlara ilişkin bilgiler verilmiştir.*

5.3.1 UYGULAMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Uygulamanın amacı davranışsal denetim bakış açısı ile çalışanın stok hesabı kodlarında gerçekleştirdiği hilenin reaktif açıdan incelenmesidir.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak örnek olay yöntemi, nitel görüşme (derinlemesine görüşme) ve inceleme metodu kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin en temel nedeni, yöntemin çalışmanın amacıyla uygun olması, davranışsal denetim çalışmalarında denetim alanına dayalı özel bir durumun veya örneğin sistematik bir araştırmasını yapan etkili bir yöntem olmasıdır. Ülkemizde bu konu ile ilgili yeterli sayıda çalışma yapılmamış olması

nedeniyle çalışmanın tartışmalı noktaları aydınlatılması ve sunulan uygulama ve açıklamaları ile hem literatüre hemde bu alanda çalışanlara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

5.3.2 UYGULAMA VAK'ASINA KONU EDİLEN HİLE İŞLEMİNİN DETAYLANDIRILMASI

5.3 Uygulama Kapsamında belirtilen Ahmet Doğan'ın yapmış olduğu stok hilesinin detayları bu bölüm kapsamında paylaşılacaktır.

5.3.2.1 Çalışan Hilesinin Aşamaları

Bozkurt (2016)'ya göre, “İşletme stoklarının çalışanlar tarafından çalınması sahte alış raporları, açık hırsızlık ve/veya hileli talep/transferler yolu ile yapılmaktadır. İşletmelerde nakdi olmayan varlıkların çalınmasında daha çok uygulanan yöntem doğrudan hırsızlıktır. İşletme çalışanı bir şekilde çaldığı varlık için bir gizleme faaliyetine girişmemektedir. Örneğin işletmeden eksilen varlık için defterlerde bir düzeltme kaydı yapılma çabasına girilmemektedir. Hileyi yapanın, varlığın işletmedeki yokluğunu haklı gösterecek bir neden yaratma gibi bir derdi bulunmamaktadır. Diğer taraftan, işletme çalışanı işletmeden mal çalabilmek için sahte bir yükleme belgesi yaratmakta ve çaldığı malı gizleyebilmek için envanter rakamı ile oynamaktadır.

İşletme stokları hileleri genellikle bu tür varlıklara kolay erişimi olan çalışanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin, hilekar belirsiz durumda bekleyen veya gönderilmesine zaman olan, sevkiyat alanındaki mallardan çalmaya başlamaktadır. İlgili malın sevkiyatı uzun sürdüğünden malde eksiklik çıktığında, bunun hata ile veya dikkatsizlik sonucu olduğu kabul edilmekte ve dikkati çekmemektedir. Daha sonra ise sevkiyat adetleri tamamlanmaktadır. Malın eksik olduğu, gönderilmeden önce ortaya çıkabileceği gibi, çoğunlukla eksik olan mallar müşteriye gittikten sonra, şikayet üzerine ortaya çıkabilmektedir.” (Bozkurt, 2016, 312 ve 315).

Buna karşılık, işletme çalışma saatleri dışında da işletme deposuna rahatlıkla giren kişiler tarafından mallar çalınabilmektedir. Bahsi geçen bu yöntem de oldukça kolay bir yöntemdir.

Yapılan izahatlar ışığında Ahmet Doğan'ın yapmış olduğu stok hilesinin aşamaları aşağıdaki gibidir,

- İşletme personeline Ahmet Doğan yaklaşık 5 yıldır depo sorumlusu olduğu için depo ve ürün sevkiyat/iade süreçlerine oldukça hakimdir. Firmanın piyasaya sunmuş olduğu 1000 adetlik beyaz eşya paletinden 100 adet beyaz eşyanın arızalı olduğu gerekçesi ile depoya başvurusu ulaşmıştır.
- Depoya ulaşan ürünlerin iade talepleri doğrultusunda tetkikini sağlayan Ahmet Bey, depodaki 100 adet beyaz eşyanın 80 adetinin arızalı olarak iadeye konu edildiğini muhasebe ünitesine bildirmiştir. Sadece 80 adet için iade formlarını düzenleyerek muhasebeye iletmiştir.
- Geriye kalan 20 adet ise arızalı olmadığını tespit etmiş olup bu ürünler için muhasebe ünitesine herhangi bir bilgi iletmemiştir.
- Söz konusu 20 adet ürünü depo ünitesindeki çalışanların yardımı ile dışarı çıkararak piyasaya sunmuş ve bayiler aracılığı ile satışını gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda ciddi oranda gelir elde etmiştir.
- Bunun dışında düzenli olarak gelen iadelerden aynı şekilde arızalı olanlardan kullanılamayacak olan ürünlerden belirli oranda ayırarak muhasebeye bildirmemektedir. Ayırdığı ürünleri piyasada hurda olarak satışını yaparak gelir elde etmektedir. Küçük miktarlarda düzenli olarak ilerlettiğinden ötürü süreç işletme yönetimi tarafından farkedilmemiştir.
- İşletmenin yıl sonunda yapmış olduğu sayım kapsamında stok noksanları tespit edilmiştir. İlgili belgeler sorulduğunda ise depo sorumlusu ve çalışanları gelen iadelerin işleme alındığını noksan olan stoklar hakkında bilgilerinin olmadığını söylemişlerdir.

5.3.2.2 Hile Belirtileri – Kırmızı Bayraklar

Bozkurt (2016)'ya göre, "İşletmenin stokları veya duran varlıkları bir çalışan tarafından çalındığında, kilit nokta ortaya çıkan mal veya duran varlık eksikliğidir. Çalışan, yaptığı

hilenin ortaya çıkmasını istemiyorsa, bu eksikliği bir şekilde gizlemelidir. Hilekarın çaldığı malları gizlemesinin en sık görülen yolu, envanter kayıtları ile oynaması ve görüntüyü fiili envantere uygun hale getirmesidir. Genelde envanter kayıtları ile oynanmakta, mal hesapları alacaklandırılmakta, satışların maliyetleri hesapları ise borçlandırılarak denge sağlanmaktadır”. (Bozkurt, 2016, 321).

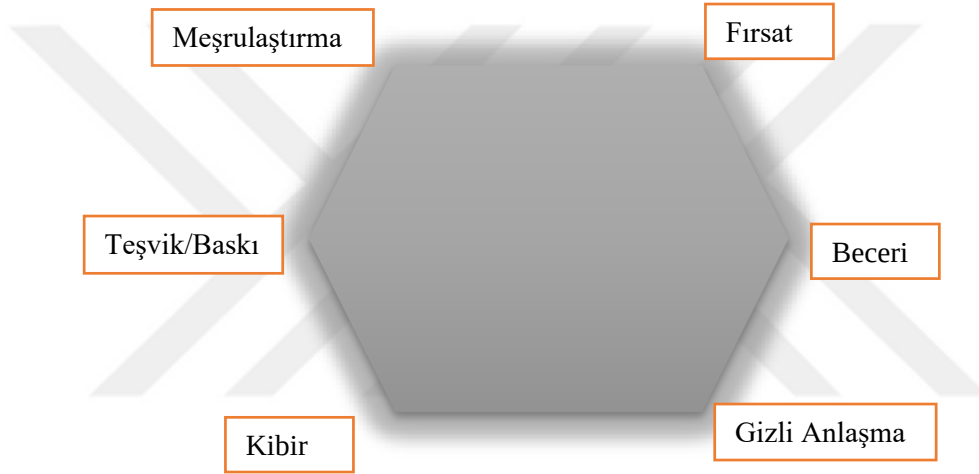
5.3.2. bölümde belirtilen ve uygulamaya konu edilen stok hilesi için bu vaka özelinde kırmızı bayraklar aşağıdaki gibidir,

- Depo sorumlusu Ahmet Doğan’ın 5 yıldır aynı görev ve aynı ekiple çalışıyor olması ve bahsi geçen ekibe dışardan birini dahil etmek istememesi,
- Bayiler ve departman çalışanları ile kurduğu aşırı iyi ilişkiler,
- Ekonomik durumunun çok iyi olmamasına karşın kendi personeline yaklaşık 60.000₺ civarında nakdi borç vermesi,
- Aile mirasını sattığını ifade ederek kullanmış olduğu arabaların sınıf ve modellerini yukarı çekmesi,
- Sık sık izne çıkarak lüks tatiller yapması,
- Yüksek ego, özgüven ve davranışlarında aşırı rahatlık olması,
- Stok sayımlarının ve hesap incelemelerinin yapıldığı dönemde eşim hasta diyerek göreve gelmemesi.

Yapılan izahatlar ışığında, işletme varlıklarının/stoklarının çalınması ne yazıkki sık yaşanan bir durumdur. Öyle ki, işletme içi sahte evraklar düzenleyerek ve/veya talep formları oluşturarak işletme stoklarının bir yerden bir yere transferi sağlanarak bu transfer esnasında fırsat yaratarak stokların çalan hilekarlar sıklıkla görülmektedir. İlgili evrakların kullanılması hilekarın stoklara ulaşmasına ve yaptığı transfer işlemini haklı göstermeye yaramaktadır. Böylece stoklara erişimi kolaylaşmaktadır.

5.3.2.3 Hile Altıgeni Metodu

Uygulama da yer alan hilenin unsurlarının anlaşılabilmesi için bu bölümde Hile Altıgeni metodu kullanılmıştır. Hile Beşgeni kavramının; baskı, beceri, kibir, fırsat ve meşrulaştırma öğelerinden oluşmakta olduğu görülmüştür. Hile altıgeni ise, hile beşgeni unsurlarına bir unsur daha eklenerek oluşmuştur. Bu modelin oluşturulmasında gizli anlaşma faktörünün hileyi oluşturan önemli bir öge olduğuna kanaat getirilmesidir.

Şekil 37– Hile Altıgeni Unsurları (Vousinas, 2018).

Ahmet Doğan’ın yapmış olduğu hilenin hile altıgeni ölçeği metoduna göre detayları aşağıdaki gibidir,

- **Teşvik/Baskı:** Temel olarak hileyi işleyen hileyi işlemesi için gereken itici unsurlarından biri olan teşvik/baskı, hilekarın hile yapmasına teşvik eden veya hile yapmaya yönelik motivasyon oluşturulmasına katkı sağlayan bir baskı unsurunu ifade eder. Daha çok mali zorluklar baskı unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Mali sıkıntıların yanında bir diğer motivasyon unsuru da açgözlülüktür.

Ahmet Doğan’ın baskı unsuru ise, kendinin ve ailesinin açgözlülüğü ve bitmek bilmeyen lüks tüketim harcamalarıdır. Ayrıca aldığı maaş tutarından memnun olmaması işverene zarar verme amacıyla hırsızlığa yönlendirmektedir. Bu sebeple

Davranışsal denetçiler hem muhasebe ile ilişkili işlemlere sahip olan hem de varlıklara erişimi olan personellerin davranışlarını ayrıca gözetmelidir.

- **Fırsat:** Fırsatlar ise temelde işletme iç kontrol zayıflıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca işletme içindeki pozisyonun kuvvetli olması, işletmenin genel olarak kanun ve yönetmeliklere aykırı hareket etmesi ve işletme faaliyetleri hakkındaki üst düzey bilgi hileli işlemlere fırsat verebilmektedir.

Ahmet Doğan'ın fırsat unsurları ise aşağıdaki gibidir,

- İşletme içinde 5 yıldır aynı görevi yapıyor olması sebebiyle stok, sevkiyat ve depo işlemleri ile alakalı tüm açık noktalara hakim olması,
- Uzun zamandır düzensiz ve zayıf olarak yapılan denetim faaliyetlerinin olması,
- İşletmenin içinde iade kontrol departmanı olmaması,
- Hem sevkiyat hem de depoya giriş işlemlerini kendi yapıyor olması,
- Ahmet Doğan'ın muhasebeye ilettiği evrakları kontrol eden ünitenin olmaması.

- **Meşrulaştırma:** Hilenin en önemli bacağıdır. Bu kısım çalışanın kendi beyninde hileyi gerçekleştirmek için geçerli bir neden uydurmasıdır. Meşrulaştırma aşaması tamamlanmadan hile gerçekleşmez.

Şirket sahiplerinin bunu engelleyebilmesi olanaksızdır. Çünkü kişiler kendine herhangi bir geçerli neden bulabilir.

Ahmet Doğan'ın bu noktada aldığı maaşa odaklanarak kendi hakkının yendiğini düşünmesi, kendisini yaptığı şeyin ufak bir kötülük olduğuna ve telafisi olduğuna inandırması, yaptığı hilenin işletmede çok ufak tutarları kapsadığını düşünerek kendini rahatlatması ve kişinin hak etmediği bir yaşamı yaşadığını düşünmesi ve bu sebeple yaptığı işlemin doğru olduğuna kendini inandırması bu hususa örnek verilebilir.

- **Beceri:** bu vakada Ahmet Doğan'ın işletme içi iade kontrol mekanizmasının olmamasının getirdiği avantaj ile depo süreçlerine hakim olmasını ifade eder. Depo

süreçlerini çok iyi yöneterek işletme içinde oluşan kontrol açıklığını kendi menfaati için kullanmayı başarabilmiştir.

- **Kibir:** hilekarın yapılan iş için en iyisini ben bilirim şeklinde düşünce yapısından kaynaklanan düşünce şeklidir. Bu vakada Ahmet Doğan'ın depo işlemleri esnasında ondan başka yetkili olmaması kendisine aşırı bir güven ve ego oluşturmuştur.
- **Gizli Anlaşma:** Kişinin hile yapmasına sebebiyet unsurların oluşması bir yana, bahsedilen firmaların yaşaması muhtemel riskli alanları üzerine gizli anlaşmalar yaparak hile işlemini gerçekleştirdiği görülmektedir.

Ahmet Doğan'ın yapmış olduğu stok hırsızlığı / stok hilesi aslında açık bir şekilde diğer departman çalışanlarının yanında, gözleri önünde yapılmaktadır. Çalışma arkadaşlarının, hilekarı tanınması ve dürüst olduğuna inanmaları, bu varlıkları normal sayılabilecek bir sebeple aldığına inanmalarına sebebiyet vermektedir. Çoğunlukla zor durumda kaldıklarında Ahmet Doğan'ın kendilerine maddi manevi destek sağlaması da bu düşüncelerini pekiştirmektedir. Bu sebeple aralarında yazıya dökülmeyen gizli anlaşma bulunmaktadır. Söz konusu gizli anlaşma ise ihbar mekanizmasını çalıştırmamaktır.

5.3.2.4 Davranışsal Denetim Açısından Hilenin Reaktif Yaklaşımlar Açısından Tespiti

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, reaktif yaklaşımlarda incelemeler hile iddialarının neticesinde yapılır ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaları çözmeye yönelik oluşturulur.

Uygulama vak'a sında işlenen stok hilesinde yaklaşık 1 yıldır yapılan işlemler neticesinde stok sayımlarındaki noksanlar ile iade ürün sayısı ile irsaliye/fatura sayılarındaki uyumsuzluklar dikkat çekmiştir. Bu sebeple üst yönetime bu hesapların incelenmesi denetlenmesi önerilmiştir. Bu iddia neticesinde işletme içi soruşturma başlatılmıştır.

Reaktif yaklaşıma istinaden oluşan hile iddiaları ise aşağıdaki gibidir,

- Hilekar'ın gitgide zenginleşmesi,

- Hilekar'ın kendi çalışanlarına verdiği yüksek nakdi borçların olması,
- Stoklar hesabındaki noksanlıklar,
- İade ürün sayısı ile irsaliye/fatura sayılarındaki uyumsuzluklar,
- İş saatleri dışında depolarda çalışanların bulunması,
- Hilekar'ın gerek stok sayımlarında gerekse denetimlerde izne çıkması.

Bu noktada işletmenin etkin bir iç kontrol yapısına sahip olmaması, görevlerin ayrılığı ilkesinin işletme içinde uygulanmaması, iade kontrol merkezinin olmaması ve hilekar ın kendi görev alanında ki tüm detaylara hakim olması hilekarı hile yapmaya müsait bir ortam oluşturmuştur.

Denetçi'nin davranışsal olarak hileli finansal raporlamayı tespiti bu noktada aşağıdaki durumlarla karşılaşmıştır,

- ❖ İşletmenin personelinin işletme yönetimi ile sağlıklı bir ilişkisinin olmaması, depo amirlerinden korkması, eğer ihbar ederlerse depo amirlerinin kendilerine sağladığı maddi yardımların kesileceği düşüncesi, adam sendecilik anlayışları ve o yapıyorsa bir gün bende yapabilirim düşüncelerinin depo departmanında aktif olması hilekar için uygun ortam oluşturmaya sevk etmiş gözükmektedir.
- ❖ Mesleki yargılarını ve tecrübesinden hareketle aşırı rahat ve özgüvenli davranış sergileyen personelden şüphelenmesi gerekirdi.
- ❖ Denetçi hile belirtilerinden şüphelenerek kendisininde aklına takılan ve aşırı rahat ve özgüvenli davranış sergileyen personelin görev tanımını ve yaptığı işleri incelemiştir. Bu noktada hilekarın bilerek, planlayarak 1 yıl boyunca işletmeden stok çalarak eksik kayıt bildirerek kendisine gelir sağladığı tespit edilmiştir.
- ❖ İşletmede stok veya diğer varlıkların çalınma olasılığının azaltılabilmesi için görevlerin ayrılığı ilkesine dikkat edilmeliydi. Mal talepleri, Malın alınması ve malın sevk edilmesi, İadelerin takibi ve işlemleri farklı kişilerce yapılmalıydı.
- ❖ Denetçinin de prosedüre bağlanmayan ve hem depo sevkiyat hemde iade işlemlerini elinde tutan işletme personeline daha fazla dikkat etmeliydi.

Reaktif yaklaşımın doğrultusunda hile iddialarının neticesinde yapılması ve uygulanan prosedürler bu spesifik iddiaların doğruluğunun tespiti ve çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu noktada denetçinin tavsiyeleri doğrultusunda aşağıdaki önlemler alınmıştır,

- İşletmede iade kontrol merkezi kurulması ve bu sayede iade taleplerinin sebeplerinin irdelenerek sisteme girişinin yapılması. Bahsi geçen işlem için ERP sisteminde ayrı bir ekranan giriş yapılarak iade talebi yapılan ürünler için ayrı bir takip sistemi kurulması.
- İade kontrol merkezi kurularak ilgili iadelerin işletme içinde tam ve eksiksiz olarak nerede bulunduğunun anlık olarak sistemden görülmesi işlemlerinin kurgulanması,
- Hurda işlemleri için hurda olmasına karar verilmesi için İade kontrol merkezinin alt şefliği olarak Hurda Komisyonu kurulması,
- Hurda Komisyonunun Hurda Çıkış formu olmadan ürünlerin hurdaya gönderilmesine engel olmasının sağlanması ve bu kapsamda gerekli ERP modül önlemlerinin de alınması,
- İade ürün sayısı ile irsaliye/fatura kontrollerinin düzenli olarak yapılması,
- Görevlerin ayrılığı ilkesi kullanılarak depo giriş ve çıkış ile iade işlemlerinin farklı kişilerce yapılmasının sağlanması,
- İşletme depolarına yalnızca yetkili kişilerin girmesi sağlanmalıdır,
- Mallar, gerekli onay ve destek belgeleri olmadan yüklenmemelidir. Yükleme belgeleri satış belgeleri ile karşılaştırılmalıdır,
- Belirli dönemlerde fiziki sayımlar yapılmalıdır. Bu sayımları depo departmanından farklı bir ünitenin yapması gerekmektedir,
- İşletme içi ihbar mekanizmalarının etkin kullanımının artırılması teşvik edilmelidir,

- İşletme varlıklarının nasıl çalınabileceği ve hangi hareketin “çalma” işlemine fırsat verebileceği ve bu hususun engellenmesine yönelik personele eğitim verilmelidir,
- Envanter rakamları ve hareketleri geçmişe yönelik analiz edilmelidir. Envanter kayıtlarında görülen azalma işlemlerinin anlamlı belgelere dayanıp dayanmadığı irdelenmelidir,
- Olağan olmayan fire kayıpları incelenmelidir,
- Yükleme adresleri ile işletme personeli adresleri karşılaştırılmalıdır,

Özellikle büyük üretim firmalarında mal sayıları, hareketleri ve buna bağlı olarak düzenlenen belgelerin sayısı çok fazla düzeydedir. Kontrol veya denetim yapan işletme yöneticilerinin tüm hesapları denetlemesi çok güçtür. Özellikle bu gibi durumlarda anakütleden belirli bir oranda örneklem seçilerek inceleme yapıldığı düşünüldüğünde sehven gözden kaçan hile belirtileri olabilir. Bu noktada davranışsal denetçinin gerekli mesleki deneyim ve yargısını kullanarak işletme personelinin hile belirteçleri kapsamında davranışlarını da gözetmesi gerekir. Bu sebeple, alım ve depolama işlevleri üzerinde kontrol prosedürleri arttırılarak stok hilelerinin önüne geçilmesi önem arz etmektedir.

BÖLÜM 6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde küreselleşme ile bilgi teknolojileri de geliştikçe finansal tablo kullanıcılarının sayısı da artmaktadır. Bu sebeple, işletmeler tarafından sunulan doğru ve güvenilir bilgiye olan ihtiyaç da bu doğrultuda artmaktadır.

İşletmelerin temel amaçlarından biri varlıklarını ve kaynaklarını etkin bir şekilde yöneterek faaliyetlerini sürdürmek ve büyütmektir. Buna bağlı olarak da karlılık hedefine ulaşmayı da amaçlar. Bu süreçte işletmelerin faaliyet hacimleri genişlemekte ve buna bağlı olarak iş süreçlerini kontrol etmeleri zorlaşmaktadır. Ancak işletmenin bu amacını gerçekleştirirken hem işletmenin hem de tüm paydaşlarının çıkarlarını gözetecek bir denge içinde gerçeğe uygun doğru ve güvenilir bilgi sunmaları gerekmektedir. Bazen bu denge iyi gözetilememekte ve işletme içinde görev yapan işletme sahibi veya işletme çalışanları tarafından kendi çıkarlarının daha üstün tutulduğu görülmektedir.

Hile, niteliği itibarıyla insan faktörünü gerektiren ve “aldatma, zimmete geçirme, yanlış sunum” gibi özelliklere sahiptir. Bir başka deyişle Hile, mevcut olan düzenlemelere, hesap işleyişlerine ve kayıt düzenlerine aykırı işlem yapılmasıdır. Hilede mutlaka karşı tarafa finansal açıdan bir zarar verilmektedir. Hilenin mutlaka bir fayda sağlama amacı vardır.

Karar alıcıların ve/veya finansal tablo okuyucularının alacağı kararların doğru olabilmesi için kendilerine sunulan işletme verilerinin yanlışlıklar içermeyecek biçimde doğru ve dürüst biçimde hazırlanması ve sunulması gerekmektedir. Bu noktada kimi zaman işletme sahiplerinin finansal tablolarda yapılan sahtecilik eylemi ile, işletmenin durumu ya olduğundan iyi ya da olduğundan kötü gösterdiği görülmektedir. Buna karşılık, işletme çalışanlarının işletmenin varlıklarını, kaynaklarını veya bulunduğu konumu kasıtlı olarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları mesleki suiistimal veya çalışan hilesi olarak literatürde yer almaktadır. Hile ve suiistimalin ortaya çıkarılmasında esas sorumluluk işletme yönetimine aittir. İşletme yönetimi hile ile ilgili her türlü riski göz önünde bulundurmak ve bu risklerle ilgili oluşacak kayıpları en aza indirmek için gerekli önlemleri, kontrolleri ve tedbirleri almalıdır.

Hileli finansal raporlama, finansal raporlama sürecinin kalitesini ve doğruluğunu azaltabilmekte, finansal tablo bilgilerin güvenilirliğini azaltabilmekte, denetçilerin ve denetim şirketlerinin doğruluğu ve tarafsızlığına gölge düşürebilmekte, işletme ile ticari ilişki içersinde bulunan alıcı veya satıcılar arasında ilişkilerin bozulmasına neden olabilmekte, işletmelerin iflasına veya çok ciddi ekonomik kayıplara uğramasına neden olmakta, finansal raporlama sürecine karışan kişilerin kariyerlerine büyük zararlar verebilmekte, işletmeye yatırım yapanların yatırımlarını geri almayı talep etmelerine kadar ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sebeple Hileli finansal raporlamada en önemli husus aslında bu hileli işlemin tespiti ve önlenmesidir.

Davranışsal Denetim hem işletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olmakta hem de denetçinin deneyimi ile elde ettiği, geliştirdiği mesleki yargısı, hile riskinin yönetilmesi sürecinde ve akabinde uygulanacak denetim prosedürlerinin belirlenmesini sağlamaktadır.

Davranışsal denetim işletmeye hilenin önlenmesi için işletmelerin etik prosedürlerini, kurumsal yönetim ilkelerini, iç denetim ilkelerini, iç kontrol sistemlerini ve hile ile mücadele sistemlerini etkin bir şekilde kurması, kullanması, kontrol etmesi ve bu kontroller sonucunda bulunan eksiklikleri gidermek sureti ile sistemlerini yaşayan sistemler halinde tutması konusunda yardımcı olur. Hilenin oluşmadan önce risk gördüğü alanlar hususunda mesleki yargıları doğrultusunda işletmeyi uyarır ve kendi denetimleri esnasında o alanlara daha fazla önem gösterir.

Yapılan bu çalışma ile işletmelerde meydana gelen hileli finansal raporlamaların davranışsal olarak nasıl tespit edilebileceği davranışsal denetim çerçevesinde hem proaktif hem de reaktif yaklaşımlar ile değerlendirilerek örnekler üzerinden açıklamalar ve ulaşılan sonuçlara çalışmada yer verilmiştir.

Düzenli davranışlar aslında işletmenin başarı ve güvenli işleyişinin anahtarıdır. Fakat hile ortamında düzenli davranışlar aslında giderek daha fazla güvenlik gereksinimlerine ve kurulmuş kurallar ve normlarla dikkate almamak için ihmal edici bir tutum vakası yaratır. İşinde uzmanlaşan bir personelin tüm güvenlik açıklarına hakim olması ve hile yolunda kullanması buna örnek gösterilebilir. Bu noktada davranışsal denetçinin gerekli mesleki deneyim ve yargısını kullanarak işletme personelinin hile belirteçleri kapsamında davranışlarını da gözetmesi gerekir.

Yapılan çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar ise aşağıdaki gibidir,

- Denetim şirketlerinin hile ve usulsüzlüklerin tespitinde uyguladığı standart prosedürler artık yeterli olamamaya başlamıştır.
- İnsan davranışlarının her zaman rasyonel olmayabileceği hususundan hareketle muhasebe ve denetim alanındaki etkisinin ölçülmesi gerekmektedir,
- İnsan davranışlarındaki değişkenlik kararları da etkileyebilmektedir. Karar verme bireysel bir faaliyet olup denetim çevre ve şartlarında kişilik, tutum, algı, önceki öğrenim ve motivasyon gibi faktörlere bağlanmaktadır.
- İşletmenin alışkanlıkları, inanışları, algı olgusu ve davranışları üzerinde durularak davranışsal risklerin de yönetimi de sağlanmış olunmalı.
- Gerek veri madenciliği gerekse analitik inceleme prosedürlerinden daha fazla yararlanıp artış veya azalış gösteren kalemlerin daha iyi incelenmesi ve işletme koşullarının davranışsal boyutta daha dikkatli gözetilmesi gerekmektedir.
- Çalışma sonucunda görülüyor ki hile faktörlerinin ve kırmızı bayrakların davranışsal denetim çerçevesinde daha iyi irdelenmesi gerekmektedir. İşletme personelinin baskı faktörü gereğince hile eğilimini önlemek adına insan kaynakları departmanının çalışanlar özelinde zor durumda olanların (haciz, hastalık vs.) daha detaylı takip edilmesi ve birim yöneticilerine bu çalışanlar hakkında bilgilendirme yapması gerekmektedir.
- Denetçinin önemlilik belirtecinin altında kalan hususlarda bile belirgin artış yaşayan kalemlerinin proaktif yöntemlerle irdelenmesi ve dikkat çeken kalemlerin gerek işletme yöneticileri gerekse işletme çalışanları ile daha detaylı görüşülerek olası hile

eğiliminin önüne geçilmesi gerekmektedir. Örneğin, davranışsal denetim ile işletmelerde yüksek borçlanma ile beraberinde çıkan likidite krizlerinin işletme yöneticilerini nasıl hileye yöneltebileceğini gerek davranışlarından gerekse faaliyetlerinden dolayı tespiti mümkündür. Ayrıca uygulama örneğinde de yer verildiği üzere davranışsal denetim faaliyeti ile denetçilerin hile tespitinde tek değişkene odaklanmamaları diğer tüm değişkenleri sorgulayarak değerlendirmeye almaları önem arz etmektedir.

Literatürde bu alanda çok fazla çalışma olmaması sebebiyle tez çalışmam ile yeni akademik çalışmalara katma değer sağlanması ve uygulamada yer alan işlemlere rehber olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

1. ACFE, (2014), *Fraud Examiners Manual 2014 International Edition*.
2. Akdoğan, N., ve Tenker, N. (2010) *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
3. Gülten S. Ve Toraman B (2020), Uluslararası Adli Muhasebe, Gazi Kitapevi, Ankara.
4. Aktan C.C. (1999), *2000’li yıllarda yeni yönetim teknolojileri(4): İnsan Mühendisliği*,TÜGİAD Yayınları,İstanbul.
5. Albrecht, W. (2011), *Fraud Examination*, Stamford: South Western, ss 497 499
6. Albrecht, W.S. ve Albrecht C.O. (2003), *Fraud Examination*, USA: Thomson South Western.
7. Albrecht, W.S., Albrecht C.O., Albrecht C. O., Zimbelman M., (2009) *Fraud Examination*, Third Edition, Canada: South Western Cengage Learning,
8. Alptürk, E. (2008), *Muhasebe ve Vergi Boyutlarında İç Denetim Rehberi*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
9. Altındağ, M. (2001). *Vergi ve Revizyon Rehberi* (Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 2. Baskı). İstanbul: Yaklaşım Yayınları.
10. Altıntaş, N. N. (2011), *Bağımsız Denetim ve Vergi Denetimi Dışındaki Güvence Hizmetleri*, 1. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2011.
11. Altunöz, U. Ve Altunöz H. (2020), *Hile Ekonomisi Piyasalarda Yatırımcı Psikolojisi ve Finansal Skandallar*, Seçkin Yayınları,Ankara.
12. Arens A. A., Randal J. E., Mark S. Beasley (2012). *Auditing and assurance services: an integrated approach*. USA: Pearson Prentice Hall.2012
13. Avcıkurt, C.(2000), *Turizm Sosyolojisi*, Detay Yayıncılık.
14. Baltaş, Z. ve Baltaş, A. (2013). *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

15. Batı, M. (2017), *Muhasebe Hileleri ve Vergiden Kaçınma (Türk Vergi Mevzuatındaki Yasallığı)*, Seçkin Yayınları, Ankara.
16. Bayrak, S. (2001), *İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk*, Beta Yayınları, İstanbul
17. Bayraklı, H., Erkan, M., Elitaş C. (2012), *Muhasebe ve Vergi Denetiminde Muhasebe Hata ve Hileleri*, Ekin Yayınları, Bursa, Türkiye.
18. Bayraktar, R. (2002), *Davranış Bilimlerine Giriş, (Ed: E. Özkalp)*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
19. Berk, Niyazi (2003). *Finansal Yönetim*, 7. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2003.
20. Bishop, T.J.F ve Frank, E. H. (2009), *Corporate Resiliency: Managing The Growing Risk of Fraud and Corruption*, John Wiley&Sons, U.S.A.
21. Bozkurt, N (2018), *Muhasebe Denetimi*, Alfa yayınları, İstanbul.
22. Bozkurt, N. (2011), *İşletmelerin Kara Deliği Hile – Çalışan Hileleri*, 2. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları.
23. Bozkurt, N., (2016). *İşletmelerin Kara Deliği Hile: Çalışan Hileleri*, Alfa Yayınları.
24. D. W. Mulford ve E.E. Comiskey, *The Financial Numbers Game, Detecting Creative Accounting Practices*, John Wiley & Sons, Inc., 2002.
25. Caplan, E.H. (1990), *Behavioral Assumption Management Accounting, Accounting Control Systems (Ed Jan Bell)*, Markus Wiener Publishing, New York.
26. Coenen, T, (2008), *Essential of Corporate Fraud*, John Wiley&Sons,
27. Collings S. (2011), *Interpretation and Application of International Standards on Auditing*, Wiley, 2011.
28. Cook, J.W. ve Winkle G.M., (1975), *Auditing*, Houghton Mifflin Company, Boston.
29. Cressey, D. (1953), *Other People's Money: a study in the social psychology of Embezzlement*, Free Press, Glencoe IL.
30. Çıtak, N (2009), *Hileli Finansal Raporlamada Yaratıcı Muhasebe*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
31. Doğan, M.(1995), *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
32. Erden, M. ve Akman, Y. (1998), *Eğitim Psikolojisi-Gelişim-Öğrenme-Öğretme*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

32. Erdoğan M. , Erkan M., Elitaş C., Aydemir O. (2014), *Muhasebe Hilelerinin Denetiminde Benford Yasası*, Gazi Kitabevi, Yalova.
33. Ferrell, O.C., Fraedrich J., Ferrel L., 2011, *Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases*, 9th ed, Cengage Learning, Mason, OH:South Western .
34. Filizöz, B. (2011), *Etik ve Etiğe ilişkin Temel Kavramlar*, Editör: Zeyyat Sabuncuoğlu, İşletme Etiği, Beta, İstanbul.
35. Gökgöz, A. (2018), *Sağlık İşletmeleri Muhasebesi (Hastane Muhasebesi)*, Bursa: Ekin Yayınları.
36. Gözüml M.S., Yücel G. (2015), *Yönetim Kurulu Üyeleri için Finans*, Humanist Yayınları, İstanbul.
37. Gürbüz, H. (1990), *Muhasebe Denetimi*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
38. Gürbüz, H.; (1995), *Muhasebe Denetimi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.
39. Güredin, E. (1998)''*Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz*'' , AÖF Yayınları, Eskişehir.
40. Güredin, E. (2010), *Denetim ve Güvence Hizmetleri*, Türkmen Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul.
41. Güredin, Ersin; (2007), *Denetim ve Güvence Hizmetleri*, Onikinci Baskı, İstanbul: Arıkan Yayınları .
42. Hasan Kaval, *Muhasebe Denetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.
43. Humphrey, C. (2007), "*Debating Audit Expectations*", Book Chapter, Current Issues in Auditing, Editors: Michael Sherer, Stuart Turley, Paul Chapman Publishinf, Third Edition. .
44. IFAC, (2014). *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (Cilt I)*. USA: International Federation of Accountants.
45. Ijiri, Y., (1967). *The Foundations of Accounting Measurement*, Prentice Hall International Series in Management, New Jersey.
46. İnceoğlu, M. (2004), *Tutum-Algı-İletişim*, Kesit Tanıtım Ltd. Şti., Ankara.
47. Jones, M. (2011) *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*, John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester .

48. Jones, M. (2011), *Creative Accounting, Fraud and International Skandals*, (Kindle Book), Editör: Michael Jones, England: John Wiley & Sons, .
49. Karacan, S. (2014), *Etik Kavramı ve Muhasebe Etiği*, Umuttepe Yayınları, İstanbul .
50. Kardeş Selimoğlu, Seval; Mehmet Özbirecikli, Ganite Kurt; Şaban Uzay; Ali Alagöz Ve Serap Yanık; (2008), *Muhasebe Denetimi*, Ankara: Gazi Yayınevi .
51. Katz D. ve Kahn R. L. (1978). *The Social Psychology of Organizations*. John Wiley&Sons, New York.
52. Kaval Hasan (2008). *Muhasebe Denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
53. KGK. (2012), *Bağımsız Denetim Yönetmeliği*, Resmi Gazete, 26.12.2012,.
54. Kirel, Ç. (2000), *Örgütlerde Etik, Ahlak ve Sosyal Sorumluluk Kavramlarına Kültürel Yaklaşımlar*, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, CILT XVI, Sayı 1.
55. Kızılot, Ş (1994) , *Vergi Usul Kanunu ve Uygulaması*, cilt 10, Yaklaşım Yayınları .
56. Kızılot, Ş., Kızılot, Z., (2006), *Vergi İhtilafları ve Çözüm Yolları*, Yaklaşım Yayınları, Ankara.
57. Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
58. Koçel, T., *İşletme Yöneticiliği*, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, .
59. Kranacher M. J., Riley R.A., Wells, J.T. (2010), *Forensic Accounting and Fraud Examination*, Canada: Wiley.
60. Kren, L., (1997), “*The Role of Accounting Information In Organizational Control: The State of the Art*”, Behavioral Accounting Research: Foundations and Frontiers, Der. Arnold, V., Sutton, S.G., American Accounting Association, Sarasota, .
61. Lazol, İ., Çabuk, A. (2016), *Mali Tablolar Analizi*, Ekin Basım Yayın, Bursa. Ss 155
62. Marks, J. (2009). *Playing Offense in a High-Risk Environment*, Crowe Horwath. New York, .
63. Meigs,B.Walter, Whittington, O.RayPanny, K.Migs,Robert (1989), *F.Principles of Auditing* W.S.A. Boston .
64. Mengi, B. T. (2013), *Hileli Finansal Raporlama*, Beta Yayınları, İstanbul.
65. Mintz, S.M ve Morris R.E. (2014), *Ethical Obligations and Decision Making in Accounting Text and Cases*, Mc GrawHill 3 Ed, .

66. Mulford C. W. ve Comiskey, E.E (2002), *The Financial Numbers Game, Detecting Creative Accounting Practices*, John Wiley & Sons, Inc.
67. Mulford, C. W., Ve Comiskey E. E. (2005), *The Financial Numbers Game Detecting Creative Accounting Practices (Kindle Book)*, USA: John Wiley&Sons.
68. O'Regan, D., (2004), *Auditor's dictionary: Terms, Concepts, Processes and Regulations*, John Wiley&Sons, New Jersey.
69. Özkul Ulucan, F. ve Özdemir, Z. (2011). *İşletmelerde Hile Riski Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
70. Özkul, F. U. Ve Özdemir Z. A., (2010), *İşletmelerde Hile Riski Yönetimi*, Beta Yayınları.
71. Özkul, F., Özdemir Z. (2011), *İşletmelerde Hile Riski Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
72. Parker, L. D., Ferris, K. R. ve Otley, D. T (1989), *Accounting for the Human Factor*, Prentice Hall, Australia.
73. Parker, L. D., Ferris, K. R. ve Otley, D. T. (1989), *Accounting for the Human Factor*, Prentice Hall, Australia.
74. Pehlivanlı, D. (2014), *Modern İç Denetim*, Beta Yayınları, İstanbul
75. Ramamoorti, S. (2013), *A.B.C.'s of Behavioral Forensics: Applying Psychology to Financial Fraud Prevention and Detection*, Wiley, September 2013.
76. Rezaee, Z. ve Riley, R. (2010). *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey .
77. Rezaee, Z; (2002), *Financial Statement Fraud – Prevention and Detection*, John Wiley & Sons, Inc. New York. .
78. Rialhi- Belkaoui A. (2001), *Behavioral Management Accounting*, Quorum Books, Greenwood Publishing Group, Westport, Connecticut.
79. Sabuncu, B. (2019), *Muhasebe Hileleri ve Çözümleri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
80. Sağlam, N., Yolcu, M., (2014), *Türkiye Denetim Standartlarına göre Finansal Tabloların Bağımsız Denetimi ve Raporlanması*, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara, .

81. Sarısoy, Ö. (2019), *Bağımsız Denetim Beklenti Farkları “ Kilit Denetim Konuları ve Yeni Denetim Raporuna Yönelik Bir Araştırma ”*, Türkmen Kitabevi, ss. 31-73.
82. Schilit, H. (2002), *Financial Shenanigans*, USA: McGraw-Hill, .
83. Selimoğlu, S. Ve Uzun, Ş. (2011), *Muhasebe Denetimi*, 3.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
84. Sevilengül, O. (2016). *Genel Muhasebe*, Ankara: Gazi Yayınları.
85. Singleton T. W., Singleton A. J. (2010), *Fraud Auditing And Forensic Accounting*, Canada: Wiley.
86. Söyük S., Gün İ. (2018), *Sağlık İşletmeleri Yönetiminde Temel Boyutlar Rehberi*, Beta Yayınları, İstanbul.
87. Şahin, C (2012), *Türk Borçlar Kanunu*, Yargı Yayınevi, Ankara.
88. Şengür, E.D. (2019), *Etik ve Finansal Raporlama – Etik Davranışın Muhasebe ve Denetim Açısından Önemi*, Nisan Yayınları, Eskişehir.
89. Şimşek, M. Ş., Akgemci, T. ve Çelik A, (2003), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Adım Matbaacılık ve Ofset, Konya.
90. Taştan, H. (2018), *Adli Muhasebe*, İstanbul Okan Üniversitesi Yayınları.
91. Terzi, S. (2012), *Hileli Finansal Raporlama Önleme ve Tespit IMKB İmalat Sanayiinde Bir Araştırma*, Beta Yayınları, İstanbul.
92. Tınar, M.Y (1996), *Çalışma psikolojisi*, Necdet Bükey A.Ş., İzmir .
93. Torlak, Ö. (2003) *Pazarlama Ahlakı: Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi*, 2. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, İstanbul.
94. Türedi, H. (2001) “Denetim” ,Celepler Matbaacılık, Trabzon.
95. TÜRMOB (2014), *Muhasebe Meslek Mensupları İçin Etik Kurallar El Kitabı (E-Kitap)*, Türmob Yay. No.470, Ankara.
96. Usul, H. (2007). *Davranışsal Muhasebe* , Ankara: Asil Yayınları.
97. Vassiljev, T. (2016). “Concept and periodisation of fraud models: Theoretical review”, *5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation*. Atlantis Press.

98. Vona, L. W. (2008). *Fraud Risk Assessment : Building a Fraud Audit Program*. Hoboken, NJ : Wiley&Sons.
99. Wells, J.T. (2014), *Principles of Fraud Examination*, John Wiley &Sons Inc ,USA.
100. Wittgenstein, L. (1958); *Philosophical Investigations*, 2 nd Edition, Blackwell Publishing Ltd, Oxford. .
101. Yörük, N. Doğan E. (2009) *Finansal Bilgi Manipülasyonu ve Finansal Bilgi Manipülasyonun Belirlenmesine Yönelik İ.M.K.B’da Bir Uygulama*. (1. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
102. Yüksel, F. Ve Kayalı N. (2019), *Yaratıcı Muhasebe Finansal Mühendislik*,Ekin Yayıncılık, Bursa.
103. Yüksel, G. (Çev.Ed.). (2015). *Yaşam boyu gelişim (13.Basımdan çeviri)*. Ankara:Nobel.
104. Zack, G. M.(2013), *Financial statement fraud strategies for detection and investigation (Kindle book)*, New Jersey: Wiley and Sons.
105. Zengin, S. (2018), *Finansal Tablo Hileleri ve BOBI FRS kapsamında Örnek Uygulamalar*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Makaleler:

1. Abdioğlu, H. (2007), *Hilelerin Önlemesi Ve Ortayaçıkartılmasına Yönelik Proaktifyaklaşımlar*, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Mayıs 2007, ss 119 139.
2. Akenbor, Cletus O. ve Onuoha, Teresa E. (2013), “EthicalConceptand Professional Judgment in Corporate Financial Reporting: EmpiricalEvidencefromNigeria”, International Journal of Business andEconomic Development, 1(3), 46 - 59.
3. Aktan, C.C. (2006), “Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki Ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing”, Mercek Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1 Ekim, ss.19-36.

4. Altıntaş N.N. (2010), *Denetimde Hata ve Hile*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 2010, s.156.
5. Altıntaş, N.N. (2010), “*Denetimde Hata ve Hile*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, ss.151.
6. Annette Baines ,Grant Gay, Peter Schelluch (1998), “*Perceptions of Messages Conveyed by Review and Audit Reports,*” Accounting, Auditing and Accountability Journal, Vol. 11, No. 4, 1998, s.472.
7. Aranya, N. ve Ferris, K. R., (1984), *A Reexamination of Accountants' Organizational-Professional Conflict*, The Accounting Review, 59 (1), (1984), 1-15.
8. Armstrog M.B, Ketz J.E., Owsen D. (2003), “*Ethics Education in Accounting: Moving toward ethical Motivation and Ethical Behavior*”, Journal of Accounting Education, 21 (1) s 1-16.
9. Arnold, V., Sutton, S. G. (2004), “*Behavioral accounting research: foundations and frontiers*”, Management Revue, Vol. 15,No 1, 152-154.
10. Arnold,V., Sutton, S. G., (2004). “*Behavioral accounting research: foundations and frontiers*”, Management Revue, Vol. 15, No. 1, 152-154.
11. Ataman B. Ve Aydın R. (2017), “*Hile Denetimi ve Denetçilerin Hile Tespitine Yönelik Bir Araştırma* “, Marmara Business Review, Volume: Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2017, ss 1-23.
12. Ayboğa, H., (2001), “*Ülkemizde Muhasebe Mesleği ve Meslek - Etiği - Ahlakı*”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Sayı 1, No. 2, 2001, 28-44.
13. Aygün D. (2013),*Yaratıcı Muhasebe Stratejileri*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi IIBF dergisi, Ekim 20013, 8 (2), ss 49 - 69
14. Aytekin S., Sezgin. H., Yalçın M, (2015), “*Uygulamacıların Muhasebede Hata ve Hileler İle Hile Belirteçlerine Yönelik Yaklaşımları: Balıkesir İli Örneği*”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Ocak Ayı, Sayı 44, ss 73.
15. Bailey, K.E., Joseph H. Bylinski, Michael D. Shields (1983) ; “*Effects of Audit Report Wording Changes on the Perceived Message*”, Journal of Accounting Research, Volume: 21, No:2 , 1983 , ss. 355-370.

16. Bamber, E. M., "Opportunities in Accounting Behavioral Research", Behavioral Research in Accounting, Vol. 5, (1993), 1-29.
17. Bay, D. D., Greenberg R.R., (2001), "The relationship of the DIT and Behaviour: A Replication" Issues in Accounting Education, Vol.16, Issue 3, August 2001,s .3
18. Belkaoui, A. (1989), *Behavioral Accountintg: The Research and Pratical Issues*, Quorum Books, New York,8-9
19. Birnberg, J. G., Hofman V.B. (1998), "Comparing and Constrasting Two New Resources for BEhavioral Accounting Researchs", Behavioral Research in Accounting, Vol:10, s 22.
20. Birnberg, J. G., Shields J..F. (1989), "Three decades of behavioral accounting research", Behavioral Research in Accounting, Vol 1, 23-74.
21. Blay, A.D. (2005), "Independence Threats, Litigation Risk, and the Auditor's Decision Process", Contemporary Accounting Research , Vol. 22, No. 4, (2005), 759-789.
22. Bozkurt, N. (2000), "Kobi 'lerde yapılan Hileler, Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi", Yaklaşım Dergisi, Sayı:96, Aralık 2000, s.45.
23. Bozkurt, N. (2000), *İşletme Çalışanları tarafından yapılan Hileleri Doğuran Nedenler*, Yaklaşım Dergisi, sayı 92 , Ağustos 2000
24. Burgstahler, D. ve Sundem, G. L., (1989), "The Evolution of Behavioral Accounting Research in the United States, 1968-1987", Behavioral Research in Accounting, Vol. 1, (1989), 75-108.
25. Byington, J. R. (1995), *Blowing The Whistle: Accountants İn Industry*, The CPA Journal Online, Feb. 1995.
26. Campbell, R. David ve Alfred R. Michenzi, (1987), "Revising the Audit Report: A Response to the Expectation Gap", The CPA Journal, Volume 57, No 4, ss: 34-39.
27. Cankar, İ . (2006), *Denetimin Yeni Paradigması: Sürekli Denetim*, Sayıştay Dergisi, sayı 61, haziran, ss 71.
28. Caplan, E. H. (1989), "Behavioral accounting: a personel view", Behavioral Research in Accounting, Vol 1., No:1 , 109-123.

29. Caplan, E. H., (1966). *Behavioral assumptions of management accounting*, The Accounting Review, 41(3), 496-509.
30. Castellano, J.F., Roehm, H.A. (1977), “*Research in behavioral accounting courses: an approach*”, The accounting Review, Vol 52, no: 1, 211-215
31. Coderre, David; (2005), “*Continuous Auditing: Implications for Assurance, Monitoring, and Risk Assessment*”, Global Technology Audit Guide, Florida: The Institute of Internal Auditors, ss.1-33.
35. Çıtak N. (2009), “*Yaratıcı Muhasebe Hileli Finansal Raporlama mıdır?*”, Mali Çözüm Dergisi, İSMMMO Yayınları, İstanbul, 2009-91, s. 100-103
36. ÇİL, S., (2013), *Denetimde Kanıt Seçmede Örneklem ve Diğer Yöntemlerin Kullanımı ve ISO*, No.530, GÜTTEF Dergisi, Sayı:2.ss 17
37. Donelson, D., Ege, M., (2017). “*Internal Control Weaknesses and Financial Reporting Fraud Auditing*”, A Journal of Practice & Theory, Volume36, Issue 3, ss.45-69.
38. Dorminey, J., Fleming, A., Kranacher, M. ve Riley, R. A. (2012). “*The evolution of fraud theory*”. Issues in Accounting Education. 27 (2), 555-579.
39. Dorminey, Jack, Fleming, Scott, 2012. “*The Evolution of Fraud Theory*”, *Issues in Accounting Education*, Volume 27, Issue 2, ss.555-579
40. Dumanoğlu, S. (2005), *Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi*, Marmara Üniversitesi IIBF Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2005, s 349.
41. Dyckman, T.R. (1998), “*The ascendancy of the behavioral paradigm in accounting: the last 20 years*”, behavioral research in Accounting, Vol 10, Supplement, 1-10.
42. Eisenhardt, Kathleen M. (1989), “*Agency Theory: An Assessment and Review*”, Academy of Management Review, Vol.14, No.1, p. 57–74.
43. Elder, R.J, Beasley, M.S ve Arens, A.A. (2010), *Auditing and Assurance Services : An Integrated Approach*, 13th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, 2010. Ss 79 80
44. Erdem, A.R., (1998). “*Süreç kuramlarının eğitim yönetimine katkıları*”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı.4, 51-57

45. Erdoğan, M (2001), *Muhasebe Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Benford Yasası*, Muhasebe ve Denetime bakış, Ocak 2001, s.3
46. Erdoğan, N. (2002), “*Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu Ve Sas 82*”, Muhasebe Ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı:6, Şubat:17-32.
47. Erdoğan, N. (2002), *Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82*, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Şubat 2002, s.21
48. Erkan, M., Arıcı, N.D. (2011), “*Hata ve Hile Denetimi: Sermaye Piyasası Kurulu’na Kayıtlı Halka Açık Anonim Şirketlere İlişkin Düzenlemeler*”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı:33, Ocak:29-43.
49. Erkenekli, M., Tabak, A. ve Polat, M. (2008). “*Modern Yaklaşımlar Işığında Örgütlerde Rol Çatışması ve Belirsizliği Arasındaki İlişki ve Çözüm Önerileri*”. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 18(1): 52-71.
50. Erol, M (2008), *İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler “*, Süleyman Demirel Üniversitesi IIBF Dergisi, Cilt 13, Sayı 1,2008, s.231
51. Ertikin, K. (2017), “*Hile Denetimi: Kırmızı Bayrakların Tespiti için Kullanılan Proaktif Yaklaşımlar*”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Yıl 2017, Cilt , Sayı 75, Ss 71 – 94.
52. Ertuğrul, A. N. (2014), *Hilenin İnsan Kaynakları Politikaları ile İlişkisi ve Ampirik bir Çalışma*, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı: 41, Ocak 2014, ss .114
53. Europeen Confederation of Institutes of Internal Auditing, (1999), “*The Internal Auditor’s Role in the Prevention of Fraud*, Ekim 1999.
54. Falk, H., Lynn B., Mestelman S., Shehata M. (1999), “*Auditor Independence Self Interested behavior Ethics: Some Experimental Evidence*” Journal of Accounting and Public Policy, Vol.18, Issue 4-5, December 1999, s 395 - 428
55. Ferris, K. R., Haskins, M. E, (1988), “*Perspectives on Accounting Systems and Human Behaviour*”, Accounting, Auditing& Accountability Journal, Vol. 1, No. 2, 3-15.

56. Flesher, D. L. Ve Zanzig, J. S., (2000), “*Management Accountants Express a Desire for Change in the Functioning of Internal Auditing*”, Managerial Auditing Journal, Vol. 15, No. 7, (2000), 331- 337.
57. Fogarty, T.J., (1995). “*Questioning the assumed homogeneity of the behavioral environment of accounting firms: some exploratory emprical evidence*”, British Accounting Review, 27, 45-59.
58. Fran M. Wolf, James A. Tackett, Gregory A. Claypool, 1999), “*Audit Disaster Futures: Antidotes for the Expectation Gap?*,” Managerial Auditing Journal, Vol. 14, No. 9, (s.469.
59. Free, C. (2015). “*Looking through the fraud triangle: A review and call for new directions*”, Meditari Accountancy Research, 23 (2), 175-196.
60. Gereka, B, ve Çankaya F. (2009), *Hile Denetçiliği Mesleği ve Sertifikalı Hile Denetçiliği Mesleki Standartları ve Ahlak Kurulları, Muhasebe ve Denetime Bakış*,93-108.
61. Gill, Nasib S. – Gupta, Rajan (2009), *Prevention and Detection of Financial Statement Fraud: A Data Mining Approach*l, The IUP Journal of Systems Management, Vol.7, No.3, pp.55-58.
62. Gönen, S., Rasgen M. (2017), *Davranışsal Muhasebe Alanını İçeren Araştırmalara Yönelik Literatür Taraması*, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt / Vol: 6, Sayı/Issue: 6, 2017 Sayfa: 189-198
63. Guy D. M and Sullivan J.D. (1988), “*The Expectation Gap Auditing Standards*,” *Journal of Accountancy*, Vol. 165, No. 4, 1988, s. 36.
64. Harward Business Review (1981), “*Letter From The Editor*”, July- August 1981.
65. Hayes, D.C. (1977), *The Contingency Theory of Managerial Accounting*, The Accounting Review, Vol 52, No 1, 22-39.
66. Helvacı, A. (2010), *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışı Gösterme Düzeyleri* , Journal of World of Turks, Vol 2, No:1, 2010, s 391-410.
67. Hiçsaşmaz, M. (1977), *İşletme Hesaplarının İncelenmesi (Revizyon ve Kontrol)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:10, Baskı:4, Ankara, ss.28

68. Hofstedt T. R.ve Kinard J. C., (1970), “A Strategy for Behavioral Accounting Research”, The Accounting Review, Vol. 45, No. 1, (1970), 38-54.
69. Hopwood, A., (2009). *Reflections and projections* ,Accounting, Organizations and Society, 34, 887-894;
- Lord, A. T. (1989), “The Development of Behavioral Thought in Accounting”, Behavioral Research in Accounting, Vol 1, 124-149.
70. Ian. P Dewing, Peter. O Russell, “UK Fund Managers Audit Regulation and the New Accounting Foundation,” Managerial Auditing Journal, Vol. 17, No. 9, 2002, s.543.
74. Johnson P. (2005), *Fraud Detection With benford’s Law*, Accountancy Ireland, Vol.37, No.4 August 2005, S 17.
75. Jones, T. (1991), *Ethical Decision Making by Individuals in organizations: An Issue-Contingent Model*, Academy of Management Review, Vol 16, No 2, pp.231-248.
76. Kandemir, C., Kandemir, Ş. (2012), ‘*Muhasebe Hilelerinin Önlenmesi ve Ortaya Çıkarılmasında Kullanılan Çağdaş Araç ve Yöntemler*‘ Mali Çözüm, 114, ss.37-70.
77. Karbassi H. P., Abbasi, Y., &Abbasi, M. R. (2010). *Developing and improving the management of public sector performance auditing*. Auditor Journal, 52, 80-100.
78. Kardeş, S. (1996), “*Denetimin Etkinliğinin Arttırılmasında Analitik inceleme Prosedürlerinin Yeri ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*”. S.P.K. Yayın No: 29. Ankara. 1996. Ss 19-20.
79. Khasanah, I. (2017) “*State Loss Analysis With Investigation Audit Implementation On Cheating Indication Of Subsidized Fertilizer Distribution In The District X With Fraud Triangle Analysis*”, JRAMB (Jurnal Riset Akuntansi Mercubuana), Cilt: 2, Sayı:1, 82-104.
80. King, G. (1999), *The Implications Of An Organization’s Structure On Whistleblowing*, journal of business ethics, dordrecht, july 1999.
81. Kiracı, M. (2005), “*Hile Riski Değerlemesinin Ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü Ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*”, Muhasebe Ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl:4, Sayı:14, Ocak:103-126.
82. Koo, C. M. ve Sim H.S. (1999), “On the Role Conflici of Auditors in Korea” , Accounting, Auditing &Accountability Journal, Volume: 12 Issue: 2,ss. 206-219.

83. Köseoğlu, S.A. (2015), *Öğretmen Adaylarının Ahlak Kavramına İlişkin Metafor Kullanımları*, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt:4 Sayı:3, Ağustos 2015, s 219-225.
84. Lee, T. H, Gloeck,J D Palaniappan A.K. (2007) “The Audit Expectation Gap : An Empirical Study in Malaysia,” The Southern African Journal of Accountability an Auditing Research, Vol. 7, No. 1, s. 1-15.
85. Lee, T.H., Ali, A.M. ve Bien D.,(2009), “Towards an Understanding of the Audit Expectation Gap,” The Icfai University Journal of Audit Practice, Vol.VI, No.1, 2009, s. 7-35
86. Liggio, D. Carl, (1974), “The Expectation Gap: The Accountants Waterloo”, Journal of Contemporary Business, Volume 3, No 3, ss: 27-44.
87. Lincoln S.H. ve Holmes E.K. (2011), *Ethical Decision Making: A Process Influenced by Moral Intensity*, Journal of Healthcare, Science and the Humanities, Vol.1 No.1 s 55-69.
88. Mackevicius, J. ve Giriunas, L. (2013). “Transformational research of the fraud triangle”, Ekonomika, 92 (4), 150-163
89. Mangala, D., Kumari, P., (2015), “Corporate Fraud Prevention and Detection: Revisiting the Literature”, Journal of Commerce & Accounting Research, Volume 4, Issue 1, ss.35-45.
90. Marşap, B., Okan G.P, (2016), *Davranışsal Muhasebe: Kuramsal yaklaşım*, Journal of Business Research Turk Dergisi, DOI: 10.2049/isarder.2016.222, 8/4 sayı, 345-359.
91. Martinov-Bennie, N. ve Pflugrath, G. (2009), “The Strength of an Accounting Firm’s Ethical Environment and the Quality of Auditors’ Judgments”, Journal of Business Ethics, Vol. 87, (2009), 237-253.
92. McEnroe, J.E. ve Martens, S. C. (2001), “Auditors’ and Investors’ Perceptions of the Expectation Gap,” Accounting Horizons, Vol. 15, No. 4, 2001 , s. 345-385.
93. Memiş, Ü. M., “Etkin ve Başarılı bir iç Denetim için Gerekli Koşullar”, Mali Çözüm, Sayı 85, (Ocak-Şubat), (2008), 75-91.

94. Meriç, A. (2020), *Hile Denetiminde Whistleblowing ve Whistleblowing Niyetini Etkileyen Faktörler: Kayseri’de Faaliyet Gösteren Muhasebeciler İle Ampirik Bir Çalışma*, Muhasebe ve Finansman Dergisi – Ocak/2020, (85), SS 111-128.
95. MHUD, (2004), Denetim İlke ve Esasları, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, 3.Baskı, Acar Matbaası, İstanbul
96. Monroe, Gary, S., Woodliff David R. (1993), “*The effect of Education on the Audit Expectation Gap*”, Accounting and Finance, May 1993, ss 61-78.
97. Moser D.V. (1998), “*Using Experimental Approach in Behavioral Accounting Research*”, Behavioral Research in Accounting, Supplement, 94-96
98. Ocak, M. ve Güçlü, F.C. (2014), “*Muhasebe Manipülasyonu: Hile, Yaratıcı Muhasebe, Kar ve İzlenim Yöntemine İlişkin Kavramsal Çerçeve*”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:6 S:3 , S. 123.
102. Otalar J., ve Okafor C. (2013), Imperatives of Bridging the Audit Expectation Gap and Enhancing the Credibility of Corporate Financial Information”, International Journal of Business and Social Research (IJBSR), Volume :3, No:5, s.125-138.
103. Özkul Ulucan, F. ve Özdemir, Z. (2013). “*Çalışan Hilelerinin Önlenmesinde Proaktif Yaklaşımlar: Kurumsal İşletmelerde İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerine Nitel Bir Araştırma*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı:40.
104. Pervaiz, K.A. (1999), *Measurement Practice for Knowledge management*”, Journal of Workplace Learning Employee Courselling Today, Volume II, Number: 8, MCM University Pres, 304-311 ss.
105. Pincus, K. V. (1991), “*Audit Judgment Confidence*”, Behavioral Research in Accounting, Vol. 3, (1991), 39-65.
106. Porter, B. (1993) “*An Empirical Study of the Audit Expectations-Performance Gap*,” Accounting and Business Research, Vol. 24, 1993, Winter, s.50.
107. Rebele, J. E. Ve Michaels, R. E., (1990)“*Independent Auditors’ Role Stress: Antecedent, Outcome, and Moderating Variables*”, Behavioral Research in Accounting, Vol. 2, (1990), 124-153.

108. Report of the Committee on the Relationship of Behavioral Science and Accounting, (1974), *The Accounting Review*, Vol. 49, No. 4, (1974 Supplement), 127-139.
109. Rest, J. E.,(1984), *Research on Moral Development: Implications for Training Counseling Psychologists*, *The Counseling psychologist*, 12(3), s 19-29.
113. Rezaee Z, Elam R., Sharbatoghlie A. (2001), *Continuous Auditing: The Audit of the Future*, *Managerial Auditing Journal*, Vol 16, No 3 , s 151.
114. Sağlam, V., Terzi E., Alakuş, K., Pek, A. (2011), *Örnekleme Yöntemleri Yaklaşımı İle Muhasebe Denetim Uygulamaları*, ISSN:1306-3111 e-Journal of New World Sciences Academy 2011, Volume: 6, Number: 1, Article Number: 3A0031, SS 19-25.
115. Saladrighes, R. ve Grano, M. (2014), *Audit Expectation Gap: Fraud Detection and Other Factors*, *European Accounting and Management Review*, Volume: 1 , Issue: 1, s.120-142.
116. Sarıaslan F. (2016), *Amen Filmindeki Riccardo Fontana Karakterinin Kohlberg'in Ahlak Gelişim Evreleri Açısından Değerlendirilmesi*, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi Sanat ve Dil Araştırmaları Enstitüsü*, cilt 4 sayı (8), s 325 335.
117. Sayarı, N.(2017), *CONTEMPORARY ISSUES IN BEHAVIORAL AUDITING: A REVIEW OF BEHAVIORAL AUDIT RESEARCH*, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Aralık 2017*; 19(4); 810-861
118. Schwartz, R. (2010), *Fraud Investigation, Risk Management*, Vol 57., No.3, April 2010, s 37.
119. Selimoğlu, K.S., G. Yeşilçelebi. (2014) *Mesleki Aidiyetin Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma*, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, ss 64
120. Seymen, O.A. ve Bolat, T. (2007), *Kohlberg'in Bilişsel Ahlâkî Gelişim Modelinden Yararlanan Etiksel Karar Verme Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi*, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (13) 2007, 24-61

121. Shaub, M. K., Finn, D. W. Ve Munter, P., (1993), "*The Effects of auditors' Ethical Orientation on Commitment and Ethical Sensitivity*", Behavioral Research in Accounting, Vol. 5, (1993), 145-169.
122. Shaun F. O'Malley, (1993), "*Legal Liability is Having a Chilling Effect on the Auditor's Role,*" Accounting Horizon, Vol. 7, No.2, 1993, s. 82-87.
123. Sieber, S. D. (1974). "*Toward A Theory of Role Accumulation*". American Sociological Review, 39: 567-578.
124. Sikka, P. , Puxty, A., Willmott H., Cooper C., (1998), *The Impossibility of Eliminating the Expectations Gap: Some Theory and Evidence*", Critical Perspectives on Accounting, Volume: 9, s.299-330.
125. Skinner, R. (2005), "*Judgment in Jeopardy*", Canadian Accounting Perspectives, 4(2), 143 - 152.
126. Solomon, I. and M.D. Shields. 1995. *Judgment and Decision-making Research in Accounting and Auditing*. In Judgment and Decision-making in Auditing, edited by Ashton, A. H. and Ashton, R. H. Cambridge: Cambridge University Press. Ss 23-33.
127. Sorensen J. E., (1967) "*Professional and Bureaucratic Organization in the Public Accounting Firm*", The Accounting Review, Vol. 42, No. 3, (1967), 553-565.
128. Sorensen, J.E. (1990), "*The Behavioral Study of Accountants: A New School of Behavioral Research in Accounting*", Managerial and Decision Economics, Vol 11, 327-341.
129. Srivastava R.P., Mock, T.L. (2000), "*Belief Functions in Accounting Behavioral Research*", Working Paper , School of Business, The Univesity of Kansas, February 24.
130. Stalebrink J. Ve Sacco J.F. (2007), *Rationalization of Financial Statement Fraud in Government: An Austrian Perspective*", Critical Perspectives on Accounting, No:18, , s 491.
131. Solaş, Ç. (2006), "*Muhasebe Mesleğinde Mesleki Yargı*", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 8(4), 1 - 15.

132. Terzi, S. Ve Kasap M. (2007), *Hile Denetiminde Benford Yasası'nın Kullanımı*, Dayanışma Dergisi, Sayı:100, Çankaya ,s 118,
133. Terzi, Serkan (2007), "*Hile Denetiminde Benford Yasasının Kullanımı*", Dayanışma Dergisi, ISMMMO, Sayı 100, Aralık, s.117-125.
134. Thorne, L. (1998), *The role of virtue in Auditors Ethical Decision Making: An Integration of Cognitive Development and Virtue Ethics Perspectives*, Research on Accounting Ethics, No4,s 293-295
135. Toker, B (2008)., "*Motivasyonda Kullanılan Özendirme Araçlarının İş Doyumuna Etkileri: Beş ve Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*", Ege Akademik Bakış, Cilt 8, Sayı 1, ss 69-91.
136. Tsalikis, J. ve D. J. Fritzsche. 1989. "*Business Ethics: a tih a Focus on Marketing Ethics*", Journal Rewiev of Business Ethics, 8 (9).
137. Tschakert, N., Needles, B., (2016). "*Red Flags of Fraud*", Internal Auditor, Volume 73, Issue 15, ss.60-66.
138. Tubbs, R. M. (1992), "*The Effect of Experience on the Auditor's Organization and Amount of Knowledge*", The Accounting Review, Vol. 67, No. 4, (1992), s. 783-801.
139. Uçma, T. (2011), "*Hileli Finansal Raporlamada İç Denetçi ve Denetim Komitesi Sorumluluğunun Belirlenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modeli Uygulaması*", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1:1-32.
140. Ulucan Özkul, F. – Pektekin, P. (2009), "*Muhasebe Yolsuzluklarının Tespitinde Adli Muhasebecinin Rolü Ve Veri Madenciliği Tekniklerinin Kullanılması*", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Sayı 4, s.57-88.
141. Uysal Ö.Ö. (2002), *Muhasebe Eğitiminde Etik: Araçsal Etik mi?*, Muhasebe ve Denetime Bakış, Yıl:2, Sayı 7: Ekim 2002, s 37-38.
142. Uzay, Ş., Tanç, A. Ve Erciyes, M, (2009), *Türkiye'de Muhasebe Denetimi: Geçmişten Geleceğe* , Mali Çözümler Dergisi, Sayı 95, s 126.
143. Walker Jr, O. C., Churchill Jr, G. A. ve Ford, N. M. (1975). "*Organizational Determinants of the Industrial Salesman's Role Conflict and Ambiguity*". The Journal of Marketing, 39(1): 32-39.

144. Wells, J.T. (2001), *Why Employees Commit Fraud*, Journal of Accountancy, vol 191, no 2, Feb. 2001a, sayfa 89
145. Wolfe, D. T. ve Hermanson, D. R. (2004). “*The fraud diamond: Considering the four elements of fraud*”, CPA Journal, 74 (12), 38-42.
146. Yadav, B. (2013), *Creative Accounting: A Literature Review*, The SIJ Transactions on Industrial, Financial&Business Management (IFBM), Vol 1, No 5, November- December 2013, ss 185.
147. Yıldırım Y. (2017), *Evrensellik İddiası ve Doğu-batı Farklılığı Bağlamında Kohlberg’in Ahlak Gelişimi Kuramı*, Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, Cilt 4 Sayı 1 s 96 107.
148. YURTSEVER, G., (2009,) *Teftişten İç Denetime Banka Müfettişliği*, Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Yayın No: 265, İstanbul, 978-975-8564-73-6
149. YURTSEVER, G., (2012), *Meslekte Mükemmelliğin Küresel Paydaşı: Türkiye İç Denetim Enstitüsü*, Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) Yayınları No: 4, İstanbul, 978-605-61-6823-9
150. Yüksel, M. (2002), “*Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 57, Sayı 1, (2002), 178-195.
151. Zerni, M. (2009), *Essays on Audit Quality*, Working Paper, Acta Universitatis Ouluensis, Linnanmaa, November, no17, ss 21-32
152. Zhou, W. Ve Kapoor G. (2011), *Detecting Evolutionary Financial Statement Fraud*, *Decision Support System*, No.50, 2011 ss570.
153. ZuraidanMohd, S., & Iskandar, T. M. (2007). *Audit, judgment performance: Assessing the effect of performance incentive, effort and task complexity managerial*. Auditing journal, 22 (1), 20-40.

Elektronik Yayınlar/İnternet:

1. 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (2020), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2499.pdf>, Erişim Tarihi 31.07.2020.

2. ACFE (2018), *Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse*, <https://www.acfe.com/article.aspx?id=4295001895>, Erişim Tarihi: 12.03.2020
3. ACFE, 2020, *Hile Ağacı*, <https://www.acfe.com/fraud-tree.aspx>, Erişim Tarihi: 18.02.2020
4. Açık, S. (2012), *Muhasebede Hata ve Hilelerin Vergi Hukuku Açısından İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2012 16 (3): 351-366, <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871435.pdf>, Erişim Tarihi 13.08.2020.
5. Akçay, S ve Uysal M. (2019), *Hile Denetimi İle Bağımsız Denetim Arasındaki İlişkinin Boyutları*, International Balkan University, Turkish Studies, Volume 14 Issue 2,p 49-65, https://www.researchgate.net/publication/334030060_HILE_DENETIMI_ILE_BAGIMSIZ_DENETIM_ARASINDAKI_ILISKININ_BOYUTLARI, Erişim Tarihi 9.8.2020.
6. Alagöz A. Ve Ay, M. (2002), *Muhasebe Denetiminde Benford Kanunu Temelli Dijital Analiz*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ss 59-76, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289670>, Erişim Tarihi 19.08.2020
7. Alkan, G. İ. (2018), *Etik Teoriler Işığında Bağımsız Denetim Ve Bist’de Bir Araştırma*, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Özel Sayı 2018; 20, ös129- ös149, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/633098>, Erişim Tarihi 10.04.2018.
8. Arslan, Ü., Öztürk Z., (2016), *Hastane Personelinin Durumsallık Yaklaşımına Göre Organizasyonel Konumlandırma Algısı (Bir Devlet Hastanesi Örneği)*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 18/1 (2016) 128-152, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/286768>, Erişim Tarihi: 15.05.2020
9. Ataman, B. Ve Aydın R.(2017), *Hile Denetimi Ve Denetçilerin Hile Tespitine Yönelik Bir Araştırma*, Marmara Business Review , Cilt: 2 / Sayı: 1 June Haziran: 2017, ISSN: 2536-457X, ss/pp. 1-23, <https://docplayer.biz.tr/161274844-Hile-denetimi-ve-denetcilerin-hile-tespitine-yonelik-bir-arastirma-1.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2020
10. Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 240, (2020), *Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları standardı*,

- https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/standartlar%20ve%20ilke%20kararlar%C4%B1/Y%C3%9CR%C3%9CRL%C3%9CKTEN%20KALDIRILANLAR/BDS_240_Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkten%20Kald%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1C5%9Ft%C4%B1r.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2020.
11. Bağımsız Denetim Standardı (BDS 300) *Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminin Planlanması*, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyeni25.12.2017/BDS%20300-Site.pdf> Erişim Tarihi 05.08.2020.
 12. Başkale, H. ve Bahar, Z. (2019), “Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramıyla İlgili Bir Gözden Geçirme”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, Sayı 1, No. 2, (2008), 133-147, <http://deuhyo.fizwig.com/baskale.PDF>, Erişim Tarihi 7.11.2019.
 13. Bds 240, (2020) *240 numaralı Bağımsız Denetim Standardı olan “Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları” standardı*, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20240.pdf>, Erişim Tarihi 9.8.2020.
 14. BDS 240, (2020), *Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları*, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/standartlar%20ve%20ilke%20kararlar%C4%B1/Y%C3%9CR%C3%9CRL%C3%9CKTEN%20KALDIRILANLAR/BDS_240_Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkten%20Kald%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1C5%9Ft%C4%B1r.pdf, Erişim Tarihi 31.03.2020.
 15. Consulta (2020), *Hata, Hile ve Usulsüzlük Denetimi*, <https://www.consulta.com.tr/tr/hata-hile-usulsuzluk-denetimi/11/>, Erişim Tarihi: 5.02.2020.
 16. Çalış, Y.E. (2011), *Bağımsız Denetim Sürecinde Analitik İnceleme Prosedürleri*, 2011/8, Denetişim Yayınları Makale, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208836>, Erişim Tarihi 19.08.2020.
 17. Çam, Z., Çavdar D., Çok F., Seydooğulları S., (2012), *Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2) Ek Özel

Sayı- Bahar, ss. 1211-1225

([https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)

[disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)

[Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)

[1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)

[Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)

[Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/36143482/_ahlak_gelisimii.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DKuram_ve_Uygulamada_Egitim_Bilimleri_at.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191107%2Fus-east-1%2F%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191107T062030Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=2b12686e0aae86788fc29070f5349dabd2db69695ed252a0b81d262fb2b121d4)), Erişim 11.10.2019.

18. Çatıkkaş Ö. Ve Çalış, E.Y. (2010), *Hile Denetiminde Proaktif Yaklaşımlar*, Mufad Journal – Sayı 45 - Ocak 2010 SAYFA:146-156, http://journal.mufad.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=167%3Ahile-denetiminde-proaktif-yaklasimlar&catid=908%3Asayi-45-ocak-2010&Itemid=55&lang=tr, Erişim Tarihi 19.08.2020
19. Deloitte (2019), *Denetim Süreçleri*, <http://www.dtaudit.com/dosyalar/Kutuphane/1/Bag%C4%B1ms%C4%B1zdenetimsurecleri.pdf>, Tarihi 05.08.2020.
20. Demir, E. Ve Çiftçi Y. (2016), *Denetçi Bağımsızlığının Etik İlkeler Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Denetim Firması Uygulaması*, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 18 (31): 88-97, 2016 ISSN: 2147 - 7833, www.kmu.edu.tr, http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/files/2016Aral%C4%B1k/10-E_Demir%2C%20Y_%20%C3%87ift%C3%A7i_.pdf Erişim Tarihi 05.08.2020.
21. Dinç, Y. Ve Cengiz, S. (2014), *Muhasebe Denetiminde Hata ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5(1): 221-236, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253906>, Erişim Tarihi: 12.03.2020
22. Doğan, Z., Nazlı, E., (2015), *Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde İşletme Yöneticilerinin Sorumluluğun Tespitine Yönelik Bir Araştırma*, Niğde Üniversitesi

- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ekim Ayı, Cilt-Sayı 8(4), ss. 195-212, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/185203> , Erişim Tarihi 10.04.2018
23. Fırat N., (2018), *Vekalet Teorisi : Enron ve Shell olayları üzerinden bir inceleme*, Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science Yıl: 5, Sayı: 21, Mart 2018, s. 276-299, http://www.sobider.com/Makaleler/447780805_4091%20Nihan%20FIRAT.pdf, Erişim Tarihi 05.08.2020.
24. Gökten, P. (2018), *Hileli Eylemlerin Nedenlerine İlişkin Paradigma Değişimleri: Üçgen, Elmas ve Diğerleri*, İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk 10/3 (2018) ,ss 655-669, DOI: 10.20491/isarder.2018.493, file:///Q:/Users/e_bas3/Desktop/TEZ%20%C5%9EUBAT%20DATA/vol.10_issue.3_article35_full_text.pdf, Erişim Tarihi 7.11.2019.
25. Gönen, S., Yükçü, S. (2012), *Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler Ve Hatalar Standardına İlişkin Uygulama Önerileri*, Mali Çözüm Dergisi (ISMMO), Kasım-Aralık 2017 Sayısı,ss. 17., http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/114malicozum/3_ahmetakturk.pdf. Erişim Tarihi 10.04.2018
26. Güney, A. (2012), *Performans Yönetiminde Muhasebe Bilgi Sistemi, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi* Cilt 4, Sayı 2, 2012 ISSN: 1309 -8039 (Online), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/151022>, Tarihi 05.08.2020.
27. Gürses, İ. ve Kılavuz M.A. , (2016), *Kuşakların Ahlâkî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlâkî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 25 (2016/1) ss 97 117, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228015>, Erişim Tarihi 7.11.2019.
28. <http://www.muhasibetr.com/yazarlarimiz/suleyman/001/>, Erişim 11.10.2019.
29. Ionesci, C., Ionesci C. (2016), *Frauds and Errors in the Audit of Financial Statements, International Conference on Economic Sciences and Business Administration*, September 29-30, Bucharest, Romania, ss. 177, https://www.researchgate.net/profile/Cornel_Ionescu/publication/308984242_Frauds_and_Errors_in_the_Audit_of_Financial_Statements/links/57fcab1308aea0db

- 5a40df49/Frauds-and-Errors-in-the-Audit-of-Financial-Statements.pdf , Erişim Tarihi 10.04.2018
30. KGK, (2005), *Kavramsal Çerçeve*, [https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/F_R_I_K_C\(1\).pdf](https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/F_R_I_K_C(1).pdf), Erişim Tarihi 19.08.2020.
31. KGK, *Bağımsız Denetim Rotasyon Kuralı* (2020),<http://kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/302/Rotasyon-Uygulamas%C4%B1-Hakk%C4%B1nda-Kurul-Karar%C4%B1>, Erişim Tarihi 10.04.2019.
32. Küçük E. Ve Uzay Ş. (2009), *Hileli Finansal Raporlamanın Oluşumu Ve Doğurduğu Sorunlar*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi, Sayı: 32, Ocak-Haziran 2009, ss.239-258, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5889/77908>, Erişim Tarihi 7.11.2019.
33. Novak, M. (2016), *Behavioral accounting research – accounting research in the behavioral paradigm? True or false?*, Wrocław University of Economics Department of Accounting Theory and Financial Analysis, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu 2016, t. 66, nr 1, 119-127, [file:///Q:/Users/e_bas3/Downloads/ZNPoz66_Nowak%20\(1\).pdf](file:///Q:/Users/e_bas3/Downloads/ZNPoz66_Nowak%20(1).pdf), Eriřim Tarihi 10.03.2020.
34. Özçelik, M. K. (2018), *Vergi Kaçırma Amaçlı Muhasebe Hileleri Üzerine Bir İnceleme*, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Özel Sayı 2018; 20, ös 493 – ös 517 (syfa sayısı) https://www.researchgate.net/publication/330754213_Vergi_Kacirma_Amacli_Muhasebe_Hileleri_Uzerine_Bir_Inceleme, Erişim Tarihi 31.07.2020.
35. Özmen, Şule (2020) “İş Hayatı Veri Madenciliği İle İstatistik Uygulamalarını Yeniden Keşfediyor” <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil38.htm>, Erişim Tarihi 05.08.2020.

36. PwC, “Finansal Tablo Hileleri”, (2020), https://www.pwc.com.tr/tr_TR/publications/5dakika/assets/pdf/5-dakikada-finansal-tablo-hileleri.pdf, Erişim Tarihi 4.7.2020
37. Sayım, F. Usman Ö. (2016), *Etik Kavramı ve Muhasebe Meslek Mensuplarında Etik Algısı-Yalova Örneği*, Maliye Dergisi , Sayı 170, Ocak-Haziran 2016, ss. 130-146. (<https://maliyederlisi.sgb.gov.tr/yayinlar/md/170/170-09.pdf>), Erişim Tarihi 10.04.2018.
38. Sipahi B. (2001), “Hisse Senedi İhraç Primlerinin M.S.U.G.T., T.T.K., S.P.K., ve Vergi Kanunları Çerçevesinde İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi”, Mali Çözüm, 2001, sayı, 57, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/57MaliCozum/18->, Erişim Tarihi 31.03.2020.
39. Sipahi, B. “SAS 82 Çerçevesinde Muhasebe Denetiminde Hile Riskini Ortaya Çıkaran Faktörler”, Mali Çözüm Dergisi, Sayı:67, Nisan-Mayıs-Haziran, 2004, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/67MaliCozum/14%20baris%20sipahi.pdf>, Erişim Tarihi 13.08.2020.
40. Stolowy, H. Ve Breton G. (2000), *A Framework for the Classification of Accounts Manipulations*, SSRN Electronic Journal, july 2000, ss 28, https://www.researchgate.net/publication/4815328_A_Framework_for_the_Classification_of_Accounts_Manipulations, Erişim Tarihi 4.7.2020
41. Tanç, A. Ve Gümrah A. (2015), Bağımsız Denetimde Mesleki Muhakeme Becerisini Etkileyen Faktörlerin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Eylül 2015; 17 (3): 525-538, https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/39797174/ContentServer.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DBAGIMSIZ_DENETIMDE_MESLEKI_MUHAKEME_BECE.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191030%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191030T133820Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-

Signature=b62f6f8670a73b5318cd2edfa6f8b8c4b11e3cc550f7438a25a13cc8456932e0

42. TDK (2020), *Yolsuzluk Kavramı*, <https://sozluk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 12.03.2020
43. TİDE, *İç denetimin unsurları*, <https://www.tide.org.tr/page/26/Ic-Denetim-Unsurlar%C4%B1>, Erişim Tarihi: 5.02.2020.
44. Tirta, R. ve Sholihin, M. (2016), *The Effects of Experience and Task-Specific Knowledge on Auditors' Performance in Assessing a Fraud Case. Jurnal Akuntansi & Auditing Indonesia*, 8(1), 1-21. 07 Mayıs 2016, https://www.researchgate.net/profile/Mahfud_Sholihin/publication/277032417_The_Effects_of_Experience_and_Task_Specific_Knowledge_on_Auditors'_Performance_in_Assessing_A_Fraud_Case/links/55b1894108aec0e5f4311566.pdf, Erişim Tarihi 19.08.2020.
45. Tirta, R. ve Sholihin, M. (2004) . *The Effects of Experience and Task-Specific Knowledge on Auditors' Performance in Assessing a Fraud Case. Jurnal Akuntansi & Auditing Indonesia*, 8(1), 1-21. 07 Mayıs 2019, https://www.researchgate.net/profile/Mahfud_Sholihin/publication/277032417_The_Effects_of_Experience_and_Task_Specific_Knowledge_on_Auditors'_Performance_in_Assessing_A_Fraud_Case/links/55b1894108aec0e5f4311566.pdf, Erişim Tarihi 7.11.2019.
46. TMS 16 (2020), *16 numaralı Türkiye Muhasebe Standardı Maddi Duran Varlıklar Standardı*, <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2015Seti/TMS16.pdf>, Erişim Tarihi 31.07.2020
47. TMS 18 (2020), *18 numaralı Türkiye Muhasebe Standardı Hasılat Standardı*, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS18.pdf>, Erişim Tarihi 31.07.2020.
48. TMS 2 (2020), *2 numaralı Türkiye Muhasebe Standardı Stoklar Standardı*, kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2015Seti/TMS2.pdf, Erişim Tarihi 31.07.2020

49. TMS 8 (2020), *Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar*, https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2017Seti/3-TMS/TMS_8_2017.pdf, Erişim Tarihi 31.03.2020.
50. Türk Dil Kurumu (TDK), (2019), *Beklenti Tanımı*, <http://sozluk.gov.tr/>
51. Türk Dil Kurumu (TDK), (2019), *Hile Tanımı*, <http://sozluk.gov.tr/>
52. Türkiye İç Denetim Enstitüsü, 2010, İstanbul, https://www.tide.org.tr/uploads/Ic_Denetim_Stratejik_Planinin_Gelistirilmesi.pdf, Erişim Tarihi 19.08.2020.
53. UYAR, S. (2005), *Muhasebe Mesleğinde Etik İlgili Düzenlemeler*, Makale,
54. Vousinas G.L. (2018), *Elaborating on the theory of fraud. New theoretical extensions*, International Conference on Business & Economics of the Hellenic Open University 2018, <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=730022068104123004114066120116116094125005035067064043105082099027064126011088085109059117052062000025007006022080119125090104050010068062039007083001017073013011076007010015004115097082117072119072017103109071081074127116103026111122079004101005116069&EXT=pdf>. Erişim Tarihi 10.03.2020.
55. WEB 1, *Beklenti Kuramı (Expectancy Theory)*, <https://www.e-motivasyon.net/beklenti-kurami-expectancy-theory.html>, Erişim Tarihi 05.08.2020.
56. WEB 10, *Etik Yaklaşımlar*, anibal.gyte.edu.tr/hebe/AbIDrive/69174137/.../2-dersi-yaamnda-etik-2012.pptx, Erişim Tarihi 05.08.2020.
57. WEB 4, *Piaget'in Ahlaki Gelişim Düzeyleri*, <https://gelisimogrenme.wordpress.com/2014/01/11/jean-piagete-gore-ahlak-gelisimi/>, Erişim Tarihi 7.11.2019.
58. WEB 18, (2020), *Muhasebe Hile ve Usulsüzlükleri*, <http://www.muhasetr.com/yazarlarimiz/doganyalcinkaya/002/>, Erişim Tarihi 4.7.2020
59. WEB 17, (2020), Clayborne, Yvonne M., “*Audit Red Flags & Public – Sector Fraud*”

- <https://www.slideserve.com/Anjalena/yvonne-m-clayborne>, Erişim Tarihi 19.08.2020.
60. WEB 2, *Eşitlik Teorisi*, http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/Makaleler/505313988_8-S%C3%9CRE%C3%87%20KURAMLARININ%20E%C4%9E%C4%B0T%C4%B0M%20Y%C3%96NET%C4%B0M%C4%B0NE%20KATKILARI.pdf, Erişim Tarihi 05.08.2020.
61. WEB 3, *Board Governance | Culture & Behaviour*, www.ethicalboardroom.com, Erişim Tarihi 05.08.2020.
62. WEB 5, *TDK Etik Tanımı*, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c7d6f950ce638.95234782, Erişim Tarihi 05.08.2020.
63. WEB 16, *Bağımsız Denetçilerin Yetki Ve Sorumlulukları*, [http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/BA%C4%9EIMSIZ%20DENET%C3%87%C4%B0LER%20%C4%B0%C3%87%C4%B0N%20ET%C4%B0K%20KURALLAR\(1\).pdf](http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/BA%C4%9EIMSIZ%20DENET%C3%87%C4%B0LER%20%C4%B0%C3%87%C4%B0N%20ET%C4%B0K%20KURALLAR(1).pdf), Erişim Tarihi 10.04.2019.
64. WEB 7, *İç Denetçilerin Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler*, <http://www.icdenetim.net/ic-denetcilerin-sahip-olmasi-gereken-temel-yetkinlikler-ve-bilgiler/>, Erişim Tarihi 5.11.2019
65. WEB 9, *Deontoloji ile Teleoloji Arasındaki Fark*, <https://limenya.com/deontoloji-ile-teleoloji-arasindaki-fark/>, Erişim Tarihi 05.08.2020.
66. WEB 9, *Soyut İşlemler Dönemi*, <https://psikolojiagi.com/piagetin-bilissel-gelisim-kurami-gelisim-donemleri-ve-temel-kavramlar/>, Erişim Tarihi 7.11.2019.
67. WEB_13 (2019), *BDS* 240, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/PDF%20linkleri/standartlar%20ve%20ilke%20kararlar%C4%B1/Y%C3%9CR%C3%9CRL%C3%9CKTEN%20KALDIRILANLAR/BDS_240_Y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCKten%20Kald%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1C5%9Ft%C4%B1r.pdf, Erişim Tarihi 10.04.2019
68. WEB_8 (2019), *Türk Borçlar Kanunu*, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm>, Erişim Tarihi 3.06.2019

69. WEB_11 (2019), *Vergi Usul Kanunu*, <http://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> , Erişim Tarihi 3.06.2019
70. WEB_12 (2019), *Vergi Hataları*, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Vergi_hatalari.pdf, Erişim Tarihi 3.06.2019.
71. WEB_6 (2018), *Türk Dil Kurumu*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ac211e76b6c67.37280339, Erişim Tarihi 10.04.2019.
72. WEB_14 (2019), *TMS 8 Standardı*, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_8_2018.pdf, Erişim Tarihi: 4.06.2019.
73. WEB_15 (2019), Dünya Gazetesi Web Sitesi, *Basit Muhasebe Hatalarının Önemli Sonuçları Olabilir adlı haber*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/basit-muhasebe-hatalarinin-onemli-sonuclari-olabilir/364096>, Erişim Tarihi 4.06.2019.
74. Zainiguli, R. (2016), *Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Faktörler Ve Çin Muhasebe İklimi*, Kocaeli Üniversitesi İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 2016; 4(1): 141-159. DOI: 10.22139/ibd.40724, 141-159. (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/221057>), Erişim Tarihi 10.03.2020.

Tezler:

1. Akalın, S. E. (2017). *TMS 8 Kapsamında Muhasebede Hata ve Hilenin Tespiti ve Şirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarının İncelenmesi*, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, ss 23.
2. Akalın, S. E. (2017), *TMS 8 Kapsamında Muhasebede Hata Ve Hilenin Tespiti Ve İirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarının İncelenmesi*, T.C. Baıkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İiletme Anabilim Dali Muhasebe Finansman Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, ss 12-22.

3. Aqel, S (2013), *Bağımsız Denetim Uygulamalarında Beklenti Farkları ve Türkiye’de Algılanması Üzerine Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, ss.50-70.
4. Atan M. (2015), *Yaratıcı Muhasebe Teknikleri İle Finansal Tablo Manipülasyonu Ve Örnek Uygulamalı Finansal Tablolar*, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Muhasebe Ve Denetim Anabilim Dalı Muhasebe Ve Denetim Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, ss 21-22.
5. Avşarlıgil, N. (2010) *Finansal Tabloların Manipülasyonunda Yaratıcı Muhasebe Uygulama Teknikleri ve Beneish Modeli ile Bir Uygulama*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta. Ss 50
6. Ayık, S. (2009), *Şirketlerin Halka Açılma Süreçlerinde Bağımsız Denetimin Önemi Ve Bağımsız Denetçinin Sorumlulukları*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Denetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tez, İstanbul, Ss 20-40.
7. Bayırlı R. (2006), “*Yaratıcı Muhasebe, Etik, Firma Değeri Ve Örnek Bir Uygulama*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.36.
8. Bayraktar, M. (2019), *Muhasebe Hata Ve Hilelerinin Muhasebe Bilgi Sistemi Üzerine Etkileri Ve Meslek Mensuplarının Muhasebe Hata Ve Hilelerine Bakış Açılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Sivas Örneği*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, ss. 50-58.
9. Bayraktar Y., 2015, *Muhasebe Ve Denetim Mesleğinde Mesleki Yargı Kullanımının Değerlendirilmesi Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi’ndeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma*, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı’, Yüksek Lisans Tezi, 108-152

10. Bulut, E (2016), *Bağımsız Denetimde Beklenti Boşluğu: Türkiye Araştırması* , Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, Temmuz 2016, Kırıkkale, ss. 53-98
11. Demir, M. (2014), *Benford Yasası Ve Hile Denetiminde Kullanılması*, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Ve Denetim Anabilim Dalı Muhasebe Ve Denetim Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul ss 60 -67.
12. Doğru, C., *Muhasebe Çalışanlarının Kişisel Karakteristikleri, Etik Felsefeleri Ve Algılanan Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Etik Yargılama Üzerine Etkileri*, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı, Gebze, 2011 SS 3 - 15
13. Ece, N.D. (1998), *Muhasebede Hata ve Hile*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri. S 16
14. Elhakan, N. (2017). "*Hile Soruşturması ve Denetimin Yürütülmesi*" İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ss 65
15. Erdoğan G. (2018), *Denetim Standartları Çerçevesinde Hileli Finansal Raporlama Ve Uygulama Örneği*, T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Ve Denetim Programı, Ss 119 120.
16. Erol, S. (2016), *Hile Denetiminde Proaktif Yaklaşımlar*, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Ve Denetim Anabilim Dalı Muhasebe Ve Denetim Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans tezi, istanbul, ss 51-60.
17. Erten M. (2018), *Bağımsız Denetçilerde Rol Belirsizliği, Rol Çatışması Ve Algılanan İş Yükünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi*, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, ss. 20-45
18. Genç, G. (2009) *Hileli Finansal Raporlama*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.ss 20-50.

19. Genç, G. (2009), *Hileli finansal raporlama*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, ss. 14
20. Güneş, Ş. (2014). *İşletmelerde Hile Riskinin Önlenmesi ve Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama*. İstanbul, T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.ss 80-100.
21. Howe, Martha Ann; (1999), “*Management Fraud and Earnings Management: Fraud Versus GAAP As a Means to Increase Reported Income*,” Doctor of Philosophy, University of Connecticut, UMI Dissertation Services ss 2.
22. Karakavak Çırak G., (2006)Üniversite Öğrencilerinin Ahlâkî Yargı Yetenekleri ve Ahlâkî Yargı Yetenekleri İle Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Adana 2006, s. 22.
23. Karamık, D. (2019), *İşletmelerde İç Kontrol Sistemi Ve İç Denetimin Önemi*, T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Ve Finansman bölümü yüksek lisans tezi, ss. 20-30, İstanbul
24. Karapınar, A. (2000) *Uluslararası Muhasebe Standartlarında Firma Kârı Üzerine Etki Eden Alternatif Muhasebe Politikalarına ve Türkiye’nin Uyum Derecesine İlişkin Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe – Finansman Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. Ss 20
25. Kirik, Z., (2007), *Muhasebe Hata Ve Hileleri İle Muhasebe Mesleğinde Etik: Afyonkarahisar’da Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, ss. 39-44
26. Korucu E. (2018), *Muhasebe Hata Ve Hileleri İle Muhasebe Mesleğinde Etik*, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans tezi, ss 12-25.
27. Kutluk, F.A. (2010), *Davranışsal Muhasebe Çerçevesinde Etik Konusunun Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, ss. 3-68.

28. Küçük, E. (2009). *Hileli Finansal Raporlamanın Engellenmesinde Kurumsal Yönetim ve Dış Denetimin Rölü: Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 9,10.
29. Küçüksözen, C. (2004), “*Finansal Bilgi Manipülasyonu: Nedenleri, Yöntemleri, Amaçları, Teknikleri, Sonuçları ve İMKB Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma*”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, Ankara: 2004., ss 96
30. Oral, H. (2010) *Muhasebe Hileleri ve Vergi Usul Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s s 37.
31. Pamukçu, A. (2000), “*Muhasebedeki Hata ve Hilelerin Raporlama İlkeleri Yönünden Değerlendirilmesi*”, Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss. 4-5
32. Rasgen, M. (2016). “*Hile Denetiminde Benford Yasasının Kullanılmasına İlişkin Bir Uygulama*” Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ss 42.
33. Şevkin, S. (2011) *Vergi Matrahını Etkileyen Muhasebe Hileleri ve Denetimi*, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul ss 13
34. Tanç, A.(2004) *Muhasebede Yapılan Yolsuzluklar Ve Hileli Finansal Raporlama: Vak’a Analizleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri. Ss 30.
35. Vardar, M.K. (2019), *Hilenin Önlenmesi Ve Ortaya Çıkarılması: Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı, Yüksek Lisans ,Tezi, Ss 63-80 , İstanbul.
36. Yağmur, A. (2013), *Etik Liderliğin Ve Etik İklimin Etik Dışı Davranışlara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma*, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İşletme Anabilim Dalı, Gebze ss 63-66

37. Yurt, O (2019), *Muhasebe Hilelerinin Uygulanma Biçimleri Ve Vergilendirme Üzerindeki Etkileri*, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Denetim Yüksek Lisans Programı, İstanbul, ss. 18-50.

Bildiriler:

1. Civelek, M. A., (1997) “*Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı*”, III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı, ISMMMO Yayınları, SS 10
2. Çalıyurt, K. (2007), *Muhasebe de Hile Eğitiminde Uluslararası Gelişmeler ve Türkiye Açısından Değerlendirme*, XXVI. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumui Antalya, s.202
3. Çiğdem, S. (2012), “*Büro Yönetiminde Whistleblowing Ve Etik İlişkisi*”, 11. Ulusal Büro Yönetimi Ve Sekreterlik Kongresi, Isparta, ss.73 74
4. Güredin, E. (1998), *Denetçinin Meslek Ahlakı Standartları ve Uygulamalardan Örnekler, Muhasebede Denetiminde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, III.Türkie Muhasebe Denetimi Sempozyumu, ISMMMO Yayınları, İstanbul, s 5
5. Vassiljev, T. (2016). “*Concept and periodisation of fraud models: Theoretical review*”, 5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation. Atlantis Press.
6. Yıldırım, O., Çukacı, Y.C. (2002), “*Muhasebe Sürecinde Kamuyu Aydınlatma Açısından Muhasebe Meslek Elemanlarının Davranışlarının Etik Boyutu ve İzmir İlinde Bir Uygulama*”, Türkiye XXI. Muhasebe Eğitim Sempozyumu, 29 Mayıs-2 Haziran 2002,Bodrum.
7. Zeff S.A. (1986), *The Cultural Context of Accounting*, 71 st. Annual Meeting of the AAA, New York, August 1986,.